

**Universitatea "Babeş-Balyai" Cluj-Napoca
Institutul de Istorie Ecleziastică**

Preot dr. Pavel Vesa

**Episcopia Aradului
între
1786-1830**

**Editura Arhiepiscopiei Aradului
2010**

Preot dr. Pavel Vesa

Episcopia Aradului între 1786-1830

Episcopia Aradului între 1786-1830

Cartea a apărut cu sprijinul Parohiei Ortodoxe Române
„Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Arad-Micălaca Nouă

Consilier de carte: preot VASILE POP, consilier cultural al Arhiepiscopiei
Aradului

Tehnoredactare: Claudia Rațiu

Preot dr. PAVEL VESA

Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială
a textului prin orice mijloace, fără acordul autorului, este interzisă.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
VESA, PAVEL

Episcopia Aradului între 1786-1830 / preot dr. Pavel Vesa – Arad:
Editura Arhiepiscopiei Aradului, 2010

Bibliogr.

ISBN: 978-973-88067-9-5

281.95(498 Arad)

Coperta 1: Episcopii Aradului Pavel Avacumovici (1786-1815) și Nestor
Ioanovici (1829-1830)

Tiparul executat la: s.c. TIPO STAMPA s.r.l.

e-mail: stampasrl@yahoo.com

tel: 0257349004; 0743258782

281
191

A2a

**Universitatea „Babeş-Bolyai” Cluj-Napoca
Institutul de Istorie Ecleziastică**

Preot dr. Pavel Vesa

Episcopia Aradului între 1786-1830

**De la ultimul episcop sârb la
primul episcop român**

*Lucrare tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
Dr. Timotei Seviciu
Arhiepiscop al Aradului*

749695
A.D. 2010 50,00

Editura Arhiepiscopiei Aradului
2010

Profesorului universitar dr. Nicolae Bocșan,
profundă recunoștință

Cuprins

Cuvânt înainte.....	9
I: Repere istoriografice.....	13
II. Ultimul episcop sârb de la Arad: Pavel Avacumovici (1786-1815)	26
II. 1. Câteva considerații.....	26
II. 2. Activitatea ca episcop.....	30
II. 3. Acuze aduse episcopului.....	35
II. 4. Sfârșitul episcopului	39
III. Teritoriul de jurisdicție și organizarea Episcopiei (1786-1830).....	41
III. 1. Jurisdicția Episcopiei.....	41
III. 2. Consistoriul ortodox de la Arad.....	41
III. 3. Consistoriul ortodox de la Oradea.....	44
III. 4. Catedrala	49
III. 5. Mănăstirea.....	53
III. 6. Protopopiate și protopopi.....	58
III. 7. Parohii și biserici.....	69
IV. Clerul de mir.....	79
IV. 1. Intuirea, hirotonirea și instalarea în parohie.....	79
IV. 2. Situația numerică a clerului.....	84
IV. 3. Preoți supranumerari.....	87
IV. 4. Preotul în comunitate.....	89
IV. 5. Veniturile clerului.....	99
IV. 6. Adateri disciplinare ale clerului.....	105
IV. 7. Abuzuri împotriva clerului.....	109
V. Pregătirea intelectuală a clerului.....	112
V. 1. Câteva considerații.....	112
V. 2. Preparandia.....	115
V. 3. Institutul Teologic.....	123
VI. Școlile populare (1786-1830).....	127
VI. 1. Rețeaua școlară.....	127

Episcopia Aradului între 1786-1830

VI. 2. Baza materială a școlilor.....	131
VI. 3. Conducerea superioară și locală a școlilor.....	133
VI. 4. Învățătorii și statutul lor social.....	134
VI. 5. Desfășurarea procesului de învățământ.....	136
VII. Dispute confesionale.....	138
VIII. Elita intelectuală.....	144
IX. Mișcarea pentru emancipare națională și ecleziastică (1815-1829).....	159
IX. 1. Dimitrie Țichindeal și începutul mișcării pentru emancipare națională și ecleziastică.....	160
IX. 2. Continuarea mișcării prin Moise Nicoară.....	175
IX. 3. Datoriile nicoriene.....	186
X. Aspiranții pentru scaunul episcopal. Frământările alegerii episcopului.....	192
XI. Primul episcop român al Aradului: Nestor Ioanovici (1829-1830).....	209
XI. 1. Originea, studiile și activitatea înainte de episcopat (1766/7-1830).....	209
XI. 2. Alegerea, hirotonirea și instalarea.....	219
XI. 3. Activitatea ca episcop (1829-1830).....	221
XI. 4. Sfârșitul episcopului	224
XII. Concluzii.....	228
ANEXE.....	230
Documente.....	233
I. Petiția românilor bănățeni pentru numirea unui director școlar care să știe românește [Timișoara, 29 iunie 1807].....	233
II. Instanția clerului și poporului român din eparhia Aradului adresată împăratului Francisc I prin care se cere ca după moartea episcopului Pavel Avacumovici să fie numit un episcop român [Arad, 14 iulie 1814].....	235
III. Adeziunea dată deputaților români în cauza episcopului arădean [Arad, 13 septembrie 1815].....	241
IV. Instrucția prin care sunt desemnați deputații români la Sinod pentru alegerea unui episcop român la Arad [Arad, 16 mai 1816].....	243

Episcopia Aradului între 1786-1830

V. Memoriul clerului din eparhia Aradului către împărat prin care cere curmarea neregulilor și numirea unui episcop român [Arad, 12 februarie 1820].....	245
Correspondență.....	249
I. Correspondența Dimitrie Țichindeal - Samuil Vulcan.....	249
II. Correspondența Dimitrie Țichindeal - Moise Nicoară.....	276
III. Correspondența Samuil Vulcan - Moise Nicoară.....	296
BIBLIOGRAFIE.....	315

Episcopia Aradului între 1786-1830

Cuvânt înainte

În anul 1929, din inițiativa preotului dr. Gheorghe Ciuhandu (1875-1947)¹, unul dintre cei mai mari istorici pe care i-a avut Episcopia Aradului în secolul trecut, a fost sărbătorit centenarul alegerii și instalării primului episcop de neam român al eparhiei arădene, în persoana lui Nestor Ioanovici (1767-1830). Manifestațiile festive s-au desfășurat în ziua de 26 octombrie 1929. În prealabil, Adunarea eparhială a emis circulara Nr. 5261 din 16 septembrie 1919 către „toate Oficiile protopopești și parohiale din cuprinsul Episcopiei Aradului”². Autorităților și instituțiilor „mai de seamă bisericești și civile din țară” le-a fost trimise „invitări la aceste sărbări”. Manifestațiile au început cu săvârșirea Sfintei Liturghii, atât la biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, cât și la paraclisul „Sf. Simion Stâlpnicul” de la fosta reședință episcopală din Arad-Gai, membrii Adunării eparhiale și invitații s-au întâlnit în sala mare a Palatului Cultural, unde, după alocuțiunile invitaților, preotul dr. Gheorghe Ciuhandu a prezentat *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici, cu spicuri din istoria eparhiei în veacul XVIII*, publicată în volumul „Triumful Ortodoxiei la Arad” (Arad, 1929, pp. 135-160)³.

Alegerea primului episcop de neam român în scaunul eparhial arădean era rezultatul mișcării de emancipare națională și bisericească desfășurată, pe parcursul a aproape două decenii, din inițiativa preotului profesor Dimitrie Țichindeal (1775-1818) și a colaboratorilor săi, profesorii Constantin Diaconovici-Loga (1770-1850) și Ioan Mihuț (?-1835), mai târziu a lui Moise Nicoară (1784-1861), a protopopilor Gheorghe (Grigorie) Chirilovici (1780-1848), Ioan Șerban-

¹ Gheorghe Ciuhandu, *În pragul unui jubileu al eparhiei Aradului*, în “Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 13, 24 martie 1929, p. 1.

² *Circulara* a fost publicată în “Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 42, 13 octombrie 1929, pp. 4-5.

³ Pentru amănunte despre comemorarea împlinirii unui secol de la instalarea celui dintâi episcop român al Aradului, vezi: *Triumful Ortodoxiei la Arad*, Arad, 1929, Partea întâi. Acte oficiale, pp. 5-132.

Popovici și a altor preoți ortodocși români din părțile Aradului, toți pătrunși de dorința intrării în drepturile firești ale națiunii române.

Ceea ce preotul dr. Gheorghe Ciuhandu afirma în 1929, că „e cuviincios deci să fie comemorat la împlinirea unui veac, de când a ajuns în fruntea acestei eparhii” primul episcop de neam român, este valabil și astăzi când deja s-au împlinit 180 de ani de la realizarea acestui eveniment fericit din istoria ecleziastică a românilor din aceste ținuturi⁴.

Acesta este motivul pentru care am considerat ca din acest prilej să încercăm reconstituirea epocii care l-a precedat în scaunul eparhial arădean pe episcopul Nestor Ioanovici și o sumară restituire a scurtei sale arhipăstoriri la Arad. Deși a funcționat puțin în această demnitate, numai un an și câteva zile, episcopul Nestor Ioanovici rămâne o figură distinsă a clerului ortodox român din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. De atunci și până astăzi, scaunul eparhial al Aradului a fost ocupat numai de români⁵. Importanța comemorării românizării scaunului eparhial al Aradului constă mai ales în biruința național-bisericească și culturală pe care a dobândit-o Biserica ortodoxă română din aceste părți.

Atâta timp cât în conștiința preoților nu era pătrunsă „mândria cărturară a nobilei origini și a numelui de român”, nu putea să se manifeste în dorința ei arzătoare de dreptate și lumină; prin urmare nici nemulțumirea contra sârbilor care înțelegeau să lupte pentru sine ca națiune, înlăturând sau călcând în picioare tot ce i-ar fi împiedicat la ajungerea scopului lor egoist. Dacă noi românii n-am avut o lume clericală cu tradiții culturale bogate, vina nu este a noastră. Forurile superioare ecleziastice sârbe priveau cu nepăsare la nevoile spirituale ale românilor. Atunci când un român ajungea la un nivel mai răsărit de cultură, era riscul contopirii în elementul sârb, „se sârbizau, așa precum alții se maghiarizau”⁶.

Cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reprezintă o puternică și susținută ascensiune a conștiinței liberal-naționale a popoarelor din cadrul Imperiului habsburgic. Este epoca în care sentimentul demnității umane este cultivat tot mai mult, ajungându-se în cele din urmă la susținerea tot mai evidentă a mișcării de emancipare național-ecleziastice și culturale a românilor din părțile

⁴ În ziua de 29 octombrie 2009, la Arad, cu prilejul Sesiunii Naționale de Comunicări științifice “*Biserică. Societate. Cultură*”, Institutul de Istorie Ecleziastică al Universității “*Babeș-Bolyai*” Cluj-Napoca, cu sprijinul financiar al Consiliului Județean Arad, sub auspiciile prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, a comemorat împlinirea a 180 de ani de la alegerea primului episcop român al Aradului, în persoana lui Nestor Ioanovici.

⁵ Nestor Ioanovici (1829-1830); Gherasim Raț (1835-1850), Procopie Ivașcovici (1853-1873), Miron Romanul (1873-1874), Ioan Mețianu (1874-1898), Iosif Ioan Goldiș (1899-1902), Ioan Ignatie Papp (1903-1925), dr. Grigorie Comșa (1925-1935), dr. Andrei Magieru (1936-1960), dr. Nicolae Corneanu (1960-1962), Teoctist Arăpașu (1962-1973), dr. Visarion Aștileanu (1973-1984), dr. Timotei Seviciu (din 1984, iar din 2009 arhiepiscop).

⁶ Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943, p. 45.

arădene, bănățene și bihorene. Cele mai remarcabile personalități ale mișcării din Episcopia Aradului, pentru biruința românească și ortodoxă au fost: Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară.

Dimitrie Țichindeal, preot și catihet la Preparandia din Arad, mai târziu destituit, ajungând din nou preot în Becicherecul Mic, unde, nu după multă vreme, trece la cele veșnice. Om cu înalte aptitudini literare pentru vremea aceea de redeșteptare națională și un mare militant pentru ideea românească. Deși nu s-a dat înapoi de la legături cu episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea, Dimitrie Țichindeal și-a menținut în permanență caracterul unui cleric ortodox care nu era dispus la compromisuri confesionale, cu toate acestea, spre sfârșitul activității sale, situația fiind destul de controversată.

Cel de-al doilea militant, *Moise Nicoară*, un mirean, cu studii de filozofie dar, pătruns de conștiința rosturilor spirituale și românești ale Ortodoxiei ocrotită prin legislația de la 1790-1791. Nefiind din rândul clerului, ierarhia sârbă de la Carloviț nu i-a putut impune o altă normă de conduită decât așa cum simțea el ca bun român. Dacă sârbii nu au reușit să-l reducă la tăcere, a reușit împăratul din a cărui poruncă a fost aruncat în temniță, pentru ca apoi, eliberat și declarat nebun, să fie nevoit a trece Carpații stabilindu-se la București, unde își află sfârșitul.

Reușita lui *Nestor Ioanovici* din 1829, s-a datorat în primul rând, triumfului național al preotului Dimitrie Țichindeal, completat mai apoi prin acțiunile lui Moise Nicoară și a celor din jurul său, preoți și mireni. Aradul devenise deja centrul de organizare și acțiune a mișcării pentru emancipare ecleziastică, națională și culturală a românilor din Arad, Banat și Crișana.

Preotul bănățean Emilian Micu, cunoscut bibliofil și colportor de cărți, la începutul secolului trecut, pe bună dreptate, afirma că „dacă nu se iveau printre românii bănățeni epocali precum era Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară și protectorul lor Samuil Vulcan episcopul Oradiei-mari, românii nu ajungeau nici când la succesele naționale eluptate de acești bărbați providențiali”⁷.

Lucrarea noastră, structurată în unsprezece capitole, se încheie cu Anexe în care, am considerat potrivit a publica o parte din dialogul epistolar purtat între preotul Dimitrie Țichindeal, Moise Nicoară și episcopul Samuil Vulcan de la Oradea (1806-1839). Scrisorile reflectă foarte bine frământările românilor ortodocși din perioada de început a secolului al XIX-lea. Pe de altă parte, am avut în vedere faptul că lucrările în care a fost publicată corespondența amintită, lipsesc din multe biblioteci publice sau particulare, aceasta datorită puținelor exemplare în care au fost tipărite la vremea respectivă, pe de o parte, mai ales că nici una dintre ele nu a mai fost reeditată.

Suntem conștienți că lucrarea noastră este incompletă, deoarece nu am reușit să surprindem, în întreaga lor desfășurare, toate aspectele epocii supusă de

⁷ Radu Ardelean, Pavel Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în “A. B.”, anul XI (L), serie nouă, nr. 1-3, 2000, Anexa V a, p. 208.

noi spre analiză: mișcarea pentru emancipare națională și bisericească, figura episcopului Nestor Ioanovici și aspecte ale vieții ecleziastice și culturale ale perioadei de început a secolului al XIX-lea, cuprinsă între 1815-1830.

Cu toate acestea, credem că rodul ostenețelor noastre este un modest omagiu pe care îl aducem memoriei acelei elite intelectuale românești, clerici și mireni, din Episcopia Aradului, care au avut o contribuție însemnată în desfășurarea mișcării pentru emancipare națională și ecleziastică a Bisericii Ortodoxe Române, cu prilejul împlinirii, în anul trecut⁸, a *180 de ani de la primul episcop de neam român în scaunul eparhial al Aradului și 225 de ani de la nașterea lui Moise Nicoară*.

Un gând de pioasă recunoștință se îndreaptă către Academician Cornelia Bodea (1916-2010), trecută, nu demult, la cele veșnice, pe care o considerăm, o deschizătoare de drum în domeniul cercetării mișcării pentru emancipare națională și ecleziastică dar și pentru românizarea scaunului eparhial al Aradului. În urmă cu aproape șapte decenii, Cornelia Bodea, prezenta teza de doctorat cu această tematică, pregătită sub îndrumarea savantului Nicolae Iorga dar, susținută la un alt mare savant istoric, Gheorghe I. Brătianu. Tipărită în 1943, lucrarea rămâne, până astăzi, una de referință în istoriografia română.

Mulțumesc, în special, părintelui prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru al Academiei Române și domnului prof. univ. dr. Nicolae Bocșan, prorector al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, care mereu m-au încurajat să duc la bun sfârșit prezentul demers și să aprofundez în continuare cercetările privind istoria Episcopiei Aradului. Nu în ultimul rând, mulțumim și Înaltpreasfințitului dr. Timotei Sevcicu, Arhiepiscopul Aradului, care ne-a dat binecuvântarea pentru tipărirea lucrării în Editura Arhiepiscopiei.

Un gând de recunoștință și mulțumire adresăm și preotului iconom-stavrofor Nicolae Marcu de la biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil” din Arad-Micălaca Nouă, care, și de această dată a dorit să dovedească, pentru a câta oară, mecenatul pe care-l face pentru promovarea scrisului istoriografic, teologic și cultural în Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Aradului.

Nu în ultimul rând, mulțumesc familiei care a fost tot timpul de partea mea, încurajându-mă, mai ales atunci când, unii „binevoitori” au căutat să mă împiedice a duce la bun sfârșit lucrările de istorie ecleziastică începute.

⁸ Prezenta lucrare trebuia să apară în cursul anului 2009, însă, motive independente de voința noastră a amânat publicarea ei.

I.

Repere istoriografice

Frământata perioadă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, cuprinsă între 1786 și 1829, care coincide cu păstorirea ultimului episcop sârb al Aradului, Pavel Avacumovici (1786-1815), și mișcarea pentru emancipare națională și ecleziastică a românilor din aceste părți, a polarizat atenția multor istorici români.

Unul din primele studii referitoare la această perioadă și la cea imediat următoare alegerii primului episcop de neam român al Aradului, este *Istoria bisericii gr[eco] or[todoxe] române din Transilvania și Ungaria de la 1810-1846*, datorat arhimandritului de mai târziu, Iustin Iulian Suci, publicat în mai multe numere ale oficiosului eparhial „Biserica și Școala” din anii 1896 și 1897⁹. Lucrarea este o sinteză binevenită, în care se cuprind date despre istoria vieții ecleziastice a ortodocșilor din Transilvania, dar cu multe referiri și la părțile aflate sub jurisdicția Episcopiei Aradului, în perioada primelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Cu prilejul centenarului deschiderii cursurilor Preparandiei din Arad, apar două cărți datorate profesorilor Teodor Botiș¹⁰ și Avram Sădean¹¹, în care sunt surprinse și momente din mișcarea pentru românizarea scaunului eparhial al

⁹ Anul XX, 1896, nr. 34, pp. 269-271; nr. 35, pp. 277-279; nr. 36, pp. 285-288; nr. 37, pp. 293-297; nr. 38, pp. 302-304; nr. 39, pp. 309-312; nr. 40, pp. 317-319; nr. 41, pp. 325-327; nr. 42, pp. 334-336; nr. 43, pp. 341-343; nr. 44, pp. 349-451; nr. 45, pp. 359-360; nr. 46, pp. 368-369; nr. 47, pp. 374-376; nr. 48, pp. 381-385; nr. 49, pp. 390-393; nr. 50, pp. 398-400; nr. 51, pp. 408-409; nr. 52, pp. 415-416; anul XXI, 1897, nr. 1, pp. 4-6; nr. 2, pp. 12-15; nr. 3, pp. 20-22; nr. 4, pp. 29-30.

¹⁰ Teodor Botiș, Avram Sădean, *Institutul pedagogic gr.-or. rom. din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii normale) gr.-or. române din Arad*, Arad, 1912. Pentru școlile arădene avem contribuțiile lui Vasile Popeangă: *Preparandia din Arad*, București, 1964 (în colaborare cu Eduard I. Găvănescu și Victor Țărcovnicu); *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974; *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979; *Rețeaua școlilor confesionale ortodoxe din Banat și Crișana în anul 1834-1835*, în „Ziridava”, XV-XVI, 1987; *Învățământul*, în vol. „Arad. Monografia orașului de la începuturi până la 1989”, Arad, 1999; *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale. 1807-1948*, Arad, 2006.

¹¹ Avram Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912.

Aradului. În același context amintim și o altă contribuție importantă a lui Teodor Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, apărută la Arad în anul 1922.

La împlinirea unui secol de la decesul ultimului episcop sârb al Episcopiei Aradului, Pavel Avacumovici (1786-1815), istoricul Damaschin Ioanovici, pe atunci profesor la Secția pedagogică a Institutului pedagogic-teologic din Arad, în urma unor cercetări întreprinse în arhivele din Budapesta, a publicat un prim studiu dedicat mișcării pentru un episcop de neam român la Arad. Este vorba de *Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad*, apărut în mai multe numere din „Revista Teologică” de la Sibiu¹². Din câte cunoaștem, este primul studiu care tratează pe larg mișcarea pentru emancipare ecleziastică în Episcopia Aradului din primele două decenii ale secolului al XIX-lea. În cea mai mare parte, studiul se bazează pe cercetările efectuate de autor în Arhivele din Budapesta, în special în Fondul Cancelariei aulice.

După câțiva ani, în 1923, preotul ortodox Ștefan Pop, fost greco-catolic, în mai multe foiletoane din „Biserica și Școala”, a publicat studiul intitulat, *Din istoria diecezei Aradului. Contribuții 1815-1829*¹³, în care tratează perioada de profunde frământări de la mijlocul celei dintâi jumătăți a secolului al XIX-lea.

Apropierea centenarului alegerii și instalării primului episcop român al Aradului, a fost un bun prilej din care s-a încercat să se profite pentru scrierea măcar a unor părți din istoria eparhiei. Gheorghe Ciuhandu, la 30 septembrie 1927, propune unele măsuri pregătitoare. El dorea ca împlinirea a 100 de ani de la urcarea lui Nestor Ioanovici (1829-1830) în scaunul eparhial de la Arad, să fie sărbătorită într-un cadru festiv. Deși propunerea lui a fost trecută în procesul-verbal al ședinței Adunării eparhiale, „prin nu știm care întâmplare și fără nici un temei, a fost scoasă din procesul-verbal al Adunării eparhiale și astfel nici n-a fost trecut în sumarul tipărit al debaterilor”, se arăta nedumerit Gh. Ciuhandu. Mereu preocupat de scrierea istoriei eparhiei, Gh. Ciuhandu mai propune ca pentru a se putea „înlesni utilizarea vechii arhive eparhiale, să se ia măsuri pentru aducerea acesteia în bună ordine”¹⁴.

Problema serbării centenarului a fost pusă în discuție și de Teodor Botiș în articolul intitulat, *O datorie*¹⁵, exprimându-și speranța că acesta putea fi momentul potrivit pentru a fi scoase „din întuneric la lumină pagini glorioase din trecut și pe cei ce le-au scris”, aducând prin aceasta „recunoștința și demnitatea ce se așteaptă de la o Biserică și un neam ce se respectă pe sine”.

¹² Anul X, nr. 9-12, 1 mai-15 iunie 1916, pp. 166-191; nr. 13-20, 1 septembrie-15 decembrie 1916, pp. 239-275.

¹³ Nr. 17-18, 20-22, 25, 36-38, 41-42.

¹⁴ A. A. O. R. Arad, grupa IV, dosar 4/1929, doc. 5661, f. 414-415; Gheorghe Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-40)*, Arad, 1935, pp. XIV-XV, nota 1.

¹⁵ „Bis. și Șc.”, anul LI, nr. 1-2, 9 ianuarie 1927, pp. 13-14.

Centenarul a intrat și în sfera preocupărilor episcopului Grigorie Comșa al Aradului (1925-1935). În ședința Consiliului eparhial din 28 iunie 1928 s-a propus să se facă toate demersurile necesare ca în toamna anului 1929 să poată fi sărbătorit centenarul instalării primului episcop român al Aradului. Era un bun prilej pentru inițierea unor noi cercetări privind istoria eparhiei, mai ales cu precădere la perioada premergătoare instalării lui Nestor Ioanovici (1829-1830)¹⁶. În acest sens, la 12 februarie 1929, episcopul Grigorie Comșa (1925-1935) s-a adresat istoricului Ioan Lupaș rugându-l ca în cazul în care are vreun studiu nepublicat despre Nestor Ioanovici să-l utilizeze cu prilejul centenarului¹⁷. Nu cunoaștem răspunsul lui Ioan Lupaș, dar, în 1930, acesta a publicat studiul intitulat *Intervenția făgărășenilor și a brașovenilor în favoarea lui Nestor Ioanovici*¹⁸.

Episcopul Grigorie Comșa s-a adresat și profesorului Teodor Botiș cerându-i un studiu care să fie cuprins într-o „monografie care să răspundă scopului”. La numai câteva zile, acesta a răspuns episcopului că materialul istoric ce-l avea, era „insuficient și reclamă o completare prin scrutări mai ample și mai temeinice” în arhivele arădene, vieneze și budapestane. Cu toate că avea un bogat material documentar adunat din arhivele arădene cât și cel adunat de Avram Sădean din arhivele de la Viena și Budapesta, T. Botiș îl considera insuficient pentru a „suporta critica îndreptățită și obiectivă”¹⁹.

Secția culturală a Consistoriului eparhial, condusă de Gh. Ciuhandu, în ședința din 6 martie 1929 a fixat „cadrele generale ale serbărilor” pentru data de 24 octombrie 1929. Într-un articol de fond publicat în „Biserica și Școala”²⁰, Gheorghe Ciuhandu preciza că nu se sărbătorească realizări de seamă, ci „mai mult triumful unei idei”. Comemorarea centenarului a avut loc în 26 octombrie 1929, cu două zile mai târziu decât fusese stabilit. Sufletul întregii manifestații a fost consilierul cultural al Episcopiei, preotul Gheorghe Ciuhandu și preotul profesor Nicolae Popovici de la Academia Teologică arădeană²¹.

După aproape un deceniu și jumătate de la studiul lui Damaschin Ioanovici, în anul 1929, cu prilejul sărbătorii centenarului instalării primului episcop de neam român (1829-1929) în scaunul vacant al Episcopiei Aradului, apar mai multe studii datorate unor preoți și istorici arădeni.

¹⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. XV.

¹⁷ A. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 4/1929, doc. 793, f. 390-390v.

¹⁸ A apărut în „A. I. I. N.”, vol. V, 1928-1930, Cluj, 1930, pp. 487-491.

¹⁹ A. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 4/1929, doc. 1098, f. 391.

²⁰ În pragul unui jubileu al episcopiei Aradului, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 13, 24 martie 1929, p. 1.

²¹ Pe lângă alte probleme organizatorice, cei doi s-au îngrijit de tipărirea volumului comemorativ „Triumful Ortodoxiei la Arad” (280 p.), structurat în două părți. Prima, cuprinde *Acte oficiale* (pp. 5-132), îngrijită de Nicolae Popovici, iar cea de a II-a, *Studii și articole* (pp. 135-235), îngrijită de Gheorghe Ciuhandu. Despre desfășurarea manifestărilor vezi: Simion Stana, *Centenarul Episcopiei noastre*, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 45, 1929, pp. 3-5.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Un prim studiu, îl datorăm aceluiaș preot, Ștefan Pop, care, în studiul *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad* (Arad, 1929, 94 p.)²², reia o problemă tratată de el cu câțiva ani mai înainte în revista „Biserica și Școala”. Este un studiu bine documentat, cu toate că nu folosește informații arhivistice, numai surse istoriografice editate, datorate lui Nicolae Iorga, Petru Maior, Gheorghe Ciuhandu, Ioan Lupăș, Iosif Vulcan, Demetriu Radu, Petru Pipoș, Avram Sădean, Teodor Botiș și Damaschin Ioanovici. În prima parte face referire la disputele „pentru candidatura unui român de episcop la Arad (1812-1817), iar în cea de-a doua parte, realizează un mic portret al noului ales episcop român al Aradului și Orăzii (1829-1830)”. La această problematică revine după un an, în studiul „*Ție Doamne*”, *Dieceza Arad*, publicat în mai multe foiletoane din „Biserica și Școala” din 1930²³.

Un al doilea studiu apărut în anul centenarului, intitulat, *Din viața lui Nestor Ioanovici Episcopul Aradului. 1767-1830* (Arad, 1929, 57 p.), datorat preotului dr. Gheorghe Ciuhandu. Este un prim portret al biografiei intelectuale a lui Nestor Ioanovici și câteva frânturi din scurta perioadă a activității ca episcop. Pe lângă unele surse istoriografice datorate unor istorici deja amintiți, preotul Gheorghe Ciuhandu folosește și documente din arhiva istorică a Episcopiei Aradului, din cea a Congregației județene Arad, din Arhiva Județului Arad și date din unele *Protocoale* ale comunității ortodoxe din Oradea. Lucrarea, deși de o mică întindere, face multe referiri la încercările episcopului Nestor Ioanovici de a reface Episcopia Aradului pe baze noi, care să fie reprezentativă pentru ortodoxii aflați sub jurisdicția sa, căutând mai ales, îndreptarea disciplinei clerului, a credincioșilor și întărirea sentimentului religios a acestora.

Cu prilejul serbărilor comemorative, este publicat volumul intitulat: *Triumful Ortodoxiei la Arad*²⁴, în care sunt publicate, pe lângă *Actele oficiale*, și un număr de șapte studii datorate lui Gheorghe Ciuhandu²⁵, Teodor Botiș²⁶, Grigorie Comșa²⁷, Roman Ciorogariu²⁸, Vasile Goldiș²⁹ și Ștefan Lupșa³⁰. Tot cu

²² La începutul cărții face o strălucită confesiune de credință care reprezintă motivul trecerii sale de la Biserica greco-catolică la Biserica ortodoxă (pp. II-IV).

²³ Anul LIV, nr. 31, 3 august 1930, pp. 2-3; nr. 32, 10 august 1930, pp. 4-5; nr. 33, 17 august 1930, pp. 1-2; 34, 24 august 1930, pp. 2-3; nr. 35, 31 august 1931, pp. 5-7.

²⁴ Titlul complet: „*Triumful Ortodoxiei la Arad. Actele și desbaterile Adunării eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea extraordinară din anul 1929, când s-au comemorat o sută de ani de la așezarea celui dintâi episcop român Nestor Ioanovici în scaunul episcopesc al Aradului*” (Arad, 1929, 241 p.)

²⁵ *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici, cu spicuri nouă din istoria eparhiei Aradului în veacul XVIII* (pp. 135-160); *Vichentie Ioanovici, episcopul sârbesc al Aradului (1716-31) și un document al său românesc* (pp. 222-227; a fost publicat și în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 44, 27 octombrie 1929, pp. 10-14). Cele două studii au fost publicate într-un extras separat intitulat: *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929, 38 p.

²⁶ *Pagini din istoria desrobirei* (pp. 161-190).

²⁷ *Religiositatea episcopului Nestor Ioanovici* (pp. 191-195). A apărut și în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 44, 27 octombrie 1929, pp. 1-2.

prilejul centenarului românizării scaunului eparhial arădean a apărut studiul datorat lui Aurel A. Mureșianu, *Episcopul Nestor Ioanovici (1767-1830). Cu două scrisori inedite* ("Țara Bârsei", Brașov, anul I, nr. 1, 1929, pp. 24-31)³¹.

Despre Nestor Ioanovici și frământările perioadei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, a alegerii episcopului în scaunul eparhial vacant al Sibiului după moartea, în 1796, a lui Gherasim Adamovici (1789-1796), avem informații bogate în lucrarea lui Ioan Mateiu, *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII. Documente inedite* (Cluj, 1927, 144 p.).

Istoria perioadei cuprinsă între momentul declanșării mișcării pentru emanciparea ecleziastică de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și anul 1829, nu poate fi cuprins în întregul său fără a consulta cu folos lucrările închinete celor doi reprezentanți ai mișcării, Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară³².

²⁸ *Aradul de odinioară* (pp. 196-210).

²⁹ *Trei fâgărășeni* (pp. 211-218). A apărut și în "Bis. și Șc.", anul LIII, nr. 44, 27 octombrie 1929, pp. 7-9

³⁰ *Episcopul unit Samuil Vulcan împotriva episcopiei lui Nestor Ioanovici (un document)* (pp. 222-232. A apărut și în "Bis. și Șc.", anul LIII, nr. 44, 1929, pp. 21-23. Ștefan Lupșa a mai publicat: *Situația financiară a eparhiei orădene și a episcopilor ortodoxe din Ungaria la începutul veacului trecut*, în "L. R.", anul IX, nr. 13-14, 1929 (a fost publicat și în "Bis. și Șc.", anul LIII, nr. 41, 6 octombrie 1929, pp. 6-7); *Un plan de unire urzit la 1809 în Oradea*, în "L. R.", anul IX, nr. 16, 1929; *Românizarea Episcopiei Aradului*, în "L. R.", anul IX, 1929.

³¹ În legătură cu mișcarea pentru numirea unui episcop român în scaunul de episcop al Transilvaniei, amintim și contribuțiile lui Ladislau Gyemant: *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, pp. 147-161; *Lupta pentru instituirea episcopilor români în cadrul Diecezei Ortodoxe din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. "In memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna. 1873-2003", Cluj-Napoca, 2003, pp. 325-334.

³² Traian Topliceanu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1933; Mihail P. Dan, *Când a murit D. Țichindeal ?*, în „Studia U. B. B.”, Cluj-Napoca, nr. 6/1958, tom III, seria IV, fasc. 1, p. 183 u.; Ion Apostol Popescu, *Contribuția lui Dimitrie Țichindeal la dezvoltarea gândirii pedagogice din Transilvania și Banat*, în „Rev. P.”, anul XI, 1962, nr. 12, p. 55 u.; Virgil Vintilescu, *Dimitrie Țichindeal*, Timișoara, 1965; Dimitrie Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături* (Ediție îngrijită și prefațată de Virgil Vintilescu), Timișoara, 1975, pp. 5-23; Ion B. Mureșianu, *Dimitrie Țichindeal*, în „M. B.”, anul XXV, 1975, nr. 10-12, pp. 623-654; I. D. Suciu, *Luministul Dimitrie Țichindeal*, în „Rev. de Ist.”, XXVIII, 1975, nr. 8, pp. 1253-1258; Nicolae Bocșan, *Confiscarea „Fabulelor” lui Țichindeal*, în „A. I. I. A. Cluj-Napoca”, XIX, 1976, pp. 127-148; Idem, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986 (cap. *Mișcarea națională*, pp. 319-361); Gyemant Ladislau, Nicolae Bocșan, Viorel Faur, *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în „Satu-Mare. Studii și comunicări”, IV, 1980, pp. 181-195; *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 867-868; Costin Feneșan, *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, în „M. B.”, anul XXIX, 1979, nr. 1-3, pp. 134-143; Virgil Grădinaru, *Dimitrie Țichindeal și emanciparea național-culturală a românilor bănățeni*, în „Rev. Ist.”, Serie nouă, tomul 4, 1993, nr. 11-12, pp. 1117-1122; Virgil Vintilescu, *Consemnări literare. Repere literare bănățene (De la începuturi până la 1880)*, Timișoara, 1995, p.142, 147; Anton Ilica, *Școala Normală din Arad*, Arad, 1998, pp. 15-48; Radu Ardelean, Pavel Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în „A. B.”, anul XI (L), serie nouă, nr. 1-3, 2000, pp. 196-213; Doru Bogdan, Liviu

Referitor la relațiile lui Dimitrie Țichindeal cu episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea și acestora cu încercările de românizare a scaunului episcopal al Aradului, nu putem să nu amintim și studiile datorate unor greco-catolici. În primul rând ne gândim la contribuția lui Iosif Vulcan, *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui. Discurs de recepție*, publicată în „Analele Academiei Române. Memoriei Secției literare” (seria II, tom XIV, 1891-1892, București, 1893, pp. 263-382), care, pe lângă o restituire a personalității ilustrului preot arădean, cuprinde și dialogul epistolar purtat de Dimitrie Țichindeal cu episcopul Samuil Vulcan. După cum mărturisește autorul studiului, „această corespondență prea interesantă și de mare valoare istorică culturală, dar până acum nepublicată și nestudiată, ba în mare parte necunoscută de locu” (p. 264)³³.

În această perioadă, din dorința de a contribui la scrierea istoriei Preparandiei arădene, a cărei sărbătorire fusese hotărâtă de Sinodul eparhial³⁴, Emilian Micu a dorit să-și aducă aportul publicând *Acte și fragmente ca material pentru o istorie culturală a Românilor din dieceza Aradului*³⁵. Tot Emilian Micu publică mai multe documente, între care două epistole ale lui Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan, prefăcute de un comentariu asupra situației românilor vis-à-vis de sârbi, contaminat de o retorică romantică. Ele cuprind unele elemente prezente și în cele publicate de Iosif Vulcan (Anexele VI-X). Studiul cuprinde și concluziile celor constatate de Iosif Rosa, medicul comitatului Arad, în „privința celor văzute la Institutul Pedagogic”³⁶.

O altă lucrare, intitulată *Samuil Vulcan episcopul unit al Orăzii Mari (1806-1839) și Biserica Ortodoxă Română* (Oradea, 1925, 105 p.) o datorăm canonicului greco-catolic Iacob Radu, membru al Academiei Române. În lucrare este prezentă o parte a corespondenței lui Moise Nicoară cu Samuil Vulcan.

În ce îl privește pe Moise Nicoară, arhimandritul Vasile Mangra, în ședința din 23 aprilie/6 mai 1908, propune Sinodului eparhial instituirea unei comisii care, pe lângă istoricul diecezei, să cuprindă și activitatea lui Nicoară. Deschizându-se concurs nu reflectează decât preotul Sever Septimiu Secula (1869-1912) și Ioan Slavici (1848-1925). Primul, în perioada cât a funcționat în cadrul Bibliotecii Academiei Române, a adunat un bogat material despre Moise Nicoară. Despre

Mărghitan, „Țichindeal Gură de Aur”, Arad, 2000; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, ed. II, 2002, pp. 503-504, cu bibliografia menționată.

³³ De viața și activitatea lui Dimitrie Țichindeal s-a arătat preocupat și Gheorghe Ciuhandu, așa după cum reiese din scrisoarea lui Vasile Popovici din Timișoara, expediată la 18 noiembrie 1932 (B. A. O. R. Arad, *Fond Ciuhandu*, dosar 124, f. 301).

³⁴ *Protocolul despre ședințele Sinodului eparhial din dieceza română greco-orientală a Aradului ținute în ședința ordinară din anul 1908*, Arad, 1908, p. 38. Vezi și Pavel Vesa, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, 2004, p. 17.

³⁵ „Plugarul Român”, Timișoara, anul V, nr. 11, 1/14 iunie 1908, p. 2. Pentru amănunte vezi Radu Ardelean, Pavel Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în “A. B.”, anul XI (L), Serie nouă, nr. 1-3, 2000, pp. 196-213.

³⁶ R. Ardelean, P. Vesa, *op. cit.*, pp. 208-211.

Ioan Slavici cunoaștem că la 7 iulie 1909 semna o chitanță pentru suma de 1 000 lei primită de la Vasile Mangra³⁷ „în contul lucrării pe care prin învoiala încheiată între noi m-am angajat să o fac asupra vieții și activității lui Moise Nicoară pe baza documentelor ce se află la Academia Română și după informațiunile ce mi se vor mai pune la dispozițiune”³⁸. Nu avem însă informații ca renumitul scriitor să fi întreprins ceva în această direcție³⁹. După o mărturie a episcopului Roman Ciorogariu din 1929, personal a depus, în biblioteca Institutului Teologic din Arad, mai multe scrisori ale familiei lui Moise Nicoară⁴⁰.

Cu toate acestea s-au scris câteva studii și înainte și după această perioadă, care însă nu au făcut prea mare lumina în ce privește personalitatea lui Moise Nicoară. În acest context, Ioan Arcoși (1797-1883), unul din mentorii mișcării naționale a românilor din Arad din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în 1878 publică studiul *Pentru istoria Episcopiei Aradului*⁴¹, în care, pentru „interesul național și al Episcopiei arădene române”, era convins că trebuia scrisă istoria lui Moise Nicoară. La sfârșitul studiului, revista publică *Instanția clerului și poporului românesc din dieceza Aradului dată la împăratul Franciscu I. a. 1814*, trimisă redacției de Dionisie Cădariu din Chizătău și scrisă „românește cu litere cirile destul de curată”, Ioan Arcoși atribuind-o lui Moise Nicoară. *Instanția* a circulat în numeroase copii pe la preoții români din Banat.

Revista „Albina”⁴² a publicat și ea o copie primită de la preotul Ivașcu Popovici din Gârliște, împreună cu „câteva manuscrise vechi românești” ce le-a găsit la familia Bojincă. Căutând autorul *Instanției*, redacția „Albinei” se întreba dacă „nu e faimoasa petiție a lui Moise Nicoară ? [...] Ici colea - scria redacția Albinei – se vede coreasă câte o vorbă, silabă sau câte o literă, de unde presupunem că va fi fost conceptul acelei petițiuni sau o copie colaționată de pe dânsa”. Partenie Gruescu⁴³ susține că nu e petiția lui Moise Nicoară, deoarece aceea „cuprinde 145 de coli, afară de alegatele ei care trec preste 300 de coli”. El presupune că este a unor preoți din eparhia Aradului care au făcut-o la îndemnul

³⁷ Vasile Mangra a publicat: *Biografia lui Moise Nicoară*, în „Bis. și Șc.”, anul XXXI, 1907, nr. 52, pp. 3-5.

³⁸ Vezi: Nicolae Bocșan, *Petru Maior și Moise Nicoară*, în vol. „Slujitor al Bisericii și al Neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, 2002, p. 454, nota 2.

³⁹ Pentru preocupările lui Ioan Slavici în această direcție vezi: Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, 1926, p. 487.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 484. Roman Ciorogariu face mărturisirea că bunica sa “era Nicorească din neamul lui Moise Nicoară din Giula”.

⁴¹ „Bis. și Șc.”, anul II, Arad, 2/14 iulie 1878, nr. 27, p. 210-213.

⁴² Anul 5, 1870, nr. 31, 12/24 aprilie; nr. 32, 16/28 aprilie.

⁴³ Partenie Gruescu, în 1870 a publicat studiul intitulat *Ierarhii și națiunea română în suferințele ei seculare și martiriul lui Moise Nicoară*, în „Albina” (nr. 106-111), cf. Cornelia Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943, p. 4.

mitropolitului Ștefan Stratimirovici (1790-1836) spre a contracara *Instanția* lui Nicoară. Statistica folosită este a protopopului Vasile Georgevici din Timișoara, tipărită în calendarul din 1829 a lui Ștefan Neagoe. Redacția „Albinei” și-a însușit propunerea lui Partenie Gruescu⁴⁴. Tot în „Albina” (nr. 37, 1870), Ioan Arcoși publică articolul *Pentru istoria națională bisericească*. Cele două articole, datorate lui Partenie Gruescu și Ioan Arcoși, sunt aduceri aminte pline de o pioasă venerație pentru Moise Nicoară, însă, din cauza bătrânețelor, care le-au șters multe din minte, și din cauza marelui admirații pentru Nicoară, îl arată într-o lumină nu atât exagerată, cât inexactă⁴⁵.

Un an mai târziu, Demetriu Popa a publicat studiul, *În cauza lui Moise Nicoară*⁴⁶, scris în baza amintirilor și legendelor care circulau despre el. În sufletul admiratorilor lui Moise Nicoară, acesta a rămas învățatul fără seamăn, vorbind perfect 13 limbi europene, a cărui cultură o prețuise împăratul Austriei, chemându-l ca instructor de limba română pentru fiul său arhiducele Ferdinand⁴⁷. Aceste rare calități, credeau bătrânii, i-ar fi folosit în mare măsură în râvna lui pentru câștigarea de episcop român la Arad între 1814-1825. Mitul „Fericitului Moise Nicoară” a fost creat după „martiriul național” pe care l-a îndurat ca reprezentant al românilor în lupta pentru emancipare națională și bisericească⁴⁸. Câteva decenii mai târziu, preocupări privind o istorie a vieții și a rolului ce l-a avut Moise Nicoară în această dublă mișcare, a devenit o problemă des dezbătută în ședințele Sinodului ephial arădean.

În anul 1904, preotul profesor Sever Septimiu Secula (1869-1912) de la Institutul pedagogic-teologic din Arad, a publicat *Un memoriu al lui Moise Nicoară. Monografie istorică*⁴⁹, în care prezintă câteva scrisori, din anul 1850, adresate de Moise Nicoară unor rudeni ai sale din părțile Aradului⁵⁰. Între scrisori se află una de proporții considerabile pe care a și numit-o „memoriu” și care formează „temelia și partea de căpetenie a acestei publicațiuni” după cum

⁴⁴ Cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 263, notă istorică p. 546; În 1904, Sever Secula (*Un memoriu al lui Moise Nicoară. Monografie istorică*, în „Bis. și Șc.”, anul XXVIII, nr. 2-14, 1904 și în extras) atribuia instanța tot lui Moise Nicoară, deși într-o notă afirmă că Vasile Mangra i-a comunicat „că nu acesta ar fi memoriul lui Nicoară, întrucât acela e mult mai voluminos, însoțit de anexe”. Iosif Vulcan susține că autorul *Instanței* ar fi fost chiar episcopul Samuil Vulcan, cf. I. Vulcan, *Dimitrie Chichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui*, în „An. Acad. Rom. Mem. Secției Lit.” Seria II, Tomul XIV, 1891-1892, București, 1893, p. 287.

⁴⁵ C. Bodea, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁶ „Bis. și Șc.”, anul III, nr. 12, 18/30 martie 1879, p. 92-93.

⁴⁷ R. R. Ciorogariu, *op. cit.*, p. 483.

⁴⁸ C. Bodea, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁹ „Bis. și Șc.”, anul XXVIII, 1904, nr. 2, pp. 15-17; nr. 3, pp. 23-25; nr. 4, pp. 30-31; nr. 5, pp. 40-4; nr. 6, pp. 47-48; nr. 7, pp. 57-58; nr. 8, pp. 62-63; nr. 9, pp. 70-73; nr. 10, pp. 78-79; nr. 11, pp. 87-88; nr. 12, pp. 97-98; și în extras (Arad, 1904).

⁵⁰ Este vorba de scrisorile predate de Roman Ciorogariu bibliotecii Institutului Teologic din Arad.

menționa Sever Secula în studiul introductiv. Cu toate că Vasile Mangra i-a comunicat că nu acesta ar fi memoriul lui Moise Nicoară, întrucât acela era mult mai voluminos, însoțit de anexe, după cum afirmă Sever Secula într-o notă⁵¹.

Cercetarea evenimentelor legate de alegerea unui episcop de neam român la Arad și activitatea lui Moise Nicoară, au intrat și în sfera preocupărilor lui Damaschin Ioanovici (1890-?). Pe lângă studiul, deja amintit, despre episcopul Nestor Ioanovici, în urma cercetărilor întreprinse în arhivele din Viena le-a valorificat în *Zile triste din viața lui Moise Nicoară*, publicate în mai multe foiletoane din „Biserica și Școala”⁵².

La propunerea lui Gheorghe Ciuhandu, în ședința din decembrie 1923 a Consistoriului eparhial, se oferă un premiu de 20 000 lei pentru cercetări în fondul de documente rămas de la Moise Nicoară la Academia Română, iar pentru a stimula cercetări în arhivele din Viena, Budapesta și Carloviț, suma de 10 000 lei⁵³. Demersuri pentru o monografie închinată lui Moise Nicoară în care să fie incluse și părți din istoria eparhiei din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, în special mișcarea pentru un episcop de neam român la Arad, a mai făcut și Ascaniu Crișan (1887-1952)⁵⁴, pe atunci profesor și director al Liceului „Moise Nicoară” din Arad⁵⁵.

Atât demersul lui Gheorghe Ciuhandu cât și cel al lui Ascaniu Crișan, nu au avut ecoul așteptat în rândul intelectualității arădene. La 30 septembrie 1926, Sinodul eparhial face o nouă ofertă, de această dată lui Ștefan Cordoș oferindu-i suma de 10 000 de lei pentru a întreprinde cercetări în arhive, dar, din păcate, și acesta refuză⁵⁶.

Despre Moise Nicoară a publicat și Gheorghe Ciuhandu, două studii, la un interval de câțiva ani. Primul, *Moise Nicoară și Ioan Mihuț la Beiuș*, publicat în 1922 în revista „Beiușul” (anul II, 1922, nr. 15, pp. 1-2), iar cel de-al doilea, *Un „nobil” român – Moise Nicoară (1784-1861)*, apărut în volumul “Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani, august 1940” (București, 1943, pp. 152-162). Faptul că Gheorghe Ciuhandu a avut preocupări mult mai largi legate de personalitatea lui Moise Nicoară, reiese din corespondența cu Cornelia Bodea, în

⁵¹ „Memoriul” a mai fost publicat de Ilarion Pușcariu (*Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900, *Colecțiunea actelor*, nr. 5, p. 3-9), Teodor V. Păcățian (*Cartea de aur*, vol. I, Sibiu, 1902, p. 139-148) și I. D. Suciu, R. Constantinescu (*op. cit.*, vol. I., doc. 263, pp. 542-546).

⁵² „Bis. și Șc.”, anul XLII, nr. 1, 1/14 ianuarie 1918, pp. 4-5; nr. 6, 4/17 februarie 1918, pp. 2-3; nr. 7, 11/24 februarie 1918, p. 7; nr. 8, 18 februarie/3 martie 1918, pp. 1-2; nr. 9, 25 februarie/10 martie 1918, pp. 1-2; nr. 10, 4/17 martie 1918, pp. 1-2, nr. 11, 11/24 martie 1918, p. 2; nr. 12, 18/31 martie 1918, p. 2; nr. 13, 25 martie/7 aprilie 1918, pp. 1-2; nr. 17, 22 aprilie/5 mai 1918, pp. 4-5.

⁵³ A. A. O. R. Arad, *grupa IV, dosar 4/1929*, doc. 5 660, f. 414-415.

⁵⁴ Pentru amănunte despre viața și activitatea sa vezi: M. Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 422-423.

⁵⁵ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. XIV.

⁵⁶ A. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 4/1929, doc. 5661, f. 414-415.

perioada când aceasta își pregătea teza de doctorat despre cunoscutul militant pentru drepturi naționale și ecleziastice din părțile Aradului, Banatului și Bihorului⁵⁷.

După mai multe încercări de a stimula studierea manuscriselor lui Moise Nicoară aflate la Academie și încadrarea monografiei lui în cadrul unei sinteze istorice a diecezei arădene, în deceniul patru al secolului trecut, la îndemnul lui Nicolae Iorga, Cornelia Bodea, pe atunci studentă a marelui istoric, ascultând sfatul profesorului⁵⁸, a pregătit, ca teză de doctorat, o monografie închinată distinsului militant pentru emanciparea ecleziastică și națională a românilor din părțile Aradului din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea⁵⁹. Lucrare fundamentală, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana* (Arad, 1943, 451 p.), lărgeste orizontul cunoașterii amănunțite a istoriei vieții bisericești din dieceza arădeană din primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. După cum însăși autoarea mărturisește, în această monografie „i-am urmărit mai cu seamă râvna depusă fără preget în susținerea dreptului la emanciparea și unitatea națională a neamului său”⁶⁰. Lucrarea cuprinde 141 de documente și corespondența lui Moise Nicoară cu unii clerici și mireni din Banat, Dimitrie Țichindeal, Ioan Tomici, Grigorie Obradovici (identificat greșit ca fiind I. Obradovici), Moise Bota, Hristofor Stoika, Ioan Mihuț și alte personalități ale epocii. Prin publicarea acestei monografii, se înfăptuia un mai vechi deziderat al lui Vasile Mangra, care a pus în discuție, pentru prima dată, importanta personalitate a lui Moise Nicoară.

În anul 2001, Cornelia Bodea revine asupra militantului pentru drepturi naționale și bisericești din Episcopia Aradului, în volumul *Moise Nicoară. Gyula*

⁵⁷ Cerându-i Corneliei Bodea unele informații despre manuscrisele din Fondul *Moise Nicoară* păstrat la Academia Română, îi scria: “Și deoarece mi-ar trebui și alte materiale – copii de pe acele scrisori ale unor “ardeleni”, care se găsesc la Academia Română – aș avea și rugămintea următoare: Să ai bunătatea de a afla de la Academie dacă acolo s’ar găsi copiiști, sau mi-ar putea servi Academia copii de pe acele scrisori ? ori eu trebuie să angajez pe cineva”. Cf. Arad – Arhiva *Familiei Buda Bujor*, neinventariată. Scrisoarea din 20 ianuarie 1936 a lui Gheorghe Ciuhandu către Cornelia Bodea. Faptul că Gheorghe Ciuhandu a fost preocupat de a scrie despre Moise Nicoară îl dovedește și dosarul cu documente din Arhiva județului Arad, pe care l-a pregătit în această perioadă. Dosarul descoperit de noi în *Fondul Ciuhandu*, îl avem deja pregătit pentru tipar, alături de documente din alte fonduri arhivistice.

⁵⁸ C. Bodea, *Moise Nicoară - Gyula (Ungaria) 1784 – București 1861*, București, 2001, p. 22.

⁵⁹ *Les réflexions d'un Roumain sur l'époque du tanzimat en Turquie*, în „R. H. S. E. E.”, nr.4-6, 10-12, 1937; *Crâmpene de biografie*, în „Hotarul”, nr. 5, 1937; *Acum o sută de ani*, în „Hotarul”, noiembrie 1937; mai, iunie-august 1938.

⁶⁰ C. Bodea, *Moise Nicoară. 1784-1861. Motivația unui mit*, în „M. S. S. I. A.”, Seria IV, Tomul XIX, 1994, p. 91; vezi și clarificările despre „bogata documentație istorică împreună cu scriptele personale nicoresciene” de la p. 104.

(Ungaria) 1784 – București 1861⁶¹, în care reproduce două documente, *Recursul din 15 august 1819 înaintat împăratului Francisc I* (pp. 54-140) și *Țările Române față de politica imperiilor vecine – otoman, habsburgic și țarist* (pp. 141-187). Lucrarea este evocarea pregătită pentru comemorarea a 140 de ani de la moartea lui Moise Nicoară și pentru marcarea în piatră a locului său de veci⁶².

Tot cu prilejul comemorării a 140 de ani de la moartea ilustrului luptător naționalist, Liviu Mărghitan a publicat lucrarea, *Moise Nicoară, nemărginita dăruire unui ideal (1784-1861)*, apărută la Arad (2001, 205 p.), considerată de autor a fi „întâia monografie integrală despre viața și creația lui Moise Nicoară” (p. 182)⁶³.

În contextul studiilor referitoare la Moise Nicoară și a bogatei sale corespondențe, trebuie să amintim și contribuția datorată istoricului Nicolae Bocșan, *Petru Maior și Moise Nicoară*⁶⁴, în care comentează un număr de 22 scrisori adresate de primul celui de-al doilea, în intervalul august 1815 – ianuarie 1818, păstrate sub formă de copii realizate după originalele păstrate la Academia Română⁶⁵.

Tot istoricului Nicolae Bocșan îi datorăm câteva contribuții însemnate aduse la cunoașterea frământatei perioade de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Amintim: *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*⁶⁶ și *Liberalismul timpuriu în mișcarea națională din Banat*⁶⁷. Dacă în primul studiu analizează, în baza unui bogat material din Arhivele Statului de la Budapesta

⁶¹ București, 2001, 199 p. + 5 ilustrații.

⁶² Moise Nicoară a fost înmormântat la 10 octombrie 1861 în cimitirul Mavrogheni din București. În toamna anului 2001, în cimitirul Mavrogheni, din inițiativa doamnei Academician Cornelia Bodea, se intenționa “ridicarea” unui mormânt-cenotaf. Din păcate, ministrul de atunci a Ministerului Culturii, Răzvan Theodorescu, a tergiversat prea mult desfășurarea evenimentului, astfel, mormântul-cenotaf nu a mai fost instalat la data stabilită, provocând multă amărăciune Corneliei Bodea.

⁶³ În Arad, despre personalitatea lui Moise Nicoară a mai publicat la Arad: Ilarion V. Felea, *Moisă Nicoară*, în “Bis. și Șc.”, anul LXVII, 1943, nr. 47, pp. 321-323; Perpessicius, *Câteva cuvinte despre Moise Nicoară*, în “Salonul literar”, Arad, anul I, 15 martie-15 mai 1925 (republicat în vol. “Evocări. Din trecutul Liceului Ioan Slavici, fost Moise Nicoară din Arad”, Arad, 1971, pp. 18-22); Eduard I. Găvănescu, *Moise Nicoară*, în “Tribuna Română”, anul I, nr. 61, 13 noiembrie 1943, pp. 2-3; Idem, *Moise Nicoară (1784-1861)*, în vol. “Evocări. Din trecutul Liceului Ioan Slavici, fost Moise Nicoară din Arad”, Arad, 1971, pp. 9-17; Melente Nica, *Moise Nicoară (1784-1861)*, în “M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 3-4, pp. 173-181.

⁶⁴ Publicat în vol. “Slujitor al Bisericii și al neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, 2002, pp. 454-465).

⁶⁵ Copiile scrisorilor au fost descoperite în Fondul *Vasile Mangra* păstrat în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei din Sibiu. Este cunoscută preocuparea lui Vasile Mangra privitoare la scrierea unei monografii a lui Moise Nicoară.

⁶⁶ În “A. I. I. A. Cluj-Napoca”, XIX, 1976, pp. 127-148.

⁶⁷ Studiul a apărut în volumul „Stat. Societate. Națiune. Interpretări istorice” (îngrijit de Nicolae Bocșan, Aurel Răduțiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, 1982, pp. 290-300.

(Fond Revisio librorum), problemele pe care Dimitrie Țichindeal le-a avut cu autoritățile pentru restituirea Fabulelor, în cea de-a doua lucrare, pune în discuție primele manifestări cu caracter liberal „în gândirea și mișcarea politică românească” din Banat și părțile vestice. Autorul afirmă că în mișcările naționale înregistrate în perioada 1813-1819 se constată „o sensibilă deplasare de la spiritul iluminismului instituționalizat prin reformele monarhiei luminate”, făcând totodată și o interpretare a memoriului din 14 iulie 1814 din această perspectivă.

În volumul, *Contribuții la istoria iluminismului românesc* (Timișoara, 1986, 427 p.), istoricul Nicolae Bocșan „reconstituie formarea modelului cultural național în evoluția sa istorică, pornind de la exprimările locale, maniera în care au fost asimilate Luminile în societatea românească, urmărind dialectica raportului tradiție - inovație, continuitate - discontinuitate”. Cartea rezervă câte un capitol *Clerului, Elitelor naționale, Culturii tradiționale (cărți și manuscrise), Privilegiilor ilire*. Capitolul dedicat *Mișcării naționale* (pp. 319-361), constituie, fără îndoială, un serios punct de sprijin, ca metodă și informație, al oricărei tentative ulterioare de a contura istoria ecleziastică și a mișcării naționale din părțile arădene și bănățene.

Din păcate, lucrarea lui Ștefan Lupșa, *Eparhia Aradului* (Arad, 1958, vol. I-II), rămasă încă în dactilogramă, în peste 2 000 de file, nu trece peste pragul anului 1829, simțindu-ne văduviți de probitatea științifică a reputatului istoric bisericesc. În schimb, a publicat trei studii referitoare la românizarea Episcopiei Aradului prin numirea unui episcop de neam român. Primul studiu este cel apărut în volumul „Triumful Ortodoxiei la Arad” (pp. 228-232), deja amintit. Celelalte două sunt: *Din istoria mișcării pentru înlăturarea sârbilor de la conducerea eparhiei ortodoxe de Arad*, apărut în „Legea Românească” de la Oradea (anul IX, 15 octombrie 1929, nr. 20, pp. 6-8) și *Două acte despre intervenția episcopului Vasile Moga pentru românizarea Episcopiei de Arad*, publicat în „Revista Teologică” de la Sibiu (anul IX, 1929, nr. 11, pp. 326-328). Nu putem să nu amintim și lucrarea intitulată *Istoria bisericească a românilor bihoreni* (vol. I, până la 1829, Oradea, 1935, pp. 66-144), în mare parte scrisă în urma cercetărilor efectuate, în anul 1929, în arhivele din Viena.

Date bogate despre episcopul Nestor Ioanovici și perioada supusă de noi spre analiză, cuprind și lucrările de sinteză în care sunt surprinse și fragmente din viața și activitatea primului episcop de neam român al Aradului. Este vorba despre contribuțiile pe care le datorăm istoricilor Ioan Lupaș (*Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, pp. 153-157)⁶⁸, Gheorghe Lițiu (*Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. “Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de

⁶⁸ Ediția a II-a, (Introducere, îngrijirea ediției, note și comentarii de Doru Radosav), Cluj-Napoca, 1995. În legătură cu demersul nostru a mai publicat: *O scrisoare a mitropolitului sârbesc Ștefan Stratimirovici către românii ortodocși din Făgăraș*, în „R. T.”, anul VI, nr. 1, 1 ianuarie 1912, pp. 8-11; *12 pețitori ai Episcopiei transilvane de la 1796 la 1810*, București, 1916, 45 p. (publicat și în vol. „Studii, conferințe și comunicări istorice”, I, București, 1928, pp. 407-430).

artă”, Arad, 1989)⁶⁹, Mircea Păcurariu (*Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, pp. 250- 251, 284-288; *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006, pp. 454-455; vol. III, ediția a III-a, Iași, 2008, pp. 67-72) și Silviu Anuichi (*Relații bisericesti româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „B. O. R.”, anul XCVII, 1979, nr. 7-8, pp. 869-1056).

La acestea se adaugă și contribuțiile personale referitoare la frământata perioadă și mișcarea pentru dobândirea unui episcop român la Arad și cea a lui Nestor Ioanovici, publicate în volumele: *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități. 1706-1918* (Cluj-Napoca, 2006, pp. 89-96) și *Episcopii Aradului. 1706-2006* (Arad, 2007, pp. 83-89).

În demersul nostru, de un mare folos ne-au fost volumele de documente, *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Seviciu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă, Arad, 1986) și cel datorat lui I. D. Suciu și Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului* (vol. I, Timișoara, 1980).

Aflându-ne la sfârșitul demersului nostru, mulțumim pentru sprijinul acordat în perioada documentării, părintelui Vasile Pop, consilier cultural și monahiei Teodora, bibliotecara Arhiepiscopiei Aradului. Un gând de recunoștință se îndreaptă spre colega Mihaela Bedecan de la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj Napoca și colegii de la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad, de sprijinul cărora m-am bucurat întotdeauna.

⁶⁹ A mai publicat și modesta lucrare: *Episcopia Aradului. Schiță istorică*, Arad, 1950 (Nestor Ioanovici pp. 35-37).

II.

Ultimul episcop sârb: Pavel Avacumovici (1786-1815)

II. 1. Câteva considerații

Încă de la începuturile Episcopiei Aradului, „mitropolitul din Carloviț și vlădicii săi, asemenea toți sârbi, stăpâneau turma credincioasă română. Și o stăpâneau cu atâta netoleranță, nedreptate și cruzime, încât generațiunea actuală trebuie să se mire de îndelungata răbdare a înaintașilor săi”. Sârbii nu tolerau nici un episcop de neam român, nici măcar în părțile locuite în exclusivitate de români; numeau protopopi sârbi; în parohiile „curat române” numeau preoți sârbi, iar tinerii români nu erau admiși la cursurile teologice. Toate acestea nu făceau altceva decât să îngrădească românilor accesul la cultură și exprimarea lor în limba română⁷⁰.

Deceniul al nouălea al secolului al XVIII-lea coincide cu o dublă mutație, politică și ecleziastică, cu consecințe de o importanță deosebită și pentru ortodocșii din Imperiul habsburgic. În primul rând, este vorba despre domnia împăratului Iosif al II-lea (1780-1790), în al doilea rând, arhipăstoria mitropolitului Moise Putnic al Carlovițului (1781-1790).

Împăratul Iosif al II-lea a încercat o serie de reforme⁷¹, prin nenumăratele patente imperiale, care să salveze un stat mistuit de contradicții interne. Patenta de toleranță religioasă, emisă în 1781, pentru anumite părți ale Imperiului habsburgic⁷², s-a extins apoi și asupra Bisericii ortodoxe, aducând o atmosferă de destindere în viața religioasă a monarhiei. Reforma religioasă include Biserica

⁷⁰ I. Vulcan, *op. cit.*, p. 267.

⁷¹ Pentru problema iozefinismului vezi: David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum* (Ediție nouă cu adăugiri și precizări), București, 1984, pp. 231-244.

⁷² Vezi: Ioan Horga, *Edictul de Toleranță și efectele sale în Crișana (1781-1784)*, în vol. „Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor” (Volum coordonat de: Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav), Cluj-Napoca, 2003, pp. 627-645; Cristian Apati, *Importanța Edictului de toleranță pentru lumea rurală ortodoxă din Crișana – cazul omunității din Coroiu*, în „Analele Universității din Oradea. Istorie-arheologie”, Tom XIII, 2003, pp. 53-62.

romano-catolică și Biserica ortodoxă. În ce privește Biserica ortodoxă din Ardeal și Ungaria, împăratul a acordat exercițiul liber al cultului privat, în limitele privilegiilor catolicismului, posibilitatea zidirii de biserici și școli în localitățile cu cel puțin 100 de familii, dar fără turn, clopote și fără a fi în locuri centrale, dreptul de a nu plăti taxa clerului romano-catolic, interzicerea colectelor bisericesti, posibilitatea ținerii sinoadelor numai cu aprobarea imperială, interzicerea pedepselor corporale și amenziilor în Ardeal pentru considerente religioase, dreptul, limitat la unele persoane de credință ortodoxă, de a obține funcții publice. În 1782 împăratul a completat edictul de toleranță acceptând lepădarea uniației și a catolicismului, cu prețul catehizării, ce fost aplicat însă, numai într-o foarte mică măsură, datorită opoziției cercurilor locale și centrale romano-catolice, care, obțin modificarea edictului în cursul aceluiaș an⁷³.

În sinodul de la Carloviț, deschis la 1/12 iunie 1781, în postul vacantat prin moartea mitropolitului Vichentie Ioanovici Vidac (1774-1780), este ales Moise Putnic, fost episcop de Timișoara (1774-1781), care a funcționat ca mitropolit între 1781-1790. Confirmat de împărat, la 29 iunie 1781 a fost instalat în cadrul unor manifestații obișnuite în astfel de împrejurări⁷⁴.

La soborul în care a fost ales noul mitropolit, au fost prezentate și cererile delegațiilor din diferite eparhii și localități pentru remedierea relelor existente cerându-se casei imperiale acordare de privilegii asemănătoare clerului romano-catolic. Nu erau respectate privilegiile, populația ortodoxă fiind persecutată. Se cerea înființarea de școli pretutindeni unde erau locuitori „de legea ortodoxă”, iar dascălii să fie ortodocși și de etnia populației în mijlocul căreia urma să-și desfășoare activitatea. Delegații Episcopiei Aradului solicitau intervenția pentru ortodocșii din Târgu-Mureș cerând confirmarea dreptului exercitării cultului și credinței ortodoxe. Este posibil ca în urma intervenției soborului, împăratul Iosif al II-lea să fi lărgit regimul de toleranță și asupra Bisericii ortodoxe din Imperiu. În 7 decembrie 1781, mitropolitul Moise Putnic trimite Consiliului de locotenență din Pojon, cererile soborului, redactate schematic în mai multe puncte. În cadrul lor mitropolitul solicita Curții vieneze jurisdicția arhiepiscopală asupra Ardealului, dar numai „*in dogmaticis et pure spiritualibus*”; înființarea unui gimnaziu la Novi Sad; dreptul la funcții publice pentru românii ortodocși și protesta împotriva forțării la uniație. Totodată, se intervine în favoarea locuitorilor din Oradea Mare, în vederea dreptului de a-și înființa o școală ortodoxă, chiar într-o casă obișnuită, iar ortodocșii să fie primiți în magistratura orașului. Protestează împotriva arestării și condamnării la închisoare pe șase luni a protopopului Vasile Popovici din Beiuș, apoi se solicită și permisiunea de a fi construită o nouă biserică în Oradea,

⁷³ Silviu Anuichi, *Relații bisericesti româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „B. O. R.”, anul XCVIII, 1979, nr. 7-8, p. 989.

⁷⁴ *Ibidem*.

Episcopia Aradului între 1786-1830

împreună cu refacerea celei vechi. Memoriul a fost rezolvat, în mare parte, în cursul anilor 1782-1783⁷⁵.

După trecerea la cele veșnice a mitropolitului Moise Putnic, locul său a fost luat de Ștefan Stratimirovici⁷⁶, episcop de Buda, ales cu prilejul Soborului de la Timișoara din 1790. După Nicolae Iorga, „un Stratimirovici era ca un suveran între ai săi, și secretarii lui erau ca secretarii intimi ai unui cap încoronat”⁷⁷. De perioada celor doi mitropoliți, Moise Putnic (1781-1790) și Ștefan Stratimirovici (1790-1836) se leagă începuturile și desfășurarea mișcării pentru emancipare națională și ecleziastică din eparhia arădeană.

În perioada celor doi mitropoliți, Episcopia Aradului, a fost păstorită, pe rând, de episcopii Pahomie Cnezevici (1770-1783)⁷⁸ și Petru Petrovici (1783-1786)⁷⁹, cel din urmă, la 21 iulie 1786, a fost ales episcop la Timișoara. În perioada vacanței episcopale creată după trecerea la cele veșnice a episcopului Pahomie Cnezevici, în perioada mai 1783 - aprilie 1784⁸⁰, Pavel Avacumovici⁸¹, pe când era numai arhimandrit la mănăstirea Bezdin, din 29 octombrie 1783 episcop de Pacraț, a administrat Episcopia Aradului⁸².

În perioada când și-a desfășurat activitatea ca administrator eparhial, Pavel Avacumovici s-a dovedit a fi un om priceput în conducerea Episcopiei arădene. A lucrat cu mult devotament în desfășurarea activității pastorale dar mai ales, a contribuit la aranjarea arhivei eparhiale, care de atunci, din 1783 și în anii următori, este aranjată cu registru și indici, după modelul de la Carloviț, unde

⁷⁵ *Ibidem*, p. 990.

⁷⁶ Ștefan Stratimirovici s-a născut în 27 decembrie 1757 la Bacika și s-a distins ca o personalitate închinată studiului, învățând bine latină, germană și maghiară la gimnaziile din Seghedin și Vaț. În continuare a studiat Filozofia la Buda, Dreptul la Buda și Viena, apoi Teologia la Carloviț cu arhimandritul Iovan Raici. După absolvire a ajuns în diferite demnități ecleziastice de la curtea mitropolitului Moise Putnic. În 1786 este confirmat episcop de Buda, pentru ca patru ani mai târziu, cu prilejul Soborului de la Timișoara din 1790, a fost ales mitropolit de Carloviț. În acest post a funcționat până în 4 octombrie 1836, când, a trecut la cele veșnice. Pentru amănunte vezi: *Ibidem*, pp. 1020-1030; Idem, *Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de Karloviț (1790-1836), "Despre Valahi"*, în "B. O. R.", anul XCIII, 1975, nr. 3-4, pp. 415-425; Victor Neumann, *Covergențe spirituale*, București, 1986, pp. 71-83.

⁷⁷ Nicolae Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (Ediție îngrijită de Georgeta Penelea), București, 1989, p. 408.

⁷⁸ Pentru amănunte despre Pahomie Cnezevici vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Cluj-Napoca, 2006, pp. 84-86; Idem, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007, pp. 65-73.

⁷⁹ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ed. III, p. 521; Pentru amănunte despre episcopul Petru Petrovici vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 86-87; Idem, *Episcopii Aradului*, pp. 74-77.

⁸⁰ Episcopul Petru Petrovici nu a fost instalat decât la 1 mai 1784.

⁸¹ Pavel Avacumovici poate fi rudă cu episcopul Ștefan Avacumovici al Timișoarei (1801-1829), căruia, în 1818, preotul Dimitrie Țichindeal, îi zicea "milostivul său arhiereu și patron" în cartea ce i-a închinat-o: *Epitomul sau scurte arătări pentru sfânta biserică* (Buda, 1808).

⁸² M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ed. III, p. 521.

lucrase mai înainte. Activitatea lui ca administrator eparhial a durat până la 20 aprilie/1 mai 1784 când și-a început activitatea episcopul Petru Petrovici⁸³.

Din această perioadă amintim doar un episod în care arhimandritul Pavel Avacumovici intervine în favoarea ortodocșilor din părțile bihorene. La 10 iulie 1783, protopopii Beiușului, Beliului, Meziaului și Pomezăului, în numele „întregului cler subaltern de rit grec neunit, ce se află în numitele protopopiate, reclamă abuzurile reprezentanților Episcopiei romano-catolice și greco-catolice de Oradea. Arhimandritul Pavel Avacumovici intervine, atât la episcopul romano-catolic ca și la cel greco-catolic din Oradea, și la inspectorul cameral, arătând că „parohii ortodocși trebuie să fie considerați ca și colonii de clasa I-a și să le fie acordat un „terrarium” spre subzistență. Arată că ei trebuie scutiți de la orice pretenții către domenii, deci și de la orice none și dijme, împreună cu toți cei ce locuiau „sub uno foco et tecto ac in communionem bonorum”. Avacumovici făcea aluzie la articolul 40 al *Rescriptului declaratoriu* din 1779⁸⁴. Nu cunoaștem rezultatul intervenției, însă, un lucru este clar, abuzurile confesionale împotriva satelor ortodoxe din Bihor au continuat⁸⁵.

După transferul episcopului Petru Petrovici în scaunul episcopal al Timișoarei, între 21 iulie 1786 și decembrie 1786, eparhia vacantă arădeană a fost condusă de egumenul Teodosie Ioanovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Din perioada activității lui în această demnitate, reținem că în 31 iulie 1786, la câteva zile de la plecarea episcopului Petru Petrovici, în calitate sa de președinte al Consistoriului eparhial, T. Ioanovici a fost solicitat de autoritățile comitatense să aplaneze conflictele ivite în parohia Curtici de pe urma unei greșite interpretări a patentei pentru libera migrațiune a iobagilor. Preotul Grigorie din Curtici era acuzat că ar fi spus poporului că nu mai sunt obligați la prestarea sarcinilor iobăgești⁸⁶.

Interimatul egumenului Teodosie Ioanovici la conducerea Episcopiei Aradului se încheie în luna decembrie 1786, când, în postul de episcop a fost transferat Pavel Avacumovici, până atunci episcop de Pacraț (1783-1786).

⁸³ Gheorghe Lițiu, *Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. “Eparhia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, Arad, 1989, p. 43.

⁸⁴ “Preoții, ca și rudele lor de sânge, ce trăiesc împreună cu ei, în aceeași gospodărie și în comunitate de bunuri [...] în ținuturile provinciale ale crăiei Ungariei, să fie scutiți de orice dare și alte prestații”, cf. Ioan-Vasile Leb, Gabriel-Viorel Gârdan, Marius Eppel, Pavel Vesa, *Instituții ecleziastice. Compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, 2010, p. 56.

⁸⁵ Eduard I. Găvănescu, *Vechi dureri valahe*, în “Bis. și Șc.”, anul LXIV, nr. 53, 29 decembrie 1940, p. 445.

⁸⁶ Pentru mai multe amănunte vezi: Eduard I. Găvănescu, *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940, doc. LVI, p. 102. Teodosie Ioanovici a mai fost solicitat și în timpul evenimentelor din 1784 de a aplană anumite conflicte, vezi: David Prodan, *Răscoala lui Horea*, Ediție nouă, revăzută, vol. I, București, 1984, p. 471.

II. 2. Activitatea lui Pavel Avacumovici în scaunul de episcop al Aradului (1786-1815)

Din păcate, despre Pavel Avacumovici, ultimul episcop sârb al Aradului, avem prea puține date, iar cele cunoscute despre sentimentele sale față de doleanțele românilor sunt destul de controversate. Dealtfel, nu cunoaștem ca „partea lor de contribuție la progresul cultural sau moral al românilor să fi fost până acum de ajuns scoasă la iveală”⁸⁷.

În timpul arhipăstoririi lui Pavel Avacumovici au avut loc evenimente importante pentru viața românilor ortodocși din Episcopia Aradului. În urma înțelegerii cu un număr de episcopii sufragani, între 9-15 aprilie 1790, a avut loc la Carloviț o conferință extraordinară, cu participarea mitropolitului Moise Putnic, a episcopilor Petru Petrovici de Timișoara, Pavel Avacumovici de Arad, Iosif Ioanovici Șacabent de Vârșeț, Iovan Iovanovici de Bacika și Ștefan Stratimirovici de Buda, ca și a unor delegați mireni, în legătură cu noile situații create în Imperiul habsburgic și repercursiunea lor asupra populației ortodoxe. Participanții au fost de acord că întoarcerea la starea din deceniile anterioare anului 1780 este primejdioasă atât pentru sârbi cât și pentru români, care trebuiau să solicite împăratului apărarea și păstrarea vechilor privilegii și a patentei de toleranță religioasă⁸⁸.

Nu după multă vreme, în urma unor diferende apărute între unele comunități locale și nobilimea maghiară, episcopul Pavel Avacumovici, alături de episcopii Petru Petrovici și Iosif Ioanovici Șacabent, deplasându-se la Buda, au lucrat, împreună cu Iovan Muscatirovici, la alcătuirea „postulatelor” adresate Casei imperiale și Dietei maghiare. În condițiile eșecului intervențiilor la Curte, mitropolitul Moise Putnic se vede nevoit să propună convocarea unui sinod în care să fie pusă în discuție relațiile Mitropoliei cu Viena. Între timp însă, din cauza unei maladii de colită violentă, dublată de febră, în 28 iunie/9 iulie 1790, la Viena, mitropolitul Moise Putnic trece la cele veșnice⁸⁹. Din acest moment toate preocupările se concentrează în direcția Soborului de la Timișoara. La 16 iulie 1790, episcopul arădean trimitea o circulară în care arăta că s-a stabilit data de 15/26 august pentru adunarea națională a românilor ortodocși de la Timișoara, pentru care „va fi necesar ca tot poporul de credința noastră să se pregătească să discute un program în cinci puncte”. El cerea ca reprezentanții clerului și primarii din comunele mai mari, să aleagă delegații care aveau să-i reprezinte pe arădeni la Soborul de la Timișoara. Totodată, a cerut ca delegații chemați la Arad să aducă cu ei și plângerile credincioșilor⁹⁰.

⁸⁷ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918, p. 140.

⁸⁸ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 1015.

⁸⁹ *Ibidem*, 1017.

⁹⁰ Eugen Arădeanul, Lucian Emandi, Teodor Bodogae, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980, p. 64.

Deschiderea soborului a avut loc la 21 august/1 septembrie 1790, în prezența a 100 de delegați: 25 clerici, 25 militari, generali și ofițeri; 25 delegați ai orășenilor și 25 nobili din cinci comitate ale Ungariei. Delegații arădeni, în număr de 10, au desfășurat o activitate meritorie, în limitele posibilităților existente, dând glas celor mai multe dintre revendicările formulate de credincioșii ortodocși. Plângerile arădenilor au fost consemnate într-un document semnat de șase dintre cei 10 delegați, pe primul loc fiind semnătura arhimandritului Teodosie Ioanovici. Documentul a fost înaintat Soborului la data de 18 septembrie 1790 și conținea numeroase revendicări politice, dar și promovarea școlii naționale și libertatea cultului ortodox. Au fost puse în discuție chestiuni dezbătute la congresele anterioare, completându-le cu aspecte noi, au fost analizate diverse plângeri și memorii din partea unor comunități locale împotriva autorităților comitatense, a intoleranței religioase și prozelitismului unit. Au mai fost discutate o serie de probleme legate de veniturile mănăstirilor și eparhiilor, deschiderea unui Seminar Teologic superior la Timișoara, înființarea unei tipografii „illiro-valahă”, dezvoltarea rețelei școlare, egalitatea clerului ortodox cu cel romano-catolic, problema căsătoriilor mixte. În timpul soborului a fost pusă în mod serios problema separării naționale dintre români și sârbi⁹¹.

Cu prilejul Congresului de la Timișoara s-a cerut ca „în toate locurile unde sânt comunități de această credință (n. n. ortodoxă) să se poruncească ca școlile primare de acolo să se țină în limba și scrierea poporului”; să se elimine abuzul perceperii dijmei de către catolici de la clerul ortodox; praznicele stabilite în 1788 „să se țină în pace și la vremea lor nimeni să fie silit la robotă”; clădirile școlilor și bisericilor să fie scutite de impozit; cuvintele „de ocară raț, sismatic și popă să nu mai fie întrebuințate, folosindu-se în locul lor greco-neuniți și parohi”; tinerii ortodocși să poată dobândi burse de studii⁹².

Exista și propunerea episcopului Pavel Avacumovici ca din așezările vechii granițe militare de pe Mureș să se formeze un district privilegiat, iar foștilor ofițeri să li se dea titlul nobiliar și posesiuni. A existat și propunerea de numire a unui episcop ortodox sau măcar a unui vicar episcopesc cu sediu în Oradea, ca reprezentant al episcopului Pavel Avacumovici⁹³. Acesta a desfășurat o puternică activitate de stimulare și întreținere a interesului românilor în jurul soborului, motiv pentru care, a fost acuzat de Consiliul locotenențial că instigă poporul, iar cancelarul Pallfy, la 30 septembrie 1790, cerea episcopului Petru Petrovici, în calitatea sa de administrator mitropolitan, să-l mustre aspru pe episcopul Aradului,

⁹¹ *Ibidem*, p. 65; S. Anuichi, *op. cit.*, p. 1017; I. D. Suci, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977, pp. 140-143.

⁹² I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 204, pp. 477-478.

⁹³ S. Anuichi, *op. cit.*, p. 1018; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 204, p. 480.

mai ales că în perioada pregătirilor pentru Soborul de la Timișoara, a respins orice colaborare cu autoritățile comitatense, deși era obligat să o facă.

Cu toate că autoritățile imperiale, locale și centrale, au refuzat să permită participarea românilor ardeleni la lucrările Soborului de la Timișoara, iar ulterior au împiedicat convocarea unui congres separat al națiunii române, circulara episcopului de la Arad a accelerat apariția ideilor pentru concretizarea postulatelor românești, din care s-a născut mai târziu *Supplex Libellus Valachorum*⁹⁴.

Din punct de vedere bisericesc, în părțile Bihorului s-a întezit propaganda unită, mulți preoți ortodocși având de suportat violențe, unii fiind acuzați pe nedrept și aduși în fața tribunalelor sub diferite pretexte. Intervenția mitropolitului Ștefan Stratimirovici (1790-1837) al Carlovițului în cursul anilor 1789-1799 a creat un val de nemulțumiri în rândul autorităților imperiale. Astfel, pe baza raportului său din 12 iulie 1789, în care descria trecerea forțată la uniație prin episcopul unit Ignatie Darabant de la Oradea (1788-1805) a unui număr mare de sate bihorene, însoțit de memoriile redactate de locuitorii respectivi. Mitropolitul a determinat instituirea unei comisii imperiale pentru a cerceta situația reală existentă. Comisia și-a desfășurat ancheta în cursul lunii ianuarie 1799. Delegatul mitropolitan pentru efectuarea anchetei a fost arhimandritul Petru Vidac, care la 7 ianuarie 1799 raporta mitropolitului că „partea potrivnică folosește întreaga putere pentru ca pe oamenii noștri să-i poată întoarce”. Cu toate aceste presiuni, marea majoritate a credincioșilor ortodocși, din cele mai multe sate bihorene „nu vor sub nici o formă să rămână la uniație”. La 12 martie 1800, episcopul Pavel Avacumovici trecea în revistă noile metode folosite de autoritățile locale, printre care, de o importanță majoră, era recrutarea în armată a tinerilor ortodocși și scutirea lor de serviciul militar, în cazul primirii uniației⁹⁵. Pentru ortodocșii din ținuturile bihorene un efect binefăcător a fost înființarea, în anul 1793, a Consistoriului ortodox de la Oradea.

Chiar dacă episcopul Pavel Avacumovici, din anul 1797, nu a mai efectuat nici o vizitație canonică⁹⁶, în timpul său, propaganda unită, începută în perioada episcopului Pahomie Cnezevici (1770-1783), în ținuturile Aradului, nu s-a intensificat, spre deosebire de părțile bihorene⁹⁷.

⁹⁴ S. Anuichi, *op. cit.*, pp. 1020, 1023.

⁹⁵ *Ibidem*, pp. 1028, 1029.

⁹⁶ Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I (până la 1829), Oradea, 1935, p. 141.

⁹⁷ Primele mișcări pentru unire s-au început în anul 1770. În 1776 s-a zidit o biserică unită, până atunci slujbele religioase se țineau în casa lui Ungur Ștefan. În 1775, la Arad, numărul uniților se ridica la 92 suflete, iar în 1778 existau 100 suflete. În filii existau doar 13 credincioși. La venirea lui Pavel Avacumovici la Arad, numărul lor ridicându-se la 138 suflete, iar în cele 4 filii existau 18 suflete. Cf. Ioan Ardelean, *Istoria diecesei româno-catolice a Oradiei Mari*, vol. II, Blaj, 1888, p. 124. Propaganda unită, în părțile arădene, s-a intensificat mai mult în perioada celor două vacanțe episcopale. Dacă între anii 1815-1829 aceasta a fost de o mai mică intensitate, în perioada vacanței

În august 1798, episcopul se afla la Oradea pentru ca prin prezența sa să aplaneze disputele din sânul comunității care, amenințau să strice unitatea credincioșilor. Disputele s-au ivit datorită neînțelegerilor dintre epitropii Mihai Püspöki și Mihai Kristoff, pe de o parte, și un mic grup de fruntași ai comunității în frunte cu Ioan Bacic, pe de altă parte, pe tema cenzurării socoților bisericești legate de construcția bisericii. Consistoriul de la Oradea, sub prezidiul episcopului, verificând socoțile bisericești ale epitropiei și ascultând pe ambii epitropi, aceștia declară că erau dispuși „a depune sarcina de epitropi”. În urma cercetărilor se aprobă socoțile numiților epitropi pe anii 1781-1783 cu îndatorirea pentru Mihai Kristoff de a restitui suma de 125 florini primită în numerar de la Teodor Pancio din Cernăuți. În cele din urmă se alege noi epitropi în persoana lui Iosif Balta, Dimitrie Hagi, Mihai Marzac și Ioan Zafiri. După aprobarea Consistoriului, epitropii depun jurământul în fața episcopului, de la care primesc averea și cheile bisericii cu îndatorirea de a încasa cu sârguință toate sumele oferite de credincioși pentru terminarea lucrărilor de zidire a bisericii⁹⁸.

În ce privește hirotonirile de preoți, episcopul Pavel Avacumovici, pe lângă aspiranții la treapta clericală din cuprinsul eparhiei arădene, în cursul îndelungatei vacanțe a scaunului vlădicesc de la Sibiu (1796-1811), a hirotonit, din Transilvania, mulți candidați la preoție⁹⁹.

La 11 decembrie 1811 episcopul se arăta nemulțumit că preoții nu catehizează îndeajuns tineretul de vârstă școlară și cere inspectorului școlar național din Oradea instituirea unor preoți cu o mai bună pregătire ca directori locali de școli¹⁰⁰.

În timpul episcopului Pavel Avacumovici are loc războiul dintre Franța și Imperiul habsburgic. În cursul pregătirilor, comitatul Arad a primit ordin să adune soldații concediați pe termen nelimitat după războiul austro-turc (1787-1788). Dezlănțuirea războiului a fost secondată de străduințele guvernanților de a obține sprijin popular, contând pe tradiționalismul celor mulți. S-a invocat că francezii „desconsideră legile dumnezeiești și omenești”, iar clasele stăpânitoare au fost avertizate că revoluționarii caută să răstoarne nobilimea și să o extirpeze. Recrutările au fost sporite an de an. Lipsa unui efectiv de 242 oameni urma să fie acoperit cu combatanți din comitatul Arad. În ianuarie-februarie 1796 au fost recrutați numai 206 tineri. Eforturi sporite de recrutare s-au făcut în 1797 și 1798. Adeseori au fost încălcate normele legale. Un bătrân locuitor din Condratău¹⁰¹, a

episcopale dintre 1830-1835, propaganda s-a intensificat. Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, pp. 16-30.

⁹⁸ Gheorghe Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, în vol. “Din activitatea bisericească a Episcopiei ortodoxe a Oradiei în ultimii două sute de ani”, Oradea, 1984, pp. 61-62.

⁹⁹ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, ed. III, Iași, 2006, p. 456.

¹⁰⁰ Șt. Lupșa, *op. cit.*, p. 77

¹⁰¹ Localitate dispărută, situată nu departe de Bocsig.

reclamat că i-a fost recrutat unicul fiu, susținătorul familiei. Un locuitor din Arad s-a plâns că mita de doi galbeni oferită funcționarului competent de la primărie, s-a dovedit a fi insuficientă pentru scutirea unicului fiu de la recrutare. Asemenea cazuri se întâlneau mereu¹⁰².

Nemulțumiți că au fost recrutați, adeseori se înregistrează și o serie de dezertări. O parte din nesupușii la recrutare precum și dezertorii s-au alăturat lotrilor. O acțiune cu răsunet a avut loc în Măderat cu scopul de a obține, prin jaf, alimente pentru iernat. Unele dezertări se făceau în grup, așa cum a fost cazul, din 1796, a trei dezertori din Târnova. Cazuri similare au existat la Almaș, Bârșa, Macea, Nadăș, Pecica, Radna, Șimand. Un caz aparte l-a constituit, în 1801, urmărirea nobililor „opincari” din Curtici, Dumbrava, Gașa, Sârbi, care au fugit din unitatea lor¹⁰³.

În general, românii manifestau puțin interes și entuziasm pentru războiul dus de habsburgi, mulți dintre cei înrolați cu forța în armată, dezertau și se ascundeau. În 20 mai 1812, „primpretorul din Salonta, Mișcolți Mihai, raporta că în plasa sa nu poate prinde pe dezertorii din armată pentru că au multe ascunzișuri și sprijinitori, ba unii preoți ca cei din Archiș, Sâc, Comănești și alte sate din jur, îi adăpostesc în casele lor”¹⁰⁴.

Atmosfera ce domnea în timpul recrutărilor și ura care înconjură antistiile comunale, executorii dispozițiilor superioare se poate deduce din predica preotului Lazăr din Miniș, care a îndemnat enoriașii să ducă acasă feciorii, iar pe birăul și sprijinitorii lui în acțiune de recrutare să-i bată, dar fără să-i omoare. Criticile repetate primite de comitat din partea Consiliului Locumtenențial referitoare la dezertări, au determinat comitatul să întărească aparatul polițienesc¹⁰⁵.

În aceste condiții, preoțimea și nobilii români au fost nevoiți să dea considerabile ajutoare statului, în războiul contra lui Napoleon. Fiecare preot a dat armatei un ostaș călăreț, ceea ce însemna, pentru vremea aceea, foarte mult. Calul și călărețul echipați, costa în jur de 144 florini. Nobilii au contribuit cu bani în funcție de averea pe care o posedau. Episcopul arădean a dat împăratului Francisc I (1792-1835), pentru acoperirea cheltuielilor de război, suma de 5 000 florini¹⁰⁶. În 1805, însuși Dimitrie Țichindeal „a făcut serviciu de preot militar” în acest război¹⁰⁷.

¹⁰² Eugen Glück, *Date cu privire la perioada războaielor franceze în fonduri arhivistice arădane 1792-1815*, în „Ziridava”, XXI, 1998, pp. 169-170.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 172-173.

¹⁰⁴ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 77.

¹⁰⁵ E. Glück, *op. cit.*, p. 173.

¹⁰⁶ T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, p. 15; Șt. Pop, *op. cit.*, p. 7; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 76-77.

¹⁰⁷ I. Vulcan, *op. cit.*, p. 274.

În urma circulării episcopului din 13 iulie 1809, au existat și voluntari români care s-au înrolat de bună voie în armată, mai ales tineri din județele Arad, Bichiș și Cenad.

În 26 februarie 1813, se citea în biserici circulara prin care se promiteau favoruri împărătești pentru cei ce vor sluji în armată douăzeci de ani; între altele se promiteau scutirea de dări a averilor și primirea copiilor acestora la școlile de meserii. Consistoriul eparhial din Arad, din incidentul războiului „cu franțuzii”, rânduiește ca să se facă în biserici rugăciuni pentru vreme de război, „pentru blagoslovirea armelor și învingerea noastră”.

Ca recunoștiință pentru jertfele aduse în aceste războaie, a fost aprobată, în 1812, deschiderea la Arad a unei școli pentru pregătirea viitorilor învățători. În 20 februarie 1814 episcopul Pavel Avacumovici, emite o scrisoare pastorală prin care se introduce tasul al III-lea în biserici pentru alimentarea fondului național din Carloviț din care erau plătiți și profesorii de la Preparandie.

În privința portretului moral al episcopului Pavel Avacumovici părerile au fost împărțite. A fost considerat și un mecena al literaturii române. În acest sens amintim că preotul Nicolae Horga Popovici al Seleușului, la tipărirea cărții *Oglinda omului înțelept* (Buda, 1807), a beneficiat de ajutorul bănesc al episcopului. Cu toate acestea, parcă faptele sale negative au ieșit mai mult în evidență¹⁰⁸.

II. 3. Acuze aduse episcopului

Atât în timpul vieții cât și după aceea, episcopului Pavel Avacumovici i s-au adus multe acuze legate, mai ales, de administrarea eparhiei și de stoparea progresului cultural și național al românilor de sub jurisdicția sa. Moise Nicoară, în *Memoriul-recurs* din 17 iulie 1816, acuza pe episcopul Pavel Avacumovici că a hirotonit oameni imorali, a fost „simoniac”, fiind acuzat de o preteasă a „i-a mâncat galbenii”. Cei care făceau tot felul de servicii la reședința episcopală, erau răsplătiți cu darul preoției¹⁰⁹. Cu toate acestea, numărul preoților a rămas destul de redus, ajungându-se ca în unele parohii pruncii să rămână nebotezați. Pitorescul dureros al satelor fără preoți ni-l redă mențiunea preotului Partenie Gruescu:

„Mirii și miresele, scria el, se cununau fără preoți, întorcându-se simplu după un măr dulce din carele mireasa ținea o creangă, pre care mirele prin o dătătură de cuțit o ciunta. După aceea se învălea și se socoteau cununați. [...]. Morții se îngropau fără preoți; de acolo a rămas datina celor șapte gropăși, cari aveau a depune jurământ înaintea autorităților despre cel răposat, ca așa să fie șters

¹⁰⁸ Amănunte despre Nicolae Horga-Popovici vezi la P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008, pp. 16-50.

¹⁰⁹ Pentru amănunte vezi: A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 22, 23; Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 15-16; Cornelia Bodea, *op. cit.*, doc. LXVIII, pp. 224-240; Idem, *Moise Nicoară. Gyula (Ungaria) 1784 – București 1861*, București, 2001, pp. 37-38.

de la pretențiunile urbariale și de la cele de țară. [...]. În Joia Patimilor trebuia un bătrân să călătorească cu pâinea Paștilor 4-5 stațiuni, până unde afla un preot, care le servea apoi sfințirea pâinii, și acela cuminecându-se acolo, aducea pâinea și în ziua Învierii o împărțea credincioșilor”¹¹⁰.

Mai târziu situația se schimbă. Parohiile se umplură de preoți, câte doi și trei într-o parohie. În 1815, Alois Mandik, directorul gimnaziului din Arad, într-un memoriu înaintat „la locurile mai înalte”, dezvăluie stările intolerabile existente în eparhia Aradului. Astfel, în multe parohii, acolo unde erau prea mulți preoți, se iveau neînțelegeri și certe între ei; că la hirotoniri nu întotdeauna se avea în vedere capacitatea și moralitatea candidatului. Episcopul Pavel Avacumovici a fost acuzat că și-a răsplătit servitorii și vizitii hirotonindu-i preoți, dându-le parohii, la fel și ieromonahilor veniți din „împărăția turcească”. Mulți candidați la preoție au fost hirotoniți „nevârstnici”, alții fără pregătirea necesară, chiar incuți, alții stăpâniți de patima beției, săvârșitori de fapte rele, imorale¹¹¹.

În protopopiatul Butenilor, Faur Teodor în vârstă de numai 16 ani, a fost hirotonit pentru parohia Bârsa, contra sumei de 400 florini. Pentru parohia Voivodești, Tonța Ioan, de aceeași vârstă, a fost hirotonit preot pentru 100 de florini în galbeni și 20 florini în băncuțe. Și după ce a fost sfințit preot, încă tot nu a fost slobozit acasă până ce nu au mai adus părinții pentru el două ocave de răcie”. Parohul din Dezna, Belgea Pavel, în vârstă de numai 17 ani și „în lucrurile bisericii pentru neștiința sa și până acum tot nedesprins fiind, mulțime de bani au cheltuit”. Parohul Gheorghe Longhin din Dieci, la vârstă tânără hirotonit, are năravuri urâte, a primit cinul preoțesc contra unei oarecare sume de galbeni¹¹².

Un caz mai aparte este cel al preotului Petru Popovici din Covăsânț, povestit parohului Teodor Popovici din Ghioroc. „Aflându-mă eu vinerea treacă în luna aceasta Noiembrie 24 de zile în Covăsânț, în casa preotului Petru Popovici spuindu-i eu vorbe din comisie ce se lucrează așa el îmi zice: gubă că sunt beteag de nu pot eu merge să spun cum a fost pricina cu nepotul meu Pavel diaconul de moartea sa, că eu l-am adus mort din arșița Vlădiciei; au nepotul meu popa Todor fratele mortului să meargă, să spune cum o au luat dela el opt sute de zloți ca să-i dee parohia tătâne-său și dacă o luat bani, tot parohia o dat-o altui preot”¹¹³.

Numeroasă era și categoria preoților neștiutori de carte, atât în Arad, cât și în Bihor. Ei știau pe de rost o singură Evanghelie și o zic la toate sărbătorile, iar

¹¹⁰ *Ierarhia și națiunea română în suferințele ei seculare și martirul lui Moise Nicoară*, în “Albina”, Pesta, nr. 107-111, 1870, la C. Bodea, *op. cit.*, p. 46.

¹¹¹ T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, în vol. “Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929, p. 181; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 140; C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861)*, doc. LXVIII, puncte 28, 33, pp. 229, 230; P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 256.

¹¹² C. Bodea, *op. cit.*, p. 47; doc. LXVIII, pp. 224-240. Vezi și P. Vesa, *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Arad, 2009, p. 98

¹¹³ *Ibidem*, doc. LXXX, p. 250, Scrisoarea lui Teodor Popovici, paroh în Ghioroc, către Moise Nicoară.

vecerniile nici măcar nu le respectau. „Singura înțelepciune pe care o putea învăța poporul de la ei consta în cea mai strictă observare a posturilor; prin care ajunseseră a crede că se pot spăla de orice păcat¹¹⁴. În acest fel erau înlăturați și persecutați posibili candidați la treapta preoției, cu pregătirea necesară și trăire duhovnicească. Mulți dintre ei îndurau ocări din partea ierarhiei sârbe, sau ca să se mențină în preoție trebuiau să dea anumite cadouri protopopilor și episcopului.

Dacă în părțile Aradului numărul preoților era excedentar, în părțile Bihorului era o lipsă acută de preoți, situație speculată de episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea (1806-1839)¹¹⁵, mai ales în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Lipsa de preoți în unele parohii era o carență care s-a menținut și după moartea episcopului Pavel Avacumovici. La 23 martie 1816, Consistoriul de la Oradea se plângea mitropolitului că în protopopiatele Beiuș și Peșteș era o lipsă mare de preoți, unele parohii fiind vacante de mai mulți ani, iar unii parohi administrau mai multe parohii vecine, așa cum a fost cazul celui din Ghighișeni care administra cinci parohii. La 15 februarie 1817, administratorul episcopesc Procopie Bolici, cere lista preoților decedați după moartea episcopului Pavel Avacumovici (1815) și dă dispoziție ca ea să fie ținută la zi pentru a-l putea înștiința pe mitropolit despre situația existentă. Cu toate acestea, la 21 iunie 1817, protopopii din Peșteș și Lunca se plâng în continuare că lipsa de preoți a crescut, așa încât, în unele parohii trăiesc și mor oameni fără a se bucura de asistență religioasă¹¹⁶.

Tot Moise Nicoară îl acuză pe episcop că atunci când preotul Nicolae Horga-Popovici din Seleuș, considerat unul dintre cei mai distinși clerici din părțile Aradului, a dorit să candideze pentru postul vacant de protopop al Butenilor, episcopul a preferat pe altul care l-a mituit cu suma de 14 000 florini¹¹⁷.

Pe lângă alte multe abuzuri, erau taxele mari pentru hirotonie și singhelie. De la un preot a primit 360 fl. pentru singhelie, dar nici nu i-a dat-o, acesta ajungând să nu mai aibă cu ce hrăni copiii. Arhimandritul Moise Manuilovici de

¹¹⁴ *Ibidem*, pp. 47-48; doc. LXVIII, pp. 224-240; doc. LXXXIX, pp. 258-259.

¹¹⁵ Episcopul Samuil Vulcan își trage originea dintr-o familie imigrată dincoace de Carpați din România în jumătatea a doua a secolului al XVII-lea. S-a născut în Blaj la anul 1758. După absolvirea școlilor Blajului, episcopul Moise Dragoș de la Oradea l-a trimis la Seminarul „Sf. Barbara” din Viena, unde a făcut studiile teologice, iar după absolvire a fost numit de împăratul Iosif al II-lea, prefect de studii, apoi vicerector al aceluiaș seminar. În timpul petrecerii sale în Viena a instruit în limba română pe princelele moștenitor Ferdinand V (1835-1848). În 1788 ajunge canonic, în 1792 vicar general, iar în 1806 a fost numit episcop greco-catolic al Oradiei. A luat parte și a sprijinit toate mișcările cultural-naționale ale timpului său. După o păstorire de 33 de ani, în 1839 a trecut la cele veșnice. Vezi: Gheorghe Șincai, *Opere. Hronica românilor*, Tom III, (Ediție îngrijită și Studiu asupra limbii de Florea Fugariu, Prefață și Note de Manole Neagoe), București, 1969, p. 6; M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002, pp. 525-526; Idem, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006, pp. 468-469.

¹¹⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 79.

¹¹⁷ C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861)*, pp. 48-49; doc. LXVIII, punctul 10, p. 227.

la mănăstirea Hodoș-Bodrog, mâna dreaptă a episcopului. „Nici rușine, nici frică de Dumnezeu, nici un simț omenesc de milă sau de dreptate nu mai trăia în sufletul său”¹¹⁸. De la preotul din Mișca, pentru hirotonie, a cerut suma de 100 fl peste taxa obișnuită, precisă prin *Rescriptul declaratoriu* din 1779. După sfințire i-a mai cerut o sută de florini, însă intervenind Elisabeta Putnic¹¹⁹, i-au fost restituiți¹²⁰. Exemplele sunt numeroase¹²¹. Cu parte din banii adunați, arhimandritul mulțumea și pe episcop.

Episcopul a mai fost acuzat că a ruinat reședința episcopală de la Arad-Gai și a vândut obiectele ce aparținuseră de ea. Nu cu multă vreme înainte, pe timpul episcopului Pahomie Cnezevici (1770-1783), în 1783, a fost renovată, cu contribuția preoților care au dat fiecare 12 florini pentru întreținerea așezământului. Jumătate din materialul de la anexele complexului, episcopul Pavel Avacomivici, l-a folosit pentru o clădire de la curtea sa, cealaltă a dat-o arhitectului ca plată pentru serviciile pe care i le-a adus. Clopotele din turnul paraclisului le-a vândut bisericii episcopale din Arad, pentru bani din fondul episcopesc, spre nemulțumirea enoriașilor din Gai care, o bună perioadă de timp au rămas fără asistență religioasă, întâmplându-se să moară cineva fără a fi „provăzuți cu Sf. Taine”¹²².

În paralel cu tratamentul neomenos aplicat clerului, ierarhia sârbă caută anihilarea posibilității de protest din partea elitei românești. În vederea planului de sârbizare, clerul superior introduce limba sârbă în școli și biserici. Opoziția românilor dădea naștere la conflicte inevitabile, mai ales la Arad unde controlul arhimandritului Moise Manuilovici era permanent¹²³. Atunci când în biserică în loc de „Slavă” preparanzii cântau „Mărire”, arhimandritul îi dojenea. Preotul Dimitrie Novac de la biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, povestește că atunci când a citit psalmii în limba română, a fost chemat la Consistoriu, unde Moise Manuilovici, „ca pentru o faptă și păcătuire criminală ne-a muștrat și după multă rușinare era să mă pună la închisoare și în protocol să mă însemne zicând: *Vezi scrisoarea mitropolitului unde aspru poruncește să nu se cânte nici să se*

¹¹⁸ Damaschin Ioanovici, *Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad*, în “R. T.”, anul X, nr. 9-12, 1 mai-15 iunie 1916, p. 169.

¹¹⁹ Făcea parte din neamul episcopului Iosif Putnic. Presupunem că era sora sau poate chiar mama acestuia, numai așa se explică influența pe care o avea.

¹²⁰ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, anul X, nr. 13-20, 1916, p. 252. Pentru mai multe amănunte vezi și pp. 252-254.

¹²¹ Pentru mai multe amănunte vezi: C. Bodea, *op. cit.*, doc. L, pp. 196-197; doc. LIV, p. 219; doc. LXVIII, pp. 224-240.

¹²² D. Ioanovici, *op. cit.*, în „R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 255; Șt. Pop, *op. cit.*, p. 16; C. Bodea *op. cit.*, doc. LXVIII, punct 42, p. 233.

¹²³ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXXIV, p. 245; doc. LXXV, p. 245.

cetească românește !¹²⁴ Aceasta cu amar ascultam, și nu mică turburare a sufletului la toată creștinătatea românească din Arad au pricinuit oprirea Sfintei Evanghelii de a mai ceti românește, că poporul mai tot românesc iaste și oamenii acum cu mânăciune se văd lipsiți de îndulcirea cuvântului lui Dumnezeu”¹²⁵.

Episcopul a mai fost acuzat că în Preparandia din Arad a introdus studiul limbii sârbe, tinzând a preface școala într-un institutu biling spre nemulțumirea profesorilor și elevilor, care mai bucuroși erau să învețe limba germană¹²⁶. Cauzei românilor s-a alăturat și directorul Gimnaziului regesc din Arad, profesorul Aloysius Andreas Mandik, „de origine sârb (ragusan), dar, după afirmația lui Moise Nicoară, încarnat iesuit și catolic fervent; priceput în ascunzișurile politice, ura națiunea și limba sârbească numai din cauza credințelor religioase opuse”¹²⁷. Fiind director de școală, aprecierile sale se referă mai mult la organizarea școlilor românești, preconizându-le autonomia prin emanciparea ecleziastică și culturală a românilor¹²⁸.

Mai era acuzat că banii școalelor erau administrați numai de sârbi, iar în mănăstiri nu era nici un arhimandrit de neam român, numai sârbi. Nici pe Nestor Ioanovici nu l-a ridicat la treapta de arhimandrit, deși a candidat, în 1810, la scaunul de episcop al Ardealului¹²⁹.

II. 4. Sfârșitul episcopului

În ultima parte a vieții, episcopul Pavel Avacumovici a fost bolnav iar conducerea eparhiei o avea arhimandritul Moise Manuilovici¹³⁰ de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Acesta purta toate agendele diecezei. „Era un om de o brutalitate cinică, în ochii căruia toată biserica, toate instituțiile ei sfinte, toate tainele și

¹²⁴ Mitropolitul Ștefan Stratimirovici (1791-1831) “persecutor notoric al românilor, care zicea adeseori că nimica nu-i mai urât decât limba română”, Teodor Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, în vol. “Triumful Ortodoxiei la Arad”, pp. 162-163.

¹²⁵ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LIII, pp. 200-201; doc. LV, pp. 203-207; doc. LXVIII, punctul 43, 44, pp. 233-234; doc. LXXIV, p. 245; doc. LXXV, p. 245.

¹²⁶ *Ibidem*, doc. LXVIII, punctul 52, p. 237.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 79; doc. LVII, p. 210.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 79.

¹²⁹ *Ibidem*, doc. LXVIII, punctele 53, 55, pp. 237, 238.

¹³⁰ Arhimandritul Moise Manuilovici, născut în Arad, într-o familie de români, dar considerat sârb. Era fratele, probabil mai mare, al episcopului Maxim Manuilovici, al Vârșetului, apoi al Timișoarei. În ceea ce privește pregătirea sa, se menționează faptul că a făcut studii de filozofie și drept la Oradea, iar cursurile clericale le-a urmat la Carloviț. Vorbea bine limbile maghiară, latină, germană, sârbă și română. În 1804 a intrat în monahism la mănăstirea Hodoș-Bodrog, a fost avansat egumen iar apoi asesor consistorial, ajungând în anturajul episcopului Pavel Avacumovici de la Arad, purtând toată corespondența sârbească și românească a acestuia. Era considerat un bun administrator, însă, așa după cum am mai menționat, nu era iubit de români, care îl numeau „pepe” și „tartorele românilor”. Vezi: P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, p. 30.

bunurile ei spirituale însemnau: bani și bucate. Nici rușine de oameni, nici frică de Dumnezeu, nici un simț omenesc de milă sau de dreptate nu mai trăia în sufletul acesta rapace; bani, acesta era idolul și singura lui credință. Preoția devenea astfel un obiect de negoț; parohiile o întinsă moșie a bisericii, locuită de bătuta de Dumnezeu turmă a oilor cuvântătoare, harnice ca albinele și inofensive ca matca fără ac, incredințată păstorilor nu ca să o cultive în sudoarea feții, ci ca să o dijmuiască”¹³¹.

Brutalitatea, setea după bani și vădita aversiune ce o simțea arhimandritul Moise Manuilovici pentru tot ce era românesc reușise să-l facă urât de toți românii. „Nici rușine, nici frică de Dumnezeu, nici un simț omenesc de milă sau de dreptate nu mai trăia în sufletul său”¹³². Acesta era un om devotat cauzei sârbești, mai ales în dorința sa de a ajunge urmașul lui Pavel Avacumovici. Astfel de oameni erau apropiații episcopului arădean, de care s-a folosit nu numai în contra românilor dar și pentru a putea parveni mai ușor.

În cele din urmă, după o grea suferință, bătrânul Pavel Avacumovici, ultimul episcop sârb al eparhiei Aradului, la 13 august 1815, s-a stins din viață¹³³. Arhimandritul Moise Manuilovici cerea tuturor preoților, ca timp de trei zile să tragă clopotele la biserică¹³⁴. La înmormântare, Moise Manuilovici, împreună cu un alt funcționar eparhial, a interzis preparanzilor să cânte în românește la slujba prohodului¹³⁵.

Dacă în secolul al XVIII-lea, episcopii sârbi de la Arad au fost un sprijin pentru românii ortodocși, către sfârșitul secolului și începutul celui următor, „din protectoare deveni asupritoarea neamului românesc de sub păstoria sa, care neam asemenea își reclama dreptul firesc la o viață proprie culturală și bisericească”¹³⁶, în cele din urmă generând o mare mișcare a clerului și enoriașilor pentru emancipare bisericească și alegerea unui episcop de neam român în scaunul vacant al Episcopiei Aradului.

¹³¹ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1 mai - 15 iunie 1916, p. 169.

¹³² C. Bodea, *op. cit.*, p. 49.

¹³³ *Ibidem*, pp. 14, 20, 75.

¹³⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 78.

¹³⁵ Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 14, 75; C. Bodea, *op. cit.*, doc. LV, p. 205.

¹³⁶ T. Botiș, *Cuvântarea rostită în ziua de 26 octombrie 1929*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, p. 57; *Idem, Pagini din istoria desrobirii*, în vol. citat, pp. 162-163.

III.

Teritoriul de jurisdicție și organizarea Episcopiei (1786-1830)

III. 1. Jurisdicția Episcopiei

Teritoriul de jurisdicție al Episcopiei era același din timpul episcopilor anteriori. După perioada episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768), conflictele pentru exercitarea jurisdicției asupra ținuturilor bihorene și hălmăgene se sting treptat, nu au mai existat dispute confesionale până până spre sfârșitul secolul al XVIII-lea, ele întețindu-se în primele decenii ale celui următor.

Jurisdicția Episcopiei se întindea peste comitatele Arad și Bihor. Exista un număr de 13 protopopiate, 7 în Consistoriul eparhial al Aradului și 6 în Consistoriul ortodox de la Oradea. În fiecare protopopiat existau mai multe parohii, în toate câte o biserică, cu unul sau mai mulți preoți. Nu în toate filiile existau bisericii, acolo, serviciile religioase se săvârșeau în capele destinate anume săvârșirii cultului. Dacă Consistoriul eparhial arădean funcționa de multă vreme, cel de la Oradea era mai nou, înființat abia în 1793, în timpul episcopului Pavel Avacumovici.

III. 2. Consistoriul eparhial de la Arad

Consistoriul eparhial¹³⁷ era factorul de căpetenie aflat în ajutorul episcopului și era format din mai mulți asesori consistoriali și personal auxiliar

¹³⁷ În secolul al XVIII-lea, organizația bisericească primește o nouă instituție, Consistoriul episcopesc. Ea a răsărit din politica bisericească a împăratului Iosif al II-lea. Potrivit principiului că Biserica este supusă statului iar împăratul „poate dispune toate cele ce nu sunt de origine divină, ci umană”, se desăvârșește acel drept bisericesc de stat (Staatskirchenrecht), care luându-i Bisericii orice libertate, îi impune o organizație străină de firea și evoluția ei istorică. Astfel, în 1779 se elaborează Rescriptul declaratoriu, care avea să fie legea fundamentală a Bisericii ortodoxe din sistemul Mitropoliei Carlovițului. Deși consistoriile eparhiale se pomenesc la sârbi încă de pe la 1747, au fost legalizate numai din Rescriptul declaratoriu din 1779, iar prin Sistema consistorială din 1782 li s-a precizat definitiv rostul și atribuțiile. I. Mateiu, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc*, vol. I, București, 1922, pp. 92-93.

(notar, fiscal/jurisconsult, un interpret/traducător). Erau aleși dintre de către plenul consistorial în baza unei candidaturi ternare a episcopului. Pe notar și fiscal îi numea direct episcopul. Toți membrii au drept de vot, iar hotărârile se iau cu majoritate de voturi. În caz de paritate, decide partea la care s-a alăturat de la început episcopul. Pentru luarea de hotărâri valabile, trebuie să fie de față 3 membrii afară de președinte și notar. Votarea o începea cel mai tânăr și o încheia episcopul. La dezbatere unde unde sunt interesați, membrii nu iau parte. Episcopul era înlocuit cu suplinitorul său, iar membrii cu supleanți.. Hotărârile se semnează de către președinte și de membrii prezenți. Ele se aduc pe baza Sfintei Scripturi, a Canoanelor apostolice, a Canoanelor ecumenice, locale și ale sfinților părinți, după dispozițiile bisericești și civile în vigoare. Membrii consistoriali fac jurământul și nu pot fi înlăturați din post decât în baza unui proces. Ei nu aveau salariu, cu excepția notarului și fiscalului. Mandatul membrilor era pe viață. După fiecare ședință se întocmea un proces-verbal introdus în registrul Protocoalelor consistoriale, care trebuiau trimise în copie guvernului tot la trei luni.

Unul dintre cei mai vechi asesori consistoriali și colaborator al episcopului Pavel Avacumovici, este arhimandritul *Teodosie Ioanovici* egumenul mănăstirii Hodoș-Bodrog¹³⁸. Datorită activității pe care a desfășurat-o atât în perioada cât a administrat eparhia vacantă a Aradului, până la venirea episcopului Pavel Avacumovici, cât și a rolului jucat în desfășurarea Soborului de la Timișoara din 1790, credem că nu este lipsit de sens a menționa câteva date despre distinsul arhimandrit.

Arhimandritul Teodosie Ioanovici era originar din Ineu, unde s-a născut în jurul anului 1750, și s-a dovedit a fi un bun cunoscător al limbilor română și sârbă. A intrat în rândul viețuitorilor de la mănăstirea Hodoș-Bodrog în 1768. Între 1782 și 1789 era vicar al mănăstirii, iar între 1788-1810 locțiitor, mai apoi stareț titular. În anul 1788 i se acordă treapta de arhimandrit. Pe lângă implicarea din 1786 în aplanarea unor mișcări sociale, cum a fost cazul de la Curtici, de care deja am amintit, arhimandritul Teodosie Ioanovici a îndrumat problemele eparhiei contracarând, prin măsurile luate, intenția autorităților, care, invocând incapacitatea clerului, voia să recurgă la forța armată pentru potolirea răsculațiilor. După participarea la lucrările Soborului de la Timișoara din 1790, a avut un rol important în constituirea și organizarea Consistoriului ortodox de la Oradea-Velența. În 1793 face parte din comisia instituită pentru anchetarea plângerilor ortodocșilor din districtul Oradea. În 1804, este din nou delegat de către episcop să viziteze protopopiatele bihorene Lunca și Peștiș, tot cu un scop similar¹³⁹.

¹³⁸ Vezi: Pavel Vesa, *Comunitatea monahală de la Hodoș-Bodrog până la 1918*, în vol. "Rugăciune și Teologie", Caransebeș, 2009, p. 157, nota 93.

¹³⁹ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, doc. LVI, p. 102; Victor Vlăduceanu, *Vechi monument istorico-religios, mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Timișoara, 1939, p. 27; E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 56, 57, 58, 63-64.

În anul 1813, Consistoriul eparhial arădean avea următoarea componență: episcopul Pavel Avacumovici – președinte; asesorii: Mihai Manuilovici, președintele Consistoriului ortodox de la Oradea; Moise Manuilovici, egumen la mănăstirea Hodoș-Bodrog; Gheorghe Alexici, protopop al Aradului; Gheorghe Chirilovici, protopop al Șiriei; Teodor Popovici, protopop al Chișineului-Criș; Grigore Chituța, protopop al Ineului; Ioan Crestici și Gheorghe Petrovici, parohi în Arad; Vasile Caracioni, paroh în Pecica; Paul Mihoky, notar; Emanuil Pulio, fiscal și Atanasie Boțco interpret.

În cursul anului 1829 se menționează un număr de 14 asesori consistoriali – vechi și noi – participanți la ședințele consistoriale. Primul dintre cei vechi, care funcționa încă din perioada episcopului Pavel Avacumovici, era *Moise Manuilovici* de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Ca primul demnitar în ordinea ierarhică a eparhiei, în perioada vacanței eparhiale, în absența administratorului eparhial Iosif Putnic, era autorizat să conducă ședințele consistoriale¹⁴⁰.

Al doilea asesor, implicat în mișcarea lui Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, este protopopul *Gheorghe Chirilovici* al Șiriei¹⁴¹. Alături de acesta mai erau protopopii *Zaharia Protici* al Vărădiei de Mureș (Tot-Vărădia), unul dintre cei mai zeloși protopopi ai diecezei din perioada propagandei unite; *Grigorie Lucacic*, catihet preparandial și protopop al Ineului; *Gherasim (Gavriil) Raț* protopop de Peșteș (Bihor), din 1829 și protosinghel mitropolitan, mai apoi episcop al Aradului (1835-1850)¹⁴²; *Ioan Popovici* al Butenilor; *Gheorghe Dan* paroh în Curtici și protopop de Chișineu Criș. Alături de protopopi funcționau, ca asesori consistoriali, și parohii: *Gavril Giulani* de la Curtici, *Gheorghe Petrovici* și *Nichifor Rașcovici* din Arad, *Gheorghe Țapoș* de la Socodor, *Lazăr Adamovici* de la Semlac, *Mihail Cervencovici* de la Nădlac, *Teodor Popovici* de la Bătania și *Petru Davidovici* din Vașarhei.

În cursul anului 1829, s-au mai adăugat asesorii: preoții *Maxim Caracioni* din Pecica, *Constantin Gheorghevici* din Bătania și *Vasile Gheorghevici Szombaty* din Arad. Încă înainte de alegerea episcopului Nestor Ioanovici, majoritatea asesorialilor consistoriali erau români. Deși sârb, în alegerea asesorului Constantin Gheorghevici s-a avut în vedere că a studiat filosofia și vorbea limbile: latină, română, germană și sârba. Parohul Petru Davidovici din Vașarhei a fost ales „asesor onorariu” pentru calitățile sale în cunoașterea și însușirea mai multor limbi (*ob ipsius laudabiles qualitates, plurimumque linguarum notitiam*)¹⁴³.

¹⁴⁰ P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, pp. 16, 17.

¹⁴¹ Amănunte despre Gh. Chirilovici vezi la P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 65-69.

¹⁴² Vezi P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*.

¹⁴³ Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului. 1767-1830*, Arad, 1929, p. 34.

Consistoriul era alcătuit din 15 asesori cărora li s-a adăugat și un notar, în persoana lui *Paul Mihoky*, un viconotar *Dimitrie Vlaicovici*, un fiscal (juristconsult) *Gavriil Iancovici*, care erau mireni.

În ce privește etnia asesorilor menționăm că arhimandritul Moise Manuilovici cu toate că se considera român, din păcate însă era filosof și se împotriva oricăror forme de progres ale românilor. Zaharia Protici era și el român iar rapoartele sale le scria numai în limba română. Tot români erau și preoții Gheorghe Dan, Gavriil Giulani, Vasile Gheorghe Somboty, Lazăr Adamovici și Maxim Caracioni. Unii au intrat ori în Consistoriu, ori în slujba protopopească, sub episcopul Iosif Putnic pe când administra eparhia arădeană. Astfel, Grigorie Lucacic și Gheorghe Dan, în anul 1829, primiseră postul de protopop¹⁴⁴.

III. 3. Consistoriul ortodox de la Oradea (1793-1830)

Înființarea Consistoriului. Pentru că Episcopia Aradului își exercita jurisdicția peste un teritoriu foarte întins iar administrarea, mai ales a părților bihorene, se făcea destul de anevoios, s-a hotărât organizarea în Oradea a unui Consistor ortodox¹⁴⁵, „cu funcționari suficienți și salarizați și cu atribuții de consiler eparhial”, al Bihorului¹⁴⁶.

La deschiderea Soborului de la Timișoara din 21 august/1 septembrie 1790, s-a pus în discuție înființarea unui Consistoriu ortodox cu sediul la Oradea. În acest an, soborul prezintă Comisiei Aulice conduse de cancelarul Balassa, cererea pentru înființarea Consistoriului dependent de episcopul de la Arad, cu un buget în sumă de 1 300 florini anual¹⁴⁷. Din partea bihorenilor, la Timișoara, au fost prezenți Mihai Kristoff și preotul Ioan Clintoc de la biserica cu „Lună” din Oradea¹⁴⁸.

¹⁴⁴ Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 147-148.

¹⁴⁵ La 16 noiembrie 1850, episcopul Andrei Șaguna, la Viena, cu prilejul Sinodului episcopilor, menționa: „Consistoriile n-au existat în perioada veche a Bisericii răsăritene, ele apărând doar în perioada modernă. Ar putea fi acceptate doar ca niște comitete ale Sinoadelor eparhiale, care sprijină pe episcopi exclusiv în administrarea episcopiei”, la Mihai Săsăujan, *Note de jurnal ale episcopului Andrei Șaguna – Viena (15 octombrie 1850-2 iulie 1851)*, în vol. „In memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003”, Cluj-Napoca, 2003, p. 115.

¹⁴⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 67. La Oradea, exista un vicariat instituit de episcopul Sinesie Jivanovici încă din anul 1757.

¹⁴⁷ Istoricul Ștefan Lupșa afirmă că în privința dependenței de Arad „se întâlneau dorințele ierarhiei sârbești și ale Curții catolice reactivarea Episcopiei orădene, dorită de bihoreni fiind primejdie și pentru interesele sârbismului și pentru ale catolicismului” (cf. *Ibidem*, vol. I, p. 67). Vezi și I. D. Suciuc, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 204, p. 480. În 1805 a cerut și a primit suma de 2 000 florini anual pentru dotarea nou înființatului Consistoriu ortodox de la Oradea, cf. Șt. Pop, *op. cit.*, p. 13.

¹⁴⁸ Nicolae Firu, *Episcopii și vicarii de la Oradea, în secolul XVIII*, în „L. R.”, anul XXVII, nr. 3, 1 februarie 1947, p. 18.

Încă de la început, comisia propunea să se ceară și părerea episcopului unit de la Oradea, care, în mod normal că s-a opus, însă în cele din urmă, Curtea de la Viena, a găsit ca neîntemeiate argumentele acestuia, ba mai mult, și-a însușit obiecția cancelariei illirice că înființarea unui Consistor ortodox la Oradea, era foarte necesar din cauza depărtării de Arad.

Moartea împăratului Leopold II (1790-1792) împiedică executarea imediată a deciziei de înființare a Consistoriului ortodox de la Oradea. Mai târziu, pe pe baza unei rezoluții imperiale din 28 februarie 1792, reînnoită la propunerea din 17 decembrie 1792 a Cancelariei ungare, bazată pe opinia favorabilă a Comitatului, a Guvernului și a Episcopatului ortodox, de noul împărat Francisc I (1792-1830) la 2 ianuarie 1793. Episcopul Pavel Avacumovici prin circulara din 24 august 1793 comunica „Cinstitului cliros și slăvitului norod” ortodox din ținutul Oradiei, înființarea Consistoriului ortodox. Circulara a fost publicată împreună cu traducerea românească a adresei Cancelariei Illirice din 28 februarie 1793¹⁴⁹.

Organizarea și atribuțiile. Consistoriul ortodox permanent de la Oradea, în frunte cu un arhimandrit sau protosinghel, avea aceleași atribuții, ca oricare alt consiliu eparhial, cu mențiunea de a fi al doilea Consistoriu al Episcopiei, după cel de la Arad. Președintele Consistoriului urma să primească un salariu de 400 florini pe an de la Stat, notarul 200 florini pe an, iar fiscalul, „având și clientelă particulară” numai 100 florini pe an. Asesorii consistoriali erau fără plată și se alegeau dintre preoții care puteau suporta deplasarea la ședințe. Pentru că situația o cerea, din cauza războaielor „pricinuitoare de cheltuieli” din acea perioadă, nu permitea încă plata „președintelui-arhimandrit” până după război, cerând să-și exercite conducerea în mod gratuit. Pentru notar și fiscal, la 5 noiembrie 1793, împăratul aprobă ca, în conformitate cu secțiunea a II-a a paragrafului II din postulatele Congresului național-bisericesc de la Timișoara, să fie plătiți din fondul național illiric¹⁵⁰.

Consistoriul eparhial ortodox de la Oradea era format dintr-un președinte-vicar, de regulă protopopul din Oradea, și trei asesori, doi preoți din jur și un notar (secretar), puși sub ascultarea episcopului de la Arad. În decizia de recunoaștere se cerea ca cele două Consistorii, de la Arad și Oradea, să fie egale între ele, doar episcopul avea însă dreptul de a hirotoni și sfinții biserici în Bihor.

La ședința de constituire a Consistoriului, din ziua de 30 august 1793, ca delegat al episcopului Pavel Avacumovici a luat parte arhimandritul Teodosie Ioanovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, ca președinte de ședință, însoțit de Pavel Mihoc, secretarul episcopului¹⁵¹.

¹⁴⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 66-67. Ion Mateiu consideră ca necanonic Consistoriul ortodox de la Oradea. Pentru amănunte vezi: I. Mateiu, *Cercetări privitoare la Constituția bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922, p. 59u.

¹⁵⁰ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 67, 68.

¹⁵¹ N. Firu, *op. cit.*, p. 18.

Consistoriul a funcționat în conformitate cu *Rescriptul Declaratoriu* din 16 iulie 1779 și cu *Sistema Consistorială* din 17 iunie 1782. Ținea două ședințe pe lună iar dintre atribuțiile sale amintim: ocuparea satelor cu preoți (parohi și capelani), examina candidații de preoți propuși de comunitățile satești sau preoți și îi trimitea la Arad pentru hirotonie, după care îi supunea la practica liturgică în bisericile din Oradea ori Velența, apoi îi trimitea în parohia pentru care au fost hirotoniți. Primea și rezolva plângerile contra credincioșilor și protopopilor, sau ale acestora contra satelor, proprietarilor, etorodocșilor. Comunica ordinele primite de la episcop ori de la guvern sau mitropolit prin episcop, corespundea cu prefectura, tribunalul, judecătoriile. Revizua socoțile parohiilor și avea închisoare proprie în care își executau preoții pedepsele, chiar și când erau condamnați de tribunalele laice și nu de Consistoriul eparhial. Avea scutire de taxe și sigil propriu. Redacta procesele-verbale în limba latină iar numele de persoane și localități le introducea în limba maghiară¹⁵².

Președinții Consistoriului. Deși în decretul de înființare a Consistoriului se menționează că președintele, în absența episcopului, avea să fie un arhimandrit¹⁵³, totuși, din lipsă de fonduri din care să fie plătit președintele, episcopul Pavel Avacumovici îl numește președinte al Consistoriului pe protopopul-paroh Teodor Arsici, de la biserica cu „Lună” din Oradea (1793-1805)¹⁵⁴, iar asesori au fost desemnați parohul Ioan Clintoc al Velenței și parohul Ioan Beoti al Oradiei. Asesorul supleant a fost ales în ședința de constituire a Consistoriului, la 30 august 1793, în persoana parohului Nicolaie Poinar din Peșteș. S-a avut în vedere că în zona Beiușului era cea mai numeroasă populație, motiv pentru care, a mai fost ales un asesor consistorial în persoana protopopului Ioan Ștef al Beiușului. Mai târziu a fost introdusă regula ca protopopii sau administratorii protopopești să fie asesori consistoriali. Notar a fost ales învățătorul Moise Arsici, ca unul care cunoștea bine limba română, limbile oficiale și avea o scriere ordonată. Nu după multă vreme a fost ales și fiscalul consistorial, în persoana lui Gavril Ercsey, instalat cu prilejul ședinței din 22 august 1794 de către episcopul Pavel Avacumovici¹⁵⁵.

După moartea protopopului Teodor Arsici, conducerea Consistoriului a primit-o protopopul Mihail Manuilovici, care a funcționat între 13 aprilie 1805 și

¹⁵² I. Mateiu, *op. cit.*, p. 59u.; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 71.

¹⁵³ Episcopul Sinesie Jivanovici instituisese primul vicar în persoana arhimandritului Metodie, cf. Ștefan Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929, p. 13 nota 23; Teodor Arsici funcționa ca vicar pentru Bihor din 1783, cf. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II ed. II, București, 1992, p. 521.

¹⁵⁴ Preotul Ioan Clintoc din Oradea, prin scrisoarea din 18 noiembrie 1792 trimisă episcopului Pavel Avacumovici, la Arad, în preajma alegerii întâiului președinte consistorial, propune pe preotul Teodor Arsici, un om din partea locului cu multă susținere pentru acest post. Pentru amănunte vezi: Florian Dudaș, *Românii din Oradea în epoca Luminilor*, vol. I, Oradea, 1996, p. 18; Idem, *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. I, Oradea, 2007, p. 136.

¹⁵⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 69.

19 martie 1829. La început preot de mir, mai apoi, devenind văduv¹⁵⁶, în 18 septembrie 1819 intră în monahism luând numele de Maxim. Nu după multă vreme a fost ridicat la treapta monahală de protosinghel (1820) iar după numai un an, în 1821, la cea de arhimandrit al mănăstirii Hopovo. Între 1829-1833 a funcționat ca episcop al Vârșetului, având un rol deosebit în reorganizarea școlii clericale de acolo. În această perioadă, episcopul Maxim (Mihail) Manuilovici a fost educatorul viitorului mitropolit Andrei Șaguna al Transilvaniei, găzduindu-l în casa sa în perioada studiilor clericale de la Institutul Teologic din Vârșeț¹⁵⁷.

De la Vârșeț, episcopul Maxim Manuilovici a fost transferat în scaunul episcopal al Timișoarei, unde a funcționat între 1833-1838. În această perioadă a fost și administrator al Episcopiei Aradului (1833-1835)¹⁵⁸. În 1838 a răposat în reședința sa din Timișoara.

De origine era din Arad, născut din părinți români, cu numele Mănăilă/Manoilă¹⁵⁹, dar căruia ierarhia sârbă i-a adăugat un *-vici*, astfel devenind Manuilovici (uneori Emanuilovici). Așa s-a întâmplat cu mulți tineri care au mers pentru hirotonie la Arad sau Carloviț și care n-au știut să-și arate altă noblețe familiară decât că tații lor sânt preoți/popi: pe toți i-a numit Popovici. Așa se face că 90 % din preoți, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, purtau numele de

¹⁵⁶ “[1818] mai în 19 zile, la 9 ceasuri și jumătate, în zi de vineri s-au pristăvit roaba lui Dumnezeu Doamna protopopița Fiungioși Dimșe, soața D. protoprezviter Mihail Manuilovici și s-au petrecut la lăcașul cel de vecie în 12 zile acești luni a lui maiu, prin amândoa Comaniile besearicilor cu șase cai trupul ei l-au dus cu mare pompă până la criptă și acolo în biserică ce, Catedrală greco-neunită a Orăzii Mari, adecă în cripta Domnului Assesor Mihail Cristof, s-au astrucat prin mai mulți preoți și diaconi din preună fiind și eu care și [molitva] ce de pre urmă a dezlegării ca un Duhovnic i-am cetit, Simeon Popovici paroh de V. Velențe administratorul protopezviteratului Peșteșului și assesor cinstitului Consistorium”, la Cristian Apati, Ioan Ciorba, *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor (sfârșitul secolului al XVII-lea – 1848)*, în “Cele Trei Crișuri”, Seria a III-a, Oradea, nr. 7-8, 2006, p. 11.

¹⁵⁷ I. Lupaș, *op. cit.*, ed. II, pp. 130, 156; O secție specială românească fusese înființată aici în 1822 în vederea pregătirii preoților pentru numeroasele parohii din Banat și chiar pentru eparhia Transilvaniei căreia îi lipseau condițiile adecvate. Numele oficial al școlii era “Institutul Clerical Sârbo-Valah” și în prima clasă de 115 studenți marea majoritate (85) erau români. Vezi: Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, 1995, p. 35.

¹⁵⁸ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 521. În ultima parte a vieții, episcopul a fost tot mai bolnav, în administrarea eparhiei fiind ajutat de fratele său, arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Era caracterizat ca fiind un „om de nimica”, de multe ori compromițând chiar pe episcop. A fost cel care i-a oprit pe elevii de la Preparandie să cânte în românește la înmormântarea lui Pavel Avacumovici, cf. Șt. Pop, *op. cit.*, p. 14.

¹⁵⁹ Poate proveni din familia lui Ioan Manuilovici (apare pentru prima dată în conscripțiile populației Aradului sub forma Ioan Manuel), aromân de origine, comerciant bogat și epitrop al bisericii catedrale în perioada 1752-1760). Locuia pe strada Episcopului, nu departe de biserică. Cf. Horia Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în “M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, p. 450.

Popovici¹⁶⁰. A fost introdus în postul de la Oradea de protopopul Ioan Drăghici al Șiriei, în calitate de delegat al episcopului Pavel Avacumovici¹⁶¹. A condus Consistoriul ortodox de la Oradea în perioada când s-a desfășurat cea mai amplă mișcare de emancipare națională și bisericească, pe de altă parte, ofensiva episcopului unit Samuil Vulcan sprijinită de Curtea de la Viena și de prefectul Rehédei.

Imediat după ce a ajuns președinte al Consistoriului ortodox de la Oradea, Maxim Manuilovici, a introdus practica liturgică după hirotonirea noilor preoți, pe care o efectuau în bisericile din Oradea sau Velența. Era nemulțumit de pregătirea celor care veneau pentru examenul de admitere la hirotonie, motiv pentru care îi ținea mai multă vreme la reședința consistorială pentru completarea cunoștințele necesare și pentru a-și putea începe bine pregătiți misiunea sacerdotală pe care aveau să o desfășoare în parohiile încredințate spre păstorire. Pentru îmbunătățirea pregătirii intelectuale a aspiranților la preoție, în 1812, după înființarea Preparandiei din Arad, la 12 noiembrie 1814, Maxim Manuilovici cere episcopului Pavel Avacumovici să facă demersurile necesare pentru înființarea în Oradea a unei școli clericale pe care o considera foarte necesară. Răspunsul episcopului vine doar la 10 decembrie 1814 prin care acesta își manifestă buna intenție și cere un plan de organizare a școlii¹⁶². În cele din urmă, școala clericală a fost înființată în 1822, dar nu la Oradea ci la Arad.

Au existat o mulțime de acuze la adresa protopopului-președinte Maxim Manuilovici. În primul rând, a fost acuzat că este de etnie sârbă și loial ierarhiei de la Carloviț. În realitate, el era de neam român, iar spre deosebire de el, fratele său Moise Manuilovici, arhimandrit și stareț al mănăstirii Hodoș-Bodrog, era loial ierarhiei sârbești, remarcându-se ca un persecutor al românilor, fiind numit de aceștia „pepe” și „tartorele românilor”. În memoriul din 17 iulie 1816, Moise Nicoară îl acuza pe Maxim Manuilovici că nu întotdeauna a fost drept cu unii preoți. Pe preotul Ioan Șerban Popovici l-a suspendat pentru că nu ținea în bună rânduială matricolele parohiale, fapt contrazis de protopopul Teodor Popovici al Chișineului-Criș. Arhimandritul mai era acuzat și că a dojenit prea aspru pe preotul paroh din Cheresig, încât acesta a murit imediat, lovit de gută¹⁶³. Mai era acuzat că nu se îngrijește de purtarea în bună rânduială a matricolelor bisericești, de educația tineretului, de respectarea întregii vestiri înainte de cununie, iar la examenele de calificare preotească asculta mai mulți candidați deodată, unora le dădea certificat fără să-i asculte, le lua bani și apoi în trimitea la fratele său,

¹⁶⁰ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 73-74; Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, p. 81.

¹⁶¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 74.

¹⁶² *Ibidem*, vol. I, pp. 74-75.

¹⁶³ Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943, doc. LXVIII, punctele 34, 35, pp. 230, 232.

arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, pentru a le lua și el bani¹⁶⁴.

În marea lor majoritate, acuzele erau nefondate, multe erau exagerări datorate lui Moise Nicoară care spera că astfel să-l înduplece pe împărat de a numi un episcop de neam român la Arad. Îl mai acuza pe Maxim Manuilovici că ar fi interzis preoților bihoreni de a cere un episcop român iar asesorilor săi le-ar fi dat ordin că dacă vine cineva să adune semnături să-l pună în lanțuri. Adevărul era însă altul. Maxim Manuilovici recunoaște și asesorii săi consistoriali confirmă, că la Sinodul mitropolitan de la Carloviț și-a exprimat dorința, prin deputații Ambrus și Popa Șerban, de a avea episcop român¹⁶⁵.

Arhimandritul Maxim Manuilovici s-a remarcat ca un bun protopop și președinte al Consistoriului ortodox de la Oradea, slujind cu mare conștiinciozitate națiunea ortodoxă română din Bihor.

III. 4. Catedrala

La venirea în Arad, episcopul Pavel Avacumovici găsește, în apropierea reședinței episcopale, biserica catedrală cu hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul”, edificată în jurul anului 1725, pe malul drept al Mureșului, pe locul unde în secolul următor a fost construit Colegiul Național „Moise Nicoară”.

Biserica avea o singură ușă la intrare. În mijlocul naosului atârna un policandru, iar în fața altarului se aflau două sfeșnice. Altarul era despărțit de naos printr-un iconostas simplu, de zid sau lemn. Pe iconostas erau așezate două icoane mari împărătești, 6 icoane mijlocii și 18 icoane mici. În fața celor două icoane împărătești atârnavă două candelă de argint, menționate în inventar. Cele 6 icoane mijlocii făceau parte din registrul al II-lea, iar cele 18 mici, din registrul al III-lea al iconostasului și avea reprezentări apostolii și prorocii. Ușile împărătești erau prevăzute cu o perdea de “carton” (bumbac) iar cele două perdele de “carton vechi”, menționate în inventar, în mod sigur reprezentau cele două uși diaconești. În altar, existau o cruce de lemn¹⁶⁶ și câteva obiecte de argint: un disc, două stelute, o linguriță și o cădelniță¹⁶⁷. Arhitectura iconostasului era realizată într-un stil baroc clasicizant cu o ornamentație redusă, în spiritul sfârșitului de veac. Icoanele de pe iconostas erau opera pictorului aromân Ștefan Tenetchi din Arad. El a mai executat în plus un număr de 22 prăznicare mici pentru analoghion, icoane datate 1790.

¹⁶⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 138.

¹⁶⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 140.

¹⁶⁶ Crucea reprodusă de Horia Medeleanu în *Valori de artă veche românească*, Arad, 1986, fig. 17.

¹⁶⁷ Descrierea am făcut-o după inventarul publicat de H. Medeleanu în *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 459.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, biserica necesita urgente reparații. Lucrările încep la 25 mai 1791 după cum glăsuia pisania în limba slavonă săpată pe o placă de metal¹⁶⁸. Faptul că biserica ar fi fost numai renovată, reiese și dintr-o inscripție în limba slavonă săpată pe peretele bisericii la 22 Septembrie 1804 de către diaconul Mihail, probabil un slujitor al bisericii episcopale. Textul inscripției nu ne lasă nici un moment să credem că ar fi avut loc edificarea unui alt locaș de cult, ci numai o reparație capitală.

„Întru mărirea sfintei de viață făcătoare și nedespărțitei Treimi a Tatălui și Fiului și a Sfântului Duh, a unui Dumnezeu, întru cinstea și pomenirea Sf. Măritului proroc și Înaintemergătorului Ioan s-a (ridicat) acest altar și (jumătate) parte din biserica aceasta sub Împăratul Romei și moștenitorul împărăției austriace, Francisc al doilea sub Preasfinția sa episcop eparhial Pavel (de) Avacumovici care a pus temelia bază acestei renovări (subl. noastră) prin munca și sub supravegherea iubitorilor de muncă tutorelor acestei biserici, Gheorghe Popovici și Mihai Crestici cu contribuirea și ajutorul creștinilor iubitorilor de Hristos de legea greco-neunită orientală ortodoxă (viețuitori) locuitori în Arad, anul Domnului 1804, luna Septemvrie 22 la ziua Sfântului Sfințitului Mucenic Foca (când) în ziua solemnității proclamării mai înalte a titlului de Împărat moștenitor a împărăției austriece Francisc al doilea și mulțumirea lui Dumnezeu în biserica aceasta săvârșită de episcopul eparhial Pavel Avacumovici și de tot clerul bisericesc. Amin. 22 Septemvrie 1804. Gravat diacon Mihail”¹⁶⁹.

Cu timpul, sporul demografic înregistrat la începutul secolului al XIX-lea, în timpul episcopului Pavel Avacumovici (1786-1815), determină comunitatea românilor ortodocși să-și pună problema edificării unui locaș de cult mai încăpător. În aceste împrejurări, biserica edificată la începutul secolului al XVIII-lea își află sfârșitul.

Punem la îndoială atribuirea de unii istorici a începuturilor edificării acestei biserici în anul 1791. Pisania în limba slavonă săpată pe o placă de metal la 25 mai 1791, “cu prilejul terminării lucrărilor”¹⁷⁰, poate face referire la o reparație capitală a bisericii cu mai bine de un deceniu înainte de renovarea din 1804. În sprijinul susținerii noastre avem desbaterile din Consiuliu profesoral de la Preparandie din 1812, în care, atunci când se pune problema care dintre cele două biserici ortodoxe arădene „corespund scopului instrucțiunii” se arată că biserica cu hramul „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” este „strâmtă, întunecoasă, ruinată și periculoasă”¹⁷¹.

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 454.

¹⁶⁹ O copie în traducere românească a inscripției în A. P. O. R. Arad-Centru, *Cutia 1, dosar 2* (1804).

¹⁷⁰ H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 454.

¹⁷¹ T. Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 211.

Deschiderea șantierului la noua biserică are loc în anul 1814. Despre modul cum s-au realizat lucrările avem mărturia preotului Constantin Popovici din Comlăuș, care, în lucrarea manuscrisă, *Cronica despre episcopii Aradului și parochia sa Comlăuș* (1885), menționează că biserica „s-a edificat peste cea mică, așa încât în biserica cea mică se făcea serviciul divin, iară pe dinafară se lucra și numai după ce s-a gătat cea mare, s-au surpat¹⁷² cea mică și s-au scos afară toate recvisitele și icoanele”¹⁷³.

Episcopia arădeană ca și comunitatea bisericească grupată în jurul bisericii catedrale, nu dispuneau de mijloacele necesare pentru edificarea unei noi bisericii. Acesta este motivul pentru care, la 25 iulie 1825, comunitatea bisericească, împrumută 5 000 bucăți cărămidă de la autoritățile locale pentru a continua lucrările de zidire. Pentru că împrumutul nu este restituit nici în 1832, autoritățile deschid un proces împotriva epitropilor catedralei, care, în 1834, reușesc să achite contravaloarea cărămizilor¹⁷⁴.

Catedrala a fost construită pe locul celei vechi, în mijlocul unei curți având o lungime de 49 klafteri¹⁷⁵ (91,9 m) și o lățime de 41 klafteri (76,70 m). În curte se afla o casă acoperită cu stuf, având două camere și o bucătărie, probabil casa parohială. Aici se coceau prescurile și se spălau pânzeturile bisericii de către o călugăriță. Biserica era din “material sănătos” (cărămidă), având dimensiunile, în exterior, 38,54 m lungime și 13,90 lățime. Înălțimea zidurilor era de 11,37 m. Biserica avea un turn cu 6 clopote. Înălțimea turnului, până la vârful crucii, măsura 39,17 m. Dimensiunile în interior: 35,38 m lungime și 12 m lățime. Spațiul interior era acoperit cu o boltă de tip baroc iar în exterior era acoperită cu țiglă. Altarul era despărțit de naos printr-un iconostas având lungimea de 7,14 m și înălțimea, până în vârful crucii, de 7,55 m.

În registrul I al iconostasului, de la stânga la dreapta, sunt icoanele *Sf. Dimitrie* (1), *Maica Domnului cu Pruncul* (2), *Iisus Hristos* (4), *Sf. Ioan Botezătorul*, icoana hramului (5). Pe ușile împărătești (3) erau patru icoane mai mici, *Arhanghelul Gavriil și Fecioara Maria* (sus) și rugul în flăcări, simbolul virginității Fecioarei și visul lui Iacob (jos). Pe ușile diaconești (a, b), *Arhanghelul Mihail și Arhanghelul Gavriil*. În registrul al II-lea: *Cina de Taină* (9) și Praznice împărătești (6-7-8; 10-11-12). În registrul al III-lea, peemicerc, 12 Apostoli (16-27). În centru: *Sf. Treime* sub forma încoronării Fecioarei Maria (14) încadrată de *Nașterea Domnului* (13) și *Nașterea Sf. Ioan Botezătorul* (15). În vârf crucea, înfățișând *Răstignirea Domnului*. În altar, la proscomidier și în cavitatea din spatele Prestolului era pictat chipul *Mântuitorului Iisus Hristos*. În partea

¹⁷² Demolat.

¹⁷³ Manuscris în 5 pagini în folio scris în limba română cu caractere latine, cf. Gheorghe Lițiu, *Începuturile Catedralei din Arad*, în “M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 1-3, p. 84.

¹⁷⁴ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-1840)*, Arad, 1935, p. 45.

¹⁷⁵ 1 klafter (stânjen vienez) = 1,896 m.

femeiască se aflau 15 icoane pe pereți, dintre care unele mai mari, altele mai mici. Biserica mai avea trei icoane mari și 38 icoane mici, cele din urmă prăznicare pentru toate sărbătorile¹⁷⁶. De-a lungul pereților se se întărau stranele pentru cântăreți, după care urmau 45 scaune în naos, respectiv 42 scaune în pronaos¹⁷⁷.

Despre starea exterioară a bisericii din 1820 găsim într-un document din 4 februarie semnat de un număr de 48 membrii ai comunității românești de la biserică, în frunte cu protopopul Gheorghe Alexici al Aradului. Prezintă starea de degradare a locașului de cult în exterior, semnatarii petiției rugau Consistoriul eparhial să verifice averea bănească a bisericii aflată în administrarea epitropiei parohiale. Mai tâziu, datorită neglijenței administratorilor, biserica amenința cu prăbușirea. În primăvara anului 1861 biserica a fost demolată.

Cu puțin timp înainte de a veni ca Pavel Avacumovici să vină ca episcop la Arad, în 1784, în timpul episcopului Petru Petrovici (1783-1786), s-a deschis șantierul la biserică „*Adormirea Maicii Domnului*” din Oradea, cunoscută sub denumirea de biserică „cu lună”. Biserica are lungimea exterioară de 37,70 m și lățimea de 16 m; în interior lungimea de 34,75m și lățimea de 11,10 m iar înălțimea de 19 m. În anul 1816 biserica a fost pictată, lucrarea fiind încredințată fraților Alexandru și Arsenie Teodorovici din Novisad, cu care a colaborat ca ajutor un zugrav român, Paul Murgu, care a zugrăvit icoanele de pe strane și de la tronul arhieresc. Un alt pictor a fost Iacob Gölsz. La cheia de boltă a arcadei de deasupra iconostasului într-un medalion cu ancadrament cu frunze de lauri aurii stilizate, se află chipul lui Horia, căpetenia răscoalei de la 1784¹⁷⁸.

Concepută de arhitectul vienez Iacobus Eder, cel care a întocmit și planul bisericii reformate din Oradea, biserica ortodoxă, este un autentic juvaier arhitectonic ale cărei forme baroce sunt adaptate cu pricepere unui program cultic tipic ortodox. Silueta edificiului este dominată de turnul-clopotniță (55 m înălțime) aflat pe latura vestică, deasupra pronaosului îngust supraînălțat și el de un balcon al corului. Naosul amplu, este prevăzut cu mici abside laterale, elemente specifice programului cultic ortodox care constituie și elemente de indubitabilă identitate pentru acest edificiu¹⁷⁹.

¹⁷⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română. Arad, Acte școlare, grupa IV, dosar 55/1855, f. 198, 199v.-200.*

¹⁷⁷ Comparând inventarul din 31 decembrie 1828 întocmit de preoții Novac Dimitrie, Nicolae Brădean și Vasile Gheorghevici cu cel din 1855, putem constata că biserica a rămas neschimbată până la demolarea ei din 1861, cf. H. Medeleanu, *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 454.

¹⁷⁸ Augustin Lucian, *Catedrala episcopală din Oradea (Biserica “cu Lună”)*, în vol. “Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări”, Oradea, 1980, pp. 255-259.

¹⁷⁹ Vasile Drăguț, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în vol. “Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii- evocări”, p. 245.

După patru decenii de la intrarea credincioșilor ortodocși cu slujba bisericească în Biserica „cu Lună” din Oradea Mare, episcopul Maxim Manuilovici al Vârșetului, la 11 iunie 1832, sfințea noul locaș de cult¹⁸⁰.

III. 5. Mănăstirile

III. 5. 1. Mănăstirea „*Intrarea Maicii Domnului în Biserică*” de la Hodoș-Bodrog

Până spre sfârșitul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, mănăstirea se găsea izolată pe o insulă, mai târziu, prin schimbarea cursului râului, s-a unit cu vechiul țârm¹⁸¹. În secolul al XVIII-lea, pe harta, din 1723, a generalului Mercy, ne arată că localitatea Bodrog se afla situată pe malul nordic al râului Mureș, la marginea pădurii Ceala. În perioada următoare, cuprinsă între 1743-1839, hărțile indică faptul că mănăstirea se afla așezată pe o limbă de pământ care avea forma de „U”, înconjurată din trei părți de albia principală a râului. Cu timpul, peninsula, din cauza acțiunii de erodare, s-a îngustat tot mai mult¹⁸².

În jurul anului 1800, mănăstirea ajunge, din cauza evoluției cursului Mureșului, într-o situație critică. Albia Mureșului lățindu-se foarte mult, pereclitând astfel vatra mănăstirii. Pentru prevenirea acestui fapt, în 1809 a fost elaborat un plan pentru sistematizarea cursului albiei Mureșului prin trasarea alteia noi, care să fie săpată la nord de vatra mănăstirii. Lipsa fondurilor financiare a întârziat începutul lucrărilor, ele fiind amânate până în 1839. Astfel, Mureșul dobândește o albie nouă, iar mănăstirea scapă de la o calamitate care se anunța ca fiind sigură. Odată cu aceste lucrări mănăstirea trece la sudul Mureșului¹⁸³.

Biserica mănăstirii, situată pe latura de sud a incintei, datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea¹⁸⁴, construită din piatră și cărămidă, are un plan triconc, cu absidele laterale, semicirculare la interior și poligonale la exterior. La întâlnirea cu naosul, acestea cu câte doi pilaștri care sprijină arce și pandantivi, de pe care, pe o bază octogonală, se înalță o turlă cu tambur, acoperită cu o calotă emisferică. Spre est există de asemenea o pereche de pilaștri. Absida altarului este mai scundă și acoperită, la fel ca cele laterale, cu semicalotă. Între absida altarului și traveea centrală a navei s-a interpus un spațiu dreptunghiular, în dreptul căruia se găsesc nișele postoforiilor.

¹⁸⁰ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, pp. 76-80; P. Vesa, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, p. 17.

¹⁸¹ Adrian Andrei Rusu, Nicolae Sabău, Ileana Burnichioiu, Ioan Vasile Leb, Maria Mako Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000, p. 74.

¹⁸² E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 14-15.

¹⁸³ *Ibidem*, p. 16.

¹⁸⁴ Vasile Drăguț, *Arta românească*, București, 1982, p. 105.

Decorația exterioară a constat dintr-un soclu, poziționat la un metru de nivelul de călcare, care a păstrat un singur martor de circa trei metri lungime, pe latura de nord. Se compune din cărămizi dispuse pe cant. Pe același perete sub cornișă, se mai păstrează un brâu asemănător, montat deasupra unor nișe cu închideri semicirculare¹⁸⁵.

Cu trecerea timpului, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, biserica a suferit restaurări și modificări. În anul 1764, sub episcopul Sinesie Jivanovici al Aradului (1754-1768), din cauza vechimii și a deselor revărsări ale râului Mureș, biserica mănăstirii a avut multe de suferit, necesitând mari reparații¹⁸⁶.

O inscripție aflată deasupra ușilor de intrare în biserică, indică anul 1766, an în care s-au făcut reparațiile din timpul episcopului Sinesie Jivanovici. În anul 1790 s-a mai adăugat un pridvor, care era prevăzut a avea deasupra și o turlă, însă, din lipsa fondurilor, s-a renunțat la el. Mai târziu, exteriorul bisericii a fost tencuit. Cu prilejul unor cercetări făcute în urmă cu câțiva ani, au fost descoperite următoarele inscripții: „1742 Nicolae Ioanovici am scris aicea”; „Ioan Bregovici, pravoslavnic române”; „1766 s-a executat acoperirea mănăstirii Hodoș”¹⁸⁷.

În pictura bisericii¹⁸⁸, de factură post-brâncovenească¹⁸⁹, pereții sunt umpluți cu un număr considerabil de scene după modelul icoanelor. Maniera este specifică picturii din Țara Românească de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, perioadă în care a înflorit marea pictură brâncovenească.

De-a lungul timpului, adesea, mănăstirea s-a confruntat cu multe lipsuri. Situația materială a fost mereu instabilă. Nu a fost o mănăstire bogată, monahii, nu mulți la număr, lucrau puținul pământ de care dispunea mănăstirea și se mai ocupau cu pescuitul în Mureș și creșterea animalelor. Abia în anul 1789, cu aprobarea împăratului Iosif al II-lea, obștea mănăstirii a obținut dreptul de proprietate definitivă asupra terenurilor pe care le-au folosit, fără a se emite vreo diplomă în acest sens.

În 1796 se amintește chiar și de existența unei bolnițe, care era de proporții modeste față de cele din alte mănăstiri. Încă din secolul al XVIII-lea, mănăstirea s-a implicat și în activitatea filantropică. Se știe că prin intermediul mănăstirii era susținut un post de învățător în parohia Săvârșin¹⁹⁰.

¹⁸⁵ A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I. V. Leb, M. M. Lupescu, *op. cit.*, p. 76.

¹⁸⁶ I. D. Suci, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, doc. 141, p. 339.

¹⁸⁷ Cercetările au fost efectuate în anul 1978, de Direcția Monumentelor Istorice (D. M. I.), la pridvorul de la 1790 și tencuielile de pe trei laturi ale bisericii (doar cel din sud mai rămâne cu tencuială), Pe zidul de nord al bisericii, în anul 1908, istoricul maghiar Szentklaray Jenő, menționează că se putea citi inscripția: „Hodoș Egumen Mihail 1523”, astăzi nemaifiind vizibilă.

¹⁸⁸ Vezi: E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, pp. 107-160; I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981, pp. 33-40.

¹⁸⁹ H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, p. 25.

¹⁹⁰ A. M. H. B., nr. 14/1797; *Protocolul ședințelor obștei călugărești Hodoș-Bodrog*, 1869-1880; E. Arădeanu, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 56.

Cu toate că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea s-au înmulțit dispozițiile prin care se interzicea primirea călugărilor veniți din afara arcului carpatic, nu au putut fi opriti dintre ei a se stabili în interiorul arcului carpatic. Unul dintre aceștia au ajuns chiar la mănăstirea de la Hodoș-Bodrog. În 1788 este întâlnit monahul Naum Râmniceanu, venit din Țara Românească, de la mănăstirea Hurez, iar în 1789. Pe manuscrisul său *Meșteșugul Psaltichiei* se află următoarea însemnare: „Naum ieromonachul, la Hodoș în Ungaria, lângă Mureș. Apoi în mănăstirea Hodoș 1788 noiembrie 10 și în Lipova 1791, februarie 29”. Șederea lui Naum Râmniceanu la mănăstirea Hodoș-Bodrog a fost scurtă, doar până în 1793, când, printr-o dispoziție imperială s-a pus în vedere tuturor călugărilor refugiați în urma războiului otoman să părăsească ținuturile Imperiului habsburgic. În mănăstirea de pe malul Mureșului s-a refugiat și preotul Vartolomeu Leasa din Moldova¹⁹¹.

Dintre conducătorii mănăstirii, „egumenii” sau „stareții”, pentru primele două secole de existență nu s-a păstrat numele nici unuia dintre „întâistătorii” ei. Abia din secolul al XVI-lea cunoaștem numele conducătorilor mănăstirii, ridicați în fruntea comunității monahale din rândul călugărilor viețuitori aici¹⁹². Din perioada supusă de noi spre analiză, amintim pe *Ghedeon Tocariu*, vicar (1787); *Teodosie Ioanovici*, (1782-1789, 1788-1810); *Pahomie*, vicar și apoi arhimandrit (1795-1810); arhimandritul *Moise Manuilovici* (1810-1835)¹⁹³.

Mănăstirea dispunea de o bogată bibliotecă. Dacă în perioada 1783-1788 biblioteca avea înregistrate relativ puține cărți (99 volume), la sfârșitul secolului al XVIII-lea, biblioteca posedă 108 cărți tipărite în secolele XVI-XVIII¹⁹⁴ și aproximativ 30 manuscrise slavo-române și altele în limba română. Dacă cele 30 de manuscrise erau destinate în exclusivitate cultului, au mai existat și unele de conținut omiletic, istoric și didactic. Din această perioadă, cărțile aflate în bibliotecă încep să apară în inventarele anuale ale mănăstirii¹⁹⁵.

Organizată după tradiția autentic ortodoxă, mănăstirea de la Hodoș-Bodrog a avut un rol însemnat în viața Bisericii ortodoxe și în menținerea trează a

¹⁹¹ Constantin Erbiceanu, *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmniceanu*, București, 1900, p. 10; Ștefan Lupșa, *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 4, Arad, 1958, f. 19, 58-60; Grigorie Popiți, *Date și documente bănățene 1728-1887*, Timișoara, 1939, p. 34; Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească, secolele IV-XX*, București, 1982, p. 290; E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *op. cit.*, p. 58.

¹⁹² Vezi: Victor Vlăduceanu, *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1959, pp. 94-95; E. Arădeanul, T. Bodogae, L. Emandi, *op. cit.*, p. 89; Nestor Iovan, *Sfânta mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003, pp. 20-21.

¹⁹³ La 25 iunie 1833, Moise Manuilovici a comunicat mitropolitului de la Carloviț textul manifestului românesc împotriva ierarhiei sârbe. Vezi I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. II, doc. 319, pp. 635-639.

¹⁹⁴ Din cele 108 cărți 12,51 % erau tipărite după anul 1788.

¹⁹⁵ Vezi P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 367-368.

conștiinței de credință a credincioșilor din cuprinsul întinsei Episcopii a Aradului și nu numai.

III. 5. 2. Mănăstirea „Sf. Simion Stâlpnicul” de la Arad-Gai

Așezământul ecleziastic de la Gai este ctitoria episcopului Sinesie Jivanovici al Aradului (1751-1768), construit în 1760-1763. Este vorba de un valoros conac și un paraclis, ambele în stil baroc, ridicat ca reședință de vară a episcopilor arădeni.

Lucrările au fost încredințate „maistorului zidar civil” Egidiu Genowein, probabil genovez de origine, dar stabilit în jurul anului 1750, în orașul de pe Mureș, unde avea câteva proprietăți, între care și un han la intrarea în oraș. Contractul încheiat la 15/26 mai 1760, pe baza planurilor întocmite între episcop și constructor, nu a fost respectat. Proiectul descrie clădirea ca fiind o „casă cu etaj de 15 pe 7 stânjeni și înălțimea pe dinăuntru 2 stânjeni. Biserica să fie legată de casă, la care Sinesie făcu modificarea ca să fie cu un picior și jumătate mai lungă. Curtea de 16 pe 9 stânjeni, la capăt având un grajd de 9 pe 2 stânjeni, accesibil pentru 11 cai. Casa, despărțită în mijloc prin coridor și la parter și la etaj, are la parter șase camere pardosite, bucătărie și cameră de alimente; la etaj opt camere și cămară. În plus, la parter ca și la etaj, se află sala treptelor, rezerva și un punct sanitar. La parter se află și un coridor transversal pe la mijlocul celui longitudinal. Subsolul are pivnița boltită. Biserica are la partea vestică un turn dreptunghiular pentru clopote în stil baroc imitat după cel al bisericii minoriților din Arad”. În contract se precizează că episcopul Sinesie urma să pună la dispoziție lemnele pentru arderea cărămizilor, iar restul materialelor și manoperă urma să achite suma de 4 900 florini renani, plătiți în rate de câte 1 000 florini, ultima rată fiind plătită în 13 octombrie 1763, când au fost predate cheile construcției¹⁹⁶.

Biserica/paraclisul, alipită de latura de nord a conacului, este construită în stil basilical cu un turn masiv. În tinda bisericii se află o cruce mare de marmură lipită de zidul care susține turnul. În 1767, pictorul Ștefan Tenețchi realiza pictura iconostasului sculptat în lemn de tei. Realizată într-o manieră italianizată cu ecouri din renaștere și baroc, iconostasul cuprindea 22 icoane repartizate în trei registre, în partea de jos fiind icoanele împărătești: *Sf. Ioan Botezătorul*, *Maica Domnului cu Pruncul deasupra norilor*, *Iisus Hristos cu cruce deasupra norilor* și *Sf. Simion Stâlpnicul* (icoana hramului). Deasupra ușilor diaconești și împărătești apar *Maica Domnului*, *Izvorul tămăduirii*, *Cina de taină*, *Pogorârea Duhului Sfânt*, iar în ultimul registru *Apostolii* având în centru *Deisis*. Deasupra iconostasului: *Maica Domnului*, *Sf. Apostol Ioan* și o *Cruce*. Pe lângă pictura de pe iconostas, în

¹⁹⁶ Descrierea conacului și a paraclisului la: H. Medeleanu, *Valori de artă veche românească*, pp. 10-16; Gh. Lițiu, *Mănăstirea “Sf. Simion Stâlpnicul” din Arad-Gai*, în “M. B.”, anul XXXIII, 1983, nr. 7-8, pp. 488-493.

biserică existau, atârnate pe peretele de la strana stângă două icoane, una reprezentând pe *Sf. Ierarh Nicolae*, datată 1792, iar cealaltă reprezentând pe *Maica Domnului*, datată 1837¹⁹⁷.

În altar, între iconostas și Sfânta Masă se află o lespede funerară fixată în cuie mari de fier. Sfânta Masă este din marmură neagră cu picioarele sculptate în figuri decorative. Proscomidierul are frontispiciul de marmură sculptată cu următoarea inscripție în slavonă: „*S(inesie) J(ivanovici) episcop Aradski, Varadski, Halmajski i proci*”. Spălătorul de asemenea este din marmură, cu rezervor de apă deasupra. Se află și aici, ca în pridvor, o cruce de marmură, vas de aramă pentru apă, plumbuit și alt vas cu încreștături și cu braț prin care se varsă apa. Împreună cu chivotul masiv din aur, toate provin de la episcopul Sinesie¹⁹⁸.

Conacul a avut funcția de reședință de vară a episcopilor Aradului. Construcția propriu-zisă a conacului era alcătuită din opt încăperi mai spațioase, cărora li se adăuga în colțul din nord-est paraclisul de mici dimensiuni. Două încăperi centrale mai mari, dispuse una în continuarea celeilalte, aflate în arcul clădirii, probabil destinate ședințelor consistoriale. Încăperea pentru odihna episcopului putea fi cea situată la nord-vest, precedată la est de o cameră de lucru a episcopului. Alte două încăperi, dispuse spre sud, lipite paraclisului, una având o fereastră, de unde ierarhul putea asista la slujbele religioase¹⁹⁹.

Biserica nu a îndeplinit numai un simplu rost de paraclis. Încă de la început ea a fost locaș de închinăciune pentru credincioșii din Gai. În matricolele de botezați și morți ale bisericii „*Nașterea Sf. Ioan Botezătorul*” din Arad, din secolul al XVIII-lea, aflăm nume de preoți care oficiau la paraclisul „*Sf. Simion Stâlpnicul*” slujbe, botezuri și înmormântări pentru enoriașii din Gai. După demolarea vechii catedrale a Aradului, în anul 1861, au fost strămutate la Arad-Gai rămășițele pământești ale episcopilor Sinesie Jivanovici (1751-1768)²⁰⁰, Pahomie Cnezevici (1770-1783), Pavel Avacumovici (1787-1815), Nestor Ioanovici (1829-1830) și Gherasim Raț (1835-1850). Ei au fost reînhumati în altar, în fața prestolului, sub o lespede de marmură roșie, prinsă cu sigile de plumb la cele patru colțuri²⁰¹.

¹⁹⁷ H. Medeleanu, *Colecția de obiecte vechi bisericesti de la mănăstirea Sf. Simion Stâlpnicul de la Arad-Gai*, în „*Îndrumătorul bisericesc, misionar și patriotic*”, I, Arad, 1984, p. 74; Idem, *Valori de artă veche românească*, pp. 14-16. Din păcate, în ultimii ani, iconostasul executat de Ștefan Tenetchi a fost înlocuit cu altul nou, iar biserica a fost pictată în întregime, nearmonizându-se cu vechiul edificiu ecleziastic.

¹⁹⁸ Gh. Lițiu, *op. cit.*, pp. 490-491.

¹⁹⁹ Veronica Crișan, *Mănăstirea Sfântul Simion Stâlpnicul*, București, 1995, p. 41.

²⁰⁰ A fost înmormântat în fața altarului, sub o lespede însemnată cu o cruce în interiorul unei stele.

²⁰¹ Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului*, pp. 50-51; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 491; Episcopii Ioanichie Martinovici (1710-1721) și Sofronie Ravanicianin (1722-1726) nu au fost reînhumati în biserica „*Sf. Apostoli Petru și Pavel*” ci la mănăstirea de la Arad-Gai ci, cf. H. Medeleanu, *op. cit.*, pp. 7, 12.

După moartea episcopului Sinesie Jivanovici, ctitoria de la Gai a străbătut o perioadă dificilă. Totuși, biserica a continuat să fie folosită de credincioșii ortodocși, români și sârbi din Gai, constituindu-se în biserică parohială. La 13 septembrie 1815, se înregistrează plângerea unor preoți către adunarea comitatului Arad în care se arăta că episcopul Pavel Avacumovici a contribuit la aducerea în stare de ruină a mănăstirii din suburbiul Gai. Deși a încasat veniturile pământurilor episcopale, nu a reparat paraclisul și conacul, fiind acuzat că a vândut din materialele de construcție pregătire în acest scop²⁰². O parte a materialelor le-a folosit episcopul la edificarea unei clădiri de la „curtea sa”, cealaltă jumătate i-a dat-o arhitectului ca plată. Episcopul era acuzat că a vândut și clopotul din turnul bisericii²⁰³.

În anul 1835 când Gherasim Raț ajunge episcop al Aradului, acesta găsește așezământul fără îngrăditură și aproape părăsită²⁰⁴. Abia în 1857 au fost începute ample lucrări de reabilitare a așezământului ecleziastic.

III. 6. Protopopiate și protopopi

III. 6. 1. Protopopiate

Consistoriul eparhial arădean era constituit dintr-un număr de 7 protopopiate, fiecare cu reședința în localitatea omonimă. Acestea erau: Arad, Buteni, Chișineu-Criș, Hălmagiu, Ineu, Șiria, Tot-Vărădia (Vărădia de Mureș).

Din punct de vedere numeric, în anul 1812, ortodocșii din comitatele Arad și Zarand, în șase din cele șapte protopopiate arădene²⁰⁵, existau 201 255 suflete, cu 33 412 case într-un număr de 292 de parohii²⁰⁶.

În Consistoriul ortodox al Oradei existau 7 protopopiate: Beiuș, Beliu, Lunca, Mezieș, Oradea, Peștiș și Pomezău. Dacă în protopopiatele arădene situația era destul de stabilă, fără a se înregistra probleme majore în ce privește chestiunile administrative, în cele de la Oradea s-au înregistrat destule probleme care au făcut, de nenumărate ori obiectul discuțiilor în ședințele consistoriale.

După unele informații istoriografice, încă de la înființarea Consistoriului ortodox de la Oradea, protopopiatele Beiușului și al Meziadului au funcționat împreună. În ședința din 12 ianuarie 1809 este adusă la cunoștința asesorială adresa episcopului Pavel Avacumovici, prin care, pentru ușurarea administrării, „desface iar deolaltă protopopiatele Beiuș și Meziad, unite deja de multă vreme”. La cel al Meziadului a instituit ca administrator pe preotul Teodor Balint, paroh

²⁰² A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum*, nr. 1071/1815, f. 1-2.

²⁰³ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 139.

²⁰⁴ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 266-267.

²⁰⁵ În document nu este menționat protopopiatul Hălmagiu.

²⁰⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 248, p. 530.

din Mizieș, iar la Beiuș pe preotul Mihai Gherlan, parohul din Vașcău, care le-a administrat până atunci pe amândouă, la fel ca și înaintașul său, preotul Ștef²⁰⁷.

În petiția sa din 16 iulie 1816, Moise Nicoară arăta că protopopul-președinte al Consistoriului ortodox de la Oradea, administra singur 7 protopopiate, până în 1812 când, comunitatea ortodoxă din Oradea a făcut plângere la mitropolit. În 1816 numai într-un număr de 4 protopopiate au fost aleși administratori protopopești, pe care Moise Nicoară îi considera doar ca pe niște simpli executanți ai lui Maxim Manuilovici. Mai era acuzat că lua leafa celor 7 asesori consistoriali, așa după cum îi mărturisea lui M. Nicoară asesorul consistorial Meletie Stancovici²⁰⁸.

Asesori consistoriali mai erau Toma Popovici și Ioan Clintoc, iar administratori protopopești mai funcționau Teodor Drimba și Simion Popovici. Comisia de ancheta instituită la cererea lui Moise Nicoară, constata că episcopul Pavel Avacumovici nu a numit protopopi iar administratorii se considera că „nu aveau vază” în fața preoților și a credincioșilor²⁰⁹.

III. 6. 2. Protopopi

III. 6. 2. 1. Protopopii Aradului

Petru Ghersici (1784-1793). Este fratele lui Hristofor Ghersici, urmându-i acestuia în scaunul de protopop.

Jacob Ghersici (1793-1796). Este fiul lui Petru Ghersici și a funcționat preot la biserica episcopală din Arad. După moartea tatălui său, pentru o scurtă perioadă, a administrat protopopiatul.

Teodor Popovici (1796-1802).

Ioan Drăghici (1802-1808), protopop al Țiriei și administrator al protopopiatului Arad în perioada cât acesta a fost vacant. În această calitate, semnează circularele protopopești pentru preoții din protopopiatul Arad²¹⁰.

Gheorghe Alexici (1808-1828). A condus protopopiatul într-o perioadă de profunde frământări naționale și bisericești, înființarea Preparandiei (1812), a Institutului teologic (1822) și mișcarea pentru numirea unui episcop român în scaunul episcopal al Aradului.

Gheorghe Petrovici (1828-1844). La fel ca și înaintașul său, a condus protopopiatul timp de aproape două decenii, remarcându-se printr-o bogată activitate desfășurată atât în parohie cât și în administrarea exemplară a protopopiatului. Deși sârb, a avut un deosebit merit, prin opoziția față de atitudinea lui Sava Tekelia în conflictul acestuia cu episcopul Gherasim Raț, prin

²⁰⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 76.

²⁰⁸ *Ibidem*, vol. I, pp. 130, 138.

²⁰⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 141.

²¹⁰ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 2 (1802-1812), f. 1-46.

care cerea scoaterea de sub autoritatea episcopului biserica "Sf. Apostoli Petru și Pavel". Sava Tökely își aroga dreptul de patronat asupra biserici, disputa încheindu-se în favoarea episcopului Gherasim Raț, de partea căruia era și dreptatea.²¹¹ Ca protopop, a funcționat până la 13 iunie 1844 când a trecut la cele veșnice.²¹²

III. 6. 2. 2. Protopopii Beliului

Mihai Popovici (1784-1793). Originar de la Râmnic, era fiul preotul Anghel, mare legător de cărți, la sfârșitul secolului al XVIII-lea se stabilește în ținutul Beliului. În 1770 era preot în Chișlaca, iar în 1784 era protopop în "vidicul Beliului" și locuitor în Tăgădău, unde, între timp, s-a transferat ca preot. Era un om luminat, cu știință de carte. În postură de protopop al Beliului se implică în evenimentele din 1784. Activitatea desfășurată de el ne dezvăluie un om dârz, hotărât și puternic, atașat cauzei românilor ortodocși, care, odată cu dezlănțuirea răscoalei a instigat satele din jur să se alătore cauzei răsculaților. În prima jumătate a anului 1784 îndemna enoriașii să nu se mai supună domnilor de pământ și să treacă de partea răsculaților, motiv pentru care este arestat și închis la Oradea.²¹³

Ioan Popovici (1793-1811). În 1793 a fost unul dintre participanții la constituirea Consistoriului ortodox de la Oradea.²¹⁴

Constantin Boțco (1811-1816). Paroh în Chertiș²¹⁵ și administrator protopopesec în Beliu. La 9 martie 1816 a trecut la cele veșnice.²¹⁶

Gheorghe Popovici (1816-1821). Administrator protopopesec, hirotesit protopop numai în anul 1821²¹⁷. Îl întâlnim între semnatarii protestului contra lui Moise Nicoară din 9 ianuarie 1819 și pentru numirea lui Iosif Putnic ca episcop al Aradului.²¹⁸

Laurențiu Pașca (1821-1835). A administrat protopopiatul vreme îndelungată fără a fi numit definitiv. Nu cunoaștem unde a funcționat ca preot.

III. 6. 2. 3. Protopopii de la Beiuș

Teodor Petrilovici (? - 1786).

²¹¹ Gh. Lițiu, Sava Tököly și dreptul său de patronat asupra bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel din Arad, în "Bis. și Șc.", anul LXVIII, nr. 49, 3 decembrie 1944, p. 386.

²¹² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 5 (1832-1852), f. 63-63v.; P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, pp. 57-58.

²¹³ Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987, p. 30.

²¹⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 69-70.

²¹⁵ Astăzi Prunișor.

²¹⁶ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LIII, p. 201. Scrisoarea din 14 martie 1816 a lui Ioan Șerban-Popovici către Moise Nicoară.

²¹⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 82.

²¹⁸ C. Bodea, *op. cit.*, p. 112.

Ioan Ștef (1786- ?).

Mihai Gherlan (1809), paroh în Vașcău și protopop în Beiuș²¹⁹.

Teodor Balint, paroh al Mizșului, în 1812 funcționa ca namesnic de protopop al Beiușului. În paralel administra și protopopiatul Meziadului. Se numără între semnatarii protestului din 9 ianuarie 1819 împotriva lui Moise Nicoară și pentru numirea lui Iosis Putnic ca episcop al Aradului. Ca protopop a funcționat până în anul 1848²²⁰.

III. 6. 2. 4. Protopopii de la Buteni

Gavriil Bucatoș (1783, 1811). În 1783 funcționa de câțiva ani, probabil este urmașul lui Teodor Popovici. Era preot în Hodiș, alături de fratele săi Ignatie, unde slujea din anul 1766. În timpul mișcărilor sociale din 1784-1785 a jucat un rol important, mai ales în ceea ce privește legăturile dintre credincioșii din protopopiatul său și episcopul Aradului Petru Petrovici. De la protopopul Bucatoș avem o serie de rapoarte către Consistoriul eparhial în care descrie starea de spirit din parohiile de pe valea Crișului Alb din această perioadă²²¹.

Ioan Popovici (1811-1829).

Teodor Popovici (1829-1835). În 1835 este mutat în aceeași demnitate la Șiria.

III. 6. 2. 5. Protopopii de la Chișineu-Criș

Constantin Popovici (1767, 1783).

Isaia Popovici (1783, 1791), preot în Șiclău și protopop al Chișineului, amintit într-un document din 27 mai 1783, prin care prezenta abuzurile celor trei preoți din Otlaca în dauna celui de-al patrulea preot, căruia nu voiau să-i de o jumătate de sesie²²².

Teodor Popovici (1791-1825). Ca protopop a fost menționat în 1791 și funcționa preot în Chișineu-Criș alături de bătrânul preot Florian Ciorici. Protopopul Teodor Popovici a sprijinit mișcarea lui Moise Nicoară pentru a se recunoaște dreptul firesc al românilor de a avea un episcop român în scaunul eparhial al Aradului. A semnat plenipotența dată de preoții ortodocși lui Moise Nicoară pentru a merge la Viena și să prezinte Curții cererile românilor în acest sens. A condus protopopiatul până în vara anului 1825. În 6 iulie 1825, episcopul Iosif Putnic semna o circulară prin care anunța preoții și credincioșii din protopopiatului Chișineului-Criș că „protopresbiterul Theodor Popovici acuma de curând au răposat”, iar până la alegerea noului protopop, protopopiatul a fost

²¹⁹ Șt. Lupșa, *Iop. cit.*, vol. I, p. 76.

²²⁰ C. Bodea, *op. cit.*, p. 112; P. Vesa, *op. cit.*, p. 58.

²²¹ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, pp. 14, 15, 16, 17, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 34, 37, 48, 49, 95, 96, 97, 108.

²²² *Ibidem*, doc. V, pp. 12-13.

condus de preoții Ioan Șerban din Zarand și Gheorghe Popovici din Curtici în calitate de administratori protopopești²²³.

Ioan Șerban Popovici (1825-1829). Preot în Zarand și administrator protopopesic al Chișineului-Criș. Este cunoscutul preot implicat în acțiunile lui Moise Nicoară pentru dobândirea unui episcop de neam român la Arad. În cancelaria protopopească a fost ajutat și de preotul Gheorghe Popovici din Curtici.

Gavriil Giulani (1829). A funcționat doar câteva luni în cursul anului 1829.

Gheorghe Dan (1829-1862). Absolvent de „școale normale”, în 1805 a fost hirotonit preot de episcopul Pavel Avacumovici, de la care primește și singhelia pentru parohia Curtici²²⁴. La 4 mai 1829, episcopul Nestor Ioanovici i-a încredințat conducerea protopopiatului Chișineu-Criș. În perioada premergătoare revoluției de la 1848-1849 s-a remarcat printr-o activitate susținută pentru drepturile naționale ale românilor. Din 1861, în administrația protopopească a fost ajutat de preotul Petru Chirilescu. Ca protopop a funcționat până în anul 1862 când a trecut la cele veșnice²²⁵.

III. 6. 2. 6. Protopopii Hălmagiu

Adam Popovici (1763, 1792). Despre el aflăm într-o însemnare făcută pe filele unui exemplar al *Noului Testament* (Bălgrad, 1648), în care se menționează că în 1763 era protopop în Hălmagiu²²⁶. La 2 august 1785, preoții și enoriașii din Hălmagiu, prin protopopul Adam Popovici, cereau episcopului un învățător pentru că „și ei ar vrea să fie cu învățătură iar neputința sărăciei nu-i îngăduie”²²⁷. Mai multe amănunte despre viața și activitatea sa nu cunoaștem.

Arsenie Adamovici (1792-1804). A funcționat puțin, până în 1804 când a trecut la cele veșnice. A fost menționat într-o însemnare făcută pe filele unui exemplar din *Adunarea Cazaniilor* cumpărată și adusă din Arad pe banii bisericii de către “repausatul protopop Arsenie”²²⁸.

Nicolae Popovici (1804-1810). La început funcționează ca „namestnic” de protopop, mai apoi fiind numit definitiv. În această calitate funcționează până la 4 februarie 1810 când trece la cele veșnice²²⁹.

²²³ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Sevicu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986, doc. 6, p. 48, p. 57, nota 1.

²²⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română a Aradului, Acte școlare*, dosar 38/1854, f. 1-7.

²²⁵ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 547.

²²⁶ Traian Mager, *Ținutul Hălmagiului. Monografie. Cadrul istoric*, Partea I, Arad, 1938, p. 94.

²²⁷ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. XLIV, pp. 81-82.

²²⁸ Tr. Mager, *op. cit.*, Partea I, p. 94.

²²⁹ *Ibidem*.

Nicolae Adamovici (1813-1836). La început paroh în Hălmagiu și „namestnic” de protopop, apoi protopop, funcție în care a activat până la 23 iunie 1836 când a trecut la cele veșnice²³⁰.

III. 6. 2. 7. *Protopopii de la Ineu*

Petru Abazovici (1761-1787). La început a slujit ca preot în Arad (1755), apoi în Ineu. Pe filele unei cărți de cult se afla următoarea însemnare: „Protopop Petru Abazovici, de neam de la Durostor, Macedonia, Deșteptare în Ardeal, oraș Gherla, viețuitorul în Boroș-Ieneu, anul 1761, aprilie 19”²³¹. Ca protopop a funcționat până în anul 1787, când, probabil a trecut la cele veșnice.

Atanasie Roșu (1787-1793). S-a născut în anul 1725 la Susani, unde a funcționat ca preot până în anul 1780 când, episcopul Pahomie Cnezevici al Aradului (1770-1783) îl transferă în parohia Sebiș, de pe malul drept al Crișului Alb. A fost o personalitate marcantă a clerului ortodox din vremea sa, desfășurând o bogată activitate religioasă, culturală și națională, care l-au impus ca protopop al Ineului, funcție deținută între 1787-1793, paralel cu cea de paroh în Sebiș. A murit în anul 1808²³².

Grigorie Chituța (1793-1818). A fost unul dintre cei trei „bisericași” ai delegației de șase care la 13 septembrie 1815 a fost aleasă pentru a merge la Viena pentru a susține cauza romnilor ortodocși din părțile arădene. Paralel cu funcția de protopop a îndeplinit și funcția de asesor consistorial²³³.

Atanasie Boțco (1818-1828). Și-a început activitatea ca practicant în cancelariile eparhiale de la Arad și Oradea. Era un om cu o bună pregătire intelectuală, pe lângă limba română mai cunoștea latina, germana, sârba și maghiara. La 5 septembrie 1814 a cerut episcopului Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1815), numirea ca preot în parohia Sebiș, pentru care avea recomandarea domnului de pământ Ioan Nepomuk Königseg. Primește parohia în 1815, iar între 1818-1828, paralel, funcționează și ca protopop al Ineului. Din 1828 a trecut ca protopop al Oradiei și președinte al Consistoriului eparhial de acolo, ca urmaș al lui Maxim Manuilovici, după trecerea acestuia ca episcop de Vârșet²³⁴.

Grigorie Lucacic (1829-1848). După plecarea lui Atanasie Boțco la Oradea, până în vara anului 1829, scaunul protopopesc a rămas vacant. Reflectanții erau îndrumați să se adreseze episcopului Iosif Putnic al Timișoarei, pe atunci

²³⁰ *Ibidem*; P. Vesa, *op. cit.*, p. 551.

²³¹ cf. A. A. O. R. Arad, *Dosar Istoricul bisericilor din protopopiatul Ineu*, 1982, nen.

²³² Ionel Oprea, *Protopopul Atanasie Roșu al Sebișului (1725-1808)*, în „A. B.”, Serie nouă, an II (41), nr. 1-3, 1991, pp. 74-77.

²³³ Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, p. 50.

²³⁴ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei ortodoxe române a Oradiei*, p. 89.

administrator al eparhiei Aradului. În ședința din 4 iulie 1829, Grigorie Lucacic, fost preot în Fizeș, pentru o scurtă perioadă și catehet preparandial, a fost ales în scaunul de protopop. În această funcție s-a remarcat în mod deosebit în mișcarea de apărare a Ortodoxiei din timpul campaniei uniate din perioada 1830-1840. Ca protopop a funcționat până în 19 noiembrie 1848 când a trecut la cele veșnice²³⁵.

III. 6. 2. 8. Protopopii de la Lunca

Ioan Beoti, paroh în Lunca și administrator protopopesc, este amintit deja în 1794. Nu cunoaștem până când a funcționat în demnitatea de administrator protopopesc.

Teodor Drimba (Drimbău), paroh în Brusturi, iar în 1812 deja funcționa ca namesnic protopopesc, probabil urmând lui Ioan Beoti. La 27 martie 1813, președintele Consistoriului de la Oradea propune ca Teodor Drimba să fie hirotesit protopop și numit asesor „pentru că în schimb va vărsa regulat la consistor veniturile episcopești”²³⁶. La începutul anului 1816 este contestat că era „om fără de toată învățătura; decum ceva întru învățăturile și limbile străine hrănit; ba încă nici cu învățătura românească în limba sa, foarte puținel adepăt și nedeprins fără de toată scrisoarea”, așa după cum reiese din epistola preotului Melentie Stancovici, parohul Oradiei și asesor consistorial, adresată la 14/26 februarie 1816 lui Moise Nicoară. Din epistolă reiese că preoțimea îl doreau pe M. Stancovici de protopop²³⁷, cu toate că a plătit 360 de florini ca să fie protopop în Lunca. În loc să i se îndeplinească dorința pentru care a plătit, în cele din urmă este izgonit și din casa parohială²³⁸. La 9 ianuarie 1819, în calitate de administrator protopopesc, alături de alți protopopi și preoți, semnează un protest contra lui Moise Nicoară, totodată cerând numirea lui Iosif Putnic ca episcop al Aradului²³⁹.

III. 6. 2. 9. Protopopii de la Meziad

Teodor Balint, în 1809, funcționa ca administrator protopopesc, iar ca preot, funcționa în parohia Mizeș. În paralel administra și protopopiatul vacant al Beiușului. Ca administrator protopopesc al Meziadului funcționa și în 1812.

Pavel Popovici, i-a urmat în această demnitate protopopului Teodor Balint. În 1837 încă funcționa ca administrator protopopesc.

²³⁵ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, pp. 35-36; Teodor Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 396; P. Vesa, *op. cit.*, p. 553.

²³⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 91.

²³⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. L, pp. 196-197.

²³⁸ *Ibidem*, doc. LXVIII, motiva 11, p. 227.

²³⁹ *Ibidem*, p. 112.

III. 6. 2. 10. *Protopopii de la Oradea*

Teodor Arsici (1783-1805), descendent dintr-o familie distinsă, cu bună pregătire, protopop din jurul anului 1783, ajunge, în 1793, primul președinte al reînființatului Consistoriu ortodox de la Oradea.

Maxim Manuilovici (1805-1829), s-a născut în Arad, din părinți români, cu numele de Mihai Mănăilă (sârbizat Manuilovici). Fiind preot de mir, episcopul Pavel Avacumovici l-a numit protopop și președinte al Consistoriului eparhial ortodox român de la Oradea, unde a funcționat între 13 aprilie 1805 și 19 martie 1829. În toată perioada a manifestat interes față de cultura clerului bihorean ca și pentru cultura poporului român în general. El introduce practica liturgică pentru candidații la preoție. Îndemnat de întemeierea, în anul 1812, a Preparandiei din Arad, el roagă pe episcopul Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1815) să intervină pentru a se înființa în Oradea o școală clericală. Devenind văduv, în 18 septembrie 1829, intră în monahism primind numele de Maxim. Protosinghel (1820), apoi arhimandrit al mănăstirii Hopovo, episcop al Vârșetului (1829-1833) apoi al Timișoarei (1833-1838). A murit la 7 februarie 1838, lăsând în urmă multe regrete în rândul românilor ortodocși²⁴⁰.

Atanasie Boțco (din 1829), a ajuns protopop după plecarea lui Maxim Manuilovici ca episcop la Vârșeț. Numirea sa în fruntea parohiei Bisericii cu Lună a fost întâmpinată cu multă răceală de comunitate. Venea după plecarea lui Maxim manuilovici, care-i era superior și plin de tact pastoral, dar mai ales pentru că le-a fost trimis fără a fi consultați²⁴¹. Alături de episcopii Aradului, Gherasim Raț și Procopie Ivașcovici, Atanasie Boțco a susținut, la Oradea, demersurile românilor transilvăneni, în frunte cu Andrei Șaguna, pentru emanciparea bisericească și pentru reînființarea Mitropoliei ortodoxe române din Transilvania.

III. 6. 2. 11. *Protopopiatul Peștișului*

Vasile Popovici (?-1798). Este amintit într-un document din 3 mai 1788 prin care îi aducea la cunoștință episcopului Pavel Avacumovici că a îndeplinit „porunca împărătească pentru rugăpciune și ajutoriu dela Dumnezeu” pentru însănătoșirea lui Iosif al II-lea și pentru semănatul cartofilor²⁴².

Ioan Clintoc (1798-1808), ales, în 1798, administrator protopopesc, unde a funcționat timp de un deceniu. În paralel cu sarcinile de protopop, a mai funcționat și ca preot paroh în parohia Oradea-Orașul Nou, alături de Teodor Arsici și Mihai (Maxim) Manuilovici. Alături de cei doi și-a câștigat simpatia și dragostea credincioșilor. La Biserica cu Lună a slujit din 1784 până în 1812 când, rămânând

²⁴⁰ P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, p. 17, nota 25; *Anexe*, doc. 20, p. 461. Circulara din 10 februarie 1838.

²⁴¹ Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 89.

²⁴² Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. LX, p. 118.

văduv, a renunțat la parohie. La organizarea Consistoriului, în 1793, a fost ales asesor consistorial²⁴³. În martie 1819 a trecut la cele veșnice²⁴⁴.

Simion Popovici (1808-1821). Preot în Velența și administrator protopopesc al Peștișului. Îl întâlnim între semnatarii protestului din 1 ianuarie 1819 contra lui Moise Nicoară și pentru numirea lui Iosif Putnic ca episcop al Aradului²⁴⁵.

Gavriil Raț (din 1821), hirotosit protopop la 17 iulie 1821, pe atunci „tălmăciul” Consistoriului arădean. Din 1822 fiind profesor la Institutul Teologic din Arad, protopopiatul fiind administrat de preotul Iosif Popovici, paroh în Oradea²⁴⁶.

Iosif Popovici (1823-1837). Fost învățător, apoi paroh în Oradea ca urmaș al preotului Ioan Clintoc și administrator al protopopiatul Peștișului din anul 1823, suplinindu-l pe Gavriil (Gherasim) Raț. A fost și asesor consistorial la Consistoriul eparhial de la Oradea. Din anul 1837 s-a retras în fosta sa parohie Cheresig, motivând, în cererea sa către episcopul Gherasim Raț, cu „neputințele bătrânețelor sale”. A avut ca ajutor, în calitate de capelan pe Ilie Poinar (1825-1832), apoi pe Pavel Fâșie (1832-1871)²⁴⁷.

III. 6. 2. 12. Protopopii de la Pomezăului

*Vasile*²⁴⁸ (1788, 1793). Este menționat într-o circulară trimisă preoților în 3 mai 1788 către toți preoții din cuprinsul protopopiatul în care se cerea ca fiecare să facă rugăciuni pentru însănătoșirea împăratului Iosif al II-lea; să nu primească altă plată la botezuri decât 7 crițari pentru sfințirea apei și punerea numelui; să nu lucreze sau să „adune clacă” în zilele stabilite ca sărbători. Se mai înduma pentru „semănătura crumpelor să-și pue tot preotul la casa sa”²⁴⁹. este menționat în 1793 ca unul dintre semnatarii procesului-verbal al ședinței de constituire a Consistoriului ortodox de la Oradea²⁵⁰.

Nicolae Popovici, parohul din Câmpani, în 1812 funcționa ca namesnic de protopop. La 17 octombrie 1812, Maxim Manuilovici propunea destituirea lui Nicolae Popovici, pentru că în urma unei anchete făcută de un delegat al Consistoriului, reiese că „s-a strâns sidoxia, sau ce a strâns, a strâns în valută

²⁴³ Momente principale din viața și activitatea sa le-a cuprins într-un memoriu adresat comunității de „legea grecească-neunită” din Oradea-Mare, cerând un atestat de serviciu. Vezi: Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 136.

²⁴⁴ “[1819, martie 21] s-au îngropat robu lui Dumnezeu preot cu a doao cununie, Ioan Clintoc, care au fost și paroh și asesor onsistorialnic până n-au fost însurat cu a doao cununie aicea în V. Velențe și s-au astrucat în cripta biserici lângă oltariu despre miazănoapte, să să știe prin mine Simeon Popovici paroh și consistorialnic asesor”, la C. Apati, I. Ciorba, *op. cit.*, p. 12.

²⁴⁵ C. Bodea, *op. cit.*, p. 112.

²⁴⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 75, 82.

²⁴⁷ P. Vesa, *op. cit.*, p. 63.

²⁴⁸ Govojdan sau Gojdean.

²⁴⁹ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. LIX, pp. 116-117.

²⁵⁰ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 69-70.

slabă”. După unele informații istoriografice, rezultatul anchetei se poate să fi fost determinat de faptul că preotul capelan Davidovici din Oradea, cel care l-a anchetat pe N. Popovici, a fost recomandat de episcop și mitropolit pentru vreo parohie din Bihor, însă acesta a cerut și protopopia Pomezăului. Consistoriul orădean neavând nici o parohie vacantă l-a numit preot capelan în Oradea²⁵¹.

Davidovici (1818). Așa după cum am menționat, era preot capelan în Oradea, unde însă nu era dorit de credincioși, pe motiv că nu avea voce. În cele din urmă este nevoit să se retragă preot în Carțaș și abia la sfârșitul anului 1818 revine la Oradea, fiind numit de episcopul Iosif Putnic, pe când administra eparhia Aradului și administratpr protopopesc al Pomezăului²⁵², unde nu cunoaștem până când a funcționat în această demnitate.

III. 6. 2. 13. *Protopopii de la Șiria*

Iov Popovici (1784). Despre el aflăm dintr-o “carte de mărturie” semnată la 3 mai 1784 de mai mulți preoți (Ighație Hereț, Mihai Voștinar, On Nicovici, Iovu Popovici, Vasile Batori), între care și protopopul Iov Popovici, prin care declarau că îl primesc alături de ei și pe preotul Ioan Popovici, supranumerar, promițând că nu se vor amesteca “la poporul lui”²⁵³.

Gavril Drăghici (1788), menționat într-un document din 8 mai 1788 prin care îi aducea la cunoștința episcopului Pavel Avacumovici despre „sămănarea cronpirilor parohialnicilor săteni”²⁵⁴.

Ioan Horga Popovici (1793-1795). A fost al doilea dintre cei patru fii ai preotului Simion Horga Popovici din Seleuș și frate al cunoscutului preot și cărturar iluminist Nicolae Horga Popovici. La 24 februarie 1792, pe atunci funcționa ca preot în Seleuș, cere numirea de protopop al Șiriei, arătând episcopului Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1816) că pe lângă limba română cunoștea bine și limbile sârbă și maghiară²⁵⁵. Solicitând postul de protopop, își argumentează și originea nobilă a familiei sale anexând și o recomandare din partea comitelui Sigismund Edelspackher²⁵⁶. În 1793, deja activa în acest post, calitate în care semnează o conscripție a protopopiatului, la redactarea căreia aducându-și contribuția și fratele său Nicolae, pe atunci își desfășura activitatea în Șiria²⁵⁷. Ca protopop a funcționat până la 28 septembrie 1795, când, așa după cum reiese dintr-o însemnare manuscrisă făcută pe filele

²⁵¹ *Ibidem*, vol. I, pp. 90-91.

²⁵² *Ibidem*, vol. I, p. 91.

²⁵³ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. XIV, p. 25.

²⁵⁴ *Ibidem*, doc. LXI, p. 118.

²⁵⁵ Octavian Lupaș, *Preotul Nicolae Horga Popovici, cărturar arădean de acum un veac și jumătate*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 5-8, p. 266.

²⁵⁶ Gheorghe Șora, *Preotul Nicolae-Horga Popovici, reprezentant al iluminismului și apărător al tradițiilor strămoșești*, în “M. B.”, anul XXXI, 1981, nr. 7-9, p. 504

²⁵⁷ O. Lupaș, *op. cit.*, p. 266.

unui exemplar din *Adunarea cazaniilor* (Viena 1793), odinioară în inventarul parohiei Seleuș, trece la cele veșnice²⁵⁸.

Ioan Drăghici (sf. sec. XVIII-început secol XIX). Probabil era fiul fostului protopop Gavril Drăghici. Despre protopopul Ioan Drăghici cunoaștem că în 1811, în calitate de delegat al episcopului Pavel Avacumovici, a participat la instalarea lui Mihail Manuilovici la Oradea²⁵⁹.

Gheorghe Chirilovici (1811-1837). Nu cunoaștem locul și data nașterii sale. Știm că a studiat teologia și filosofia, cunoștea, pe lângă limba română, maghiara, germana și latina. După absolvirea studiilor, în 1807, s-a căsătorit cu fiica protopopului Ioan Draghici, în anul următor fiind hirotont pentru parohia Șiria. Unele surse istoriografice menționează că în anul 1810 este numit protopop al Șiriei în locul socrului său, unde, va funcționa o perioadă destul de îndelungată. În anul 1829, după trecerea președintelui Consistoriului ortodox român de la Oradea în scaunul de episcop al Vârșetului, comunitatea ortodoxă din Oradea, cere mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, numirea lui Gheorghe Chirilovici în scaunul de președinte al Consistoriului. Rămâne însă pe mai departe protopop al Șiriei. În 1829, paralel, deține și calitatea de asesor consistorial și participă la toate ședințele consistoriale conduse de primul episcop de neam român al Aradului, Nestor Ioanovici (1829-1830)²⁶⁰.

III. 6. 2. 14. Protopopii de la Vărădia de Mureș

Zaharia Popovici (1784, 1785). S-a născut în familia preotului Constantin Popovici din Petriș și protopop al Vărădiei. A fost implicat în mișcările sociale din 1784, fiind învinuit că a participat la tulburările din districtul Vărădiei în calitate de conducător (*antesignanus et primipilus atque tumultuantis turmae ductur*), ia însă apărarea episcopului Petru Petrovici al Aradului (1784-1786). A fost acuzat de vameșul Iosif Kiss că ar fi vrut să-l treacă cu forța la religia ortodoxă, realitatea era însă alta. Iosif Kiss era urmărit de răsculați și fuge în casa protopopului, care, l-a pus să-și înoade părul după obiceiul preoților români, să intre în biserică și să îmbrace haine preotești, căutând astfel să-l salveze. Nu numai că nu l-a silit, dar nici nu l-a îndemnat să treacă la religia ortodoxă. Protopopul protestează împotriva acestei învinuiri și arată că l-a găzduit cu „masă și casă”, mai multe zile pe vameșul Iosif Kiss. Aceste necazuri au grăbit sfârșitul protopopului Zaharia, care, în anul 1785, a trecut la cele veșnice²⁶¹.

²⁵⁸ I. B. Mureșianu, *Importanța însemnărilor de pe tipăriturile bisericești din secolul XVIII aflate în biblioteca Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, în „M. B.”, anul XXVIII, 1978, nr. 1-3, p. 72

²⁵⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 74.

²⁶⁰ Pentru mai multe amănunte despre viața și activitatea sa vezi: P. Vesa, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 65-69.

²⁶¹ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 84-85, doc. XLV, p. 83. David Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I, București, 1984, pp. 335-336; vol. II, pp. 519-520.

Constantin Popovici - Protici (1786-1813). După moartea lui Zaharia Popovici, după un an, în 1786, a fost numit fiul acestuia, Constantin Popovici sau Protici, cum semnează unele documente. În anul 1813 trece la cele veșnice²⁶².

Zaharia Popovici (1813-1839). Era fiul protopopului Constantin Popovici, căruia din 1813, îi urmează în scaunul de protopop. Este al cincilea protopop, în linie dreaptă, din această familie. Însuși numele, care nu mai era Popovici ci Protici, îi venea ca o confirmare și provenea din numirea de *prota* sau *protopop*, funcție pe care o deținuseră și înaintașii săi direcți. S-a dovedit a fi un preot cu o bună pregătire teologică și culturală, cunoștea bine limbile română, latină, maghiară, germană și sârbă. S-a dovedit a fi un apărător al Ortodoxiei în perioada propagandei unite din 1830-1840. În anul 1839 trece la cele veșnice²⁶³.

III. 7. Parohii și biserici

III. 7. 1. Parohii

Comuna bisericească în stare a-și susține singură o biserică, școală, cimitir, unul sau mai mulți preoți și învățători, personal auxiliar (cântăreț, crâșnic) și rezidență definitivă era organizată în parohie²⁶⁴, locul de cult permanent în care se desfășoară toate slujbele bisericești. În realitatea ortodoxă, parohia este comunitatea ecleziastică a credincioșilor clerici și mireni, așezați într-un teritoriu conturat "între limite fixe", cu un număr de credincioși care participă la actul Euharistic din duminici și sărbători, primesc aici Sfintele Taine, manifestându-și în forme variate sentimentul religios, adânc ancorat, mai ales în spațiul rural. Erau sub conducerea unui preot sau mai mulți, aflat în totală ascultare față de episcopul său, care îl mandatează să gireze bunurile ce aparțin parohiei, să officieze Sfintele Taine, ierurgiile și celelalte acte sacramentale²⁶⁵. Prin această definiție parohia ne apare ca o unitate administrativă, organizată după anumite legi, în cadrul general al organizației bisericești. Conform discursului teologic, parohia reprezintă comunitatea cea mică a Trupului ecumenic al Bisericii și se compune din cler și credincioșii mireni, din părinți și fii duhovnicești, este câmpul de valorificare al dreptei credințe.

²⁶² Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. LXII, p. 119.

²⁶³ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 269, 270.

²⁶⁴ Despre noțiunea de parohie și evoluția ei de-a lungul timpului vezi: *Statutul organic al Bisericii greco-orientale române din Ungaria și Transilvania cu un Supliment* (cap. I, & 1), Sibiu, 1881, p. 9; Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc oriental*, vol. I, Partea I și II, Arad, 1926, p. 219; I. N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. I, pp. 174-175; Jacques Paul, *Biserica și cultura în Occident, secolele IX-XII*, vol. II, București, 1996, p. 63.

²⁶⁵ Mitropolit Emilianos Timiadis, *Preot, parohie, înnoire. Noțiuni și orientări pentru teologia și practica pastorală* (Traducere de Paul Brușanowski), București, 2001, p. 62; Jacques Paul, *op. cit.*, vol. II, p. 63; vezi și Gheorghios D. Metallinos, *Parohia – Hristos în mijlocul nostru* (Traducere pr. Prof. Ioan I. Ică), Sibiu, 2004, pp. 9-10.

Episcopia Aradului între 1786-1830

După regulamentul din 1777, Episcopia Aradului ajunge la 14 protopopiate cu 480 parohii și 126 filii, cu credincioși în majoritate români, numai “în trei locuri amestecate cu sârbi”²⁶⁶. În timpul episcopului Pavel Avacumovici al Aradului (1786-1816), numărul parohiilor crește, în cele 14 protopopiate se aflau 575 parohii, dintre care numai patru erau sârbești, patru grecești, celelalte românești. Un număr de 250 de parohii din varmeghiile Aradului, Cenadului, Bichișului și Zărandului, erau arondate protopopiatelor Arad, Chișineu-Zărand, Ineu, Buteni, Șiria, Vărădia de Mureș și Hălmagiu. Celelalte 325 de parohii, fac parte din cele 7 protopopiate (Oradea, Lunca, Peșteș, Pomezău, Beiuș, Meziad și Beliu) din varmeghia Bihorului²⁶⁷.

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, se înregistrează o explozie demografică, ducând în acest fel la mărirea numărului de suflete din parohii. Conform constituției ecleziastice din 1779, putem face o clasificare a parohiilor. Cele cu până la 130 de case, sunt considerate de categoria a treia, cele cu până la 250 de case, considerate de categoria a doua, iar cele cu peste 250 de case de prima categorie²⁶⁸.

Constatăm că puține parohii erau de categoria a doua, mult mai puține de prima categorie. Cele mai multe parohii erau de categoria a treia, aceasta în majoritatea protopopiatelor. În protopopiatul Beliu, în 1786, toate cele 19 parohii (cu 7 filii) sunt clasificate ca făcând parte din categoria a treia, cu case de la 23 (Nermiș) la 112 (Ucuriș cu filia Bodiș). Un procent de 31,58 % (23-50 case), 52,64 % (51-100 case) și 15,78 % (peste 100 case)²⁶⁹.

La începutul secolului al XIX-lea se constată o creștere a numărului parohiilor, caselor și sufletelor, repartizate pe protopopiate²⁷⁰ astfel:²⁷¹

Protopopiatul	Parohii	Case	Suflete
Arad	32	5 496	33 503
Buteni	40	3 978	22 043
Chișineu Criș	63	7 812	53 776
Ineu	44	3 458	18 562
Șiria	26	5 939	33 896
Vărădia de Mureș	30	2 558	13 873
Total	292	33 412	201 255

²⁶⁶ I. D. Suci, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980, vol. I, doc. 263, p. 545; Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900, *Colecțiunea actelor*, doc. 5, p. 7.

²⁶⁷ Petru Maior, *Istoria bisericii românilor*, vol. I (Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș), București, 1995, p. 276.

²⁶⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 423.

²⁶⁹ Ioan Godea, *Bisericile de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, București, 1996, pp. 147-148.

²⁷⁰ Lipsește protopopiatul Hălmagiu.

²⁷¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 248, p. 530.

Episcopia Aradului între 1786-1830

O situație a numărului parohiilor din protopopiatele bihorene cuprinsă între 1786 și 1825 reiese din tabelul de mai jos²⁷²:

Protopopiatul	1786	1791	1811	1815	1819	1825
Oradea Mare	79	80	82	83	83	83
Beiuș	45	46	46	51	50	48
Beliu	20	18	24	25	30	25
Lunca	43	45	43	42	43	41
Meziad	25	25	27	28	27	27
Peștiș	47	47	55	53	55	53
Pomezău	23	28	33	33	33	33
Total	282	289	310	312	321	310

În funcție de conscripțiile parohiale, care deveniseră adevărate recensăminte ale populației, periodic se stabilea și numărul parohiilor. De exemplu, în anul 1818, în orașul Arad, s-au fixat 8 parohii ortodoxe, iar 4 la Șiria²⁷³. Pentru orașul Oradea, o conscripție din anul 1811, menționa două parohii ortodoxe cu 211 case, cu 1 005 suflete, din care o parohie protopopească și una a capelanului, în care e cuprinsă filia Olosig²⁷⁴.

În ce privește parohiile celorlalte culte, pentru mijlocul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea, luând ca cifră cele 250 de parohii ortodoxe existente în cele 7 protopopiate arădene, numai în 6,8 % existau parohii romano-catolice, în 2,8 % parohii reformate sau calvine și numai 1,2 % parohii luterane²⁷⁵. În orașul Arad, în anul 1775, existau un număr de 92 suflete greco-catolice, în 1778 atingând cifra de 100, iar în filii numărau 13 credincioși. Peste șapte ani, în 1785, numărul greco-catolicilor se ridica la 138 în matra Arad, iar în cele 4 filii ce-i aparțineau au fost 18 suflete. În 1818 numărul lor crește la 163 suflete în

²⁷² C. Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, în "Analele Universității din Oradea". Istorie-Arheologie, Tom XV, 2005, pp. 55-66; Anexe, pp. 67-93; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea realizată în anul 1811*, în "Revista bihoreană de istorie", Oradea, anul IV, nr. 6-7, 2006, pp. 67-72; Anexa, pp. 73-95; Idem, *Un fragment de conscriere privind Biserica ortodoxă din Bihor din anul 1811*, în "Revista bihoreană de istorie", anul V, nr. 89, 2007, pp. 23-24; Anexe, pp. 25-32; Idem, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, în "Cele Trei Crișuri", Seria a III-a, nr. 7-8, 2007, pp. 1-4; Anexa, pp. 5-28; Idem, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor*, în "Cele Trei Crișuri", Seria a III-a, nr. 5-6, 2007, pp. 33-37, Anexa, pp. 38, 59; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, în "Cele Trei Crișuri", Seria a III, nr. 9-10, 2007, pp. 23-25; Anexa, pp. 26-47.

²⁷³ Eugen Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8, p. 494.

²⁷⁴ Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, p. 77.

²⁷⁵ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940, pp. 80, 81; Idem, *Centenarul din anul viitor al orașului Arad*, în "Hotarul", anul I, nr. 6, octombrie 1933, p. 2.

Episcopia Aradului între 1786-1830

materă și 44 suflete în filiale²⁷⁶. Parohii reformate existau încă în 1743-1752 la Adea, Iermata Neagră, Pădureni, Sebiș, Vânători, Zerindul Mare și Zerindul Mic²⁷⁷.

Suntem în plină perioadă în care se abdică de la regula echivalenței dintre sat și parohie, în mai multe sensuri. Mai întâi, segregarea confesională face ca aceeași comunitate să se împartă - în cazul celor românești - în ortodocși și uniți, când satele nu trec în totalitatea lor la o confesiune sau cealaltă, formând parohiile mixte, din punct de vedere confesional. În urma unor convulsii confesionale, cler și credincioși, pentru o scurtă sau mai îndelungată perioadă, au părăsit biserica ortodoxă trecând la greco-catolici²⁷⁸.

Există și comunități care pe motiv că nu pot susține biserica și preotul, se alătură la o parohie materă vecină, devenind *filie*, „având în afaceri bisericești, școlare și fundamentale asemenea drepturi și datorințe cu consoții lor din parochia matre”. Dacă o filie dorea să se transforme în parohie de sine stătătoare, trebuia să facă dovada că se poate susține material iar documentația este înaintată, prin protopopiat, Consistoriului eparhial. În Consistoriul ortodox de Oradea-Mare, situația filiilor, pe protopopiate, reiese din tabelul de mai jos:²⁷⁹

Protopopiatul	1786	1791	1811	1819	1825
Oradea Mare	9	7	13	7	57
Beiuș	14	13	11	7	9
Beliu	-	7	8	4	9
Lunca	9	-	3	-	10
Meziad	12	10	7	7	7
Peșteș	8	7	4	-	7
Pomezău	9	5	-	-	-
TOTAL	61	49	46	25	99

În spațiul geografic al demersului nostru se cunosc cazuri când desființarea unei parohii nu ducea și la transformarea ei în filie. În acest caz au acționat mai mulți factori. Unul dintre ei este cel politic sau administrativ, care a activat mai ales atunci când dispozițiile imperiale din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, referitoare la comunele răsfirate, prevedeau formarea de sate mai adunate, mult

²⁷⁶ În 1776 își construiesc și biserică pe un loc al călugărilor minoriți, în imediata apropiere de biserica lor veche. Până atunci, slujbele le țineau în casa lui Ștefan Ungur, un român greco-catolic din Arad, la Ștefan Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc de la Arad*, Arad, 1929, pp. 12, 13.

²⁷⁷ Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 80.

²⁷⁸ Idem, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, 1935.

²⁷⁹ C. Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, pp. 56-64; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea realizată în anul 1811*, pp. 68-69; Idem, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor*, pp. 34-36; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, pp. 23-25.

mai ușor de administrat iar populației asigurându-i-se o mai bună asistență religioasă. Împărțirile administrative din diferite perioade, dispozițiile de ordin administrativ, au putut modifica structura geografică a parohiilor, implicit și numărul lor. Nu întotdeauna sistematizarea satelor a dus și la desființarea parohiilor. În acest caz însă, de cele mai multe ori, erau afectate bisericile.

În procesul sistematizării localităților, doar comasarea mai multor sate într-unul singur, sau alipirea unuia mai mic la altul mai mare duce automat și la desființarea parohiei. În tradiția satului Almaș de pe valea Crișului Alb, din Țara Zarandului, unde mai multe sate au fost sistematizate, ca și în multe alte locuri, s-a păstrat în mentalul colectiv locul vetrei vechi, care era la contactul câmpiei depresionare cu pantele domoale ale Munților Zarandului, departe de vatra actuală a localității. Proprietarul domeniului de la Almaș a desființat satele Lunca²⁸⁰, Feșteleu²⁸¹, Pleș²⁸² și Plopi²⁸³, între 1800-1812, locuitorii fiind nevoiți să se mute în localitatea cea mai apropiată.²⁸⁴ Tot în această perioadă dispar, prin comasare la localitatea cea mai apropiată, satele Almaș²⁸⁵, Aprjeș²⁸⁶, Barda²⁸⁷, Barnazel²⁸⁸, Cilul de Jos, Cilul de Sus²⁸⁹, Craicova²⁹⁰, Crocna de Jos, Crocna de Sus²⁹¹, Dumbrăvița²⁹², Groși²⁹³, Hold²⁹⁴, Iarkosto²⁹⁵, Condratău²⁹⁶, Mizeș, Mozești²⁹⁷, Șomoș²⁹⁸, Sârbi²⁹⁹. În aceste condiții au dispărut și parohiile ortodoxe din acele localități. Numărul localităților dispărute a fost cu mult mai mare decât cele

²⁸⁰ Situat spre vest de actuala vatră a satului Almaș.

²⁸¹ Situat în partea de nord-vest de la de la șosea spre râul Crișul Alb.

²⁸² Situat spre sud-vest de coasta dealului ce mărginește satul Almaș.

²⁸³ Situat spre răsărit de satul Almaș, unde este astăzi un cimitir.

²⁸⁴ Gheorghe Cereanț, *Cronica parohiei Almaș*, 1932, f. 7 (mss).

²⁸⁵ Localitate dispărută situată între Șiria și Nadăș, mai aproape de Arăneag, Șiria și Măderat.

Vezi Gh. Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului*, p. 34.

²⁸⁶ Localitate dispărută, situată undeva în apropiere de Târnova. Cf. *Ibidem*.

²⁸⁷ Localitate dispărută, situată la sud de Buteni, la care s-a alipit. Cf. *Ibidem*.

²⁸⁸ Localitate dispărută, situată undeva lângă Păuliș. Cf. *Ibidem*.

²⁸⁹ Cilul de Sus cu Cilul de Jos s-au contopit formând o singură localitate.

²⁹⁰ Localitate dispărută, situată în partea de nord a satului Dieci, în care s-a contopit începând din anul 1810. Partea de hotar *Craicova* îi păstrează amintirea. Vezi: P. Vesa, *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Arad, 2009, p. 17.

²⁹¹ Crocna de Sus cu Crocna de Jos s-au contopit, în 1819, acțiunea era terminată. Cf. *Ibidem*, p. 17-15.

²⁹² În jurul anului 1810 locuitorii încep să se mute în Dieci. Cf. *Ibidem*. p. 18

²⁹³ Localitate dispărută, situată lângă Barda, s-a alăturat la Buteni. Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 35.

²⁹⁴ Localitate dispărută, situată la sud de Feniș, împreună cu Mizeșul formând o singură localitate, Holdmizeș. Cf. *Ibidem*.

²⁹⁵ Localitate dispărută, situată la sud de Bocsig, contopită cu acesta. Cf. *Ibidem*.

²⁹⁶ Localitate dispărută, situată lângă Bocsig cu care s-a contopit. Cf. *Ibidem*.

²⁹⁷ Localitate dispărută, fără a putea fi identificată.

²⁹⁸ Localitate dispărută, situată între Nădab și Cinteii, pe la 1925 adăugându-se la Nădab. Cf. *Ibidem*.

²⁹⁹ Prin reglementarea din 1828 se alipește la Cil. Cf. *Ibidem*.

menționate. Un procent de 63,63 % dintre aceste localități erau organizate în parohii, cu biserici și preoți.

Există un întreg complex de factori, fiecare acționând și modificând, de la caz la caz și în proporții deosebite, structura și forma așezărilor, dar și evoluția sau involuția parohiilor ortodoxe din acele localități. Pe lângă factorii economici, politici sau naturali, cel demografic influența poate cel mai mult existența parohiilor. Depopularea satelor, exodul către centrele rurale mai mari și mai bogate, a dus, de cele mai multe ori, la desființarea parohiilor³⁰⁰.

III. 7. 2. Biserici

În fiecare parohie, dar și în unele filii, exista câte o biserică, de cele mai multe ori edificată din lemn, puține din piatră și cărămidă. Un bilanț numeric riguros al construcțiilor de biserici din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în cuprinsul celor 11 protopopiatelor arădene, se prezintă astfel³⁰¹:

Protopopiatul	Lemn	Piatră	Total
Arad	-	5	5
Buteni	15	2	17
Chișineu Criș	3	2	5
Hălmagiu	12	1	13
Ineu	14	-	14
Lipova	12	3	15
Nădlac	1	-	1
Pecica	-	2	2
Șiria	5	6	11
Vărădia de Mureș	15	-	15
Zărand	-	10	10
Total	77	31	108

Este vorba de un număr de 108 biserici noi, înlocuind cele vechi sau edificate în sate unde până atunci nu a existat locaș de cult. Numărul mare al bisericilor de lemn din protopopiatele arădene și aspectul lor arhitectonic modest, impun convingerea că obștea sătească era de categorie socială modestă și dispuneau de posibilități materiale reduse, în special în zona colinară a văii Crișului Alb și a Mureșului. Chiar și în cazul construirii bisericilor din lemn, ridicarea lor necesita mari sacrificii pentru unele comunități bisericesti. Cu toate acestea, ele poartă pecetea unor "alese aptitudini artistice, care în formele lemnului

³⁰⁰ Pentru situația exactă a parohiilor desființate vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 210-212.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 448.

îngăduia exprimarea ideii frumosului mult mai ușor decât sub formula asprului material de piatră și zidărie³⁰².

Nu același lucru se poate afirma despre comunitățile bisericesti din Podgoria Aradului și cele din Câmpia Aradului. Dacă în conscripția lui Sinesie Jivanovici din 1755 în satele din Câmpia Aradului erau menționate biserici din grădele, mai puține din lemn, de proporții reduse și sărăcicioase³⁰³, nu același lucru se întâmplă în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Între timp, în aceste comunități se întâmplă un reviriment economic major.

Întâlnim comunități cu posibilități materiale ridicate mai ales după ce în unele dintre ele s-au stabilit familii de aromâni care și-au pus amprenta la edificarea locașurilor de cult. În această perioadă sunt construite monumentalele biserici din piatră de la Chesinț (1752)³⁰⁴, Șimand (1759), Socodor (1763), Șiclău (1765), Hălmagiu (1766), Miniș (1766)³⁰⁵, Șiria (1769), Chișineu-Criș (1770), Semlac (1771), Pecica (1774), Dud (1775), Curtici (1777), Covăsânț (1779) Șeitin (1779), Chelmac (1780), Păuliș (1783), Pilu (1785), Leasa (1785)³⁰⁶, Agrișul Mare (1790)³⁰⁷, Arad (1791)³⁰⁸, Vinga (1791)³⁰⁹, Caporal Alexa (1791), Șoimoș (1792), Ghioroc (1793), Buteni (1794)³¹⁰, Mâsca (1797), Macea (1800) și Neagra (?).

Suntem în fața unei adevărate mișcări care traduce în limbajul bisericilor de mir, pe de o parte, o ameliorare a condiției economice a mediului rural românesc, pe de alta, dorința de afirmare socială, și una și cealaltă, cu marile mutații pe care le trăiește națiunea în ansamblul ei. Este consecința împrejurărilor istorice, adânc simțite începând cu a doua jumătate a secolului.

În ținuturile bihorene existau, în perioada anilor care face parte din obiectul demersului nostru, existau nenumărate biserici din secolele XIV-XVIII. Amintim biserica de la Seghiște, din secolul al XIV-lea, dispărută la începutul secolului trecut. Biserica de zid de la Tărcăița (sec. XIV-lea), dispărută în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în 1796, credincioșii înălțau o nouă biserică de lemn. O altă biserică de zid exista în parohia Cotiglet, construită în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în vremea popii Ursu, sau poate chiar mai veche. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, data biserica din Vașad, grav avariata la cutremurul din

³⁰² Gh. Ciuhandu, *Mediul fizic și psihic*, la P. Vesa, *Biserici de lemn de odinioară din județul Arad*, Arad, 1997, *Anexe*, p. 105.

³⁰³ Vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, pp. 445-448, *Anexa VIII, Conscripția din 1755 a episcopului Sinesie Jivanovici (1751-1768)*, pp. 700-707

³⁰⁴ În secolul al XIX-lea a suferit unele modificări.

³⁰⁵ Distrusă de bombardament în 1944.

³⁰⁶ Astăzi dispărută.

³⁰⁷ Astăzi dispărută.

³⁰⁸ Demolată în anul 1865.

³⁰⁹ Astăzi dispărută.

³¹⁰ După construirea actualei biserici în deceniul patru al secolului nostru, puterea comunistă a transformat biserica veche în cămin cultural, apoi în cimenatrograf. Clădirea există și astăzi însă cu adaptările de rigoare.

Episcopia Aradului între 1786-1830

1822, în perioada imediat următoare fiind refăcută³¹¹. Dintr-o statistică a bisericilor din districtul Orăzii, în anul 1786, în cele șapte protopopiate bihorene, existau, un număr de 272 biserici (95,95 % de lemn, 4,04 % de zid). Pe protopopiate situația se prezintă astfel³¹²:

Protopopiatul	Biserici de lemn	Biserici de zid	Total
Beiuș	42	2	44
Beliu	19	-	19
Lunca	40	2	42
Meziad	24	-	24
Oradea-Mare	72	2	74
Peștiș	42	4	46
Pomezău	22	1	23
Total	261	11	272

Pentru protopopiatul Beliu se menționează că în cele 26 de sate, existau 19 biserici, toate edificate din lemn (Archiș, Beliu, Botfei, Bochia, Călăcea Chișlaca, Ciuntești, Comănești, Craiva, , Hășmaș (cu filia Urviș de Beliu), Groșeni, Mărăuș cu filia Stoinești, Nermiș, Săliștea, Secaci, Șiad cu filia Rogoz, Tăgădău, Toplița-Cărănd, Ucuriș). Pentru satele Agrișul Mic, Bârzești, Benești, Bodiș și Stoinești, conscripția nu menționează existența unei biserici dar nici parohia materă la care era afiliat satul. Cele mai multe biserici erau din lemn, puține din piatră.

În anul 1791 sunt menționate un număr de 277 biserici, iar după aproape trei decenii, în 1825, numărul locașurilor de cult crește la 311, repartizate pe protopopiate astfel:³¹³

Protopopiatul	1791	1809	1825
Oradea Mare	77	84	84
Beiuș	45	46	48
Beliu	20	23	25
Lunca	42	45	41
Meziad	24	27	28
Peștiș	46	55	52
Pomezău	23	32	33
Total	277	312	311

³¹¹ V. Drăguț, *op. cit.*, pp. 229-249.

³¹² I. Godea, *op. cit.*, pp. 143-151, Anexa 5, doc. *Conscriptio Protoprebyteratum Districtus Magno-Varadiensis, Nomina locorum cum praexistentium Ecclesiarum, Domorum atque Parohiarum numero completens et ex originali praefiniti Dllm. Ac Rmdi. D-ni Episcopi Aradiensis moderni Temesvariensis Petri Petrovici, Conscriptio III-o ac Pvdmo D-no Episcopo Paulo Avacumovics anno 1786, Aradui resignata.*

³¹³ A. A. O. R. Arad, *doc. 143/1809. Extractus summarius*, întocmit la 9 aprilie 1809 și semnat de protopopul Mihail Manuilovici; C. Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, Anexa II, pp. 71-76; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscrierea anului 1825*, pp. 23-25.

În protopopiatul Peșteșului, în timpul administrării lui de către preotul și asesorul consistorial Ioan Clintoc (1798-1810), „17 biserici s-au zidit din nou cu multă trudă și vorbe ale mele”³¹⁴. La sfârșitul secolului al XVIII-lea se construiesc cele mai multe biserici, majoritatea din lemn, puține din piatră³¹⁵.

Datorită vechimii unor biserici, unele comunități cereau aprobarea pentru edificarea altora noi. Cu prilejul Soborului de la Timișoara din 1790, comunitatea ortodoxă din Ghioroc, cerea să i se îngăduie ridicarea unei biserici noi. Răspunsul este favorabil, numai cu condiția dacă „acea comunitate îndeplinea condiția pusă de *Rescriptul declaratoriu*”³¹⁶, i se va îngădui să-și zidească acea biserică”³¹⁷.

În 1794 s-au întocmit documentațiile pentru construirea unor biserici la Almaș și Buteni. În anul 1829 și comunitatea ortodoxă din Sebiș depune o cerere similară, aprobarea dându-se sub anumite condiții împotriva cărora episcopul Nestor Ioanovici a protestat, însă fără nici un rezultat. La Nădălbești, biserica a fost construită fără aprobarea imperială, documentația fiind înaintată ulterior. În 1815 s-a trecut la „restaurația plenară” și lărgirea catedralei din Arad³¹⁸.

Comunitatea din Petrileni – Zăvoieni, filie la parohia Ghighișeni din Bihor, la 4 aprilie 1807, se plângea că locuitorii au de suferit din cauza distanței și a deselor revărsări ale apelor, apoi se înregistrau dese cazuri că bolnavii mureau fără împărtășanie. Ei cereau să li se aprobe construirea unei biserici și a li se repartiza preot în persoana lui Nicolae Costa. Nemulțumit de cererea credincioșilor din filie, parohul din Ghighișeni, la 24 aprilie 1807, insinua că jalba nu era a comunității ci numai a lui Costa Inășel și nu era conformă cu adevărul. În urma anchetei care a urmat, preotul Ioan Beöthy și protopopului Ioan Clintoc constată că cele două sate Petrileni și Zăvoieni dispuneau de puterea financiară necesară de a-și edifica biserică și să susțină un preot, propunând forurilor superioare să li se dea ceea ce au cerut³¹⁹.

La 30 mai 1818 și credincioșii din Leheceni, pe atunci afiliați parohiei din Cărpinet, dispunând de mijloacele necesare (satul avea 93 de case), cer permisiunea de a-și zidi biserică pentru a putea să-și dobândească un preot numai al lor. Cererea este trimisă cu recomandare comitatului Bihor pentru aprobare, care vine destul de târziu, abia la 3 martie 1820³²⁰.

Un caz aparte îl prezintă parohia Coroiu din protopopiatul Beliului. În 1769, parohia era deja de confesiune unită, puținii credincioși rămași ortodocși își pierd

³¹⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 65-66; Gh. Lițiu, *op. cit.*, p. 136.

³¹⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 66.

³¹⁶ Pentru prevederile *Rescriptului declaratoriu* (& 66), vezi: I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, pp. 431-432.

³¹⁷ *Ibidem*, vol. I, doc. 204, p. 480.

³¹⁸ E. Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, p. 495.

³¹⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 76.

³²⁰ *Ibidem*, vol. I, pp. 80-81.

modesta bisericuță de lemn cu hramul „*Cuvioasa Paraschiva*”, singura existentă în sat. După ce prin decretarea *Decretului toleranței* religioase, „ridicându-se de Dumnezeu însuflețitul Iosiv al II-lea, prin Decretul Toleranței, s-au dat aicea slobozenie ca fieștecare supus sub schiptrul Austiicesc, după cum îl va trage inima ori sub care credință a rămânea să fie slobod”³²¹.

Nu după multă vreme însă, credincioșii uniți din Coroiu se reîntorc la confesiunea ortodoxă, fără a li se retroceda și locașul de cult, cu toate că de „28 de ani au fost besearica pustie [...]. Deci acum vrând norodul acesta ași face besearcă neunită, însă neavând bun prilej ca să o facă nouă au cumpărat aceasta unită, în anul 1808 cu 270 fl și chiltuia 70 fl. care fac 370 fl. și banii aceștia au mers în mâna Preasfințitului Episcop Samuil Vulcan”. Neavând banii necesari pentru recuperarea bisericii, „Stanca Onuț și Vesa Tomă, pă interes ai lua au fost siliți; ca întralt chip au fost rămânând fără de biserică, și ducându-i din trei sate...suma tuturor banilor iaste 250 fl. Interes pentru banii aceștea au dat 37 fl., iar că nu s-au ajuns au pus de la dânșii”³²².

Suma totală cheltuită pentru răscumpărarea și înzestrarea bisericii cu obiectele de cult necesare desfășurării sericiilor religioase, într-un interval de 8 ani (1808-1816), a fost de 1 509 fl 6 cr. Aceasta a fost adunată din împrumuturi, din donații ale enoriașilor din parohie, dar și din donații ale unor locuitori din satele învecinate, solidaritatea credincioșilor ortodocși extinzându-se la nivel regional, fiind amintite persoane din 8 localități³²³. Parohia Coroiu era formată din Coroiu - materă - și filia Pusta Susag, iar biserică exista doar în materă³²⁴.

După răscumpărarea bisericii, enoriașii din Coroiu au reparat biserica cheltuind 282 florini pentru „lipitura Besearci” (24 fl), costul șindrilei (144 fl), „pentru ce s-au bătut șindrilele” (74 fl), „cos de șindrilă” (20 fl) și pentru „fer la Besearcă” (20 fl). În paralel cu reparațiile de la locașul de cult, au fost cumpărate pentru săvârșirea Sfintei Liturghii, vasele liturgice, antimis, veșminte preotești, cărți de cult (Evanghelie, Minei, Penticostar, Octoih, Strajnic, Apostol, Cazanie, Catavasier, Triod), cădelniță, icoane (probabil prăznicare), prapori și „Protocolul conscripții”³²⁵. Cazul comunității de la Coroiu scoate în evidență solidaritatea existentă între comunitățile locale din protopopiatul Beliu, pentru răscumpărarea unui locaș de cult pentru comunitatea de confesiunea ortodoxă. Putem presupune că acest caz nu era izolat.

³²¹ C. Apati, *op. cit.*, pp. 55-56.

³²² *Ibidem*, pp. 56-57.

³²³ Cf. *Conscripția banilor carii au dat satul pă sama bisericeii după ce au descumpărat și conscripția banilor care sau adunat de la străinătate pă sama bisărecii; Conscripția banilor carii în mai târzie vreme sau adunat pă sama bisariciei*, la *Ibidem*, pp. 53-62.

³²⁴ *Ibidem*, pp. 56-57.

³²⁵ *Ibidem*, p. 62.

IV.

Clerul de mir

IV. 1. Instituirea, hirotonirea și instalarea în parohie

Deși nu este poate unul din reperatele cele mai însemnate în conturarea profilului social al acestui grup elitar de nivel inferior și „acceptați de populația românească drept autoritate în sânul comunității și investiți de stat cu rolul de mijlocitor între oficialitatea politică și popor”³²⁶, totuși, modalitățile de instituire ale preoților în parohii ne oferă avantajul că ne introduc în miezul vieții ecleziastice ortodoxe românești privită în ansamblul său. Instituirea preotului, adică totalitatea lucrărilor ce se îndeplinesc în scopul ca o comunitate parohială să-și capete un conducător duhovnicesc - preotul - este o acțiune ce influențează profund viața parohiei. Numirea unui preot într-o parohie se făcea în urma vacantării sau înființării uneia noi.

Însemnătatea și sfințenia slujbei ce se transmite membrilor clerului prin Taina Hirotoniei, de a contribui la desăvârșirea omului în virtute și pietate, a determinat Biserica să pretindă condiții și calități deosebite de la cei care doresc să fie primiți în rândul ierarhiei ecleziastice, pentru a fi promovați în cler elementele cele mai bune și vrednice pentru misiunea sacerdotală³²⁷.

Cel care cerea să fie hirotonit în mod valabil, trebuia să fie botezat după rânduiala Bisericii, să aibă vârsta potrivită, 25 de ani pentru diacon și 30 pentru preot; să facă dovada pregătirii intelectuale prin prezentarea unui atestat de studii³²⁸. Acesta putea fi eliberat și de protopopul care, confirma că aspirantul la treapta clericală este demn pentru a fi hirotonit preot.

³²⁶ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 145.

³²⁷ Amănunte la: Nicodim Milaș, *Dreptul bisericesc oriental* (Traducere în românește de D. Cornilescu și V. Radu), București, 1915, p. 211; I. N. Floca, *Drept canonic ortodox, legislație și administrație bisericească*, vol. II, București, 1990, pp. 51-54.

³²⁸ Nicolae Popovici, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental*, vol. I, Partea I și II, p. 118; “când ca să se facă cineva preot, trebuie acela să fie de 30 de ani iar diaconul de 25”, cf. *Pravila lui Matei Basarab (sau Pravila mare)*, Târgoviște, 1652, glava 58, la Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiunea de legiurile României vechi și cele noi*, vol. III, București, 1885, p. 161; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 423.

Protopopul Arsenie Adamovici al Hălmagiului, în 1799, printr-un atestat, confirmă că diecii Gheorghe Farcaș din Pleșcuța și Ioan Sirca din Vârfurile, au fost la el „pentru învățătura de obște”³²⁹. După moartea preotului Ioan Ștef, în anul 1806, comunitatea ortodoxă din Beiuș l-a ales ca preot pe Nicolae Popovici, fostul cantor al bisericii, comunitatea având deja doi preoți³³⁰.

După înființarea Preparandiei (1812), iar mai târziu a Institutului Teologic (1822), se cerea aspiranților la preoție absolvirea, la început a cursurilor preparandiale, mai târziu a celor clericale. Chiar un decret din 1826 prevedea că pot fi luați în considerare pentru hirotonie numai absolvenții cursurilor clericale³³¹. Cu toate acestea, cei care doreau să intre în rândul clerului numai cu școala preparandială, li se cerea ca după hirotonire să urmeze și cursurile clericale. Atunci când bătrânul preot Iacov Putici din Păuliș, în 1829, cere de capelan pe fiul său Teodor, absolvent de școală „trivială”, gimnaziu și a cursurilor preparandiale, cunoscător a cinci limbi (româna, sârba, latina, maghiara și germana), i se acceptă doar diaconia, cu condiția să urmeze ulterior și cursurile clericale³³². După aceste incidente, încercările de a se intra în cler fără studii teologice vor continua.

Pe lângă condițiile moral-religioase, vârstă și atestatul de studii, se cerea și o recomandare a protopopului sub jurisdicția căruia se afla candidatul. Protopopul garanta că aspirantul nu intră sub incidența unor impedimente pentru hirotonire. În primul rând, trebuia să aibă un comportament compatibil cu misiunea clericală, să nu aibă defecte fizice și morale, să nu poată fi acuzat de apostasie, ucidere, desfrânare, furt, sperjur. Ordonanțele episcopale cereau protopopilor să recomande diecii (cântăreții) să urmeze calea preoției cu condiția să nu prezinte “dreptăți și atestaturi proaste [...] neputându-se primi cu acele atestaturi proaste”, iar acolo unde era lisă de preot, diecii să fie sfătuiți să învețe “să scie cetania, scrisoarea, cântarea, rânduiala bisericii și catehismu. După aceea să-și ia atestat de la sat, făcut înaintea cinstitei table sau a domnului [...] arătând câte familii sau case sunt în sat neunite și precum iaste biserică și precum iaste lipsă mare de preot și precum tot satul poftesce pe diacul și precum iaste neunit și iaste obage”³³³.

Pentru ca episcopul și asesorii consistoriali să fie convinși de faptul că aspiranții la preoție cunoșteau canoanele și Sfânta Scriptură, erau supuși examinării în fața unei comisii instituite pe lângă episcopi și alcătuită din preoții mai bătrâni cu o bogată practică clericală. Înainte de hirotonie, cei ce „voiescu a se înainta la statutul preoțescu”, depuneau un examen, conform regulamentelor

³²⁹ P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități*, p. 245.

³³⁰ *** *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. I (Coordonatori: Ioan Degău, Nicolae Brânda), Oradea, 2008, p. 549.

³³¹ Eugen Greuceanu, *Pe urmele documentelor bisericesti hunedorene*, în “M. B.”, anul XXXVII, 1987, nr. 5, p. 77.

³³² A. A. O. R. Arad, *Protocolul ședințelor consistoriale*, nr. 227/1829. Cursurile clericale le-a absolvit în anul școlar 1833-1834, cf. T. Botiș, *op. cit.*, p. 681.

³³³ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 52-53.

clericale din 1770 și 1779, obligatoriu pentru toți aspiranții la preoție. Examenul se susținea în fața unei comisii alcătuită din membrii ai Consistoriului eparhial avându-l în frunte pe episcopul sau un delegat al acestuia. După înființarea Institutului teologic, comisia era formată, pe lângă asesori consistoriali și din profesori de teologie. Examenul consta din citire, scriere, catehism, dreptul matrimonial, cântare bisericească (cele opt glasuri, irmoasele, podobiile) și tipic bisericesc³³⁴.

În memoriul din 12 februarie 1820 al clerului din Episcopia Aradului înaintat împăratului, episcopul Iosif Putnic, în calitatea sa de administrator eparhial, era acuzat că nu a verificat cunoștințele unor candidați la preoție, iar dintre ei, "cei mai mulți sunt cari de abia știu ceti și scrie"³³⁵.

Practica de a înainta la treapta clericală și tineri care n-au absolvit cursurile teologice, persistă și după deschiderea institutului, deși în anul 1828 se interzice - prin ordin împărătesc - de a mai hirotoni preoți fără studii teologice. Parohiile mai sărace din ținuturile muntoase se puteau completa, în cele mai multe cazuri, și cu preoți fără pregătire teologică. Tinerii absolvenți de teologie, aspirau la parohii mai bune, în cele mai sărace se duceau numai în cazul când aveau o moștenire părintească sau îi lega ceva de acele locuri și comunitatea le putea asigura existența. Pentru ca enoriașii din acele parohii sărace să nu rămână fără păstor sufletesc și asistență religioasă, li se trimitea câte un tânăr care n-a putut termina cursurile teologice, un dascăl, diac sau un cărturar, pe care-l dorea satul și-l recomanda protopopul³³⁶.

După trecerea examenului, candidatul la preoție avea dreptul să se prezinte la concurs pentru o parohie, în funcție de calificativul obținut. Alegerea în parohie se făcea de către enoriași, însă nu întotdeauna ei aveau ultimul cuvânt, ci protopopul sau episcopul. Atât rezoluția Congresului național iliric din 1770, cât și *Regulamentul clerical* din 1777, prevedea ca parohii și preoții să fie numai dintre localnici³³⁷. Aproape întotdeauna în competiția cu nelocalnicii, câștigau cei din sat, având casa și pământul lor, scuteau comunitățile ecleziastice de obligația ridicării unei case parohiale și acceptau, de regulă, o plată mai mică.

Exercitarea dreptului de alegere sub forma votului direct survine destul de rar în viața bisericească obișnuită, deoarece în imensa majoritate a cazurilor parohia trece printr-un transfer natural de la tată la fiu, de la socru la ginere, de la bunic la nepot, într-o succesiune neîntreruptă care poate să coboare mult în trecut. În asemenea situații, consimțământul, cel mai adesea tacit, al enoriașilor, acordul protopopului, confirmarea canonică a episcopului se desfășoară fără complicații și fără prea multe formalități. Întâlnim adevărate dinastii de preoți, familii în care

³³⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 524.

³³⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 569-570.

³³⁶ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 524-525.

³³⁷ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 137, p. 326; doc. 138, p. 331.

misiunea clericală se păstrează de-a lungul anilor, ba chiar pe parcursul unui întreg secol și chiar mai mult. În majoritatea acestor cazuri, tatăl era și dascălul fiului său care se pregătea pentru a fi nu peste mult timp păstorul sufletesc al enoriașilor din satul natal sau în cele învecinate.

Cu toate că în Biserica ortodoxă, obiceiul străvechi al enoriașilor de a-și alege preoții, prin decretul din 1826, se prevedea că dreptul la candidatură rămânea la latitudinea episcopului. Scrutinul se desfășura în prezența unei comisii alcătuită dintr-un număr de 12 "seniori", iar în cazul renunțării la parohie, aceasta se aproba numai de guvernii. Fiii și ginerii preoților erau admiși la hirotonie, spre a urma titularului numai după moartea acestuia³³⁸. Numirea candidaților atârna și de necesitățile pe care episcopul le considera în funcție de împrejurări.

Atât în secolul al XVIII-lea cât și în cel următor, se înregistrează o serie de abuzuri în ce privește intrarea în cler, pentru că nu întotdeauna se făcea în modul cel mai corect. Abundă hirotonirile unor neștiutori de carte, atât pentru Bihor, cât și pentru ținuturile arădene. Lipsiți de orice pregătire intelectuală, ei știau pe de rost doar o singură Evanghelie și o rosteau la toate sărbătorile. „Singura înțelepciune pe care o putea învăța poporul de la ei consta în cea mai strictă observare a posturilor; prin care ajunseseră a crede că se pot spăla de orice păcat”³³⁹. Până acolo s-a mers încât, pe unul Rubinovici, de numai 17 ani, care nu știa citi, nici slujbele să le săvârșească, căsătorit cu o văduvă cu cinci copii, pe deasupra și evreu, pentru câteva sute de florini, a fost hirotonit și primește singhelie pentru parohia Chisindia. Era al treilea preot într-o parohie pentru cel mult doi preoți³⁴⁰.

Astfel, pentru parohia Bârsa, episcopul Pavel Avacumovici, pentru suma de 400 florini, l-a hirotonit pe Faur Teodor de numai 16 ani. La aceeași vârstă este hirotonit și Ioan Tonța pentru parohia Voivodeni, contra sumei de 100 florini în galbeni și 20 florini „în băncuțe”. După hirotonire însă, “tot nu a fost slobozit acasă până ce nu au mai adus părinții pentru el două ocave de răcie”. Beldea Pavel, parohul din Dezna avea numai 17 ani, la fel de tânăr și cel din Dieci³⁴¹. Episcopul Iosif Putnic, pe când administra eparhia Aradului (1818-1828, 1830), este și el acuzat că pentru suma de 1 800 florini a hirotonit pe Daniil Orga (probabil Horga), originar din Târnova, fără să-i verifice vârsta “cea legiuită după canoanele bisericii noastre”, mai ales că era și “fără învățătură”, instalându-l în parohia natală. Pentru suma de 1 200 florini, Gheorghe Popovici, absolvent al Preparandiei în vârstă de 22 de ani a fost hirotonit preot, la fel și un alt Gheorghe

³³⁸ E. Greuceanu, *Pe urmele documentelor bisericesti hunedorene*, p. 77.

³³⁹ C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă*, pp. 47-48, *Anexe doc. LXVIII* pp. 224-240; vezi și doc. LXXXIX, pp. 258-259.

³⁴⁰ *Ibidem*, p. 48, *Anexe doc. LXVIII*, motiva 26.

³⁴¹ C. Bodea, *op. cit.*, p. 47.

Popovici, tot absolvent preparandial, pentru 400 florini a fost introdus în preoție³⁴².

În anul 1820, episcopul Iosif Putnic este acuzat că a hirotonit “peste numărul cel de prisos al preoților, încă preste 200 de preoți în șapte luni”. A hirotonit chiar și pe “inașul (servitor n. n.) din curtea episcopoească”. Pe Gavriil Savici l-a pus capelan în Șepreuş, iar pe Vasile Teodorovici, “inașul arhimandritului Emanuilovici” l-a numit administrator parohial în Ghioroc, unde comunitatea bisericească nu voia să-l primească, simțindu-se rușinați a avea “preot un inaş”. ”Pre un clătit de minte, anume Nicolae Telegan, fostul inaş la Techeli” l-a hirotonit preot, dar nu avea parohie, care “spre dăfaima preoțimei stă și acum rătăcit”, în schimb, pe absolvenții “de învățăturile și științele, prin academii, sau în școli preparande” care cereau hirotonirea, nu i-a primit. Se cunosc cazurile lui Ioan Machi din Curtici, absolvent al Universității din Pesta “cu eminenție”, Luca Filip, învățător în Târnova, “și alții mai mulți învățători vrednici și crescători ai nații românești nu au vrut să-i primească în ceata preotească” cu toate rugămintțile adresate episcopului. Mai este acuzat că încasa bani mulți pentru hirotonie. Parohul Ioan Popovici din Seleuş, pentru capelania fiului său a trebuit să plătească 500 fl.; Aron Covaci, preparand din Buhani, pentru preoție a plătit 400 fl., iar Belej Ștefan, pentru capelania Șimandului a plătit 500 fl. Spre deosebire de ceilalți, Teodor Albescu pentru capelania din satul Almaș, a plătit 1 300 fl. Preotul Ioan Albici din Nădab,” pentru bună plată” a fost preoțit și instalat paroh, cu toate că “niciodată n-au călcat pragul școlii”³⁴³.

După alegere, numire și hirotonire, urma introducerea noului preot în parohie. Ceremonia avea loc, de obicei, în zi de duminică sau sărbătoare, după săvârșirea Sfintei Liturghii. Momentul se desfășura sub conducerea protopopului, ca delegat al episcopului, în prezența unui trimis al comitatului. După oficierea Sfintei Liturghii, protopopul “are a ținea cătră poporul adunat una cuventare amesurata actului de prezentare și instalare, er noului parochu i raspunde prin o cuventare asisderea corespundietore festivității, apromitindu dragostea și zelulu seu catra poporului, carele l-a ales siesi de pastoriu sufletescu”. Protopopul apoi predă nou instalatului preot cheile bisericii, inventarul asupra averii și realității “cărților rituali și altora lucruri tiitore de servitiuri bisericesci, ce posede comuna bisericeasca, precum și protococele matriculari, și instalatulu dă dela sine în scrisu reversu, ca le-a primitu în grija și responsabilitatea sa”. După ceremonia instalării, protopopul avea obligația să facă un raport scris protopopului despre felul cum a decurs întreaga manifestație a instalării. Ceremonia introducerii în parohie de către protopop avea loc și în cazul unui transfer dintr-o parohie în alta. Protopopul era obligat să meargă în parohie, să-l prezinte „poporenilor de acolo” pe noul preot,

³⁴² I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 569-570.

³⁴³ *Ibidem*, vol. I, doc. 278, p. 569-570.

ocazie cu care avea loc și o nouă reîmpărțire a parohiei, care trebuia să fie făcută cu „osebire luare de seamă”³⁴⁴.

IV. 2. Situația numerică a clerului

Regimul de toleranță asigurat prin sistemul privilegiilor ilire și măsurile ierarhiei de la Carloviț de concentrare a ofensivei Contrareforme, au protejat și întărit clerul de mir din părțile arădene, bănățene și bihorene. Creșterea demografică și dezvoltarea localităților a sporit considerabil numărul preoților de mir, fenomen amplificat mai târziu și de practica ierarhiei sârbe de a-și mări veniturile prin vânzarea preoției. Mirajul poziției superioare pe care o deține clerul atrage un număr tot mai mare de localnici sau străini spre o asemenea îndeletnicire determinând o creștere extraordinară a numărului preoților³⁴⁵.

În anul 1793³⁴⁶, în cele șase protopopiate arădene, exista un număr de 218 preoți parohi, 29 preoți capelani și 25 diaconi, adică un preot (parohi și capelani) la aproximativ 533 de suflete. Cei mai mulți preoți parohi funcționau în protopopiile Chișineu-Criș (24,31 %), Șiria (23,39 %), Buteni (16,51 %), Ineu (14,22 %), Arad (11,46 %) și Vărădia de Mureș (10,09 %). Cei mai mulți capelani se aflau în protopopiatul Șiria (15), urmat de cel al Chișineului-Criș (7), în celelalte câte unul sau doi. În fiecare protopopiat funcționau diaconi, cei mai mulți în cel al Ineului (8) iar în cel al Chișineului-Criș și al Butenilor câte 6, în celelalte câte unul sau doi. Situația pe protopopiate, în 1793, era următoarea³⁴⁷:

Protopopiatul	Case	Suflete	Preoți	Capelani	Diaconi
Arad	2 998	16 842	25	2	2
Buteni	3 047	18 119	36	2	6
Chișineu-Criș	5 741	37 347	53	7	6
Ineu	2 625	15 432	31	1	8
Șiria	5 179	38 554	51	15	2
Vărădia de Mureș	1 557	10 521	22	2	1
TOTAL	21 147	136 815	218	29	25

Conscripția din 2 februarie 1812³⁴⁸, efectuată pentru șase protopopiate arădene (Arad, Chișineu-Criș, Ineu, Buteni, Șiria, Vărădia de Mureș)³⁴⁹, menționează în cele 235 de localități în care existau 29 241 case cu 175 650 suflete, existau un număr de 244 de preoți, câte unul la 719 de suflete. Situația pe protopopiate se prezintă astfel:

³⁴⁴ P. Vesa, *op. cit.*, p. 255.

³⁴⁵ N. Bocșan, *op. cit.*, pp. 86-87.

³⁴⁶ A. A. O. R. Arad, *Pachet Conscripția din 1793*.

³⁴⁷ Din *Conscripție* lipsește situația din protopopiatul Hălmagiu.

³⁴⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 248, p. 530.

³⁴⁹ Lipsește protopopiatul Hălmagiu.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Protopopiatul	Localități	Case	Suflete	Preoți
Arad	32	5 496	33 503	39
Buteni	40	3 978	22 043	36
Chișineu-Criș	63	7 812	53 776	62
Ineu	44	3 458	18 562	30
Șiria	26	5 939	33 896	51
Vărădia de Mureș	30	2 558	13 873	26
TOTAL	235	29 241	175 650	244

După numai un deceniu (1822), în comitatul Arad existau 152 de biserici ortodoxe cu 238 de preoți, din care 76 erau capelani și 15 diaconi, la un număr de 143 948 de locuitori ortodocși din care numai 2 100 erau de etnie sârbă, ceilalți români³⁵⁰. Aproximativ un preot la 458 de suflete. În 1831, numai în Arad funcționau 6 preoți a căror medie de vârstă era de 38 de ani³⁵¹.

În protopopiatele bihorene situația numerică a clerului era următoarea:³⁵²

Protopopiat	1791			1811			1815			1825		
	P	C	D	P	C	D	P	C	D	P	C	D
Oradea Mare	83	8	6	87	14	8	85	8	6	83	11	5
Beiuș	49	3	2	55	10	4	52	3	2	47	9	3
Beliu	17	1	3	24	5	3	25	-	1	24	2	1
Lunca	44	-	-	43	3	1	42	-	3	39	1	3
Meziad	30	2	-	28	10	2	26	4	2	27	6	2
Peștiș	55	-	-	57	14	2	50	6	1	52	8	2
Pomezău	28	5	2	33	5	2	33	3	1	33	5	3
TOTAL	306	19	13	337	61	22	313	24	17	305	42	9

P - preoți; C - capelani; D - diaconi

Așa după se poate vedea, la fel ca și în protopopiatele arădene, și în cele bihorene se înregistrează un număr ridicat de preoți capelani și diaconi. Doar în anul 1791 nu erau înregistrați preoți capelani și diaconi în toate protopopiatele.

În 1809, în protopopiatele bihorene, este înregistrat cel mai mare număr de preoți, 323 la un număr de 150 472 suflete, un preot la aproximativ 466 de suflete. Conscripția menționează câte doi preoți într-un număr de 9 parohii (Cefa, Delureni, Ghighișeni, Gurbedi, Ianoșda, Nimăiești, Oradea, Sânicolaul Român și

³⁵⁰ A. N. D. J. Arad, *Colecția de documente dr. Octavian Lupaș*, dosar 9, f. 28-29.

³⁵¹ A. A. O. R. Arad, *Descrierea locurilor, bisericilor, parohiilor și a preoților parohialnici, administratori, capelani și diaconi care se află în protopresbiteratul Aradului din Eparhia de Dumnezeu păzită a Aradului*, întocmită de Gheorghe Petrovici, protopopul Aradului, doc. 47/1831, f. 1-7.

³⁵² C. Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox din Bihor. Conscrierile realizate în 1786 și 1791*, pp. 58-62; Idem, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea realizată în anul 1811*, pp. 67-69; Idem, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscierea realizată în anul 1815*, pp. 1-3; Idem, *Date privind Biserica ortodoxă din Bihor. Conscierea anului 1825*, pp. 23-25.

Tulca), pe când în celelalte numai câte un singur preot. Pe protopopiate, situația din Bihor se prezintă astfel³⁵³:

Protopopiatul	Număr preoți	Număr suflete
Oradea Mare	90	46 579
Beiuș	48	22 313
Beliu	23	10 898
Lunca	45	16 890
Meziad	28	14 839
Peștiș	56	26 004
Pomezău	33	12 949
TOTAL	323	150 472

În protopopiatul Meziadului, în medie, revenea unui preot cei mai mulți credincioși, 530, urmat de cel al Oradiei, 518 suflete, pe când în protopopiatul Luncii, unui preot îi reveneau numai 375 suflete. În conscripția clerului „din slăvita varmegia Bihării” din anul 1811, la foarte multe parohii se menționa că exista nevoie de mai mulți preoți, mai ales capelani³⁵⁴.

La 23 martie 1816, Consistoriul de la Oradea se plângea mitropolitului de la Carloviț de lipsa din ce în ce mai mare de preoți, mai ales în regiunea Beiușului și Peștișului, unde erau mai mulți ani parohii vacante. Timp de aproape doi ani de zile, aproape lunar, s-au înaintat plângeri mitropolitului pentru îndreptarea situației. În 7 decembrie 1816, protopopul Teodor Balint al Beiușului arăta Consistoriului de la Oradea că parohul din Ghighișeni administra cinci parohii vacante din vecinătate, deși satul a avut întotdeauna câte doi preoți. După numai câteva luni, la 21 iunie 1817, protopopii din Peștiș și Lunca se plâng șiei de lipsa preoților, motiv pentru care „pe alocurea trăiesc și mor oameni fără cele sfinte”³⁵⁵.

Un caz aparte îl prezintă cel din parohia Lugașul de Sus, a cărei comunitate bisericească, la 10 mai 1817, îl cereau de cantor pe preotul paroh Petru Popovici din Sabolciu, care, fiind fiul cantorului lor trecut la cele veșnice, moștenește gospodăria părintească, iar preotul era bucuros a schimba preoția pe postul de cântăreț bisericesc în satul natal. Consistoriul eparhial nu aprobă transferul pe motiv că în criza de preoți, nu avea de unde să le dea celor din Sabolciu un alt preot, iar pe preotul Petru Popovici îl dojenește că vrea să coboare din demnitatea preoției³⁵⁶.

³⁵³ A. A. O. R. Arad, *doc. 143/1809. Extractus summaris*, întocmit la 9 aprilie 1809 și semnat de protopopul Mihail Manuilovici.

³⁵⁴ Pentru amănunte vezi: C. Apati, *Reformarea numerică a clerului ortodox între normă și realitate. Consemnarea districtului ortodox Oradea realizată în anul 1811*, Anexa, pp. 73-95.

³⁵⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 79.

³⁵⁶ *Ibidem*, vol. I, p. 80.

IV. 3. Preoți supranumerari

Chiar dacă în unele ținuturi, cum erau cele din părțile Beiușului, exista o mare lipsă de preoți, în alte zone credincioșii nu se loveau de aceste lipsuri. Pentru unele protopopiate, atât în secolul al XVIII-lea cât și la începutul celui următor, preoții supranumerari constituiau o problemă, mai ales pentru credincioși, producând adânci tulburări în viața comunităților, mai ales a celor din mediul rural, așa după cum reiese din unele documente de epocă. Este cunoscut faptul că numărul preoților în activitate (*in actualitate* sau *fungetes*) este stabilit prin *Rescriptul declaratoriu* din 1779 (& 37), luându-se la bază numărul caselor³⁵⁷. În mod obișnuit numărul lor era cu mult mai mare decât nevoile spirituale ale unei comunități ecleziastice³⁵⁸.

Pentru reglementarea situației acestei categorii de preoți, împăratul Iosif al II-lea revine asupra unei dispoziții mai vechi prin care crea oprirea hirotonirii de noi preoți până la plasarea celor mai în vârstă, supranumerari. Prin intimatul din 31 ianuarie 1786, Consiliul Locumtenențial din Buda, cere și el episcopului arădean să prezinte un raport amănunțit, de la caz la caz, asupra preoților hirotoniți după 1780, peste numărul admis de *Rescriptul declaratoriu*³⁵⁹.

Preoții supranumerari creau destule probleme protopopilor. Astfel, protopopul Isaia Popovici din Șiclău, la 27 mai 1783, comunica arhimandritului Pavel Avacumovici despre cazul din parohia Otlaca³⁶⁰. Preoții Vasile și Ioan (feciorul preotului Nicoară) nu doreau să-i dea o jumătate de sesie și celui de-al patrulea preot Toma. Intervenind la conducerea Episcopiei, protopopul Isaia cerea „să se facă și între acești preoți „o așezare de statut ca și la alți preoți, că eu nu mai știu ce să fac”³⁶¹.

La 19 decembrie 1786, protopopul Gavriil Bucatoș al Butenilor, se plângea și el episcopului Pavel Avacumovici despre comportamentul unor preoți supranumerari. De exemplu, preotul din Bodești (astăzi Rădești) și preotul Mihai din Almaș, supranumerari, nu au luat în seamă dispoziția protopopului de a se deplasa la biserica din Mădrigești a sluji, aceasta fiind vacantă. La Mădrigești și în Cilul de Jos au murit mai mulți oameni și au fost îngropați fără a li se asigura nici o asistență religioasă, „îngropându-i fără popă”³⁶², adică fără asistență religioasă.

³⁵⁷ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, p. 109.

³⁵⁸ Această anomalie se întâlnește și în cuprinsul Episcopiei Ardealului, cf. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 168.

³⁵⁹ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 109.

³⁶⁰ Astăzi Grăniceri din protopopiatul Aradului

³⁶¹ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. V, pp. 12-13. În parohia Otlaca erau trei sute de case, de aceea puteau fi trei preoți salarizați, având fiecare câte o sesie, fără vreo obligație urbarială. Al patrulea preot, Toma, putând eventual avea o jumătate de sesie, însă cu toate îndatoririle Urbariului.

³⁶² *Ibidem*, doc. LVIII, p. 108.

Începând din 1793, comitatele erau obligate să întocmească anual lista preoților. Din 1814 s-a introdus și obligativitatea prezentării unui catalog anual al celor hirotoniți. Documentele confirmă hirotonirea unui număr exagerat de clerici, cu toate că încă în 1813 episcopul Pavel Avacumovici considera că nu ar mai trebui hirotoniți decât absolvenți ai Preparandiei. În realitate însă, un rescript al Cancelariei aulice constată că în Episcopia Aradului există atâția preoți încât dacă hirotonirile s-ar sista pe câțiva ani, nu s-ar crea probleme ca parohiile să rămână vacante. În schimb, în cele 7 protopopiate bihorene, într-o statistică din anul 1815, se menționa doar 10 preoți supranumerari. În conscripție se menționează că în foarte multe parohii se simțea nevoia a câte unui preot, fie el și cu statutul de capelan³⁶³.

În privința preoților supranumerari, la 20 decembrie 1815, împăratul ordonă conscrierea preoților din dieceza Aradului, pentru că a aflat „prin forurile competente” că acolo erau mult mai mulți slujitori ai altarului decât necesarul. Mulți au fost hirotoniți fără a se vedea dacă era sau nu lipsă de preoți. În locul unde nu erau nici 130 de case funcționau câte 2 preoți, în altele chiar 4. În Arad funcționau 8 preoți și un capelan pentru 1 250 case și aproximativ 6 250 suflete³⁶⁴. Un preot la aproximativ 694 de suflete.

Practica hirotonirii preoților, peste nevoile parohiilor, s-a menținut și în timpul când eparhia a fost administrată de diferiți arhimandriți sau episcopi. Într-un memoriu din 12 februarie 1820, episcopul Iosif Putnic era acuzat că „au cufundat diezeza Aradului cu atâta mulțime de preoți ce i-au sfințit și preste genunchi a următorilor noștri”. Petiționarii cereau împăratului „ca părintește să te milostivești a face oprire, de a nu-i fi slobod să sfințească mai mult”³⁶⁵.

O mărturie contemporană referitoare la creșterea numărului preoților, cu mult peste nevoile existente, este cea a lui Uroș Nestorovici, inspectorul suprem al școlilor ortodoxe din Ungaria, care într-un raport din 29 decembrie 1810, scria că “Numai avariția și murdara dorință a episcopilor e cauza adevărată a înmulțirii peste măsură a preoților ignoranți” care “înainte de hirotonie trebuie apoi să-i plătească episcopului pentru parohie de multe ori o sumă exagerată și, abia și-a ocupat parohia, i se mai trimite un al doilea și un al treilea paroh, așa încât într-o localitate cu 300 de case de multe ori trăiesc din veniturile comune până la 5 parohi. Avea un episcop momentan lipsă de bani, face numai transferări de parohi”³⁶⁶. La 26 aprilie 1827, Adunarea generală a nobililor comitatului Arad se

³⁶³ C. Apati, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, pp. 1-3, *Anexa*, pp. 5-28.

³⁶⁴ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 13-20, 1916, pp. 262-263.

³⁶⁵ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, doc. 278, pp. 568-571.

³⁶⁶ St. Lupșa, *Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, în „B. O. R.”#, anul LVI, 1938, nr. 11-12, p. 787.

adrează Consiliului Locumtenențial cerând reducerea numărului preoților ortodocși din comitatului Arad, de la 308 la 174³⁶⁷.

Cu toate măsurile luate atât pe parcursul secolului al XVIII-lea cât și al celui următor, au existat în continuare parohii cu un excedent de preoți, împovărând enoriașii care erau obligați să-i susțină material.

IV. 4. Preotul în comunitate

În orice comunitate ecleziastică solul de căpetenie în promovarea progresului moral îl deține preotul, o bună parte dintre lipsurile duhovnicești, culturale și sociale lui i se datorează. Preotul este un ucenic a lui Hristos, credincios unei chemări venite de sus și slujitor al împărăției lui Dumnezeu consacrat de Biserică. Activitatea lui se desfășoară în parohie, iar datoria sa nu este numai îndeplinirea serviciilor sfântului altar, ori al altor funcțiuni în, ori afară de biserică, ci practicantul lor până în cele mai mici gesturi. Odată instalat, investit prin Sfânta Taină a Hirotoniei, preotul trebuie să-și îndeplinească obligațiile - preoțești (sacerdotale), pastorale (învățătoarești) și administrative (conducere) - ce decurg din funcția pe care o deține.

Obligațiile clerului de mir erau, în primul rând, cele *sacerdotale*. În duminici și sărbători, la prima tragere a clopotului, preotul vine la biserică, pregătindu-se pentru Utrenie și Sfânta Liturghie³⁶⁸ “după datina bisericii noastre a răsăritului”³⁶⁹. Ei erau ajutați de “dascăli” și “pruncii de la școală”³⁷⁰. Trebuiau să administreze enoriașilor Sfintele Taine și celelalte lucrări sfinte, iar trăirea lor să fie după învățătura Evangheliei³⁷¹. La 25 mai 1819 se înregistrează ordinul Guvernului care prevedea ca preoții să slujească, înainte de masă, Slujba Ceasurilor la care să fie de față școlarii și să-i catehizeze³⁷².

Erau datori să se roage lui Dumnezeu în biserici pentru toată creștinătatea și pentru pacea întregii țări. Preotul se ocupă cu rugăciunea în fiecare zi pentru sine, în afară de cele din serviciile divine pe care le săvârșește în biserică. Cărțile de rugăciuni pentru preot sunt: *Ceaslovul*, cu rânduielele cuprinse în el (Vecernie, Utrenie, Ceasurile, Pavecernițele), *Acatistierul* (cu Acatistele, Paraclisele și canoanele diferitelor sărbători și sfinți).

³⁶⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Acta Congregaționum*, nr. 284-285/1827, f. 36-39.

³⁶⁸ *Îndreptarea presviterilor, diaconilor și tuturor clirosului. O povățuire a episcopului Iosif Ioanovici-Șacabent de la Vârșeț (1802)* (publicată de Petru Olde, cu o Prefață de Gh. Ciuhandu), Sibiu, 1931, pravila 7,

³⁶⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond protopopiatulortodox român Arad*, dosar 9 (1839), f. 171

³⁷⁰ *Îndreptarea presviterilor (1802)*, pravila 12.

³⁷¹ *Vezi: Datorințele presviterilor parohialnici*, Buda, 1817 (alte ediții, Petersburg 1776, Buda, 1798).

³⁷² Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 81.

Pentru celebrarea Sfintei Liturghii întotdeauna se pregătește împlinind „pravila”, adică rugăciunile anume rânduite, prin care preotul se punea în legătură cu Dumnezeu. Le găsea în *Liturghier*, în care se menționează că seara era dator să săvârșească Vecernia, dimineața Utrenia, fiind obligat să citească, cel puțin singur, Pavecernița, Ceasurile „de cu seară, au la vremea rânduită pentru fiecare”. La acestea se adaugă și cele prescrise pentru laici înainte de împărtășanie, *Canonul îngerului păzitor*, *Acatistul Preasintei Născătoare de Dumnezeu*, *Acatistul Mântuitorului*, la care se adaugă *Rânduiala Sfintei Împărtășanii*³⁷³.

Preotul nu trebuia să neglijeze „ci să îndeplinească cu sfințenie pravila de cuviincioasă pregătire trupească și sufletească în vederea Liturghisirii”, prescrisă de canoane și de povățuirile din *Liturghier*. În timpul Sf. Liturghii, preotul vine în contact imediat cu însuși Mântuitorul, al cărui Trup și Sânge atins, purtat în mâini și consumat de către el. Este de la sine înțeles că, pentru o astfel de înfricoșătoare împreună-petrecere a omului cu Dumnezeu, preotul nu se putea înfățișa oricum. Dacă *Pravila* impune chiar credincioșilor o riguroasă și îndelungată pregătire trupească și sufletească în vederea împărtășirii cu Sfintele Taine, cu atât mai mult preotul trebuie să țină seama de o asemenea pregătire integrală și expresă a ființei sale, pe lângă curăția morală și sfințenia care trebuie să împodobească în permanență viața sa. De aceea, „povățuirile” de la sfârșitul *Liturghierului* - care nu reprezintă altceva decât sintetizarea unor sfaturi, norme, canoane și dispoziții patristice, sinodale și chiriarhale mai vechi - prescriu preotului, în termeni categorici, că, „la oficierea dumnezeieștei liturghii datoriu este preotul și diaconul a fi curați precum cu sufletul așa și cu trupul”³⁷⁴.

Pentru administrarea Sfintelor Taine, preoții trebuiau „să se nevoiască, să petreacă și să locuiască întru bunătăți în curăție, în trezvie și întru multă frică de Dumnezeu, pentru că Sfintele Taine măcar de nu pot să se oprească și să se spurce de preoții cei păcătoși, necurați, nedestoinici, vicleni și răi; iar așa carii de ei destuvuiește și slujește, acestea și iaste necurat și nedestoinic, acela popă cade în cauza morții de veci”³⁷⁵.

Preotul era îndatorat a se îngriji de păstrarea în bună stare a Sfântului Mir, a Sfintelor Daruri pentru bolnavi iar „proscomidia și Sfântul Prestol, precum și toate vasele cele sfințite, de preoți și de diaconi să se curățască, iară mâna mireanului de acelea să nu se atingă”³⁷⁶. În contextul „prăvilioarei” din 1651 (*Misterio sau Sacrament*), preoții au obligația „să se nevoiască să caute de toată podoaba Bisericii, de sfintele veșminte, și pe ce se șterge să fie tot curat și vasele carele

³⁷³ Amănunte la: Ene Braniște, *Liturgica specială*, București, 1985, pp. 245-247; Petre Vintilescu, *Liturghierul explicat*, București, 1998, pp. 84-97.

³⁷⁴ *Dumnezeieștile Liturghii*, Sibiu, 1902, p. 304.

³⁷⁵ Nicolae V. Dură, *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii noastre din secolele XVII-XIX, în lumina pravilioarelor*, în „B. O. R.”, anul CII, 1984, nr. 3-4, pp. 219-220.

³⁷⁶ *Îndreptarea presviterilor (1802)*, pravila 19.

sunt de slujba altarului să fie frumoase și curate”³⁷⁷. La sfârșitul fiecărei liturghii, preotul anunța dacă în săptămâna care urma exista vreo sărbătoare și în ce zi din săptămână, îndemnându-i pe enoriași să nu lucreze ci să vină la biserică³⁷⁸.

De la preot se cerea o mai mare moralitate decât de la enoriași. Această moralitate, sfințenia vieții sale era necesară, conform discursului teologic, atât pentru mântuirea sufletul, cât și pentru a putea săvârși cu vrednicie și sfințenie lucrările cele divine, pentru a putea influența comportamentul enoriașilor, pentru a-i atrage la cercetarea bisericii, a-i familiariza cu rugăciunea și înțelegerea credinței creștine. Pravilele bisericești interziceau preoților să ia bani pentru cuminecătură căci neprețuitul Trup și Sânge a lui Iisus Hristos nu sunt de vânzare, ci sunt considerate ca daruri dumnezeiești. Culpă se pedepsea cu pierderea preoției. Rolul preotului de părinte duhovnicesc are o importanță fundamentală în parohie. El nu este numai un simplu învățător - pedagog, ci cel care îl naște pe om „în Hristos” cum ar spune Sf. Apostol Pavel (I Corinteni IV, 15).

Deși cu o pregătire modestă și orizont livresc destul de limitat, clerul de mir avea și atribuții *învățătoarești*. El era dator să se străduiască a răspândi adevărurile credinței ortodoxe între păstoriți și să trezească în ei spiritul de evlavie și morală creștină, prin predici și cateheze, instruirea tineretului și bătrânilor înainte de administrarea Sfintei Taine a Pocăinței, înainte de logodnă și cununie. Aceasta o făcea nu numai de pe amvon, ci în toată vremea și pretutindeni în cotidian, prin formele vieții sale morale, numai astfel puteau influența viața celor care n-au prilej a-i auzi învățăturile împărtășite în biserică. Prin urmare, activitatea pastorală a preotului se desfășoară în biserică, prin funcțiile liturgice și predică; în viața cotidiană, prin exemplele de viață ale sale și familiei, mai târziu în școală prin catehizație. Ei transmit valorile creștine, veghează la modul cum sunt receptate în cotidian. Au controlul Bisericii asupra comportamentului moral și social asupra enoriașilor. Combat concubinajele, efectează vizite pastorale cu prilejul sfințirii caselor la Bobotează, cu icoana la Paști și Crăciun, cu crucea în ajunul sărbătorii Înălțării Sfintei Cruci. Acolo unde nu se întâmpla așa, se înregistrează regrese în trăirea spirituală, molipsind și pe alți enoriași. Slăbirea sentimentului religios nu a lăsat indiferentă ierarhia superioară bisericească. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, mitropolitul Vichentie Ioanovici al Carlovițului (1727-1731) a stabilit *Pravila disciplinară pentru preoți și călugări*, iar în 1734, *Pravila pentru protopopi și duhovnici*, prin care cerea tuturor să aibă “învățătură”, să cumpere cărți de slujbă, să se ocupe de școlile rurale și completarea lor cu dascăli bine pregătiți. Ambele sunt reluate și completate de către mitropolitul Pavel Nenadovici (1749-1768), folosite multă vreme ca îndreptare pentru comportamentul clerului³⁷⁹. Aceste recomandări le întâlnim în preocupările

³⁷⁷ N. V. Dură, *op. cit.*, pp. 219-220.

³⁷⁸ Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, p. 69.

³⁷⁹ S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-sârbe*, p. 919.

episcopilor pe întreg parcursul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea. În multe biserici de enorie “nu poate fi ascultată nici predica și nici învățătura creștinească. Slujba dumnezeiască constă doar din cântarea liturghiei și din alte ceremonii exterioare”, așa după cum menționa Johann Jakob Ehrler în călătoria sa prin ținuturile de la sudul Mureșului³⁸⁰.

Toate neajunsurile se vor menține și mai târziu, fapt ce îl nemulțumește pe Uroș Nestorovici, inspectorul suprem al școlilor ortodoxe din Ungaria de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. A întâlnit preoți care nu știau scrie, citi, cunoșteau doar o slujbă sau două pe de rost, recunoscând că aceste neajunsuri se datorau, în primul rând, lipsei de seminarii teologice, în al doilea rând, “episcopii au popi mai supuși în cei analfabeți”. Îngrijorat de cele constatate care nu pot duce decât la slăbirea sentimentului religios și a evlaviei în rândul ortodocșilor, la 21 august 1812, trimite Cancelariei ungare un raport amănunțit prin care cere să se găsească modalitățile prin care să se revigoreze pietatea creștină printre ortodocși. Drept urmare, împăratul Francisc I (1792-1830), la propunerea Consiliului de Stat, cere mitropolitului de la Carloviț să îndrume clerul, “să învețe cu zel prin osteneală neîncetată poporul încredințat lui în principiile religiei și ale bunelor moravuri, premergându-i în acest scop clerul, parte prin învățatură sănătoasă, parte prin viață cucernică și exemplu bun [...] spre a pune stavile cât mai eficace ireligiozității credcânde și depravării moravurilor”, iar preoților și administratorilor parohiali “cari eventual n-ar ști compune ei înșiși cuvântări pe înțelesul poporului să li se împartă predici scrise, în limba pricepută de popor, pe cari ei să fie obligați a le ceti de pe amvon”. Prin orice mijloace erau datori să caute a înlătura imoralitatea și să promoveze moralitatea creștină. La 24 aprilie 1813, mitropolitul de la Carloviț ordonă preoților ca în duminici și sărbători să predice, iar de fiecare dată după terminarea Sf. Liturghii să catehizeze tineretul, protopopul având menirea să controleze starea de fapt din parohii³⁸¹.

Acolo unde preotul nu rostește predica zilei, se citește *Cazania*. Situația nu poate fi generalizată pentru întregul cler. Există mulți între ei cu știință de carte, conștienți de misiunea pastorală încredințată. Acțiunile lor de propovăduire a valorilor și virtuțiilor creștine în cadrul comunității ecleziastice/parohiale, se îmbinau atât cu cuvântul rostit de la amvon, cât și cu imaginea pe care aceștia și-o formează. Combăteau viața desfrânată din parohie, duminica la sfârșitul liturghiei, cu ocazia predicilor la încheierea cununii și în orice alte împrejurări care ar fi favorizat o asemenea atitudine critică față de deviațiile comportamentale. În circularele episcopilor se insista ca problema vieții morale și familiale în același timp, să fie reactualizată și cu prilejul principalelor sărbători creștine, atunci când

³⁸⁰ Johann Jakob Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)* (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1982, p. 37.

³⁸¹ St. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 78; Idem, *Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, p. 787.

starea de pioșenie a credincioșilor era mai profundă și consecințele auditive mai amplificate.

Cuvântările bisericești erau axate în special pe învățătura Sfintei Scripturi și pe întâmplările sfinte din viața plină de pilde curate și înălțătoare din crugul calendarului. Se acordă importanță deosebită și marilor sărbători de peste an, celor închinare Sfintei Treimi, Mântuitorului Iisus Hristos, Maicii Domnului, Sf. Apostoli, Sf. Mucenici, Mărturisitorilor, Părinților Bisericii, cuvioșilor și ascetilor. În mediile mai bine formate (bisericele din mediul urban), preoții puteau predica despre dogma creștină (Sfânta Treime, Întruparea, Patimile, Învierea și Judecata de apoi), despre însemnătatea Rugăciunii Domnești și a Crezului, comentarii la Epistole și Evanghelia zilei, a sensului Sfințelor Taine sau pur și simplu discursul lor omiletic constând doar în simple îndemnuri să se îndepărteze de păcat și să facă binele. De multe ori, predica obișnuită trebuie să se mulțumească cu morala și cu adevărurile elementare. Chiar și astfel reduse, aceste ambiții ținesc asupra insuficienței culturale ale clerului de mir. Este greu să ne facem o idee exactă despre predica preoților de parohie. Literații s-au preocupat să le furnizeze cărți susceptibile să-i ajute în această direcție. Existau omilii în care se găseau adunate predici dispuse potrivit ordinii sărbătorilor anului³⁸².

Vechile manuscrise de cuvântări bisericești cuprind o gamă largă de creații omiletice cu preocupări diverse. În special cuvântările de doliu, care se scriau și se copiau pe filele libere de la sfârșitul *Molitfelnicelor* manuscrise, mai apoi la cele tipărite, ele nefiind destinate lecturilor în particular, ci lecturii în public³⁸³.

Cum își putea însuși clerul de mir o anumită pregătire omiletică atâta timp cât în programele școlilor teologice, mai ales în secolul al XVIII-lea și începutul celui următor, pe lângă dogmatică, morală creștină, tipic și cântare bisericească, ar fi fost normal să figureze și disciplina omiletică. Chiar dacă în programa școlară nu figura această disciplină, ocazii de a le vorbi tinerilor aspiranți la preoție despre datoria de a propovădui viitorilor enoriași învățătura de credință creștină, erau nenumărate. Mai mult ca sigur că la lecțiile în care se făceau aprecieri asupra necesității învățăturilor dogmatice, li se vorbea tinerilor și despre utilitatea propovăduirii, ca mijloc ordinar de transmitere de către preot a învățăturilor creștine. La capitolele despre condițiile mântuirii, Sfintele Taine, har și ierarhia Bisericii creștine, profesorul de Dogmatică le vorbea și despre datoria preotului de a se folosi de predică pentru a le pune la îndemâna tuturor enoriașilor cât mai multe dintre învățăturile folositoare pentru suflet. Nu mai puține prilejuri de a le atrage seminariștilor atenția asupra datoriilor preotului de a propovădui, îl vor fi oferit și lecțiile de morală creștină. O logică elementară ne obligă să admitem că în

³⁸² A. Plămădeală, *Preotul în Biserică, în lume, acasă*, Sibiu, 1996, pp. 177, 178.

³⁸³ La mănăstirea Hodoș-Bodrog, cercetătorul Ioan Iufu, a descoperit un manuscris de *Predici* scris pe foi separate la sfârșitul secolului al XVIII-lea (*Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru de cultură slavonă din Banat*, în „M. B.”, anul XIII, 1963, nr. 5-8, p. 230).

timpul pregătirii teologice, seminariștii au putut învăța câte ceva și în materie de întocmire și rostire a unei predici, astfel încât, la finalizarea cursurilor, absolvenții, să determine un reviriment, o înviorare a predicii. Ne-am fi așteptat ca ei să dea dovadă de o mai mare inițiativă în direcția alcătuirii de predici proprii. Din păcate, nu a fost așa, ei nu s-au remarcat printr-o trudă susținută de a întocmi și rosti cuvântări ocazionale, ei folosindu-se de predicile altora, în primul rând de tradiționalele *Cazanii*, cărți de edificare, de învățătură, care aduceau explicațiile necesare unei bune înțelegeri a pericopelor evanghelice care se citeau la Sfânta Liturghie în fiecare duminică, sau predicile tipărite.

Despre felul cum era percepută predica sau citirea cazaniei, se poate vedea din însemnarea făcută, în 1701, pe filele unui exemplar din *Cartea de învățătură* a lui Varlaam (Iași 1643), de cântărețul bisericesc Negru Filip din Agrișul Mic, care a cumpărat-o "să fie în sat [...] s-o propovăduiască precum se cadie iară cu talantul fiecare să sporească sămânța cuvântului, să înmulțească pre dânsa curată în toate duminicile preste an când va fi popor și ca din o fântână adăpa să răcorească"³⁸⁴. Sunt și enoriași dornici de a auzi în biserică și cuvântul explicat al Sfințelor Evanghelii.

De la *Evanghelia cu învățătură* (Brașov 1581) și până la *Chiriadromioanele* tipărite la începutul secolului al XIX-lea, care au răspândit învățătura de credință în rândurile credincioșilor. Multe din aceste exemplare având o largă circulație, ele ajungând și în părțile Aradului³⁸⁵. Dintre colecțiile de predici cu largă circulație în părțile Aradului menționăm: *Sicriul de Aur* (Sebeș 1683), *Mărgătitare* (București 1691), *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* a lui Samuil Micu, *Predice sau învățături la toate duminicile și sărbătorile anului* de Petru Maior, acestea din urmă, multe aflate în posesia preoților. Literatura de amvon a lui Petru Maior se subsumează unei pedagogii populare luminate: "pentru aceea grăim, ca să ne înțeleagă aceia cărora grăim"³⁸⁶. Cărțile de predici erau foarte căutate de preoți. Pentru un exemplar din *Cuvântările Sf. Teodor Studitul* (Râmnic 1784), în 1814, un preot din Măgulița, dădea la schimb, două cărți, un *Liturghier* și un *Catavasier*³⁸⁷.

Luând în considerare cele afirmate, nu înseamnă că în perioada de după înființarea Preparandiei (1812) sau a Institutului Teologic (1822) din Arad, dar și a maturizării la altar, preoții să nu fi încercat, măcar unii dintre ei, la unele sărbători

³⁸⁴ Fl. Dudaș, *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam identificate în părțile Zărandului*, în "M. A.", anul XXIV, 1979, nr. 7-9, p. 714.

³⁸⁵ Din *Cartea românească de învățătură* (Iași 1643) am identificat 30 exemplare, iar din *Chiriadromionul* tipărit la Bălgrad în 1699 am identificat aproximativ 45 de exemplare în părțile Aradului. Inventarele din 1855 ale parohiilor din protopopiatul Buteni, din totalul cărților, un procent de 15,42 % erau *Cazanii* și cărți de predici, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Acte școlare*, grupa IV, dosar 84/1855.

³⁸⁶ Ioan Chindriș, *Naționalismul modern. Eseuri infidele*, Clusium, 1996, pp. 94-95.

³⁸⁷ A. A. O. R. Arad, *grupa III, dosar 385/1930*.

mari sau la ocazii mai importante din viața comunității eclesiastice (botez, cununii, înmormântări), de a întocmi și rosti scurte cuvântări.

Ierarhia superioară bisericească a fost mereu preocupată de activitatea omiletică a clerului de mir. Episcopul bănățean Iosif I Șacabent al Vârșețului, prin cele 40 de "pravile", norme și obligații de comportament a clerului de mir, atât în biserică cât și în viața cotidiană, cerea clerului a propovădui cuvântul lui Dumnezeu, cu vreme și fără vreme, îndreptând credincioșii spre învățătura Evangheliei întărindu-i în credința creștină. Li se cereau să-și petreacă viața asemeni învățaturii "evangelicești", fiind enoriașilor "pildă sfântă" în administrarea "Tainelor lui Dumnezeu" prin care se întăresc "cei ce cred întru Hristos Domnul"³⁸⁸.

De obicei, cu prilejul celor două mari praznice împărătești (Nașterea Domnului și Învierea Domnului), episcopii trimit câte o pastorală. În multe din ele deplâng starea scăzută de moralitate a enoriașilor, îndemnând preoțimea să combată păcatele de care erau stăpâniți păstoriții lor, în special patima beției "ce s-a încuibat într-o însemnată parte a clasei mai de jos a oamenilor noștri". Erau îndrumați, ca prin predici, să vorbească enoriașilor despre nocivitatea acestei patimi care ducea la slăbirea sănătății, "strică pacea și dragostea dintre bărbat și soție, dintre părinți și fii", împinge pe om la ceartă, bătaie și chiar omoruri, "și alte asemenea rele". Tot prin predici, preoții erau îndrumați să-i determine să frecventeze cât mai des biserica, să păzească poruncile Bisericii, influențând în acest fel creșterea sentimentului religios al enoriașilor. Aici își pune amprenta talentul oratoric al preotului, care, în funcție de pregătirea intelectuală, talent și exemplu personal, putea influența climatul moral din parohie și întărirea sentimentului religios.

Prin predici, preoții se ocupă "de luminarea și deșteptarea poporului [...] poate că vor zice unii ori alții, că fiind servițiul bisericii în limba națională a poporului, n'ar fi lipsă de atâta predică, ori că în trecut deși nu au predicat nici cât să predică astăzi, totuși poporul a fost tare în credință: la unii ca aceștia trebuie să le reflectăm, că deși au fost timpuri, când necesitatea predicii n'au fost atât de simțită, dar e incompatibil și faptul, că alte timpuri erau acelea; timpuri, când nici ispitele vieții nu erau atât de multe, câte sunt astăzi, și când nici poporul nu era espus curentului legilor de astăzi, trebuințele lui erau [...] reduse mai numai la dăruirile de bună voie".

În calitatea lor de parohi, adeseori trebuiau "școala să vizităluiască și pruncii să(-i) îndrume spre sânguință", după cum cerea episcopul Pavel Avacumovici printr-o circulară din 6 ianuarie 1787³⁸⁹ mai ales că preoții îndeplineau și funcția de directori școlari. Uneori, din cauza lipsei de învățători, preoții suplineau lipsa acestora. Uneori, se implicau direct în asigurarea bazei

³⁸⁸ *Îndreptarea presbiterilor (1802).*

³⁸⁹ A. N. D. J. Arad, *Protocolul de circulare Pâncota. 1782-1807*, f. 11.

materiale pentru buna desfășurare a cursurilor școlare. În 1821, preotul Eftimie Popovici, paroh în Julita, a acordat tot ajutorul pentru construirea școlii dotând-o cu toate cele necesare³⁹⁰.

Preotul conduce parohia și din punct de vedere *administrativ*. Dacă erau mai mulți în parohie, unul dintre ei este ales paroh, având obligația să țină în ordine scriptele și registrele din cancelaria parohială, administrarea corectă a averilor bisericești, fiind ajutat de către "chitorii" bisericii. Această obligație începe odată cu introducerea în parohie, fiindu-i încredințată, prin hotărâre consistorială, și dura pe toată perioada cât deținea demnitatea de paroh. Acolo unde, din cauza neputințelor parohului, se afla și un capelan care îndeplinea toate atribuțiile sacerdotale din încredințarea și pe răspunderea parohului.

Arhiva parohială, matricolele bisericești, protocoalele de circulare și sigiliul, erau sub îngrijirea parohului, „ori la sine, ori în biserică, adică: acolo unde vor fi mai secure³⁹¹, însă în tot cazul sub încuietoare”³⁹². Doar atunci când era suspendat, responsabilitatea este transpusă celui alt preot sau capelanului, respectiv administratorului parohial care putea fi și dintr-o parohie învecinată.

Începând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, preoții redactau în mod curent acte și întrețineau o tot mai intensă corespondență cu autoritățile ecleziastice, la cererea acestora sau a juzilor sătești.

Acum se introduc și protocoalele parohiale. O poruncă din 1777 a conducerii Bisericii ortodoxe de sub jurisdicția Mitropoliei Carlovițului, cerea introducerea obligatorie a *Protocolului circularilor*, obligând pe toți preoții, sub amenințarea unor grele pedepse, la purtarea lor în cea mai deplină rânduială³⁹³. În acest protocol se introduceau toate ordinele venite de la protopopiat, care la rândul lor le primeau de la Consistoriul eparhial. După ce transcria actul, preotul îl trimitea prin cântărețul bisericesc sau crâsnic la parohia învecinată, și așa mai departe. Adeseori, pe circulare găsim menționat: "Această copie să se poarte din satu în satu prin mâna sfeților (n. n. crâsnici)", sau "așa dară acest țircular în fește-care, jos numit îndatăș să se scrie și în ziua și noaptea ca la toț în gios numit ceas, 2^{oo} zile Noem. 7 și 8 să se poată sfârși, scriend care când aț primit și trimis, pentru mai buna adevărire; precum din Chișineu purcede în 31 Octm. la 10 ceasuri demineața". La 12 ajunge la Nădab, de unde în ziua următoare la Șimand, de unde trece la Comlăuș și prin toate parohiile din jur, ca până în 12 noiembrie, „la 4 ceasuri după amiazăzi”, circulara trecea pe la parohii, după care ajunge din nou la protopopiat³⁹⁴.

³⁹⁰ Roman Cotoșman, *Contribuții la istoria școalelor românești din Banat*, în "M. B.", anul VII, 1957, nr. 7-9, p. 114.

³⁹¹ Adică în siguranță.

³⁹² A. N. D. J. Arad, *Fond Crișan Ștefan*, dosar 21 (1869-1883), f. 105.

³⁹³ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 138, p. 331.

³⁹⁴ Ed. I. Găvănescu, *Mărturii românești din eparhia Aradului în veacul al XVIII*, doc. LIX, p. 117; doc. LXIII, pp. 123-124.

În zilele de duminică se citea credincioșilor adunați în biserică din ordinele primite iar preotul explica celor de față modul de executare a lor. Multe circulare se referă la probleme bisericesti, școlare, la recrutarea în armată, la munca câmpului, la comportamentul în timpul unor epidemii³⁹⁵. Citirea circularilor în biserici, aceeași piesă câteva duminici la rând, le facilita intrarea în mecanismele culturii orale țărănești, bazată pe memorare, pe dicțiune, pe ascultare și repetiție³⁹⁶.

Cu toate încercările de a introduce matricolele parohiale, numai după un deceniu se va reuși. Prin constituția ecleziastică din 1779, se cerea preoților parohi să țină matricolele parohiale (de botez, cununie și deces)³⁹⁷ dar și o evidență a celor care se spovedeau în fiecare parohie³⁹⁸. Ele deveneau nu numai o obligație a fiecărui preot ci și o necesitate pentru fiecare parohie. Din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, preoții erau obligați să le păstreze în dublu exemplar, unul, la sfârșitul fiecărui an, trebuia predat sub formă de fascicule autorității ecleziastice superioare³⁹⁹. Exista și obligația parohilor, împreună cu epitropii bisericilor, să prezinte „înaintea biraiilor și satului” date despre „veniturile așisderea și cheltuiali, tot pe rând și după obicei să se facă și cu bun sfârșit gata”⁴⁰⁰.

Lipsa caselor parohiale dotate cu o încăpere anume pentru oficiul parohial, apoi mutarea arhivei de ici colo în cazuri de deces al preotului paroh, au făcut să se piardă multe din aceste importante documente de istorie bisericească. Fiecare paroh era obligat a prezenta anual episcopului un raport despre frecvența la biserică și îndeplinirea practicilor religioase de către enoriași, nominalizându-i pe cei care n-au fost la biserică de 5 sau 10 ani⁴⁰¹.

³⁹⁵ Pentru amănunte vezi: Ioan Bolovan, *Registrele parohiale de stare civilă din Transilvania – izvoare de demografie istorică*, în „R. A.”, seria a III-a, vol. I, nr. 1-2, 1995.

³⁹⁶ S. Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, p. 45.

³⁹⁷ Parohia ortodoxă sârbă din Arad avea matricole din anul 1727, parohia ortodoxă română din Arad le avea din 1730, iar cea de la Nădlac din 1773. În majoritatea celorlalte parohii din protopopiatele arădene, matricolele parohiale au fost introduse în 1779 (vezi: *Îndrumător în Arhivele Statului județul Arad*, vol. I, București, 1974, pp. 190, 209). Încă înainte de *Rescriptul declaratoriu* (1779), mitropolitul Vichentie Ioanovici Vidak (1774-1780), introduce în 1776 formulare pentru înregistrarea botezurilor, cununiilor și a înmormântărilor (S. Anuichi, *Relații bisericești româno-sârbe*, p. 986).

³⁹⁸ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 154, p. 429; N. Bocșan, *Populaționismul în politica reformistă a Habsburgilor în Banat în secolul al XVIII-lea*, în vol. „Sabin Manuilă. Istorie și demografie. Studii privind societatea românească între secolele XVI-XX” (coordonatori: Sorina Bolovan și Ioan Bolovan), Cluj-Napoca, 1995, p. 82. Marea majoritate a parohiilor aveau matricole din 1779. Numai la Arad-Centru din 1730, iar la Pecica din 1755, cf. A. N. D. J. Arad, *Colecția registrelor de stare civilă*.

³⁹⁹ Sorina Bolovan, *Legislația cu caracter matrimonial la românii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Studii de Istorie a Transilvaniei” (coordonatori: Sorin Mitru, Florin Gogâltan), Cluj, 1994, p. 170.

⁴⁰⁰ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale*, doc. 13, f. 57.

⁴⁰¹ Șt. Lupșa, *Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, p. 789.

Marea majoritate a clerului de mir înțelegea însemnătatea "purtării" la zi a matricolelor, însă s-au înregistrat și neglijențe în administrația parohială. Pentru unii, oficiul parohial și arhiva, erau "un malum necessarium", rapoartele și consemnările oficiale devenind o incomodare iar ordinele circulare ale ierarhiei superioare ecleziastice fiind considerate ca hârtii de prisos.

Din unele rapoarte ale protopopilor reiese că mulți preoți nu țineau aceste protocoale, unii timp de câțiva ani. Acesta este și motivația circularei din 20 august 1786 a episcopului Pavel Avacumovici, în care își arată nemulțumirea de lipsurile constatate de groful Teleki „fișpanul Orășii Mari”. Protocoalele bisericesti, în multe locuri „fără rând stau”, iar în alte locuri „fără socotință” nu se află scris nimic. Episcopul cerea protopopilor să ia măsuri pentru îndreptarea acelor nereguli ale preoților parohi⁴⁰².

Nici la începutul secolului al XIX-lea ținerea protocoalelor nu era încă respectată peste tot. Pentru a preveni în continuare aceste nereguli, la 24 aprilie 1813, mitropolitul de la Carloviț, cerea preoților să introducă, acolo unde nu existau, și să țină la zi protocoalele bisericesti, iar protopopilor să le controleze periodic⁴⁰³. La 29 aprilie 1826, episcopul Iosif Putnic, îl înștiința pe protopopul Gheorghe Alexici al Aradului, care îndeplinea și funcția de asesor consistorial, că preoții din Tauț (Daniil, Ioan și Teodor), "care pentru o foarte mare nebăgare în seamă și negrijire ce lor fost avută ei întru ducerea Protocoalelor Matricolare, adeca: a Botezaților, Cununaților și a Morților și pentru o așa netrebnică...și prejudecare de a rade Protocolul Botezaților în care în loc de nume fameesc au pus bărbătesc". Episcopul era nemulțumit de felul în care înțelegeau unii preoți să țină protocoale, îndemnând pe protopop să ceară fiecărui preot ca "neîncetat pază bună înainte să pună întru ducerea și ținerea curățeniei a Protocoalelor Matricolare"⁴⁰⁴.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea se înregistrează o serie de acțiuni pentru ca matricolele bisericesti să fie redactate numai în limba maghiară. Prin legea XXIII din 1827 s-a stabilit ca un exemplar din matricolele bisericesti să fie expediate și autorităților comitatense „pentru ca nu cumva prin ruina sau stricarea singurelor exemplare originale să se împedecă procedura de statorirea descendențelor genealogice sau să se ivească alte complicații”. La începutul anului 1828, Adalbert Bittó, vicecomitele Aradului, solicita episcopului ca matricolele să fie scrise în maghiară sau latină, sau cel puțin cu litere latine. Consistoriul eparhial arădean, în ședința din 21 februarie 1828, constată ilegalitatea cererii vicecomitelui și hotărăște ca matricolele să fie redactate în continuare în limba română, limbă în care se săvârșeau și serviciile divine. Hotărârile Consistoriului

⁴⁰² A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registru 1 (1784-1892), nen. Circulara episcopului Pavel Avacumovici din 20 august 1786.

⁴⁰³ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 78.

⁴⁰⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopia ortodox român Arad*, dosar 9/1826, f. 1.

eparhial au fost trimise episcopului administrator, Iosif Putnic de la Vârșeț, care le-a aprobat constatând și el ilegalitatea și impracticabilitatea cererilor⁴⁰⁵.

Preoții îndeplineau, fără nici o retribuție, importante servicii autorităților laice. Uneori, autoritățile politice, prin ierarhi, apelau la preoți ca "prin predici în biserică, precum și prin sfaturi private la ocaziuni binevenite (cununii, botez, înmormântări), când poporul este adunat, se-lu sfătuească, și se-lu lumineze asupra importanței îngrijirii a sănătății [...] er în acele cazuri când în vre-un'a, seu alta comuna s'ar ivi morburi epidemice - despre acelea se ni se facă îndată aici aretare, ca se potemu interveni și noi din partea nostra, la autoritățile politice, spre a lua dispozițiunile necesare pentru prevenirea și delaturarea reului". Preoții erau îndrumați a atrage atenția enoriașilor în cazurile în care se produc morburi, având datoria a-i sfătui, în interesul lor, al familiei și al întregii comunități, să se ferească de lucruri, prin care pot "să-și atragă asupra morburi". La 11 martie 1809, episcopul Pavel Avacumovici al Aradului distribuia protopopului Nicolae Popovici al Hălmagiului 14 exemplare din *Îndemnare către părinți*, tipărită în românește, privitoare la vaccinarea antivariolică, cu îndemnul ca fiecare preot să o citească de două ori pe an și să sfătuiască părinții ca "în tot modrul ca pre copii să-i netemut ducă la doftori sau felceri [...] pentru altuirea cu bubatul de vacă, arătându-i cumcă folositoare acesata lucruri a altuirii cu bubatul de vacă mântuie pre copii în toată vieața de bubatul firesc, ce iaste cea mai grea boală dintru toate, cu care să pedepsește neamul omenesc"⁴⁰⁶.

La 22 iunie 1816, Prefectura comitatului cerea Consistoriului ortodox de la Oradea, iar acesta printr-o circulară, cerea ca preoții și cântăreții bisericești să învețe de la medici comitatului a vaccina bolnavii⁴⁰⁷, mai ales în cazuri de epidemii dovedindu-se a fi foarte utili.

IV. 5. Veniturile clerului de mir

Parohiile, în general nu aveau averi, provenind dintre localnici, preoții trăiau pe moșiile lor familiale sau achiziționate, obișnuit iobăgești și supuse la obligații de muncă, la taxe, daturi și onorarii. Cum religia ortodoxă nu făcea parte dintre religiile *recepte*, nici preoțimea ortodoxă nu se bucura de beneficiile și privilegiile preoților acelor religii. Raporturile cu statul și cu domnul de pământ au rămas mereu discutabile⁴⁰⁸.

⁴⁰⁵ Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 25-26, 31-33.

⁴⁰⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Episcopia ortodoxă română Arad, Actele revoluției de la 1848-1849*, dosar 383/1848, f. 1-2; Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, pp. XII-XIII, nota 4; *Grija pentru sănătate. Primele tipărituri de interes medical în limba română (1581-1820)* (Selecție, transcriere și comentarii de G. Brătescu), București 1988, pp. 141-144.

⁴⁰⁷ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 79.

⁴⁰⁸ D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1986, p. 99.

În părțile arădene, în secolul al XVIII-lea, statutul clerului de mir era definit prin regimul privilegiilor ilirice, care reglementa atribuțiile și obligațiile sale, într-o formulă avantajoasă în raport cu poziția asigurată clerului și religiei ortodoxe din principatul Transilvaniei din sistemul medieval al celor „trei națiuni” și patru „religii recepte”⁴⁰⁹.

Toate hotărârile adoptate după *Rescriptul declaratoriu* din anul 1779 sunt în rezonanță cu ideea conform căreia preotul trebuie întreținut de comunitatea locală. Singurele variabile care apar ating valoarea „birului” preoțesc, a taxelor bisericești și a pământului parohial, a sesiei. O importantă rezoluție imperială, pe această temă, a fost emisă la 18 martie 1788, sub numărul 11 676, pentru „mai bun grecești neunite legii parohiilor traiului [sorguire]”. Semnatarii rezoluției, membrii ai „Sfatului țării ungurești”, amintesc averile acordate și permise clerului prin „puterea poticnitului Declaratorium” și cer ca acesta să fie sprijinite „și nicăierea să nu se lase, ca acele de la cler să să tragă și împruțineze. Deci tuturor varmegiilor cu pre înalt numele să poruncește ca or în ce vreme greceasc neunit cler pentru strângere veniturilor sale sau roștanțiilor agiutor va cere, același în toată vreme a le da să nu tănuiască”⁴¹⁰.

Rezoluția imperială face posibilă încheierea de contracte între preot și comunitate, în care se specifică obligațiile enoriașilor față de preot, încheiate în fața autorităților laice: „slobod parohialnice așăzământuri, slobod și contacturi cu oamenii a face pot”, însă numai cu încunoștințarea „Domniumului și Varmegii”. Era o măsură binevenită pentru a întări legătura dintre cele două părți, dorindu-se evitarea pe mai departe a unor conflicte între comunitate și preot⁴¹¹.

Pentru a ne face o imagine asupra elementelor unui contract încheiat între preot și comunitate, exemplificăm cu punctele înțelegerii încheiate în parohia Căbești din comitatul Bihor: „Contractă ! Adică carte de tocmeală între satul Căbești cu popa care în adică ce plată or da popii: 1) birul toată casa o vică acar ce fel de sămănătură; 2) eclejie toată să fie în mâna popii; 3) pentru slujba [prohodului] de o[m] mare 2 fl.; 4) pentru slujba prohodului de prunc 30 hr.⁴¹²; 5) de cununie 1, 2 a 3 oară 1 fl.; 6) de botez cu 17 hr.; 7) de o sfeștanie 7 hr.; 8) de m[o]l[i]tvea toată casa 3 hr.; 9) clacă toată casa până la amiază, su 6 hr.; 10) un stâlp de Evanghelie 51 hr.; 11) de maslu la tot popa 17 hr.”. Contractul semnat la 21 martie 1794 de 18 persoane din Căbești, în frunte cu Drula Ursan „fio biro”, care și întărește cu sigiliul satului, iar după el urmează Blajă On „perțeptor”, și alții. La urmă, contractul este contrasemnat de protopopul Ianoș Ștef care este

⁴⁰⁹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986, p. 325.

⁴¹⁰ C. Apati, *Aspecte privind sursele de venit ale clerului parohial ortodox din Partium (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, în „Analele Universității din Oradea”. Istorie-Arheologie, Tom XIV, 2004, pp. 89-90.

⁴¹¹ *Ibidem*, p. 90.

⁴¹² Crițari.

autorul contractului. Nerespectarea celor consemnate, de către oricare dintre părți, atrăgea după sine o amendă de 40 florini, pe care o încasa Consistoriul eparhial⁴¹³.

În perioada posteroară monarhiei luminate o serie de reglementări prelungesc demersurile reformatoare în domeniul ecleziastic pe linia raționalizării și ridicării calitative a statutului social al clerului. Articolul dietal XXVII din 1791, prin care se recunoaște confesiunea ortodoxă în Ungaria, invocând și vechile privilegii ale ortodocșilor față de clerul catolic, la care au fost supuși credincioșii de rit grecesc⁴¹⁴.

În anul 1808 se arăta că venitul episcopesc și parohial s-a fixat cu patru decenii în urmă (1768) și doar episcopul Pavel Avacumovici a beneficiat de ameliorări. Problema a fost reluată și în anii următori. Din cauza sărăciei credincioșilor din parohii, încasarea modestei dotații episcopesci întâmpina multe dificultăți⁴¹⁵.

La 12 februarie 1812, Consiliul Locumtenențial reconfirma dreptul preoților la o sesie parohială și susținerea de dăjdii, indica posibilitatea ca enoriașii să lucreze sesia parohială, să aducă lemne preotului numai de bunăvoie și în urma înțelegerii în fața autorităților politice și bisericești, preciza dreptul locuitorilor de a plăti obligațiile către preot în bani sau în natură. Din acest prilej s-a făcut conștientizarea preoților de la Arad și a sesiunilor parohiale și se reduce numărul preoților. Pe temeiul „privilegiilor ilirice” însă, și al împrejurării că orașul este mare, s-a insistat pentru păstrarea numărului de până atunci al preoților. În urma unei anchete, că preoții de abia aveau câte 60 de case și că birul de la cestele reprezintă puțin pentru nivelul de trai, iar credincioșii și-au vândut o parte din pământurile, mai ales intravilanele ce le aveau la locuri mai de seamă în interiorul orașului, care a trecut astfel în mâinile celor de alte confesiuni. În aceste împrejurări, comitatul Aradului repune în discuție reducerea preoților, pentru o ameliorare a nivelului lor de trai. Astfel, la cele două biserici din orașul Arad⁴¹⁶, funcționau numai patru preoți, iar la biserica din Gai, din apropierea orașului, numai unul singur⁴¹⁷.

În perioada războaielor napoleoniene, au apărut tensiuni între preoți și credincioși, în ce privește plata stolei. Unii preoți nu mai slujeau nici la înmormântări fără a li se achita înainte taxele cerute, lăsând oamenii neîngropați: „întru atâta s-au nebunit, întru aceia a sa primire de ștolă, cât dacă omul sărac parohialnic al său preste ștolă cuvincioasă și au rânduit a pune mai întâi banii jos precum el, adică parohul, poștește n-ar vre sau n-are putere a împlini, slujba sa ce

⁴¹³ C. Apati, *op. cit.*, pp. 90-91.

⁴¹⁴ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 206, pp. 481-482.

⁴¹⁵ E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 493.

⁴¹⁶ Este vorba de bisericile „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul” și „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”.

⁴¹⁷ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregaționum*, nr. 426/ 1812, f. 1; vezi și C. Apati, *op. cit.*, pp. 92-94.

preotească nu vrea, ce lasă spre [prind] mărtorie a zăce în casa omului și nu-l vrea a-l îngropa pân ce nu pune după pofta lui, a parohului ștoala jos, preste lege”. Prin rezoluția din 1812 s-a dorit ca aceste negocieri dintre preoți și credincioși să fie oprite. Nereușindu-se, ei i s-au adăugat și alte măsuri, ordine emise de Episcopia Aradului. Amintim în acest sens circulara din 12 martie 1813 care cuprinde un tabel cu taxele pentru serviciile religioase⁴¹⁸:

[tipul slujbei]	Rf.	h.
Pentru îngropăciune de la gazda cel bun, până la 7 ani	-	-
De cele mai bătrâne fete	5	8
De cei de mijloc	3	30
De cei slabi	-	48
Pentru cununie	1	8
Pentru bir, de la cei gazde	1	8
De la cei de mijloc	-	34
Pre cei slabi ai îngropa în cinste	-	-
Pentru sfeștanie	-	7
Pentru sfințirea apei [a moașei]	-	17
Pentru un paraclis	-	7
De tot stâlpul care va vrea să se citească	1	-

Între subiectele cuprinse de rezoluția din anul 1812 se numără și convertirea birului preoțesc din produse naturale în bani. Aceasta s-a produs la sugestia statului, așa după cum lasă să se înțeleagă o circulară din 1817 publicată în Episcopia Aradului, care face trimitere la *Rescriptul declaratoriu* din 1779. În circulară se prevede că așa după cum „s-au arătat pretutindeni, pe ușile bisericilor ci și cu prilejul acesta și aceasta învățătură s-au dat lor ca birul după îndreptarea mai nainte de 38 de ani făcută, parohilor să[-i plătească] nu în grăunte sau în natura sa, ci în bani, în foarte mic preț să i le deae”⁴¹⁹.

Cu toate că în urma circulării cei mai avantajați erau preoții, devalorizarea și scumpirile din epocă, în cele din urmă însă, devenind dejavantajos pentru clerici. Pentru ca situația să nu degereze, arhimandritul Procopie Bolici, administratorul eparhial de atunci, la 10/22 februarie 1817 s-a adresat vicecomitelui comitatului Arad, Ioan Covaci, prin care îi cerea să se reamintească credincioșilor din parohii prevederile rezoluției nr. 2926 din 11 februarie 1812, în primul rând, cei care dețineau pământ „nu în bani, ce în grăunțe să deae”; în al doilea rând, cei care nu au pământ „nu după îndreptarea cea mai nainte de 38 de ani rânduită ce în urmarea preaînduratului de mai multe ori atinsului intimat, după preț, precum să va putea [pogodi]”. În final, cere ca rândurile „punctumului al 7-lea” să fie interpretate de așa natură încât „să se rânduiască ca voința ce alejerii a

⁴¹⁸ C. Apati, *op. cit.*, p. 95.

⁴¹⁹ *Ibidem*, p. 96.

parohianilor lepădându-să..., sau în grăunte, sau în bani după curgătoriu prețu în secere, parohilor să se dea”⁴²⁰.

Problema a fost dezbătută în ședința generală comitatensă din 20 martie 1817, în privința stolei luându-se decizia ca să fie respectat punctul al doilea al rezoluției din 1812: „celea ce se atinge de îmbunarea stoalei [...] ace după înțelegere atot preafnaltei rezoluții din anul 1812, punctumul al 2-lea”. În privința birului, se cerea să fie achitat în natură, de cei care aveau pământ, iar ceilalți să-l plătească în bani „după umblarea în vremea secerii a bucatelor prețul”⁴²¹.

Într-o conscripție din anul 1819 a parohiilor din varmeghia Bihorului, la cele mai multe parohii se menționează că unele parohii aveau pământ parohial între 1 și 30 lanțuri, altele nu aveau nici un lanț de pământ. Preoții din Oradea-Mare și Oradea-Olosig erau plătiți în florini, pe când cei din parohiile rurale erau plătiți numai în natură, de la fiecare casă primind câte o vică de grâu sau porumb⁴²².

Având în vedere faptul că mulți preoți nu-și puteau încasa stola sau unii enoriași rămâneau cu datorii față de preoții lor, în 1821 este publicată o „Înșciințare”⁴²³ despre „cum tribuie preoții neuniți pentru slujbele sale dela poporeni săi să ie stola sau plata sa, pe scurt scoase din Regulamentul pentru neuniți prin Înalta Împărăție în anul 1776 întăritu”⁴²⁴.

	Rf.	xr.
Pentru cununie neluînd la socoteală a câta căsătorie a antăia, a doua, sau a trea, ne făcând și atunci nici o deschilinire, când văduva, se mărită după holtei, sau sprintariuz sau când văduvu ia fecioară preste tot	1	8
Pentru îngropăciunea pruncului, care au murit nefiind încă de 7 ani, și pentru binecuvântări sau sfințirea apei	1	12
Pentru îngropăciune persoana mai mare de 7 ani, fie bărbat, fie femeie, de are averi mai multe	5	8
De are averi de mijloc	3	30
De are averi numai pe subțire	-	48
Iar de la cei ce sunt foarte săraci, pentru îngropăciune să nu se ie, și despre aceasta să aibă grijă Diregătorele locului		
Iar plata sau biru preotului preste an, fiecare casă va da de este în bună stare	1	8
De este în stare de mijloc	-	18
Pentru slijbele care urmează nu e dator nimene să plătească fără numai acela, care le poșteșce		
Fieștecare preot, care afară de parohul locului se cheamă la îngropăciune fără de deschilinire	• -	7
Care dorește a ține Sărbătoare a Patronului familiei sale, pentru Coliva sau	-	10

⁴²⁰ *Ibidem*, pp. 96-97.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 97.

⁴²² C. Apatî, *Conscrierea din anul 1819 a parohiilor ortodoxe din Bihor, Anexa*, pp. 38-59.

⁴²³ Fiecare parohie a primit câte două exemplare din această “Înșciințare”, una urmând să fie lipită pe ușa bisericii, cealaltă la “judete sau la biraiiele satului”.

⁴²⁴ B. A. O. R. Arad, *Fond Gh. Ciuhandu*, dosar 75, f. 8-9.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Binecuvântarea grâului fert, și a plăcintei va plăti		
Pentru rugăciunile și Stropirea cu apă binecuvântată, care s-a făcut în casa muierii, care a născut prunc, de are averi foarte bune	-	17
De are averi puține	-	7
Pentru o Liturghie	-	17
Cine în 40 de zile după sfârșitul Liturghiei poftesce să se facă Rugăciuni sau parastas va plăti	1	8
Pentru Pomenirea morților, sau pentru pomelnic peste tot anul	1	12
Pentru Maslu fieștecării preot	-	17
Care poftesce să se citească la mort stâlpi, pentru fiecare stâlp	1	-
Pentru cetirea Psaltirei întregi	1	45
Pentru citirea Paraclisului Precistei, sau Rugăciunilor către Născătoarea de Dumnezeu ori pentru bolnav, ori pentru sănătos	-	7
Pentru Apa sfințită sau binecuvântată, care la Bobotează se poartă pe la căși	-	7
Care poftesc, ca peste tot anul în toată Domineca sau în 52 de Domineci să se sfințească apă în casa lui va plăti	4	15
Iar cine poftesce Sfințirea aceasta mai arareori pentru fieștecare Sfințire va plăti	-	7
Protopopului pentru țedula, sau carte despre trei strigări i se cade numai	-	7
Cine poftesce un sărindari întreg, care stă din 42 de Liturghii plătește	10	-
Pentru o jumătate de sărindar sau 20 de Liturghii	5	-
Care voiesc să li se facă în Mănăstiri sau în Parohii sau la Episcopii Parusie, decumva nu dau Porție ⁴²⁵ vor plăti	75	-
Iar Porției, sau cei ce dau Porție	30	-

În continuare, „Înscințarea” cuprinde unele precizări legate de starea materială a „poporenilor”. Cei de „stare bună” erau „săteni și țin o moșie sau o Sesie întreagă; Iară de sunt orășeni, sau cetățeni care dau Porție pe an mai mult decât 20 fl”. Ce considerați de categoria a doua sau din clasa mijlocie, erau aceia care dețineau o jumătate de „moșie” sau care, în cetate sau oraș dau o porție pe an mai mult de 10 florini. „Iar celelalte case toate, care nu au până la jumătate de moșie, precum și acele, care în cetăți sau în orașe porția sa peste an o plătesc 10 florini sau mai puțin, la a treia clasă, sau între acea se socotesce care au averi puține. Pentru acea să nu se îngreuesc cu mai mare taxă de stolă, decât precum mai însus este mărginitu pentru cei săraci”⁴²⁶.

Cu toate că prin rezoluția imperială din 12 februarie 1812, sesiile parohiale erau scutite de efectuarea prestațiilor și sarcinilor publice, în anul 1829 se înregistrează o serie de plângeri ale preoților către episcop, acuzând adunarea nobililor comitatului Arad că îi obligă la efectuarea anumitor prestații și sarcini⁴²⁷. După numirea, în 1829, a episcopului Nestor Ioanovici (1829-1830), demersurile

⁴²⁵ „În satele în care pământurile și locurile nu sunt împărțite în Sesii, Porția, care o dau Cășile trebuie să fie îndreptate, cum să plătească preoților. Adecă, cei ce dau portie mai mult de 20 de florini să se socotească a fi în stare cea mai bună, cu ce dau de 10 florini mai mult în cea de a doua, iară cei ce dau 10 florini sau mai puțin, aceia sunt în starea cea mai de pe urmă”. Cf. B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 75, f. 9.

⁴²⁶ *Ibidem*.

⁴²⁷ A. N. D. J. Arad, *fond citat*, nr. 1122/1813, f. 1.

în vederea îmbunătățirii situației clerului pe linie oficială se amplifică. În scurta sa păstorire intervine cu hotărâre la forurile administrative pentru asigurarea pe seama clerului ortodox a unui tratament similar cu cel de care se bucura clerul catolic, pentru înlăturarea abuzurilor stăpânilor de pământ împotriva confiscării pământurilor bisericești și a impunerii unor dări nedrepte. El a obținut din partea Consiliului Locumtenențial contracararea erodării, prin deprecierea monetară a veniturilor stolare realizate de clerul său. În urma acestei intervenții, taxele stolare puteau fi încasate de la credincioși, pe măsura admisă de stolarul din 1777, în monedă convențională sau după cursul de 250 florini în bilete de bancă sau în valută vieneză⁴²⁸.

IV. 6. Abateri disciplinare ale clerului

Starea precară de ansamblu a societății rurale românești, zugrăvită în tonurile cele mai negre de unii cărturarii ai epocii, se răsfrâng și asupra conduitei morale, mai ales atunci când aceasta este măsurată după codurile, încă atât de străine ei, ale lumii moderne „civilizate”. În cadrul societății în care trăia marea majoritate a clerului de mir, a cărui atribuții “iaste numai să slujească împăratului și marelui arhiereu, Domnul nostru Iisus Hristos”⁴²⁹, preotul trebuia să fie model de conduită morală. Imaginea unui cler atins de corupție morală, nu concordă întotdeauna cu cea transmisă de o istoriografie partizană, pudică și edulcorantă. Din păcate, realitatea a oferit numeroase exemple negative și în rândul clerului, alcătuit din oameni cu calități remarcabile, unii însă cu vicii și pasiuni lumești.

Amintim cazul preotului Nicolae Popovici din Sititelec, de care, în 20 decembrie 1786, enoriașii se plâneau episcopului de la Arad, că de trei decenii de când era în parohie, „și-a petrecut mai toată viața beat”. Atunci când a fost introdus în parohie și un al doilea preot, a început să blesteme pe episcop și refuza să-l mai pomenească la sfintele slujbe. Credincioșii cereau episcopului să-l mute din parohie, iar în locul său să fie transferat preotul Ladislau Crainic din Nojorid⁴³⁰.

Amintim doar cazul preotului din Petreu (protopopiatul Lunca), care, în 1794, era acuzat de un comportament imoral. Umbla beat prin parohie și profera sudalme la adresa credincioșilor⁴³¹. Astfel de cazuri erau des întâlnite în parohiile din cuprinsul eparhiei arădene. Alte abateri disciplinare ale preoților au fost

⁴²⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 49; L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 327.

⁴²⁹ *Îndreptarea legii*, 1652, București, 1971, p. 125, glava 91.

⁴³⁰ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, p. 11. Încă din 1783 credincioșii se plâneau de comportamentul său, iar sub administrația arhimandritului Pavel Avacumovici, popa Nicolae este oprit de a mai săvârși sfintele slujbe.

⁴³¹ Mihai Georgiță, *Frământări confesionale în Bihor (sfârșitul secolului XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în “A. M. P.”, XXVIII-XXIX. Istorie-Etnografie-Artă, 2006-2007, Zalău, 2007, p. 116.

prezentate la 7 decembrie 1786, episcopului Pavel Avacumovici de către protopopul Atanasie Roșu al Inelui⁴³².

Asemenea abateri ale clerului au determinat reacții atât din partea ierarhiei superioare ecleziastice, care a căutat să elimine abaterile de la ordinea morală tradițională impusă de Biserică prin canoane, cât și din partea enoriașilor, interesați ca astfel de „modele” comportamentale să nu prolifereze în mijlocul lor. Încălcarea moralității, frecvent menționate în documentele oficiale, în sancțiuni și circularele emise de ierarhia ecleziastică, atrăgând după caz, caterisirea sau afurisirea. Cu scoaterea din preoție se pedepseau clericii care proferau injurii la adresa arhierelui; pentru insulte aduse altui preot sau diacon, cel vinovat era afurisit, erau proprietari de cârciumi, aveau în schimb, dreptul legal de a da cu chirie astfel de localuri; furau, jurau strâmb, duceau o viață desfrânată sau se îndeletniceau cu vrăjitoria⁴³³.

În urma unor abateri disciplinare grave, urma caterisirea sau depunerea din treaptă, ce se făcea prin ștergerea numelui celui depus din catalogul clericilor, prin luarea tuturor semnelor distinctive ale treptei ierarhice, prin rostirea formulei „nevrednic este” și prin citirea sentinței de depunere în biserică, fiind de față credincioșii acelei parohii.

Deși prin § 42 al *Rescriptului Declaratoriu* (1779) se prevedea ca preoții să nu perceapă taxe pentru înmormântare de la „poporeni săi cei de tot săraci”, în caz contrar „de slujba și venitul preoțesc în veci să se lipsească”. Cu toate acestea, preotul Longhin Bucatoș din Cuied, pe un „țigan sărac poporan al său cu numele Petru Iank fără de înainte plătire a-l îngropa n-a vrut, măcar că văduva muere acestui mort, i-au făgăduit că cu vremea ce să cuvine îi va plăti”. Consistoriul eparhial, în ședința din 28 iunie 1826 hotărăște ca preotul din Cuied să fie lipsit „de slujba și venitul preoțesc în veci”⁴³⁴.

Protopopul Zaharia Protici al Vărădiei de Mureș, la 17 martie 1817, este acuzat de mai mulți preoți din cadrul protopopiatul că percepe bani de la preoți și credincioși. De la preotul Vasile Jivulescu din Ilteu a luat 600 florini, promițându-i să-l preoțească pe fiul său, „pre care nici l-au preoțit, nici bani nu i-au întors”. Era acuzat că a luat bani și de la alți preoți pentru diferite motive. De la credincioși lua bani pentru diferite dispense pe care le acorda cu de la sine putere⁴³⁵.

În unele parohii, preoții „la ospete și nunți sau alte petreceri, la pomeni sau alte comandari [...] joacă, cîntă mergând acasă beți, cad pe uliți [...] fac comedie și joc pruncilor sau doară și alte scandale fac. Alții iară și îngâmfați de o trufie dohănind scandaliza poporul și iară și alte fapte și urâțanii [...]. Câtă răutate din

⁴³² Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. LVII, pp. 105-107.

⁴³³ *Îndreptarea legii*, p. 78, glava 10; p. 110, glava 65; p. 100, glava 47; p. 125, glava 91.

⁴³⁴ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiat ortodox român Arad*, dosar 6, f. 3.

⁴³⁵ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXXXIX, pp. 258-259.

așa necuviincioasă purtare a unor preoți, că aceia urmează în popor, carele în toate urmează pilde păstorului său sufletesc și înaintea căruia preotul dedând chemarea sa e îndatorat a străluci cu pilde și fapte bune. Câtă scădere în cele fapte neavând un preot că aceia preoți înaintea poporului și așa cuvântul lui tocmai nimic pretindea de către popor, de câtă răutate pentru însuși așa de preoți din însuș răsfrânare poporului”⁴³⁶. Unii preoți erau acuzați că viețuiau „cu muieri străine spre batjocora și răzvrătirea neamului nostru celui creștinesc și nici nu se rușinează de așa fapte”⁴³⁷.

Episcopul Pavel Avacumovici se arăta nemulțumit de faptul că unii preoți umblau îmbrăcați țărănește, iar cei ce aveau reverendă o purtau cu brâu roșu. Cea mai mare parte a preoțimii nu purtau haine preoțești nici „în biserică când împlinesc lucrurile cele sfinte [...] și în tot locul umblă în niște chepenegse unse și sdrențoase îmbrăcați, în haine mirenești, ba încă nici în cele mirenești ci numai în chemeșe și în izmene, nepieptănați, nespălați, în unse cisme, care sunt numai pentru boari”⁴³⁸. Fiind nevoit să ia măsuri, episcopul Pavel Avacumovici, prin circulara din 31 iulie 1813, cerea preoților ca la lucru să meargă îmbrăcați țărănește, dar în fața superiorilor sau a funcționarilor publici să apară în reverendă, nu cu brâu roșu, care nu îl putea purta decât administratorii protopopești, protopopii și asesorii consistoriali, preoții de rând putând numai brăul albastru⁴³⁹. Problema îmbrăcămintei preoților se află și în atenția adminisistratorului eparhial Iosif Putnic, care, prin circulara din 28 mai 1819, le cerea tuturor să se îndrepe și să intre în normalitate⁴⁴⁰.

Unele rapoarte ale protopopilor, redactate în urma vizitelor efectuate în parohii, aruncă o lumină nefavorabilă asupra clerului de mir și dintr-un alt punct de vedere. Erau preoți la care le lipsea iubirea și râvna față de „Casa Domnului”, neglijându-și „datorințele rituale”, nu numai că în zilele de rând nu săvârșeau Utrenia și Vecernia „după datina bisericii noastre a Răsăritului”, existau preoți care nici în zilele de sărbătoare sau duminici, nu le săvârșeau⁴⁴¹. Administratorul eparhiei, episcopul Iosif Putnic, la 28 mai 1819, se arăta nemulțumit de atitudinea preoților care „foarte rar merg la biserică și nu împlinesc pravilele bisericii, cele așezate pentru bună starea poporului deși trei sau patru la o biserică sau la un sat”⁴⁴².

⁴³⁶ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiat ortodox român Arad*, dosar 9, f. 154-155. Comportamentul preoților este condamnat și în circulara din 1 iulie 1820 a administratorului eparhial, episcopul Iosif Putnic. B. A. O. R. Arad, *Fond Gh. Ciuhandu*, dosar 78, f. 109.

⁴³⁷ *Ibidem*, f. 106.

⁴³⁸ *Ibidem*.

⁴³⁹ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 78.

⁴⁴⁰ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 78, f. 106.

⁴⁴¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Protopopiat ortodox român Arad*, dosar 6, f. 171.

⁴⁴² B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 78, f. 106.

Preoții Simion Bordaș din Micherec, Nicolae Mașcaș din Batăr, Chiril Popovici din Căuașd, toți din protopopiatul Oradea-Mare, erau „cam bețivi”. „Purtare rea și bețiv” avea și Aron Popovici din Valea Mare de Codru, la fel și Alexie Popovici din Rohani și Nicolae Popovici din Cheșa. Conscripția din 1815 a clerului din comitatul Bihorului menționează că unii preoți erau „îndărătnici” (Mihail Popovici din Râpa), alții nu aveau un mod de viață compatibil cu misiunea preoțească, erau „neascultători” (Ioan Popovici din Căpâlna), alții „nepășnici” (Ioan Tat din Cărăsău). Un caz mai aparte este cel al preotului Sofronie Popovici din Cârpeștii Mari, care a fost închis timp de un an și jumătate pentru furt: „acest preot iaste om foarte cu purtare rea și pentru furțișag a fost osândit la robie un an și jumătate”⁴⁴³.

De-a lungul timpului s-au înregistrat și altfel de abateri disciplinare din partea preoților. Ele erau diverse. La 25 aprilie 1818, credincioșii ortodocși din Ștei, arătau că din vremuri imemorabile frecventau biserica din hotarul Sediștii, dar, la Paștile din acel an, preotul Vasile Popovici nu i-a admis a lua Paștile ci a pus pe crâșnic să-i separeu de ceilalți credincioși. Cazul urma să fie anchetat de protopopul din Meziad, Teodor Balint parohul din Mezieș⁴⁴⁴.

Preoții Sava Popovici și Ioan Jacoșu din Sâmbăteni, pentru amestec în treburile comunale, îndemnând pe enoriași să-l destituie pe notar, la cererea viceșpanului Ioan Vasarhelyi, în 1826 sunt judecați la trei luni de arest în închisoarea comitatensă. Preotul Nicolae Teleceanu din Covăsânț, pentru că mai înainte a fost neguțator de vin și țuică, apoi a scris împăratului mai multe epistole, în care a semnat ca grof al Aradului, prinț al Bodrogului, în anul 1825 i s-a luat darul preoției⁴⁴⁵.

Pentru că a grăpat la câmp într-o zi de duminică după amiază, preotul Mihail Nemeș din Cintei, a fost judecat și pedepsit la 15 zile de arest. Sava Popovici și Ioan Jacoșu din Sâmbăteni, pentru amestecul în problemele comunale, îndemnând locuitorii să-l îndeprăteze din post pe notar, în 1826 au fost judecați și pedepsiți la trei luni de închisoare în arestul comitatului. Aceștia au fost judecați după „canoane și rânduieli împărătești”. Ce se atingea de Episcop și Consistoriu, nici ei nu tolerau abuzurile și comportamentul imoral al preoților. Dacă vreun preot mergea la târg și el mâna boii la car sau caii la căruță, ori își vindea el bucatele, era spru pedepsit. Mai erau pedepsiți cei care nu umblau cu reverență sau lipseau de la biserică în duminici și sărbători. Preotul Nicolae Teleceanu din Covăsânț, pentru că înainte erau negustor de vin și rachiu, apoi a scris împăratului mai multe epistole în care se prezenta ca grof al Aradului sau prinț al Bodrogului,

⁴⁴³ Pentru amănunte vezi: C. Apati, *Date privind clerul ortodox bihorean. Conscrierea realizată în anul 1815*, p. 4, Anexa, pp. 5-28.

⁴⁴⁴ Ștefan Lupșa, *Istoria parohiei Ștei*, Beiuș, 1942, p. 77.

⁴⁴⁵ Demetriu Popa, *Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în „Bis. și Șc.”, anul VII, nr. 48, 27 noiembrie/9 decembrie 1883, p. 420.

în 1825 i s-a luat darul preoției. Preotul Loghin Bucatoș din Cuied, în 1826, pentru că a refuzat să îngroape un țigan fără bani, „în veci a fost lipsit de preoție”⁴⁴⁶.

Se înregistrează abateri disciplinare ale clerului și de altă natură. Astfel, la 29 iulie 1819, Consistoriul eparhial arădean vestea că s-a făcut denunț la împărat că parohii ortodocși din districtul Beiușului nu conduc matricolele parohiale (botez, cununii, decedați), ordonându-se efectuarea unei anchete de către o comisie comitatensă, în prezența unui delegat al Episcopiei⁴⁴⁷. Preoții Daniel, Ioan și Teodor din Tauț pentru „macularea protocoalelor matriculare”, în 1826 au fost opriți pentru „totdeauna de la preoție”⁴⁴⁸.

IV. 7. Abuzuri împotriva clerului

Pe lângă abaterile disciplinare ale clerului se înregistrează și abuzuri împotriva lui. Locuitorii din Beliu se plâng că în ziua sărbătorii Nașterii Domnului din 1785, în timpul Sfintei Liturghii, „au venit ișpanul Beliului înaintea ușii bisericii și au strigat să iasă birăul și cu toți oamenii din biserică, fiind și haiducii la rugăciune, că-s români [...] și cu carele cu boii să meargă la slujba domnească, să ducă lemne la egărie”. În plângerea adresată la 12 ianuarie 1786 episcopului de la Arad, ei arată că abuzurile „ișpanului” se repetă mereu, astfel că “noi nu avem praznice cu așezământ din sfânta Biserică”⁴⁴⁹. De astfel de abuzuri se plâng, în noiembrie 1811, și enoriașii din Archiș, Cărand, Comănești, Groșeni, Hășmaș, Nermiș și Sâc, contra șpanului domeniului Agrișul Mic, reprezentant al Episcopiei latine din Oradea.

Nu de puține ori, preoții aveau de suferit și din cauza abuzurilor săvârșite de către autorități contra enoriașilor. Astfel, la 24 aprilie 1810, parohienii din Craiva, Ucuriș și Coroi, se plâneau că erau supuși la dijme constând din miei și stupi, iar pentru pământurile lor, neavând sesie, robotele iobăgești trebuiau plătite în natură, fără să se țină cont de nevoile serviciului preoțesc, neadmițându-li-se răscumpărarea lor cu bani. La 21 iunie 1810, notarul cercual din Pomezău se plângea că preotul Vasile Popovici din Sitani a fost obligat să lucreze cu credincioșii la câmp de ziua Înălțării Domnului. Cantorii din Sâc, Archiș și Nermiș, la 27 iunie 1816, cer să li se exopereze să-și plătească robota în bani, ocupația nepermițându-le să facă robote. În urma trecerii la uniție a unor credincioși, la 27 iunie 1817, enoriașii din Coroi se plâng de luarea bisericii și a întregii sesii parohiale, iar când aceștia au revenit la Biserica ortodoxă au fost siliți să-și răscumpere cu bani locașul de cult. Sesia parohială nu le-a fost înapoiată fiind luată de Episcopia latină de la Oradea. Jalba lor către episcopia de la Arad

⁴⁴⁶ *Ibidem*, p. 420.

⁴⁴⁷ Șt. Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, p. 81.

⁴⁴⁸ D. Popa, *op. cit.*, p. 420.

⁴⁴⁹ Ed. I. Găvănescu, *op. cit.*, doc. XLVIII, p. 87.

este reactualizată la 10 aprilie 1823 prin preotul Constantin Stanca, parohul din Coroi⁴⁵⁰.

Cu toate că legile interziceau arestarea preoților ca a simplilor iobagi, au existat totuși cazuri când autoritățile comitatense nu le recunoșteau. La 11 februarie 1815, Consistoriul de la Oradea protestează împotriva judecătorului Szent Iványi care l-a dus, pe preotul Simion Pușcău din Aștileu, legat în temniță, contrar legilor în vigoare. La 22 noiembrie 1817, Comitatul Bihor refuză Consistoriului orădean de a-i preda pe preoții parohi din Rieni și Aștileu, întemnițați. Tot la aceeași dată, Consistoriul se arăta nemulțumit de faptul că parohul din Cotiglet și fiul său, capelan, se plâneau că juzii îi scot la prestații pentru domnul de pământ⁴⁵¹. Asemenea cazuri s-au înregistrat și în anii următori.

Moise Nicoară în „motivele” lui din 17 iulie 1816, prezintă nenumărate abuzuri împotriva clerului. Astfel, preotul Cornea Vasile din Chisindia pentru a obține singhelia a trebuit să plătească 200 florini, pe lângă „3 acove de răcie și o pereche de mascuri” și pe protopopul care i-a dat recomandarea și cu un alt „acău de răcie și o clisă de o majă” a trebuit cinstit fiul protopopului. Pe episcop l-a mulțumit cu 100 florini. Când a ajuns în fața arhimandritului Moise Manuilovici, din 70 de florini câți îi rămăseseră, i-a întins și acestuia 50 florini, lăsându-și sieși 20 florini pentru reîntoarcerea acasă. „Cu silă, din punga preotului a răpit arhimandritul și restul lăsând pe preot flămând și ca vai de el să plece la drum fără nici un creițar”⁴⁵².

Preotul bun și cinstit care întreținea cu mare greutate parohia, se trezea într-o bună zi cu un înlocuitor, cu împuternicire de la protopop sau episcop. Dacă îndrăzneala să se opună, era aruncat în închisoarea de la sediul eparhiei și nu mai ieșea de acolo numai cu altă serie de plocoane și bani. Amintim cazul preotului Ghenadie Dobrei, care, după ce a păstorit 16 ani parohia Pleșa, iubit și respectat de credincioși, a ajuns, din cauza unui capelan protejat al protopopului dar și al arhimandritului Moise Manuilovici, să fie transferat în parohia vecină Căcărău (azi Joia Mare), un sat cu numai 45 de case⁴⁵³.

Administratorul parohiei din Oradea, preotul Meletie Stancovici, pentru că nu i-a plătit episcopului Pavel Avacumovici suma de 360 florini pentru a obține singhelia pe parohie, ducea o viață de mizierie cu cei cinci copii ai săi (punctul 11). Arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog era acuzat că a cerut bani de la preotul Ioan Popovici din Apateu, deși acesta îi dăduse pentru hirotonire episcopului P. Avacumovici⁴⁵⁴. Atunci când I. Popovici a venit pentru hirotonire, pentru că nu i-a dus bani arhimandritului, acesta l-a palmuit și l-a tras de păr în ușa bisericii (punctul 15). Tot arhimandritul Moise Manuilovici mai este

⁴⁵⁰ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 95, 96.

⁴⁵¹ *Ibidem*, vol. I, pp. 96-97.

⁴⁵² C. Bodea, *op. cit.*, p. 49.

⁴⁵³ *Ibidem*, p. 50.

⁴⁵⁴ Asemenea cazuri sunt frecvente. Vezi: *Ibidem*, doc. LXXIII, p. 244.

acuzat că scotocea prin hainele candidaților la hirotonie după bani, iar dacă nu găsea, le lua zălog hainele, ba uneori îi și bătea, așa cum a procedat cu preotul din Cocioba (punctul 16). Preotul Ioan Popovici din Ceica s-a plâns că deși acheltuit bani mulți, nu a reușit să-și sfințească fiul de diacon. Parohul Isaia Ștefan din Borșa, deși a primit în urmă cu 22 de ani parohia, a plătit episcopului 30 de florini, nu știe nici citi, nici scrie, iar protocoalele le conduce fiul său. Mai sunt prezentate și alte cazuri în care candidații la preoție au fost obligați să plătească episcopului anumite sume de bani pentru a primi hirotonia și o parohie (punctul 17). Parohul Ioan Popovici din Berechiu a fost ținut să taie lemne patru săptămâni la curtea episcopului, apoi trimis după bani și fiindcă n-a adus decât 150 florini, Moise Nicoară scria că l-a maltratat arhimandritul, preotul însă declară că de maltratare nu-și aduce aminte (punctul 19). Preotul capelan Ioan Boțco, ginerele protopopului de la Chișineu-Criș a cheltuit 300 florini pentru obținerea parohiei din orașul de reședință al protopopiatului, episcopului i-a dat 50 de florini, iar arhimandritului Moise Manuilovici un ducat. Întors cu singhelie acasă, el contată că episcopul i-a dat și celuilalt capelan Gavril Tomasisich singhelie pe aceeași parohie (punctul 20). Capelanul Nicolae Suciu din Giula, a plătit 126 florini episcopului și 25 arhimandritului Moise Manuilovici, pentru ca la moartea preotului paroh primește parohia. La moartea parohului i s-a promis însă unui sârb, capelan în Vásárhely, și el trebuind să-și vândă 6 vite și a da prețul episcopului pentru a-și putea păstra postul (punctul 21). Evreul Rubinovici, văzând că toate sânt de vânzare în Biserică, își părăsește soția și cinci copii, se botează și își luă o nevastă creștină, își cumpără o parohie și se puse să o exploateze cum a văzut pe episcop exploatând Episcopia (punctul 26)⁴⁵⁵. Erau acuzații grave la adresa ierarhiei sârbești și veneau întru întâmpinarea unei noi alegeri de episcop.

Acțiunea românilor contra abuzurilor ierarhiei sârbești a avut sprijin dezinteresat din partea unui „bătrân venerabil care se ostenea de 40 de ani pentru educația tinerimii”, în persoana lui Alois Mandik, director al Gimnaziului din Arad. Într-un memoriu adresat autorităților în august 1815, arăta că în multe sate sunt prea mulți preoți, ceea ce duce la neînțelegeri și certe între ei; că la hirotoniri nu se are învedere capacitatea și moralitatea candidatului. Episcopul Pavel Avacumovici și-a răsplătit servitorii și vizitii, hirotonindu-i de preoți și dându-le parohii. Cerea să se pună capăt acest abuzuri iar pentru pregătirea intelectuală a viitorilor preoți să se înființeze un seminar teologic⁴⁵⁶. De abuzurile sârbilor nu au fost ocoliți nici elevii preparanzi, nici profesorii de la Preparandie. Inspectorul Uroș Nestorovici voia să transforme cu totul școala românească într-o școală sârbească.

⁴⁵⁵ *Ibidem.*

⁴⁵⁶ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 191; T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, p. 181.

V.

Pregătirea intelectuală a clerului

V. 1. Câteva considerații

Instituită de Domnul Iisus Hristos, preoția are ca misiune esențială o întreită putere, de a sfinți, învăța și conduce parohia încredințată. Hirotonia, una dintre cele șapte Taine Sfinte ale Bisericii, dă acesteia structura ierarhică, puterile spirituale venind de sus, transmise de Domnul Iisus Hristos și nu de reprezentanții comunităților. În consecință, preotul este chemat să-și rânduiască viața și întreaga conduită, felul de a fi, mersul, cuvintele lui și în toate celelalte lucruri să nu transpară decât seriozitatea, cumpătarea și religiozitatea. Să evite chiar și greșelile ușoare ce ar părea însemnate la ei, așa încât faptele lor să trezească respectul tuturor membrilor comunității. Preotul trebuia să mențină liniștea satelor, să-i instruiască pe enoriași în legătură cu tot ce le este folositor în „veac și pentru veșnicie”⁴⁵⁷. Pentru ca toate acestea să fie realizate, una din sarcinile majore ce intra în preocupările ierarhiei ecleziastice superioare, era de a asigura o educație bună aspiranților la preoție prin instituirea unor școli clericale.

Formarea intelectuală a clerului de mir era semnificativă pentru evoluția Bisericii. Preotul era considerat cel mai învățat reprezentant din cadrul comunității, chemat să-i învețe pe credincioși, însă, el era departe de idealul imaginat, de orice schimbare teologică novatoare, de deschiderile intelectuale contemporane⁴⁵⁸.

Este perioada când aspiranții la treapta preoției își desăvârșeau pregătirea intelectuală la acele cursuri de pregătire de pe lângă centrele eparhiale, din mănăstiri sau chiar din casele unor preoți în care uceniceau fiii de preoți. Istoricul bănățean Nicolae Tincu Velea amintește de școlile mănăstirești în care „învățători veniți de peste munți învățau mai vârtos pe tinerii care se pregăteau pentru

⁴⁵⁷ Michel Vovelle, *Omul Luminilor* (Traducere de Ingrid Ilinca, Postfață de Radu Toma), Iași, 2000, p. 260.

⁴⁵⁸ Vulea Camelia Elena, *Biserica greco-catolică din vicariatul Hațegului (1850-1918)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 147.

chemarea învățătoarească și cea preoțească⁴⁵⁹. Pentru părțile arădene și bihorene astfel de centre de cultură au fost mănăstirile de la Hodoș-Bodrog și de la Șiria⁴⁶⁰.

Organizarea învățământului popular prin cunoscuta *Rațio educaționis* (1777) aduce și la Vârșeț (1777), la Timișoara (1779), mai târziu la Oradea, așa numitele *norme*, cursuri pentru învățători, pe lângă care s-au organizat și cursuri pentru formarea viitorilor preoți.

La 29 noiembrie 1787, episcopul Pavel Avacumovici aducea la cunoștința protopopilor că „toți cei ce vor să pășească în cinul preoției sau care voesc să fie dascăli sau învățători, la școala care în Oradia Mare va fi, așa întocmindu-se să meargă”. Cursurile de *normă de la Oradea* urmau să se deschidă la 1 ianuarie 1788. Cursurile țineau trei sau patru luni „după olaltă”, iar cei care în urma acestor cursuri nu învățau a scrie, a citi bine și a cânta, „și adeva lucrurile bisericesti nu va ști unele”, să nu fie hirotoniți nici măcar diaconi, de preot nici nu mai putea fi vorba⁴⁶¹.

Prin circulara din 12 iulie 1793, episcopul Pavel Avacumovici al Aradului, aducea la cunoștința protopopilor că începând cu data de 1 august 1793 se redeschid la Oradea, cursurile de „învățatură catihicească, adevă îndreptarea pentru învățatura creștinească și altele de folos” atât pentru preoți cât și pentru diaconii și diecii doritori să intre în cinul preoțesc. Circulara menționa că în cazul în care existau preoți ce doreau să urmeze cursurile de la Oradea, aceștia erau obligați să se îngrijească de suplinirea parohiei printr-un preot dintr-o parohie vecină, ca enoriașii să nu fie lipsiți de asistență religioasă pe perioada celor cinci săptămâni cât durau cursurile. La absolvirea cursurilor era eliberat un atestat fără de care nu puteau fi hirotoniți⁴⁶².

În programul de pregătire al școlii se predau metodică, învățarea literelor române și germane, citirea germană, tabelele de recunoaștere a literelor, slavonirea, scrierea ortografică și dictando, predarea practică a religiei, gramatica germană, socotitul și măsura tonului. În mai multe localități din părțile Aradului (Nădab, Agriș, Șiria, Cigherel, Ineu, Turnu, Sâmbăteni, Curtici, Macea, Șeitin, Moroda, Gurba, Chișineu-Criș), funcționau învățători pregătiți la cursurile de normă de la Oradea⁴⁶³.

⁴⁵⁹ Nicolae Tincu Velea, *Istoria bisericească politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865, pp. 198-199.

⁴⁶⁰ Amănunte la: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 235

⁴⁶¹ A. N. D. J. Arad, *Protocolul de circulare Pâncota (1782-1807)*, f. 42-43. Circulara din 29 noiembrie 1787 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁴⁶² A. N. D. J. Arad, *Protocol de circulare Șiria (1783-1815)*, f. 86. Circulara din 12 iulie 1793 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁴⁶³ V. Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, p. 206; Idem, *Preparandiile românești din Transilvania*, în „Ziridava”, XII, 1980, p. 530; Idem, *Mărturii transilvănene despre actele creatoare de pedagogie românească*, p. 74.

După o activitate scurtă sau mai îndelungată în învățământ, în funcție de necesitățile unor comunități ecleziastice, mulți dintre absolvenții cursurilor de la Oradea, cereau hirotonirea întru diacon sau preot. Dintr-o evidență incompletă, aproximativ 28 % din absolvenții arădeni ai cursurilor de la Oradea, după o perioadă de activitate în învățământ, au fost hirotoniți pentru parohiile natale sau cele din jur. Cunoaștem cazul lui Teodor Vesa din Sebiș care, între 1793-1811, a funcționat ca învățător, hirotonit preot în anul 1811 pentru biserica din localitate unde funcționează până în 1834⁴⁶⁴. La fel învățătorul George Popovici din Șetin, absolvent din 1794 al cursurilor de la Oradea, în 1802 este hirotonit preot pentru biserica din sat⁴⁶⁵.

Grigorie Popovici din Moroda, absolvent a cursurilor de la Oradea între 1780-1821 a funcționat preot în satul natal. A absolvit cursurile în 1795 după ce a fost hirotonit preot. Mai amintim pe Nicolae Popovici din Chighirel (1793), George Popovici din Curtici (1793), care a funcționat preot între 1807-1827, Ioan Popovici din Chișineu-Criș (1795), hirotonit în 1815, Vasile Talpoș din Socodor⁴⁶⁶.

În conscripțiile preoților din prima jumătate a secolului al XIX-lea, se menționează că mulți au absolvit cursurile de drept, care puteau fi cele ale Academiei de drept din Oradea, înființată cu puțin înainte de anul 1794. Din 1792, în același oraș, funcționează Seminarul greco-catolic, unde, treptat au fost acceptați la cursuri și elevi ortodocși, cu obligativitatea plății cursurilor⁴⁶⁷.

În ce privește modalitățile de pregătire intelectuală a aspiranților la preoție, în dieceza arădeană, pe preoții absolvenți ai școlilor de normă, în vara anului 1802, episcopul Pavel Avacumovici, prin protopopi, îi înștiința că erau chemați la Arad, în lunile octombrie, noiembrie și decembrie, iar cei care nu puteau atunci, erau așteptați în lunile ianuarie, februarie și martie, pentru “învățătură catihicească să vor îndrepta ca apoi după aceea să poată pre norodul [...] rugăciunile cele mai de lipsă, Tatăl nostru, Născătoarea de Dumnezeu, Credeul și cele porunci a lui Dumnezeu să țină preoții ai învăța”⁴⁶⁸. Abia „la 1802 se sistematizase un curs preparatoric în teologie la Arad, la care fiecare preot din diecesă avea să participe câte trei luni de toamnă și iarnă (în intervalul octombrie-martie) și încă și la 1816 se văzu Consistoriul îndemnat a decide ca [toți] candidații la preoție – aflați și până atunci de prea neapți – să învețe și la

⁴⁶⁴ Idem, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, pp. 206-207; A. E. O. R. Arad, *grupa III, dosar 385/1930*, doc. 3130, f. 389.

⁴⁶⁵ V. Popeangă, *op. cit.*, pp. 206-207; Ștefan Costea, Dumitru D. Costea, *Șetin. O așezare milenară românească de pe Mureșul Inferior*, Arad, 1998, p. 129.

⁴⁶⁶ V. Popeangă, *op. cit.*, pp. 206-207.

⁴⁶⁷ Remus Câmpeanu, *Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în “A. M. N.”, 31, II, istorie, 1994, Cluj-Napoca, 1995, p. 55.

⁴⁶⁸ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registru nr. 2 (1802-1812), f. 1-1v.

protopopul tractual măcar Tatăl nostru, Credeul, Născătoarea și poruncile lui Dumnezeu”⁴⁶⁹.

În această perioadă, la Timișoara, era un curs clerical de trei, ori poate și mai multe luni, cu două despărțăminte, unul sârbesc, celălalt românesc. Cursurile sprijinite de Episcopia Vârșetului anual cu 1 000 florini, erau frecventate de tineri cu studii gimnaziale din Vârșeț, Timișoara, Carloviț, Seghedin. Aici se predă *Dogmatica, Istoria bisericească, Dreptul bisericesc, Exegeza și Pastorală*⁴⁷⁰. Încă în anul 1785, împăratul Iosif al II-lea, a încuviințat „ca pe spesele preaînalte să se înființeze un seminar central în Timișoara pentru instruirea preoțimii neunite”⁴⁷¹. Cum că acest seminar nu a fost înființat până la sfârșitul anului 1790, o dovedește circulara din 20 decembrie 1790 a episcopului Petru Petrovici al Timișoarei trimisă tuturor protopopiatelor prin care făcea cunoscut „cumcă acei tineri, cari poftesc întru cinul preoțesc a păși învățăturile credinței ceremoniile bisericești și slujba bisericească anume se învață bine”⁴⁷². Profesori erau Pavel Kengelaț, „doctor de sf. teologie și arhimandrit al mănăstirii Sângiorz” și Mihail Martinovici, numit de Dimitrie Țichindeal „mult făcătorul de bine” și „tâlcuitorul teologiei în reședința episcopescă a Timișoarei”⁴⁷³.

Cea dintâi școală clericală organizată este cea din 1794, înființată pe lângă Gimnaziul din Carloviț, dar, puțini români se vor fi putut împărtăși din învățăturile predate aici⁴⁷⁴.

V. 2. Preparandia

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, în Banat, Arad și Crișana se înregistrează semnificative mutații în plan economic, cu ecouri și în sfera culturală a românilor, la aceasta contribuind și măsurile luate de cercurile guvernante din acea vreme, în spiritul epocii Luminilor, pentru educarea supușilor. Chiar dacă inițial se urmărea formarea unei mase de supuși care să posede un minim de instrucție și să răspundă cerințelor impuse de economia mercantilistă a vremii, ulterior “primele instituții naționale legal recunoscute românilor - Școala și

⁴⁶⁹ Iulian Suciu, *Istoria bisericești gr. or. române din Transilvania și Ungaria de la 1810-1846*, în “Bis. și Șc.”, anul XXI, nr. 1, 5/17 ianuarie 1897, pp. 6-7.

⁴⁷⁰ *Ibidem*.

⁴⁷¹ Eusebie R. Roșca, *Monografia Institutului teologic-pedagogic “Andreian” al Arhidiecezei gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 3.

⁴⁷² T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, pp. 19-20.

⁴⁷³ T. Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic*, p. 506.

⁴⁷⁴ Despre felul cu erau tratați românii în școala clericală sau la Gimnaziul din Carloviț, avem mărturia preotului Gheorghe Popovici din Comlăuș. Acesta, în scrisoarea din 15 noiembrie 1815 adresată lui Ioan Mihuț, arăta că tinerii români erau batjocoriți și ținuți în condiții de mizerie. Cf. C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor*, doc. XXXVIII, p. 181.

Biserica - se transformă în forțe de disoluție, constituind cei mai importanți factori de educație națională⁴⁷⁵.

Înmulțirea numărului de școli sătęști de la cumpăna veacurilor XVIII și XIX, mișcarea desfășurată de cărturari ca Paul Iorgovici, Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici și Moise Nicoară pentru emanciparea națională, bisericească și culturală a românilor din părțile vestice, precum și ajutorul acordat armatei imperiale în luptele purtate împotriva lui Napoleon, au fost principalele motive care au determinat cercurile vieneze să aprobe înființarea Preparandiei din Arad, important factor de cultură ce s-a numărat printre "acele forțe care au contribuit la formarea conștiinței naționale a românilor"⁴⁷⁶.

Numirea lui Uroș Nestorovici⁴⁷⁷, ca inspector al școlilor neunite din Ungaria⁴⁷⁸, a fost urmată de o cercetare a situației școlilor ortodoxe din inspectoratul său. El arată într-un raport către împărat, situația acestora și elaborează un *Plan de organizare a școlilor*, pe care-l înaintează împăratului Francisc I. În acest plan, Nestorovici analizează condițiile de funcționare a școlilor normale, obiectele de studiu ce se vor „propune” în preparandii, ordinea de predare a acestor obiecte, datoriile profesorilor și regulile școlare pe care trebuie să le respecte elevii. Autoritățile vieneze hotărăsc prin rezoluția lor din 9 februarie 1811 să înființeze trei școli pedagogice pentru pregătirea învățătorilor: la Arad pentru români, Sânanndrei pentru sârbi și la Pesta pentru greci⁴⁷⁹.

Din dispoziția episcopului, la 24 octombrie 1811, se citea în biserici circulara din 4 septembrie 1811 a episcopului Pavel Avacumovici⁴⁸⁰, prin care se cerea purtarea unui disc special pentru plata directorilor districtuali de școale ce se vor institui și pentru înființarea și susținerea Preparandiei ce se preconiza să fie înființată la Arad⁴⁸¹. Sumele colectate formând un fond special pentru preparandii, iar administrația fondului era la Pesta. La 20 februarie 1814 episcopul Pavel Avacumovici emite o circulară prin care se introduce tasul al III-lea în biserici, -

⁴⁷⁵ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 122.

⁴⁷⁶ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *Preparandia din Arad*, p. 12.

⁴⁷⁷ Uroș Nestorovici s-a născut la Buda în anul 1795. Studii la Gimnaziul din Pesta, Filozofia la Breslau, Dreptul la Pesta. A fost consilier la Deputația Ilirică de Curte (1791-1792) și la Cancelaria maghiară de Curte (1792-1796). În anul 1810 a fost numit inspector general al tuturor școlilor ortodoxe din monarhie. A avut un rol deosebit în organizarea și dezvoltarea învățământului și a școlilor românești și sârbești din Imperiul habsburgic. Cf. N. Magiar, V. Lupulovici, *op. cit.*, p. 29.

⁴⁷⁸ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registru 2 (1802-1812), Circulara din 20 mai 1810 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁴⁷⁹ T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, p. 26.

⁴⁸⁰ Episcopul Ștefan Avacumovici al Timișoarei, prin circulara din 28 august, anunța și el înființarea celor trei preparandii, la Arad, Pesta și Sânanndrei și cere preoților să adune bani pentru susținerea lor. Cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 247, pp. 528-530.

⁴⁸¹ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registru 2 (1802-1812). Circulara din 4 septembrie 1811 a episcopului Pavel Avacumovici; Șt. Lupșu, *op. cit.*, vol. I, p. 77.

tasul școlar pentru alimentarea fondului național din Carloviț din care erau plătiți și profesorii de la Preparandie⁴⁸².

Împotriva înființării Preparandiei din Arad au fost cercurile ecleziastice sârbești care se bucurau de anumite privilegii în conducerea școlilor ortodoxe din Banat și Crișana. Ele se temeau că Preparandia din Arad va deveni o instituție școlară care va contribui la eliberarea învățământului românesc de sub tutela ierarhiei sârbe a Carlovițului. Cu toată opoziția, la 23 august 1812, Guvernul deja deschide concurs pentru posturile de profesori, cu salariu de 800 florini pe an și catihet, cu 500 florini, pentru Preparandia arădeană. Doritorii urmau să se prezinte la Buda la directorul superior de școale⁴⁸³.

După mai bine de două luni, la 27 octombrie 1812, episcopul Pavel Avacumovici într-o circulară adresată tuturor protopopiatelor din cuprinsul eparhiei, făcând cunoscută dorința „milostivului monarh”, că „fără îndoială școalele preperanzilor se vor deschide” la 3/15 noiembrie 1812 în Arad și poruncește ca în acea zi, în toate bisericile după „Dumnezeiască Liturghie, adăugatul Cuvânt norodului cu înfierată râvnă și bucurie să procitească, și după aceea, cea obișnuită mulțămire cu cuvântare *Pre Tine Dumnezeule Te lăudăm* să facă, pentru ca întru una și aceeași zi în tote Eparhiile, și în toate locurile a norodului nostru aceea se poruncește să se facă” și firește, „în tot modul acesta prea înalta Voie, prin îndurătoare dăruințe de bună voie spre fundușul școalelor dinpreună a ajuta”⁴⁸⁴.

În circulara trimisă parohiilor, episcopul îndruma credincioșii să contribuie pentru susținerea școlii, iar cei care doreau ca de acum înainte să intre în cler, erau îndrumați a urma cursurile acestei școli pentru că nu vor mai putea fi primiți „nici diaconi și preoți a fi nu vor pute” decât numai absolvenții Preparandiei⁴⁸⁵.

Deschiderea cursurilor s-a făcut cu mare solemnitate, când, episcopul Pavel Avacumovici a celebrat Sfânta Liturghie în biserica episcopală din Arad, în fața a unui număr mare de credincioși. Deschiderea și inaugurarea școlii s-a făcut îndată după otpustul serviciului divin de la catedrală, începând cu sfințirea apei cele mici⁴⁸⁶.

⁴⁸² Gh. Lițiu, *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, p. 119.

⁴⁸³ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 77.

⁴⁸⁴ I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introductive*, doc. III, Circulara din 27 noiembrie 1812 a episcopului Pavel Avacumovici către clerul din dieceză. Circulara mai este publicată de T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 33-36; T. Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic*, pp. 21-23. Vezi și Circulara din 3/15 noiembrie 1812 a episcopului Pavel Avacumovici, la I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introductive*, doc. IV, pp. 332-334.

⁴⁸⁵ Amănunte despre deschiderea școlii vezi la: I. Vulcan, *op. cit.*, pp. 279-281; T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 39, 42; A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 13; T. Botiș, *op. cit.*, pp. 23, 25.

⁴⁸⁶ I. Vulcan, *op. cit.*, p. 279; T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 42-43; T. Botiș, *op. cit.*, p. 27.

La deschidere, episcopul Pavel Avacumovici, într-o cuvântare ocazională menționa: „Astăzi dar se încep școalele preparanzilor, astăzi este ziua de prăznuire a neamului nostru, pentrucă astăzi începutul închipuirii norocirii și fericirii norodului și iubiților următorilor noștri se începe”⁴⁸⁷.

După deschidere s-a făcut apel la preoți și protopopi „să adune daruri” pentru susținerea tinerilor în școală. Astfel, la Oradea, la îndemnul protopopului, negustorii au contribuit cu 200 florini, iar la sfatul celui din Șiria s-au adunat tot 200 florini⁴⁸⁸.

Înființarea Preparandiei a fost întâmpinată de toți românii cu entuziasm, cu atât mai mult că această școală, înființată pentru cultura poporului român, deși a fost sub conducerea și controlul statului, a avut de la început un caracter național românesc, predându-se toate studiile în limba română.

Organizată conform proiectelor prezentate Curții de la Viena în 1811 de Uroș Nestorovici, în calitatea sa de inspector suprem al școlilor ortodoxe, Preparandia devine principala instituție de pregătire a dascălilor și viitorilor preoți din Arad, Banat și Bihor. Conducerea a fost încredințată colegiului profesoral, compus din preotul și catihetul Dimitrie Țichindeal, Ioan Mihuț, Iosif Iorgovici și Constantin Diaconovici-Loga⁴⁸⁹. Toți formau „consensul literar” adică „consensus litterarius” (conferința profesorală), în ale cărui ședințe se dezbăteau toate afacerile institutului preparandial⁴⁹⁰. Însuși Petru Maior aprecia activitatea acestor profesori pe care i-a cunoscut la Buda, pe când funcționa ca revizor al cărților românești de la Universitate (1809-1812):

„Ci osebit bine poate nădăjdui neamul românesc de la catehetul Demetriu Țichindeal parochul din Becicherecul-mic și de la cei trei profesori români: Constantin Diaconovici Loga, fostul cel dintâi învățător al școlii românești din Pesta; Iosif Iorgoviciu, al frumoașelor învățături și al filosofiei doctor; N. Miuția⁴⁹¹, pe cari înălțatul împărat al Austriei Francisc cel întâi, cu covârșire părintească dragoste ridicând întru acest an școala la Arad pentru învățătura celor ce au a se găti la dascăliele cele de prin orașe și de prin sate, cu salarii sau cu plata de câte opt sute de florinți nemțești pe an, i-a rezolvit să fie acolo profesori, adică învățători. Însă nu e îndoială, că pe lângă temeiul, care-l vor pune laudații profesori în școala cea de la Arad mai sus arătată, spre învățătura cea deplină e de lipsă și ajutorul clerului, care din ființa diregătoriei sale e dator în tot chipul a se nevoi spre folosul popoarelor sale”⁴⁹².

⁴⁸⁷ I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introductive*, doc. IV, Circulara din 3/15 noiembrie 1812 a episcopului Pavel Avacumovici, pp. 332-334; T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 38-42.

⁴⁸⁸ Dimitrie Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao introduse șolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813, pp. 36, 37.

⁴⁸⁹ I. Vulcan, *op. cit.*, p. 278.

⁴⁹⁰ T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, p. 50.

⁴⁹¹ Este vorba de Ioan Mihuț.

⁴⁹² Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Budapesta-Gherla, 1883, pp. 326-327.

Episcopul Samuil Vulcan s-a bucurat și el, scriindu-i, la 12 decembrie 1812 lui Dimitrie Țichindeal următoarele: „Eu încă mă bucur de școala voastră, și cum că între învățători și tu ești, căci amândouă aceste am dorit și întru amândouă și eu m-am ostenit”⁴⁹³.

Prin activitatea cadrelor didactice de la Preparandie, Aradul devine centrul culturii naționale românești din Banat, Arad și Crișana. Pe bună dreptate, istoricul Alexandru Papiu Ilarian afirma: „Cultura românilor din Ungaria are de a se mulțumi preparandiei din Arad și zeloșilor ei profesori”⁴⁹⁴.

Înființarea Preparandiei deschide o etapă nouă în mișcarea națională românească din părțile vestice, devenind cel mai important centru al mișcării culturale și politice al românilor. Prin contactul cu alte medii de viață și cultură are loc un reviriment în mișcarea de emancipare bisericească de sub ierarhia sârbă de la Carloviț, ideea pătrunzând în rândurile clerului de mir, a învățăturilor și a celorlalte categorii sociale. Pe lângă rolul pe care și-l asumă, Preparandia trimite în parohiile din mediul rural nu numai o remarcabilă pleiadă de dascăli, mulți fiind hirotoniți preoți, chemați să lumineze enoriașii, realizându-se o suprafață mai mare de contact cu masa românilor, o grupare cu rosturi importante în mișcarea națională, care va sprijini dezideratele românilor⁴⁹⁵.

Cei dintâi profesori erau intelectuali de seamă ai vremii, preotul *Dimitrie Țichindeal*, care era și directorul școlii, însărcinat să predea „învățătura legii sau catechetica, carile cuvântul lui Dumnezeu, precum în școală, așa și de față, în besearică, propovăduiește” și limba germană, *Constantin Diaconovici-Loga* (1770-1850), care preda gramatica limbii române și „conțepțul românesc”, doctorul în filozofie *dr. Iosif Iorgovici* pentru matematică și geografie, și *Ioan Mihuț* din Șiclău, absolvent al cursurilor de filozofie, drept și teologie, profesor de pedagogie, istorie și metodică.

Aceștia încep cariera didactică de la Preparandie înfruntând greutățile și lipsa de sprijin a ierarhiei bisericești de la Carloviț care își exprima dezacordul înființării școlii. D. Țichindeal, pleda pentru o înnoire în Biserică, punând accent pe slujitori culți, activi și jertfelnici pentru enoriașii lor dar și răspunzători în fața lui Dumnezeu. Cerea ca preoții să nu se limiteze numai la studiul *Catehismului* ci să cunoască *Dogmatica*, *Teologia pastorală*, *Istoria bisericească*, *Tâlcul Faptelor apostolilor*, *Filozofia*, *Istoria* „firească”, *Omiletica* și *Canoanele soboarelor* “a toată lumea care trebuiau tipărite spre folosul lor”. Era împotriva celor care puteau gândi că așa “[...] cum au putut preoții a fi fără cărți până acum, pot și de acum,

⁴⁹³ I. Vulcan, *op. cit.*, *Din corespondența lui Cichindeal*, doc. II, p. 335.

⁴⁹⁴ T. Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic*, p. 31.

⁴⁹⁵ N. Bocșan, L. Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în “Banatica”, II, 1973, pp. 345-361; L. Gyemant, N. Bocșan, V. Faur, *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în vol. “Satu-Mare. Studii și comunicări”, IV, 1980, pp. 184-185.

pot și de acum și e destul dacă știu citi și scrie”. În viziunea lui Dimitrie Țichindeal, preotul, pentru a fi un factor social, trebuie să-și dovedească superioritatea prin învățatură și prin viața de fiecare zi. El nu era suficient a se “arăta lumii numai cu veșmintele și cu numele că suntem preoți, nu e mai mult decât oamenii proști”⁴⁹⁶.

Profesoratul de aici al acestor personalități reprezentative ale mișcării pentru emancipare națională, determină transformarea Preparandiei într-un centru de cultură de mare importanță pentru formarea intelectualității românești din aceste părți, în spiritul ideologiei naționale și pentru angrenarea ei în mișcarea politică de emancipare⁴⁹⁷.

La început cursurile, a căror durată se întindea pe o durată de 15 luni, s-au ținut în casa Rehkoph⁴⁹⁸, proprietatea sârbului Sava Arsici⁴⁹⁹, și în „casele mici, scunde, puturoase de la neamțu”, căci directorul obișnuia să fiarbă, în ele, mied, o băutură rafinată din miere de stup, făcând ca pereții caselor să se îmbâcsească cu mirosuri insuportabile, urmate, așa cum constată medicul comitatului Iosif Rosa⁵⁰⁰, de numeroase îmbolnăviri ale studenților și profesorilor⁵⁰¹. Cu toate acestea, între pereții acestora, tinerimea studioasă s-a trezit „la viață nouă care întărește caracterele și fanatizează sentimentele”⁵⁰². În anul 1824 Preparandia s-a mutat într-o clădire proprie, zidită la 1817, compusă din șase încăperi, destul de mici, situată într-o stradă plină de cârciumi, și deci de tentații imorale pentru

⁴⁹⁶ Cf. Dimitrie Țichindeal, *Epitomu sau scurte arătări pentru Sfânta Biserică, pentru veșmintele ei și pentru Dumnezeiasca Liturghie, care se săvârșește într-însa. Așisderea și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu. Prin scurte întrebări și răspunsuri. De folos și de trebuință slujitorilor de cele sfinte, preoților și diaconilor, și tuturor celor ce gândesc aceste deregătorii pe sine a lua. Prin părintele Dimitrie Țichindeal, parohul Becicherecul Mic traduse*. În Buda. La Crăiasca Tipografie a Universității unghurești. 1808, la Ion B. Mureșianu, *Dimitrie Țichindeal (1775-1818)*, în “M. B.”, anul XXV, 1975, nr. 10-12, p. 640, 641; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I (Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu), București, 1969, p. 344; T. Botiș, *op. cit.*, p. 32.

⁴⁹⁷ L. Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, pp. 344-345.

⁴⁹⁸ “Capul căpriorului/căprioarei”. Avea montat pe fațadă un trofeu de căprior.

⁴⁹⁹ Sava Arsici (1760-1824), căpitan orășenesc în Arad, numit la 1 iulie 1813 de inspectorul general Uroș Nestorovici “local director” al școlilor ortodoxe, inclusiv Preparandia, a fost în conflict aproape permanent cu corpul profesoral. Socotit în general sârb – de unde conflictul – este arătat însă ca român care a militat pentru limba română în biserică. Vezi: Radu Ardelean, Pavel Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în “A. B.”, anul XI (L), serie nouă, nr. 1-3, 2000, p. 207.

⁵⁰⁰ Despre cele constatate de medicul comitatului Iosif Rosa vezi raportul său către Uroș Nestorovici, la R. Ardelean, P. Vesa, *op. cit.*, Anexe, doc. V d, pp. 211-212.

⁵⁰¹ *Ibidem*, p. 209, Anexe, doc. V b. Scrisoarea din 3 februarie 1814 a lui Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan. Vezi și Blaga Mihoc, *Etnie și confesiune. Samuil Vulcan și românii ortodocși arădeni (III)*, în “Familia”, nr. 5, mai 2004, pp. 80-81.

⁵⁰² A. Sădean, *Apostolatul*, pp. 14-15; T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, p. 96; vezi și T. Botiș, *op. cit.*, pp. 309-312..

cursanți. Nemulțumiți de această situație, corpul profesoral a obținut, în toamna anul 1826, închirierea, pentru Preparandie, de astă dată pe strada domnească, a unui local ceva mai bun, din care, peste numai un an se mută într-o casă închiriată de la un maestru funar, Sebastian Elsen, unde a rămas până în anul 1830⁵⁰³.

În 1812, inspectorul Uroș Nestorovici propunea ca nici un aspirant la treapta clericală să nu mai fie hirotonit diacon sau preot dacă nu a absolvit cursurile preparandiale⁵⁰⁴. Cu toate că până la înființarea cursurilor clericale de la Arad, mulți dintre absolvenții cursurilor preparandiale, au intrat în cler, existând destule parohii vacante, iar candidații la preoție nu avea pregătirea necesară de a intra în cler. Acest fapt determină Consistoriul eparhial ca în ședința din 18 octombrie 1816, să ia hotărârea ca toți cei care doresc a intra în cler "să meargă la protopopulu tractualu ori în altu locu unde ar fi școle și să învețe acolo cele ce sunt de lipsă pentru un preotu, adică: Tatăl nostru, Credeul, Născătoarea și poruncile lui Dumnezeu"⁵⁰⁵.

Pe lângă toate greutățile începutului, lipsa de manuale și elevi fără cunoștințele pregătitoare, pe lângă toate mizeriile și piedicile, ce aveau să le îndure din partea sârbilor, primul examen public din mai 1813, ce a ținut 5 zile și la care au luat parte, pe lângă inspectorul Nestorovici și directorii districtuali, întreg Consistoriul eparhial de la Arad, în frunte cu episcopul Pavel Avacumovici⁵⁰⁶.

La 10 mai 1814 aveau loc examenele de absolvire a primului curs de 15 luni, așa încât Dimitrie Țichindeal scria în 6/18 iunie 1814 episcopului Samuil Vulcan de la Oradea: „60 de preparanzi acum la lume învățatori din institutumul nostru cu duhul românesc – în numele Domnului i-au slobozit și preste trei luni iarăși atâția se vor slobozi dela care am nădejde, că va avea împărăția mare interes, puindu-le în cap la toți vlădică de român să ceară și întru acest chip cu cât mai îndelung voiu fi eu aici această și alta aurită poftă în mai mulți se va înrădăcina”⁵⁰⁷.

În cursul I al anul școlar 1815-1816, din cei 48 de elevi, 75 % erau bănățeni (comitatele Timiș, Torontal, Cenad și Caraș), 16, 6 % din Bihor și 8,3 % din Arad. În același an școlar, elevi din cursul al II-lea, din Banat proveneau 65,1 %, din Bihor 18,6 % iar din comitatul Arad numai 16,2 %. În anul școlar 1816-1817, din totalul general de 90 elevi ai Preparandiei, 65 proveneau din Banat, adică un procent de aproximativ 71 %, ceilalți erau din comitatele Arad și Bihor. Disciplinele studiate erau: *Catehetica*, *Metodica*, *Epistolografia*, *Geografia*,

⁵⁰³ B. Mihoc, *op. cit.*, (III), p. 81.

⁵⁰⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 515.

⁵⁰⁵ D. Popa, *op. cit.*, p. 419.

⁵⁰⁶ A. Sădean, *op. cit.*, p. 15.

⁵⁰⁷ I. Vulcan, *op. cit.*, *Din corespondența lui Cichindeal*, doc. XV, p. 350. Scrisoarea lui Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan din 6/18 iunie 1814.

*Istoria, Limba germană*⁵⁰⁸, *Limba ilirică, Cântarea și Tipicul*. Notele acordate pentru clasificarea elevilor erau: eminent, clasa I, a II-a și a III-a, ceea ce dovedește o activitate pedagogică de foarte bună factură la nivelul profesorilor și o pregătire atentă a examenelor din partea elevilor. Din totalul elevilor anului I, aproximativ 80 % din ei au obținut calificative bune și foarte bune. La cei din cursul al II-lea, se remarcă din nou un procentaj ridicat la calificativele bune și foarte bune, aproximativ 94,45 %⁵⁰⁹.

După mărirea duratei cursurilor la doi ani a fost introdus studiul limbilor sârbă și maghiară. Profesorii întâmpinau dificultăți în actul predării din cauză că nu existau manuale școlare și erau nevoiți să dicteze elevilor cunoștințele. Conferința profesorală stabilea numărul de ore necesar pentru predarea fiecărui obiect de învățământ. În 1823 conferința a stabilit un număr de 25 ore pe săptămână, atât pentru anul I, cât și pentru anul II. Se poate observa că obiectul central este *Pedagogia*, urmată de *Gramatică, Aritmetică și Cântarea*. Orele pe cei doi ani de studii au fost repartizate astfel⁵¹⁰:

Obiectele	Număr ore anul I	Număr ore anul II
Pedagogia	5	-
Metodica	-	3
Aritmetica	3	3
Gramatica	4	-
Limba sârbă	1	1
Limba maghiară	1	1
Limba germană	1	1
Geografie	2	2
Istoria Ungariei	-	2
Istoria Bibliei	2	-
Epistolografia	-	2
Stilul	-	1
Catehetica	-	3
Cântarea	3	3
Tipicul	1	1
Mătășăritul	1	1
Corepetire aritmetică	1	1

⁵⁰⁸ Începând din al doilea an școlar, 1813-1814, profesorul Ioan Fritz, "seniorul profesor de gramatică" de la Gimnaziul regesc din Arad, a cerut să i se permită a preda gratuit limba germană la Preparandie, cf. T. Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, p. 152.

⁵⁰⁹ Virgil Grădinaru, *Aspecte inedite din activitatea Preparandiei arădene*, în "M. B.", anul XXXVIII, 1988, nr. 1, p. 93.

⁵¹⁰ V. Popeangă, *Mărturii transilvănene despre actele creatoare de pedagogie românească*, p. 76.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Între 1812 și 1830, un număr de 645 tineri au absolvit cursurile Preparandiei arădene⁵¹¹, așa după cum reiese din tabelul de mai jos:

Anul absolvirii	Număr absolvenți	Arad	Bichiș	Bihor	Caraș-Severin	Cenad	Timiș	Torontal
1812-1814 ⁵¹²	67	22	-	-	7	-	31	7
1813-1814 ⁵¹³	59	15	1	11	10	-	12	9
1813-1815 ⁵¹⁴	31	7	1	2	8	2	5	6
1814-1815 ⁵¹⁵	34	9	-	1	2	-	16	5
1815-1816	44	7	2	7	4	-	19	4
1816-1817	26	1	3	-	5	-	16	1
1817-1818	14	1	1	2	2	-	7	1
1818-1819	18	5	-	-	1	-	8	4
1819-1820	24	-	1	-	8	-	13	2
1820-1821	30	7	-	-	13	1	9	-
1821-1822	45	4	1	-	14	-	23	3
1822-1823	22	1	-	-	7	1	10	3
1823-1824	28	7	-	-	6	-	13	2
1824-1825	31	3	2	-	13	-	10	3
1825-1826	43	6	2	-	11	-	19	5
1826-1827	43	7	-	1	11	-	20	4
1827-1828	37	7	-	1	21	-	7	1
1828-1829	26	4	-	-	14	-	6	2
1829-1830	19	6	-	-	8	-	3	2
TOTAL	645	119 18,44 %	14 2,17 %	25 3,87 %	158 24,49 %	4 0,62 %	247 38,29 %	64 9,92 %

Cei mai mulți dintre absolvenții cursurilor Preparandiei arădene proveneau din comitatele Timiș (38,29 %, Caraș-Severin (24,49 % și Arad (18,44 %), iar cei mai puțini din Cenad (9,62 %), Bihor (3,87 %) și Bichiș (2,17 %).

V. 3. Institutul Teologic

Problema educației clerului, făcea parte din măsurile luate de Curtea din Viena pentru a-și apropia masele. În egală măsură era interesată în educația clerului și Mitropolia de la Carloviț, desigur pentru motive diferite. Intențiile lui Iosif al II-lea cu privire la educația clerului sunt zădărnice de împrejurările

⁵¹¹ T. Botiș, *Istoria Școlii Normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic*, pp. 415-430.

⁵¹² Înscriși în noiembrie 1812, absolvenți în mai 1814.

⁵¹³ Înscriși în aprilie 1813, absolvenți în septembrie 1814.

⁵¹⁴ Înscriși în noiembrie 1813, absolvenți în mai 1815.

⁵¹⁵ Înscriși în aprilie 1814, absolvenți în august 1815.

externe cu care era confruntată monarhia, de rezistența nobililor, ba chiar și vederile deosebite, în această privință a Mitropoliei din Carloviț. Era o necesitate stringentă înființarea unei școli clericale pentru românii ortodocși.

Într-un memoriu din 12 februarie 1820 a clerului „și poporului nației românești a diezei Aradului”, se cerea împăratului ca „aceia preoți carii acum de curând s-au așezat, sau carii încă nu sânt așezați în parohii, apoi sânt neștiutori de a ceti și a scrie, chiar Majestatea Ta să te milostivești a porunci ca barem cursul învețăturilor în școalele preparande să-l săvârșească până a să va redica seminarium după preafnalte porunce”⁵¹⁶.

În timp ce Curtea din Viena milita pentru un „seminar general” pentru ortodocșii din întreg Imperiul, mitropolitul dorea înființarea de școli clericale în toate diecezele, după modelul celei din Carloviț. În cele din urmă, a biruit ideea mitropolitului. În 1820, acesta propune reorganizarea a 5 școli clericale după un plan al său, în două etape, cu durată de 3 ani, având la bază școli pregătitoare. Cea de la Carloviț va deservi Episcopiile Srem, Bacika și Buda, cea de la Pacraț pentru Episcopiile de Pacraț și Carlstadt din Croația și Slovenia, celelalte trei vor fi eparhiile Vârșeț, Timișoara și Arad, unde se află cea mai numeroasă populație ortodoxă. Din planul mitropolitului numai la Timișoara nu s-a putut înființa. În schimb, la Arad se va înființa numai cu limba de predare română, iar la Vârșeț cu două secții: sârbă și română (1822).

Deschiderea, la 1 noiembrie 1822, a *Institutului Teologic* de la Arad, coincide cu puternica mișcare națională și ecleziastică pornită în rândurile clerului și ale enoriașilor din părțile arădene, în frunte cu Moise Nicoară, pentru emanciparea națională și bisericească, prin numirea la Arad a unui episcop “de sânge și neam român”. Mișcarea începută în anii din urmă a bătrânului episcop Pavel Avacumovici, a durat tot timpul lungii sedisvacanțe dintre anii 1815-1829. Moise Nicoară a fost înfrânt și nevoit să se refugieze în Țara Românească, dar principiul național în ierarhia bisericească a ajuns, în 1829, la deplina biruință prin numirea în scaunul episcopal al Aradului a primului episcop de neam român în persoana lui Nestor Ioanovici (1829-1830).

Școala și-a început cursurile abia în luna februarie 1823, cu 68 de elevi, dintre care 50 absolvenți ai școlilor „triviale” (primare rurale), 2 de școli primare urbane, 1 absolvent de cursul 1 preparandial, 11 de Preparandie, 3 de clase gramaticale și 1 de sintaxă. Dintre elevii înscriși, părăsiră Institutul, în cursul anului, 38 de elevi (3 „s-au întors la școalele latinești”, 6 eliminați pentru „năravuri rele”, iar 29 părăsesc de bună voie institutul).⁵¹⁷

Primii profesori au fost Gavril Raț (1793-1850), viitorul episcop Gherasim al Aradului (1835-1850), cu studii teologice la Viena, până atunci preot și protopop în Peșteș (Bihor) și protopopul Gavril Giulani, capelan în Curtici (c.

⁵¹⁶ I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 568-571.

⁵¹⁷ T. Botiș, *op. cit.*, pp. 523-524.

1790-1852). După promovarea profesorului Gavril Raț în demnitatea de episcop al Aradului, acesta a purtat o grijă deosebită școlii pe care o slujise de la întemeiere, aducând profesori și creând aici, ca și la Centrul eparhial, un mediu românesc sănătos.

În primul an se predau *Pedagogia* și *Catehetica*, *Gramatica limbii române*, *Teologia dogmatică* (partea întâia) și *Metodul catehizației*. În anul al doilea se preda *Teologia dogmatică* (partea a II-a), *Istoria bisericească* și *Retorica bisericească*. În anul al treilea: *Teologia dogmatică*, *Teologia morală*, *Stilul oratorical* sau *Omiletica practică*⁵¹⁸.

Începând cu anul 1826-1827 cursurile se ridică de la doi la trei ani, primind tineri absolvenți de gimnaziu, numai în mod excepțional, doar pentru parohiile sărace, tineri cu pregătiri inferioare. Profesorii au înaintat un plan de studii, conform căruia, în cele trei cursuri teologice se predau: 1. *Istoria Noului Testament* (anul I); 2. *Istoria Vechiului Testament* (anul II); 3. *Măiestria Tâlcuiei Sfintei Scripturi* (anul III); 4. *Istoria bisericească* (I și II); 5. *Teologia dogmatică* cu *Polemica* (I și II); 6. *Teologia morală* (I și II); 7. *Teologie pastorală* (III); 8. *Retorica bisericească* (II și III); 9. *Pedagogia* și *Metodica* (I și II); 10. *Gramatica română* (I); 11. *Epistolografia* (III). Această împărțire a materiilor a rămas în vigoare, cu mici schimbări, până în 1876⁵¹⁹.

Disciplinele erau împărțite între cei doi profesori. Profesorul primar Gavril Raț preda: *Teologia dogmatică*, *Teologia morală*, *Măiestria tâlcuiei Sfintei Scripturi*, *Metodul catehizației* și *Retorica bisericească*. Cel de-al doilea profesor, Gavril Giulani preda: *Istoria Vechiului și Noului Testament*, *Istoria bisericească* și în legătură cu aceasta *Geografia matematică, politică și fizică*, *Teologia pastorală*, *Gramatica română* și *Epistolografia*. În ce privește catedra de *Cântare și tipic*, mitropolitul Ștefan Stratimirovici respinge cererea cantorului și diaconului Simeon Sofronie, pe motiv că fondul clerical din care se susțineau școlile clericale, nu poate suporta cheltuielile și că aceste școli nu aveau cantor salarizat. Astfel, *Cântarea bisericească* și *Tipicul* erau predate de un cantor, de regulă un preot ori învățător, uneori unul dintre elevi⁵²⁰.

La început, cu doi ani de studii, în anul următor (1823-1824) au absolvit 42 de tineri, marea lor majoritate din județul Timiș (64, 28 %), ceilalți din Caraș-Severin (16,66 %), Arad (9,52 %), Torontal (7,14 %) și Bihor (2,38 %). În al doilea an școlar, 1823-1824, erau înscriși în anul I un număr de 49 elevi iar în cel de-al doilea numai 31. În total 80, dintre care erau și doi diaconi. În anii următori numărul elevilor scade, în primul, rând datorită introducerii cursului al III-lea, apoi din cauză că erau înscriși tineri cu pregătire mai bună, dar mai ales că încă

⁵¹⁸ Aceste discipline s-au predat până la sfârșitul anului școlar 1875-1876.

⁵¹⁹ Planul carele arată în ce chip toate prescisele științe teologhicești prin doi numai profesori să se propună în institutul clericesc al Aradului la trei cursuri așa cât fiecare curs să aibă pe toată ziua prelecție întregi 4 ceasuri, cf. *Ibidem*, pp. 573-574.

⁵²⁰ *Ibidem*, pp. 574-575.

.Episcopia Aradului între 1786-1830

puteau fi hirotoniți preoți fără a absolvi școlile clericale, numai în temeiul unei recomandări primite din partea protopopului⁵²¹.

	Arad	Bihor	Caraș-Severin	Cenad	Timiș	Torontal	Total
1823-1824	4	1	6		26	5	42
1824-1825	4	4	3		18	2	31
1826-1827	2		3	1	6	1	13
1827-1828	4	1	7		3		15
1828-1829	2		2		3		7
1829-1830	3		3		1		7
Total	19	5	24	1	57	8	115

În primele 6 promoții⁵²² de absolvenți a cursurilor Institutului Teologic, cei mai mulți proveneau din județul Timiș (49,56 %), urmat de Caraș-Severin (20,86 %) și Arad (16,52 %). Cei mai puțin absolvenți proveneau din Torontal (6,95 %), Bihor (4,34 %) și Cenad (0,86 %).

Odată cu înmulțirea cadrelor didactice și a dezvoltării studiilor teologice predate, a crescut și numărul catedrelor și al disciplinelor teologice predate, dar, pentru perioada de care ne ocupăm, planul de învățământ al Institutului la începuturile sale, reflectă o pregătire completă, care se dădea în veacul al XIX-lea tinerilor teologic, aspiranți la treapta clericală.

Alături de Preparandie, Institutul Teologic din Arad a devenit un centru de propagare a culturii și cultivare a dragostei față de Biserică și istoria românilor. Profesorii, mai apoi, mulți dintre absolvenții, au devenit militanți pentru emanciparea națională și bisericească a românilor din Arad, Banat și Bihor.

⁵²¹ *Ibidem*, pp. 523-524.

⁵²² În anul școlar 1825-1826 nu au existat absolvenți, pe motiv că ridicându-se cursurile la trei ani, cei din cursul al II-lea sunt promovați în cursul al III-lea.

VI.

Școlile populare

VI. 1. Rețeaua școlară între 1786-1830

În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, rețeaua școlară în părțile arădene era deja destul de bogată. Învățământul popular avea o tradiție care-i conferea întâietate în raport cu școlile maghiare sau germane. În Nădlac și Socodor nu se precizează de când funcționau școlile, ci se afirma „că de mult”, ceea ce putea însemna că funcționau înaintea celor din Arad, care existau „ab annis 50”, deci de o jumătate de veac în 1771⁵²³.

În același an, în părțile Aradului funcționau școli în Berechiu, Cinteș, Pecica, Semlac, Socodor, Șiclău, Turnu, Vărșand și se propunea înființarea de școli în Nădab, Pădureni, Pâncota, Pil, Sinteș Mică și Șiria⁵²⁴. La 12 decembrie 1786, Consiliul Locumtenențial a emis o dispoziție pentru școalele populare „de lege grecească neunită” prin care se cerea ca „neunitul norod românesc ca cu învățatură să se împodobească. Se prevedea ca fiecare „domn de pământ” să sprijine înființarea de școli, edificarea clădirilor destinate în acest scop și susținerea lor materială⁵²⁵, acolo unde era nevoie, erau obligați să acorde chiar sprijinul financiar al învățătorului. Se mai prevedea ca „pruncii românești cărțile și alte școli trebuincioasă pestă orși câți ani în zadar să se deie”; învățătorii să nu fie angajați dacă nu erau absolvenți a „învățaturii normalnice pricepători iar limbei nemțești știutori”; nici un învățător să nu fie angajat la școala din satul natal; obligația părinților de a trimite copiii la școală și nu să-i folosească la muncile câmpului; atunci când tinerii se căsătoresc „acea cari școala cu sârguință au

⁵²³ Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974, p. 13.

⁵²⁴ Vasile Popeangă, Eduard I. Găvănescu, Victor Țărcovnicu, *Preparandia din Arad*, București, 1984, pp. 9-10.

⁵²⁵ Obligația aceasta a domnilor de pământ era în vigoare și în 1793, vezi: *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918)*, doc. 4, pp. 44-46.

vizităluit”, preoții, „pentru arătarea pildei bune”, înaintea credincioșilor să îi laude⁵²⁶.

După mai bine de două decenii, la 26 martie 1789, contele Carol Zichy, președintele Cancelariei aulice, împreună cu secretarul său, baronul Podmanitzky, supun spre aprobare împăratului contractele unui număr de 40 de școli din comitatul Arad⁵²⁷, hotărâte să-și susțină școală pe cheltuiala lor: Agriș, Almaș, Apateu, Bontești, Buteni, Cherechiu, Chier, Cermei, Cintei, Covăsânt, Cuied, Cvin, Dezna, Dieci, Drauț, Dud, Giula-Vârșand, Gurba, Ineu, Iosaș, Luguzău, Măderat, Mâsca, Micălaca, Miniș, Minișul de Sus, Mișca, Nadăș, Nădab, Păuliș, Pâncota, Radna, Sâmbăteni, Sebiș, Semlac, Șepreș, Șicula, Tauț, Talpoș și Târnova⁵²⁸.

În 1790 însă, existau școli închise, din lipsa elevilor și a învățătorilor, într-un număr de 71 de parohii⁵²⁹. După 1 mai 1790, au fost anulate o parte din contractele școlare și ca urmare învățătorii au părăsit localitățile respective, școlile încetându-și activitatea. În consecință, prin circulara din 7 decembrie 1790, episcopul Pavel Avacumovici cerea protopopilor și preoților să îndrume pe părinții copiilor să meargă la școală „și pe dascăli înapoi ai chema”⁵³⁰. Astfel se ajunge ca în 1791, în dieceza Aradului să funcționeze școli într-un număr de 88 de parohii din dreapta Mureșului⁵³¹.

Școlile populare din parohiile situate pe malul stâng al Mureșului, erau subordonate directoratului școlar al Timișoarei, în care, în anul 1774, exista un număr de 37 de școli. În dieceza Aradului, la o populație ortodoxă de 307 994 locuitori, funcționau, în 1797, numai 122 de școli. Înființarea de școli românești este rezultatul unei mișcări care, la începutul secolului al XIX-lea, se face tot mai simțită între români. De fapt, înființarea de școli românești este rezultatul unei lupte care, la începutul secolului al XIX-lea, se face tot mai simțită. Astfel, la 17 martie 1802, autoritățile școlare sunt nevoite să hotărască „îndreptarea școlilor populare”, căroră să li se acorde mai mult sprijin, iar „acolo unde 50 copii vrednici de școală se află, să se ridice școală și nu numai acolo, ci și unde este și mai mic

⁵²⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularilor, registru 1 (1784-1802)*, nen. Circulara din 6 ianuarie 1787 a episcopului Pavel Avacumovici. Vezi și Circulara din 29 noiembrie 1787 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁵²⁷ După alte surse istoriografice este vorba de 48 de școli. Pe lângă cele 40 mai erau menționate cele de la Aldești, Bocsig, Mănerău, Otlaca, Pil, Sinte Mare, Șiclău și Zarand, cf. V. Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, 1721-1821*, p. 27.

⁵²⁸ Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, p. 166.

⁵²⁹ Vezi *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, pp. 51-52.

⁵³⁰ A. N. D. J. Arad, *Protocol de circulare Șiria (1783-1815)*, f. 72. Circulara din 7 decembrie 1790 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁵³¹ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, doc. 6, pp. 47-51.

numărul pruncilor, fie locul acela filială sau nu, dacă se va găsi dotația de unde să se țină dascălul, școalele să se deschidă”. Se insista ca părinții să fie îndemnați să-și trimită copii la școală, dar, de procurarea dotației, autoritățile nu se îngrijeau. Tendința de a spori numărul școlărilor se face resimțită în dispozițiile date de autoritățile școlare. Astfel, la 17 februarie 1804, printr-o rezoluție a autorităților școlare centrale se „poruncește” preoților și reprezentanților puterii de stat să „sfătuiască” părinții să-și dea copiii la școală atunci când vor împlini vârsta de 7 ani⁵³².

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, în districtul Oradei se aflau școli în următoarele localități: Sântandrei (clădire din 1782), Giriș (1776, clădire din 1792), Cordău (1783), Sititelec (1796); în districtul Boroș: Beliu (1783); districtul Macău: Cenad (1776); Șeitin (1792); districtul Zimandului: Chereluș (1785), Zimand (1796), Șiria (1733); districtul Barcăului: Ciulești (1796), Sarsig (1792), Tria (clădire din 1790); districtul Beiuș: Beiuș (1773), Feneș (clădire din 1823), Șuncuiș (1787)⁵³³.

În anul 1808, în districtul Oradea, din cele 82 de localități funcționau școli numai în 36 (41,47), în 48 (58,53 %) de localități nu. Unele școli funcționau „din timpuri imemorabile” (Oradea-Mare, Oradea-Velența), altele de 18 ani (Cărand, Cefa, Sânicolaul Român, Tulca, Ucuriș, Vașcău), iar școala din Beliu funcționa de 19 ani. Alte școli aveau o vechime cuprinsă între un an și 16 ani. În Oradea existau două școli, una cu predare în limba română, iar alta în limba greacă⁵³⁴.

Cancelarul Erdödi, în 20 ianuarie 1810, a propus împăratului să inițieze acțiuni de perfecționare a învățământului din școlile confesionale ortodoxe. În acest sens apelează la serviciile lui Uroș Nestorovici, numindu-l consilier regesc și inspector suprem al școlilor. Decretul de numire, comunicat la 6 aprilie 1810, institua nu numai un organism cu caracter general pentru conducerea întregii rețele de școli ce aparțineau confesiunii ortodoxe. Încă de la început, lui Uroș Nestorovici i-a fost solicitat să redacteze o situație exactă a școlilor existente în rețeaua școlară a românilor și sârbilor. În anii școlari următori, situația rețelei școlare în districtele Timiș și Oradea, se prezintă așa după cum reiese din tabelele de mai jos:⁵³⁵

Anul școlar 1816-1817

Districtul școlar	Număr școli	Număr școlari	Număr învățători	Număr directori locali
Timiș	187	7 431	194	181
Oradea	150	2 297	129	15

⁵³² V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, pp. 9-10.

⁵³³ N. Albu, *op. cit.*, p. 241.

⁵³⁴ A. A. O. R. Arad, *doc. 143/1809*.

⁵³⁵ T. Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) li a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, p. 511 V. Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale 1807-1948*, Arad, 2006, p. 24; V. Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, pp. 14, 27, 76-77, 79, 81.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Anul școlar 1819-1820

Districutul școlar	Număr școli	Număr școlari	Număr învățători	Număr directori locali
Timiș	186	7 692	200	180
Caransebeș	237	8 891	239	237
Oradea	156	2 309	126	51
Total	579	18 892	565	468

Anul școlar 1820-1821

Districutul școlar	Număr școli	Număr școlari	Număr învățători	Număr directori locali
Timiș	186	7 869	198	172
Caransebeș	239	8 889	241	240
Oradea	157	2 887	147	51
Total	582	19 645	586	463

Școlile populare românești din Banat și Crișana alcătuiau o rețea bogată aflată sub raport organizatoric în structura celor trei districte școlare, Oradea, Timiș și Caransebeș. Dezvoltarea rețelei școlare din cele trei districte școlare reiese din tabelele de mai jos⁵³⁶:

Anul școlar 1822-1823

Districtul școlar	Număr școli	Școli care nu funcționau	Copii care au frecventat cursurile	Număr învățători	Număr directori locali
Oradea	162	-	3 864	153	27
Timiș	187	5	9 410	203	163
Caransebeș	240	2	9 394	242	241
Total	589	7	22 668	598	431

Anul școlar 1823-1824

Districtul	Număr localități	Număr școli	Număr învățători	Vacante
Oradea	116	113	110	3
Timiș	20	24	24	-
Caransebeș	41	41	41	-
Total	177	178	175	3

În anul școlar 1824-1825, în districtul școlar Oradea existau un număr de 166 școli care funcționau în 502 localități existente pe raza districtului școlar. Rețeaua școlară cea mai densă și mai bine organizată era în protopopiatele Arad, Chișineu-Criș, Șiria, Ineu și Vărădia de Mureș. În anul școlar următor, 1825-1826,

⁵³⁶ *Ibidem*, pp. 33-39; *Idem*, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale*, p. 35.

numărul lor crește la 172 școli. Situația mai critică era în protopopiatul Hălmațiu, unde, în 1825 funcționa doar o școală în Hălmațiu, situația aceasta menținându-se și anii următori. Protopopul Nicolae Adamovici consemna în conscripția din 1832 că protopopiatul Hălmațiu avea 52 de localități cu 13 513 locuitori și numai o singură școală, cea din Hălmațiu, iar cursurile erau conduse de învățătorul Damian Dimitrievici și erau frecventate de un număr de 30 elevi⁵³⁷.

Majoritatea din cele 166 de școli din districtul Oradea aveau în structura lor câte trei clase. Din statistica pe anul școlar 1824-1825 alcătuită de Ioan Puspoki pentru districtul Oradea, reiese că școala din Almaș, comitatul Arad, avea 12 elevi în clasa I, 7 în clasa a II-a și 5 în clasa a III-a. Școala din Mocrea, din același comitat, avea numai două clase în structura sa: în clasa I erau 12 elevi, iar în clasa a III-a numai 3. Pentru anii următori situația școlilor este următoarea.⁵³⁸

Districtul școlar	1826-1827	1827-1828	1828-1829	1829-1830	1830-1831
Timiș	*	187	*	187	*
Oradea	170	173	174	*	161

*) Nu avem date

Sub raport confesional, toate școlile erau subordonate Episcopiei Aradului, a cărei jurisdicție se întindea peste cinci comitate (Arad, Bekeș, Bihor, Cenad, Ciongrad). În 1825 funcționau și 38 de școli unite, îndrumate de directorul școlar Ioan Corneli⁵³⁹.

Un fenomen îngrijorător care contribuia la diminuarea frecvenței școlare și la accentuarea procesului de deznaționalizare prin școală, îl constituia însă trecerea unor copii de la școlile românești la cele cu limba de predare maghiară. Din situațiile statistice ale vremii, reținem că fenomenul se întâlnea în mai multe școli dintre care amintim pe cele de la Sebiș, Ghioroc, Chisindia, Covăsânț, Crocna, Mănerău, Grăniceri, Revetiș, Șeitin, Șiclău, Șoimoș, Sinteia Mică, Talpoș, Iacobini⁵⁴⁰.

VI. 2. Baza materială a școlilor

Susținerea materială a școlilor era asigurată de comunitatea locală, prin a cărei contribuție se ridicau noi localuri de școală, erau reparate cele existente și se asigura salarizarea învățătorului. În legislația școlară a epocii se prevedea că

⁵³⁷ Situația statistică a școlilor din *Districtu Magno Varadinensi* este publicată de V. Popeangă, *Mărturii transilvănene despre actele creatoare de pedagogie românească*, Arad, 2007, pp. 152-156; vezi și Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 40.

⁵³⁸ Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale*, p. 27; Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 41-42.

⁵³⁹ Idem, *Mărturii transilvănene despre acte creatoare de pedagogie românească*, p. 156.

⁵⁴⁰ Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 42.

domnii de pământ erau îndatorați să sprijine buna activitate a procesului educativ, dispoziție ce a rămas inefficientă. Școlile din mediul urban erau întreținute cu sume alocate de primărie din casa orășănească.

În foarte multe locuri școlile erau adăpostite în clădiri improprii, acoperite cu stuf și fără ferestre. Dimitrie Țichindeal prezintă un tablou jalnic al școlilor din părțile bănățene și crișene: „multe scoli prin sate nebăgate în samă au rămas părăsite, așa cât de voiești să știi în sat unde e shoala ? nu întreba pre nime, ci dute, apoi vei afla o casă nu departe de Besearică, desgrădită, descoperită, cu ferestrele sparte, și cu hârtie lipite, să știi că aceia e shoala ! [...] în ce stare ticăloasă pătimitoare au fost shoalele noastre până acum, și așa în inima pruncilor noștri celor iubiți și nădejdea împăratului, polomida și mărcinile neștiinței au crescut ! Știut este, că în multe locuri se adună prunci mulți la shoală, însă șad sânguri în shoală, fiind că dascălul e dus cu popa la vreo doao sau trei pomeni – sau în Casa orașului de face socoată: sau sau dus la vânat și acuși vine. Săraccii prunci ! ce fac ei în șoală ? se bat, se sudue, își rump hainele”⁵⁴¹

În multe sate nici măcar nu existau clădiri destinate ținerii cursurilor. La 11 februarie 1812, inspectorul școlar al protopopiatului Vărădia de Mureș, într-un raport adresat forurilor bisericești, scria că „în orașul Săvârșin casă de școală nu este, pentru aceea, pruncii nu au unde merge la școală, în anul trecut, au fost un dascăl bătrân cu nume Gheorghe Bârsan și nici un prunc nu o învățat pentru că nu au fost școală”⁵⁴².

Situația materială a școlilor populare era deosebit de grea. Încă din secolul al XVIII-lea, susținerea lor a fost lăsată pe seama comunităților și a „domnilor de pământ”. Abia la începutul secolului al XIX-lea se procedează la o reorganizare a acestui învățământ, dar situația nu s-a putut îmbunătăți prea mult. Statul nu a contribuit cu nimic la organizarea bazei materiale a școlilor românești și sârbești, Curtea vieneză luând hotărârea ca locuitorii de confesiune ortodoxă să susțină prin contribuții benevole fondurile școlare. Școlile se susțineau din „fondul școlilor greco-neunite”, care se alimenta din contribuția credincioșilor și așa numita „aucta școlară”, adică ofertele de 10 % după leafa anuală de atunci, a învățătorului, la care se obligau comunele, prin contracte, a contribui anual la îmbogățirea fondului. Cu prilejul vizitei făcute la Arad, în vara anului 1810, Uroș Nestorovici a purtat convorbiri cu protopopul Ioan Drăghici al Șiriei pentru constituirea unui fond școlar în sumă de 10 000 florini care să fie destinat pentru ajutorarea școlilor sărace. Din bilanțul alcătuit la sfârșitul lunii decembrie 1824 de Naum Petrovici, administratorul fondurilor școlare avem o imagine despre contribuția adusă de

⁵⁴¹ Dimitrie Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao introduse șolasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda, 1813, retipărită în T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, p. 167.

⁵⁴² V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 12.

comunitățile parohiale la constituirea fondurilor școlare. Veniturile realizate prin tasul al III-lea purtat în bisericile parohiale, scădeau în fiecare an⁵⁴³.

Anul	Venituri din tasul al III-lea (florini)	Cheltuieli pentru preparandii (florini)
1812-1815	36 004	2 950
1816	21 252	8 366
1817	17 986	8 987
1818	16 283	9 298
1819	12 687	9 581
1820	10 827	10 750
1821	8 887	8 442
1822	10 169	9 045
1823	6 204	8 928
1824	4 456	6 593

Problema susținerii școlilor, mai ales în ce privește construcțiile școlare, este reluată în 1813. Comunele erau îndemnate să-și zidească școli cu sprijinul „domnilor de pământ”, care urmau să dea materialul necesar în mod gratuit sau la un preț mai redus. Existau nenumărate cazuri când „domnii de pământ” își însușiseră casele destinate pentru școală, iar alții nu doreau să contribuie la construirea școlilor⁵⁴⁴.

În 1828, Ioan Püspöki a cercetat starea de funcționare a școlilor și a cerut comitatului Arad, sprijin pentru asigurarea fondurilor materiale ale școlilor din Șiria, Olari, Chier, Măderat, Moroda, Șoimoș și din alte localități unde se simțea nevoia îmbunătățirii condițiilor de funcționare a școlii. Clădirile în care funcționau școlile din Șiria și Chier erau necorespunzătoare și din această cauză directorul regal al școlilor din district, I. Tokody a cerut să se ia măsuri energice de îndreptare a situației, iar la Socodor să se construiască un nou local de școală⁵⁴⁵.

VI. 3. Conducerea superioară și locală a școlilor

Școala, ca instituție educativă, avea o organizare stabilită în funcție de legislația școlară a epocii. Pentru conducerea școlilor populare neunite din Ungaria, în anul 1810, este numit Uroș Nestorovici ca inspector suprem al școlilor ortodoxe din Ungaria, despre a cărui numire, prin circulara din 14 aprilie 1810,

⁵⁴³ T. Botiș, *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, p. 321; V. Popeangă, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale*, p. 28; Idem, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 113; Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale*, p. 28.

⁵⁴⁴ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, p. 76.

⁵⁴⁵ V. Popeangă, *Mărturii transilvănene despre acte creatoare de pedagogie românească*, p.

Consiliul Locumtenențial o aduce și la cunoștința Episcopiei Aradului, invitând autoritățile ecleziastice să colaboreze⁵⁴⁶.

Numirea lui Nestorovici a fost urmată de o reorganizare a districtelor școlare. Districtul Oradea cuprindea 416 școli și era condus de directorul Ioan Püspöki; districtul Timișoara, cu 180 de școli, condus de Luca Kengelaț, și districtul Lugoj-Caransebeș, cu 238 de școli, al cărui director era Moise Arsici⁵⁴⁷.

Inspectorul suprem al școlilor s-a dovedit a fi un zelos vizitator al școlilor populare pentru a cunoaște realitățile locale. În anul școlar 1823-1824 a vizitat 136 de școli în 89 de zile. Directorii districtuali îndrumau activitatea învățătorilor din districtele lor. Această activitate consta în recomandări metodice, sfaturi privind îmbunătățirea frecvenței școlare, prenumerotarea învățătorilor la cărțile în curs de apariție⁵⁴⁸.

După încetarea din viață, în 8 august 1825, a lui Uroș Nestorovici, profesorii Preparandiei arădene s-au întrunit într-o ședință la care au invitat și pe directorii districtuali și au decis să înainteze împăratului un recurs prin care să se solicite ca în postul rămas vacant să fie numit directorul Luca Kengelaț, întrucât vorbește limba română. În cele din urmă însă, a fost numit Nicolae Temesvaey, un funcționar al Consiliului Locumtenențial⁵⁴⁹.

Forurile de conducere ale școlilor erau directorii superiori ai direcției sau districtului, inspectorii subordonați lor și directorii locali. Preoții din localități îndeplineau atribuțiile de directori locali și principala lor responsabilitate era asigurarea funcționării școlii. Ei erau subordonați inspectorilor districtuali, care aveau o dublă subordonare: laică față de directorul superior și bisericească față de episcopul diecezei respective. Inspectorii districtuali erau obligați ca cel puțin odată pe an să viziteze școlile aflate în raza lor de activitate și să îndrume pe învățători în activitatea educativă pe care o desfășurau. Problemele materiale ale școlii – reparații, procurare de mobilier, școlarizarea copiilor și asigurarea salariului învățătorului – erau atribuite ce reveneau curatorului local de școală, care menținea legătură între învățătorul și directorul local cu primarul comunei⁵⁵⁰.

VI. 4. Învățătorii și statutul lor social

Marea majoritate a școlilor populare din districtul Oradea funcționau cu câte un singur învățător. Alegerea lor se făcea de către reprezentanții comunității

⁵⁴⁶ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, reg. 2 (1802-1812), Circulara episcopului Pavel Avacumovici din 20 mai 1810.

⁵⁴⁷ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, p. 11. Cifrele ni se par exagerate, pentru că așa după cum se poate vedea pentru anii următori, numărul școlilor erau cu mult mai redus.

⁵⁴⁸ V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, p. 131.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, p. 6.

⁵⁵⁰ *Ibidem*, pp. 114-115.

locale, care, în cele mai multe cazuri, erau membri ai comitetului parohial. Aceștia luau în considerare moralitatea solicitantului, aptitudinile sale muzicale și anumite însușiri de caracter: modestie, cinste, onestitate în raport cu locuitorii satului. Solicitantului i se cerea să aducă acte doveditoare de la comunitatea satului în care funcționase înainte și să aibă recomandarea domnului de pământ. După aceasta, între reprezentanții comunității și învățător se semna un contract în care erau stipulate obligațiile celor două părți. Salarizarea învățătorilor era asigurată de comunitatea locală, însă era diferențiată în funcție de puterea economică a comunității. Salariul învățătorilor era valabil de la o localitate la alta și depindea de numărul populației și de donațiile patronilor școlii și ale domnilor de pământ, care, în majoritate, erau dezinteresați de școlile românești. Salariile se stabileau prin contracte încheiate cu comunitatea respectivă și aprobate de forurile superioare.

Reprezentanții comunității nu asigurau în toate localitățile achitarea la timp a drepturilor materiale ale învățătorilor stabilite prin contract, motiv pentru care, în unele localități, se ivea scandal între cele două părți. Salariul învățătorului se compunea dintr-o anumită sumă plătită în moneda epocii, sumă ce varia de la o comunitate la alta (între 100 și 200 florini) și din bunuri în natură: grâu, orz, ovăz, porumb boabe, fasole, carne de vită, porc gras, lemne de foc (2 căpițe), fân, sare. Comunitatea locală se mai obliga să asigure „toate materialele scrpturistice pentru școală [...] precum: hârtie, negreală, cretă, burete, plăivasuri, cărți și alte cele de trebuință”⁵⁵¹.

Învățătorul funcționa pe baza aceluși contract, fiind subordonat directorului local. Din unele conscripții de la 1823-1829, reiese că în unele localități atribuțiile de director local nu erau îndeplinite de nici o persoană, în altele, directorul local era preotul ortodox, sau unii negustori întreprinzători, ca Nicolae Cristea, un aromân din Ghioroc.

Responsabilitatea principală a învățătorilor era de natură pedagogică, adică, el conducea procesul de învățământ din școala sa. El elibera atestate sau testimonii tinerilor care absolviseră cursurile școlare, alcătuiă rapoartele semestriale, pe care directorul local le înainta inspectorului districtual și după aceea la direcția din Oradea, dar și Consistoriului eparhial⁵⁵².

Numirea învățătorului se făcea numai dintre absolvenții cursurilor de normă de la Oradea sau a celor preparandiale de la Arad (după 1812). Semnificativă pentru spiritul epocii, este legislația prin care se prevedea ca solicitanții pentru ocuparea unui post învățătoresc să aibă recomandarea domnului de pământ și a patronului școlii. Inspectorul districtual propunea directorului superior numirea, iar decizia de numire era dată de acesta. Învățătorul putea îndeplini și funcția de cântăreț bisericesc, dar nu puteau îndeplini funcția de notar. Prin circulara din 6

⁵⁵¹ Pentru amănunte vezi: A. A. O. R. Arad, *Pachetul Contracte școlare*, 1819.

⁵⁵² V. Popeangă, *op. cit.*, p. 121.

ianuarie 1787 a episcopului Pavel Avacumovici s-a stabilit ca „nici un învățător în locul nașterii sale pe slujba pomenită învățătorului nu poate a să rădica, pentru ca în școale slujba după neam și strămoș să nu fie”⁵⁵³.

VI. 5. Desfășurarea procesului de învățământ

Cursurile școlare se țineau dimineața timp de trei ore și după amiază două. Marți după amiază și joia erau zile libere. După fiecare semestru se organizau examene menite să arate învățătorilor și părinților în ce grad elevii și-au însușit cunoștințele predate⁵⁵⁴.

Autoritățile școlare fixau obiectele care se predau și numărul de ore afectat pentru fiecare în parte, conturându-se astfel planul de învățământ ca act normativ obligatoriu pentru învățători. În conscripția școlilor din districtul Oradea, redactată în 1824 de directorul Ioan Püspöki, fiind notate obiectele predate de fiecare învățător la școala sa. La școala din Agrișul Mare, învățătorul Iosif Popovici a predat *Catehismul* (2 ore), *Cunoașterea literelor* (4 ore), *Silabisirea* (3 ore), *Citirea* (4 ore), *Aritmetica* (4 ore), *Istoria biblică* (3 ore), *Exerciții de scriere* (3 ore) și *Cântul ritual* (2 ore). Timpul de muncă afectat predării acestor obiecte a fost de 25 ore pe săptămână. În conscripțiile din anii școlari următori se întâlnesc același număr de ore. La unele școli, se întâlnește fenomenul predării unor cunoștințe în limbile maghiară, sârbă sau germană, ca la Berechiu, Sebiș, Buteni, Galșa, Micălaca⁵⁵⁵.

Între directoratele școlare se înregistrează diferențe în ce privește disciplinele predate. Astfel, tot în anul 1824, în școlile din districtul Timiș se predau obiectele: *Doctrina religiei* (4 ore), *Istoria biblică* (1 oră), *Silabisirea* (3 ore), *Citirea* (3 ore), *Aritmetica* (4 ore), *Istoria* (2 ore), *Silabisirea ungrească și germană* (2 ore), *Citirea ungrească și germană* (2 ore), *Cântul ritual* (1 oră) și *Ortografia* (3 ore). În total tot 25 de ore însă altfel repartizate⁵⁵⁶. În procesul de învățământ s-au înregistrat progrese vizibile după angajarea primilor absolvenți ai Preparandiei.

Profilul instituțional al școlilor populare românești din perioada supusă de noi spre analiză – sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele trei decenii ale celui următor – a fost determinat de existența în structura ei a trei clase conduse de un singur învățător. Asigurarea bazei materiale a școlii se face de către membrii comunității prin contribuția lor în bani și bunuri în natură.

⁵⁵³ A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche, *Protocolul circularelor*, registru 1 (1784-1802), nen. Circulara din 6 ianuarie 1787 a episcopului Pavel Avacumovici.

⁵⁵⁴ V. Popeangă, *op. cit.*, p. 114.

⁵⁵⁵ *Ibidem*, p. 141.

⁵⁵⁶ *Ibidem*.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Școala poporală a îndeplinit o funcție culturală activă, care a întărit rolul ei ca factor de progres oferindu-i un binemeritat prestigiu. Prin conținutul învățământului s-a reușit difuzarea valorilor fundamentale ale istoriei, religiei și a tradițiilor românești.

Parohiile din cuprinsul Episcopiei Aradului a dispus de o rețea dezvoltată de școli, care au devenit factorul principal al întăririi capacității instructive a națiunii române, accentuată tot mai mult în secolul al XIX-lea.

VII.

Dispute confesionale

În secolul al XVIII-lea, frământările religioase constituiau un fenomen curent, care a atras după sine nenumărate cercetări și investigații ale forurilor superioare, precum și elaborarea unor legi care fixau drepturile și îndatoririle de diferite confesiuni.

Noua confesiune unită, prin emisarii ei, dorea să dobândească tot mai mulți adepți și au luptat în acest scop deoarece numai astfel se putea forma și consolida dieceza unită de Oradea înființată în 1777. Credincioșii ortodocși însă nu erau dispuși să cedeze ceea ce le aparținea necondiționat, religia străbună, ei văzând în uniți un real pericol. Încercarea de convertire a credincioșilor ortodocși doar pe latura spirituală, prin explicarea faptului că forma exterioară a credinței era și rămânea comună ambelor confesiuni, deosebirile constând doar în cele patru puncte dogmatice, era o întreprindere sortită eșecului încă de la început. Pentru ei erau favorabile doar beneficiile palpabile sau promisiunile care aveau o realizare în scurt timp⁵⁵⁷.

Ceea ce făcuseră în Ardeal episcopii uniți Ioan Bob și Ioan Lemeny pentru catolicizarea românilor ardeleni, începând cu primul deceniu al secolului al XIX-lea, în ținuturile arădene, bănățene și bihorene se angaja să o facă episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea (1806-1839).

Episcopia unită de Oradea își avea obârșia în politica episcopului romano-catolic de acolo, cel mai mare latifundiar al Bihorului din secolul al XVIII-lea și, pentru o vreme îndelungată, purtător al demnității de prefect al județului Bihor. Cu toate acestea, abia 6 sate au fost trecute la catolicism de episcopul romano-catolic în cursul perioadei 1700-1747. Sub episcopul *Meletie Kovacs* (1748-1775), vicar cu gradul de arhieru de rit oriental, supus însă episcopului romano-catolic, între 1747-1770, au fost câștigate pentru noua confesiune unită, numai 13 sate, iar în sedisvacanța ce a urmat, numai un singur sat. În 1774 existau în comitatul Bihor

⁵⁵⁷ Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000, pp. 190-191.

un număr de 33 parohii cu 36 preoți și 6 381 suflete, iar în celelalte comitate, existau doar parohiile de la Arad, Macău, Timișoara și Zăbrani⁵⁵⁸.

După organizarea Episcopiei unite, episcopul *Moise Dragoș* (1777-1787) a atras de la ortodocși un număr de 22 de sate, în vreme ce urmașul său, *Ignatie Darabant* (1788-1805), numai 10 sate⁵⁵⁹.

Într-un raport al episcopului Pavel Avacumovici din 1789, se menționează că au fost trecute forțat la unire câteva sate bihorene, Rogoz, Prisaca, Feneriș, Meziad, Pocola și altele⁵⁶⁰. Ortodocșii bihoreni își consolidează poziția după înființarea Consistoriului de la Oradea în 1793. În vara anului următor, Consistoriul ortodox recent înființat ține o adunare la Marghita, prilej cu care sunt consemnate mărturii despre disputele confesionale din zonă și despre favorizarea confesiunii unite de către autoritățile statului. Cu acest prilej s-a discutat situația administratorului protopopesc Ioan Beoti, paroh în Lunca Bratului, acuzat de instigare împotriva unirii în satul Abrahamul de Jos. Un localnic, Vasile Popovici, în vârstă de 60 de ani, de confesiune ortodoxă, mărturisea că în sat mai existau doar șase case de confesiunea ortodoxă, locuitorii celorlalte au trecut la unire. Administratorul protopopesc Ioan Beoti, a mers la preotul din sat să-i ceară documentele bisericii. Preotul l-a trimis la cantor în posesia căruia se aflau, iar acesta l-a îndrumat către crâșnicul bisericii. Era clar că preotul nu dorea să-i dea documentele bisericii. Întrebat preotul din Abrahamul de Jos dacă a mărturisit unirea, acesta s-a jurat, în fel și chip, că nu. Între timp, venind un funcționar cezaro-crăiesc, l-a apostrofat pe preotul I. Beoti și la alungat din sat, pe motiv că el nu mai are ce căuta acolo, preotul din sat zicând că el o să asculte numai de preotul unit de la Oradea și nu de cel ortodox de la Arad⁵⁶¹.

Preotul din Petreu (protopopiatul Luncii), a fost acuzat de epitropul bisericii și alți trei localnici că simpatizează foarte mult cu uniții, preotul însuși trăgându-se dintr-o familie de uniți din satul Tarcea. Suspectați că simpatizează cu uniții au fost și preotul Danil din Făncica cu cântărețul său, la fel și preotul din Crestur⁵⁶².

În 1794, locuitorii din Giriș și Nojorid s-au plâns că sesiile parohiale au fost luate de la biserici și de la preoți apoi trecute în posesia parohilor uniți. La fel enoriașii din Bicaciu, în același an, au depus plângere că atunci când au cerut subsidii de la stăpânul de pământ, capitlul romano-catolic, li s-a pus condiția trecerii la unire. Pentru a reobține o posesie luată de tincani, fiul preotului din Cociuba Mare, împreună cu alți 16 enoriași, a trecut la unire. Uneori se întâmpla

⁵⁵⁸ Iacob Radu, *Istoria diezezei române unite a Orăzii Mari, 1777-1927*, Oradea, 1932, p. 55; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 94-95.

⁵⁵⁹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁵⁶⁰ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, 251.

⁵⁶¹ M. Georgiță, *Frământări confesionale în Bihor (sfârșitul secolului XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, p. 116.

⁵⁶² *Ibidem*.

Stratimirovici, arhimandritul român Nestor Ioanovici, care, cu acest prilej a avut un comportament energic întru apărarea Ortodoxiei⁵⁷³. Această atitudine, avea să-i aducă, mai târziu, multe neplăceri, mai ales atunci când candidează pentru scaunul eparhial vacant al Ardealului. Ortodocșilor din Presaca li se făceau tot felul de neajunsuri, motiv pentru care ei se adresează Consistoriului ortodox de la Oradea. Se plâneau că preotul unit, pe cei cununați la ortodocși îi mai cununa odată, unor bolnavi nu li se administra Sfânta Împărtășanie și că a existat un caz mai deosebit când, un mort a rămas neîngropat timp de opt zile. Ortodocșilor li se interziceau îngroparea morților în cimitirul satului. Cazul din Presaca ajunge la diferite foruri superioare, laice și bisericești, însă nu s-a rezolvat nimic în favorul ortodocșilor. În intervalul dintre 1800 și 1834, propaganda unită, cu toate încercările sale, de multe ori și abuzive, nu a reușit să lichideze Ortodoxia din Presaca⁵⁷⁴.

Protopopul Constantin Popovici al Beliului, la 14 mai 1814, se plânga că preotul unit din Uileac a încercat, în trei rânduri, să atragă la unire credincioșii din parohia vacantă Comînești, promițându-le câte 100 căbele de bucate la numai jumătate de preț și alte beneficii⁵⁷⁵.

În ciuda provocărilor de orice fel a propagandei unite, alături de Consistoriul eparhial ortodox din Oradea se remarcă și comunitatea bisericească din orașul de pe malurile Crișului Repede. Această comunitate era constituită din românii băștinași și comercianți „greci”, care nu erau altceva decât aromâni, care veniseră și se stabiliseră acolo cu limba grecească, precum și sârbi, nu prea numeroși. Toți aceștia și-au câștigat un deosebit prestigiu în Oradea. Încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, când exista interdicția de a se construi bisericile ortodoxe la orașe cu turn, și împotriva uneltirilor în acest sens ale episcopului Moise Dragoș, ei obțin de la împăratul Iosif al II-lea aprobarea de a-și putea construi din material solid și cu turn, frumoasa biserică ortodoxă cu hramul „Adormirea Maicii Domnului” din Oradea⁵⁷⁶.

În 1828, Consistoriul ortodox de la Oradea, denunța Episcopiei Aradului că propaganda catolică desfășura o puternică activitate prozelitistă. Se menționa că la începutul anului 1827, un grup de locuitori din Tria s-au dus la episcopul Samuil Vulcan pentru a interveni, în schimbul trecerii la unire, eliberarea din temnița comitatului a unor rude. Din alte surse documentare reiese că era vorba și de alte făgăduințe și chiar oferirea unor sume de bani și o anumită cantitate de vin, în interesul propagandei unite. Atunci când Consistoriul ortodox de la Oradea a cerut o anchetă de la comitat, care să dovedească legalitatea sau ilegalitatea trecerilor, a

⁵⁷³ Idem, *Din viața episcopului Nestor Ioanovici*, pp. 14-16.

⁵⁷⁴ Pentru amănunte vezi: Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 103-105; P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț 1835-1850*, pp. 27-28.

⁵⁷⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 113.

⁵⁷⁶ Nicolae Firu, *Date și documente despre biserică ortodoxă din Oradea Mare*, Arad, 1909, p. 15

fost refuzat. În 1826, în această comună au trecut la uniți 86 capi de familie, reprezentând 361 suflete⁵⁷⁷.

În ce privește propaganda unită în părțile Aradului, spre deosebire de cele bihorene, ea se întetește numai după anul 1830, până atunci era sporadică și neînsemnată. Dacă analizăm aria de propagare a mișcărilor de renunțare la confesiunea unită, vom constata că acestea au avut succes, mai ales în regiunile învecinate cu Consistoriul eparhial arădean unde, emisarii acesteia, preoți și laici, aveau mai ușor acces.

De fapt, în perioada istorică în care se încadrează demersul nostru, coincide cu aceea a mișcării de românizare a scaunul vacant al Episcopiei Aradului, episcopul Samuil Vulcan de la Oradea avânt tot interesul să tempereze propaganda unită în aceste părți.

⁵⁷⁷ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 96-98, *Anexe*, doc. 13, pp. 398-400.

VIII.

Elita intelectuală

Odată cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, apar o pleiadă de cărturari români pătrunși de ideile iluminismului. În cadrul mișcării culturale din părțile arădene de la începutul secolului al XIX-lea, se încadrează mai ales profesorii Preparandiei și ai Institutului Teologic din Arad, mulți dintre ei, preoți de mir, care nu s-au limitat doar la catedră, eforturile lor încadrându-se în mișcarea iluministă dominantă în epocă. Au existat o mulțime de intelectuali și din afara celor două instituții reprezentative pentru școala și cultura românească.

Unul din primii arădeni preocupați de cercetarea istorică a ținuturilor arădene, încadrându-se și el eforturilor clerului de mir sau monahal, este asesorul de tablă comitatensă *Ștefan Tzutz* (1765-1830)⁵⁷⁸. Acesta s-a ocupat de colecționarea unor materiale referitoare la istoria politică, ecleziastică și culturală a comitatului Arad. Cercetările mai aprofundate ale lui Tzutz sunt prilejuite de intenția lui Szepesházi Károly, un statistician care intenționa elaborarea unei lucrări descriptive a stărilor social-politice și geografice a comitatului Arad. Congregația nobiliară a comitatului îl însărcinează pe Tzutz cu adunarea descrierilor parțiale trimise de prefectii cercuali și întocmirea unei descrieri sistematice⁵⁷⁹.

Ștefan Tzutz nu se mulțumește a așterne numai pe hârtie câteva informații pentru a satisface dorința lui Szepesházi, el trece la elaborarea unei vaste lucrări ce cuprinde o descriere istorică, statistică și culturală a comitatului. Conștient de importanța sarcinii asumate, în vederea depistării și adunării unui material cât mai

⁵⁷⁸ Ștefan Tzutz s-a născut la Ghioroc (jud. Arad) în 1765 și a absolvit Academia de științe juridice. La început a practicat avocatura iar din 1805 îl întâlnim ca funcționar al domeniului eparhial din Pecica. Din 1814 este administratorul acestui domeniu, iar între 1824 și 1826, îndeplinește, numai temporar o funcție fiscală în cadrul comitatului Timiș și cea de jude al Tablei regești a comitatului Arad. În 1826 se retrage la pensie stabilindu-se la Păuliș, unde la 21 februarie 1830 moare. Pentru amănunte vezi: A. Caciora, *Colecția de documente Ștefan Tzutz*, în „Ziridava”, XI (1979), pp. 1081-1088; A. Caciora, E. Glück, *Colecția de documente Ștefan Tzutz*, în vol. „Studii cu privire la istoria feudalismului timpuriu” Arad, 1978, pp. 138-149.

⁵⁷⁹ Fabian Gabor, *Arad vármegye leirása historiai, geográfia és statisztikai tekintetben*, Buda, vol. I, 1835, pp. V, VI, VII.

bogat, el s-a adresat unui public foarte larg, de la particulari până la biblioteci și instituții deținătoare de documente, atât din cadrul comitatului cât și în afara lui. În 1827 se adresează episcopului Iosif Putnic ce pe atunci administra și eparhia Aradului (1819-1929), cerându-i informații despre episcopii arădeni cu anii de arhipăstorire, despre istoria eparhiei și a mănăstirii de la Hodoș-Bodrog⁵⁸⁰.

A fișat o serie de lucrări contemporane de mare valoare și circulație, ca de exemplu cartea profesorului Bompardi ce cuprinde o scurtă privire istorică asupra comitatelor Arad și Zărand. Între materialele aflate în anexa manuscrisului se păstrează și o mulțime de copii făcute de către autor după edițiile de documente contemporane publicate de istoricii Pray, Feier și Katona (sec. XVIII-XIX). A adunat un important material istoric referitor la Preparandia din Arad (1812), a Institutului Teologic (1822) și despre episcopul Nestor Ioanovici, primul român urcat pe scaunul eparhial al Aradului în epoca modernă (1829-1830). Despre mănăstirea de la Hodoș-Bodrog susține că aceasta era la origini o mănăstire ortodoxă, „nu se poate pune la îndoială că, călugării neuniți au fost de la început în țară”, adică înaintea de venirea ungarilor. Inedită este conscripția bisericească efectuată în anul 1828 asupra populației ortodoxe. Potrivit datelor ei, în acest an, existau pe teritoriul comitatului Arad, 152 biserici ortodoxe, 238 parohii, 76 capelani și 15 diaconi, la un număr de 143 948 locuitori din care circa 2 100 sârbi, iar restul de 142 000 ortodocși români, ce reprezintă, față de populația întreagă a comitatului, un procent de aproximativ 80 %. Materialele lui Ștefan Tzutz conțin și interesante referințe cu privire la viața culturală. Aflăm că biblioteca de mare renume de la Șicula, intens cercetată de iluminiștii arădeni, însuma aproximativ 8 368 opere în circa 20 000 volume. În privința originii și formării poporului român, adoptă idei asemănătoare corifeilor Școlii ardelenne, afirmând că „urmăm pe aceia care îi declară a fi coloniști romani pe care împăratul Traian i-a trimis din toate părțile Italiei pentru ocuparea Daciei și din acel timp până în zilele de azi ei se numesc români”⁵⁸¹.

Redactată în limba latină, *Monografia comitatului Arad*⁵⁸², era concepută să apară în trei volume. Cel dintâi, urma să cuprindă istoria meleagurilor arădene până în 1774, dată la care o parte a comitatului Zărand este încorporat comitatului Arad, teritoriul căruia s-a mai extins în această perioadă și prin desființarea confiniului militar Tisa-Mureș. Volumul al II-lea, trebuia să cuprindă perioada dintre 1745-1830, înglobând viața social-economică și culturală. În cel de-al treilea volum, erau descrise obiectivele și monumentele istorice, bisericesti și

⁵⁸⁰ A. A. O. R. Arad, *Protocol consistorial*, nr. 296/1827; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, p. VII.

⁵⁸¹ A. N. D. J. Arad, *Colecția de documente dr. Octavian Lupaș*, dosar 9, f. 28-29, 67, 183, 224.

⁵⁸² În anul 1935, istoricul Gh. Ciuhandu considera manuscrisul pierdut (cf. *op. cit.*, p.VIII). Abia în anul 1971, prin intermediul lui Octavian Lupaș, manuscrisul a intrat în fondurile A. N. D. J. Arad.

artistice din cuprinsul comitatului. La începutul anului 1829 primul volum era gata pentru tipar. În vara anului, cu sprijinul comitatului, Tzutz lansează un apel către public cerând cât mai multe subscrieri pentru prenumerare, asigurându-și în acest mod partea financiară necesară tipăririi volumului. Apelul lansat nu a avut rezultatul scontat și volumul rămâne în manuscris. Datorită morții, survenită în anul următor sfârșitul celui de-al doilea volum și al treilea în întregime, au rămas sub formă de schiță și notițe dispersate⁵⁸³.

În spațiul arădean, cea mai reprezentativă figură a iluminismului este parohul Seleușului, *Nicolae Horga-Popovici* (1767-1811)⁵⁸⁴. Se trăgea dintr-o familie de clerici cu descendenți care au păstorit în parohia Seleuș timp de peste un secol. Biografia intelectuală a lui Nicolae Horga ni se înfățișează, în punctele ei esențiale, ca foarte asemănătoare cu aceea a majorității reprezentanților Școlii ardelenе, cea ce obligă la plasarea lui în acest context cu ample reverberații ideologice și culturale.

Singura sa scriere publicată, prin care ne transmite zestrea spirituală a epocii, este *Oglinda arătată omului înțelept*⁵⁸⁵, pe care încă în anul 1801 o avea pregătită pentru tipar, numai lipsa banilor întârziind până în anul 1807 apariția ei. Cartea reflectă, în mare măsură, concepțiile social-politice și filozofice sub înrăurirea luminismului de tip Wolfian, atât de răspândit în perioada iosefinistă. Pe lângă „multe feluri de pilde a bunelor moravuri”, dezvoltate în cadrul a 22 de întâmplări luate din viața unor oameni mari din antichitatea greco-romană (p. 1-115), cartea cuprinde și câteva descrieri istorice referitoare la unele localități și cetăți din ținutul Aradului (Șiria, Ineu, Pâncota, Dezna). În ce privește viața bisericească, Nicolae Horga Popovici menționează existența în Pâncota a unui arhimandrit, iar pe locul unde odinioară erau „bisericele și zidurile cele frumoase, acum se târăsc șerpilor și rămă porcii și se fac arături bune, încă și bani se află în pământ îngropați”. Despre Ineu, afirmă că pe timpul principelui transilvan Gheorghe Rakoczi I (1630-1648), exista aici o „mitropolie” ce își avea reședința „tocmai în țarmure, aproape de Crișul Alb la care mitropolie slujea (n. n. aparține) toată partea Podgoriei naționalul Iliricesc și românesc, de la care până

⁵⁸³ Cf. A. Caciora, *Colecția de documente Ștefan Tzutz*, pp. 1082, 1083.

⁵⁸⁴ Pentru viața și activitatea sa vezi: Idem, *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Arad, 2004, pp. 32-34; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 332-333; Idem, *Preotul cărturar Nicolae Horga Popovici din Seleuș (1767-1811)*, în vol. „Biserică, Societate, Identitate. În onorem Nicolae Bocșan” (Coodonatori: Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana Victoria Sima, Ion Cârje), Cluj-Napoca, 2007, pp. 83-91; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 16-50.

⁵⁸⁵ Titlul complet, conform uzanțelor vremii, este: *Oglindă arătată omului înțelept, care cuprinde în sine vechile întâmplări. Cu pildă adusă, cum îi de lipsă omului a se cunoaște și celui de aproape îngăduit a fi din înțelepciunea sa. Scrisus-au neamului pentru mergerea înainte prin Nicolae Horga, altminteri Popovici, greco-neunitei legi parohul Seleușului în slăvita varmeghia Aradului, anul de la Hr. 1801*. La Buda, în crăiasca tipografie a Universității ungurești, 1807.

astăzi se zice Ienopolea”, fără a menționa și sursele bibliografice, așa cum face în alte părți din cuprinsul cărții.

Cu toate lipsurile pe care le are, scrierea preotului Nicolae Horga-Popovici înregistrează o evoluție notabilă îmbogățindu-se în problematică și căpătând valori noi prin apelul la izvoarele umaniste. Interesul manifestat pentru trecut este vizibil și din îndreptarea sa către cartea de istorie. Folosește informații și din *Istoria universală* a lui Claude Francois Millot, apărută în 1800 în traducerea românească datorată lui Ioan Molnar-Piuariu, carte prohibită la vremea aceea. Autorul citează și pe Orod Paul, secretarul lui Bela I, pe Dugonics Andras, un contemporan al său (1740-1818) cu care polemizează în problema originii Șiriei. Citează de asemenea un alt contemporan, pe Ladislau Nagy Peretseny, autor și el a unei cărți despre cetatea Șiriei. Era timpul când cartea de istorie lua un loc însemnat în spiritualitatea românească a epocii. Multe cărți pe care nu le citează, le-a putut găsi în biblioteca de la Șicula a lui Petru Atzél, ce poseda o colecție de cărți din epoca revoluției franceze, sau în cea a lui Ladislau Nagy Peretseny.

Aventura cunoașterii la Nicolae Horga Popovici nu poate fi separată, în primul rând, de atracția pe care le-au exercitat asupra sa anumite informații transmise pe calea tradiției, mai greu de verificat, ca de exemplu, atribuirea pe seama lui Decebal a începuturilor cetăților de la Șiria, Dezna și Șoimoș, lucru explicabil, în primul rând prin lipsa posibilităților de documentare, sau, poate că adevărul istoric este sacrificat cu bună știință în scopul de a sublinia prezența românilor pe aceste locuri cu mult înainte de venirea ungarilor, în lipsa unor argumente științifice mai convingătoare. Este primul istoric român care încă în primii ani ai secolului al XIX-lea, fixează vechiul Orod „unde iaste acum Glogovățul, satul nemțesc”.

Oglinda parohului Seleușului, influențată de ideile iluministe dintr-o epocă dominată de Școala ardeleană, depășește faza cronicărească, el fiind primul arădean cu preocupări pentru trecutul românilor în opera căruia își vor face loc ideile noii orientări. Nu putem trece cu vederea nici faptul că el a făcut primii pași spre înfîrșirea unei istoriografii românești arădene. Este adevărat că la Nicolae Horga-Popovici datele istorice veridice se amestecă adeseori cu cele legendare, dar aceasta se explică prin faptul că izvoarele care i-au stat la dispoziție erau puține, având cel mult un nivel cronicăresc. Scrierea preotului Nicolae Horga-Popovici este oglinda unui potențial intelectual existent în Episcopia Aradului.

Ideile sale sunt străbătute și de un profund respect pentru celelalte etnii, îndeosebi față de acelea cu care românii conviețuiau. Această poziție s-a oglindit și în prietenia pe care o avea cu diferiți intelectuali de altă naționalitate dintre care amintim pe ungurul *Ladislau Nagy Peretseny* (1786-1827)⁵⁸⁶, renumit

⁵⁸⁶ Ladislau Nagy Peretseny s-a născut în 1771 la Arad. În 1803 se stabilește în Almaș unde funcționează ca jurat. Aici începe a scrie un jurnal în care notează atât probleme de serviciu cât și personale. A fost colaborator la revistele: „Curierul maghiar”, „Cadoul de literatură frumoasă”,

reprezentant al condeifului, a scris o serie de lucrări istorice, care din păcate numai puține au fost publicate⁵⁸⁷, altele nu au fost admise la tipar de cenzură⁵⁸⁸. Cea mai valoroasă este *Descriptio Comitatus Aradiensis*, păstrată în manuscris la Biblioteca Națională „Séchenyi” din Budapesta. Pe fila a doua a manuscrisului se află următorul titlu: *Descrierea frumuseților bisericesti și lumești a locurilor, roadelor și situației măreței cetăți a Aradului*, scrisă în anul 1808 de Peretsényi Nagy Laszlo, membru al Uniunii științifice de cercetări ale naturii din Jena⁵⁸⁹.

Tradiția iluministă, promovată de Nicolae Horga-Popovici, a fost continuată și ridicată pe o treaptă superioară de profesorii Preparandiei arădene, care și-au desfășurat activitatea într-o epocă de efervescentă pasiune pentru trecut, ținând aprinsă făclia preocupărilor cultural-naționale.

Din perioada supusă de noi spre analiză, se remarcă, și profesorul **Constantin Diaconovici-Loga** (1770-1850)⁵⁹⁰ care a funcționat la Preparandia arădeană de la înființare până în 1830. El s-a făcut remarcat nu numai pe terenul învățământului ci și printr-o bogată activitate în domeniul editorial și cultural. În anul școlar 1812-1813, a tradus în românește cartea germană *Geschoftsstil* și un *Bucvar* sârbesc. Apoi, a mai publicat *Caractere caligrafice* (Buda 1813), *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii române* (Buda, 1818), iar la începutul anului școlar 1821-1822, a întocmit „cu cea mai mare îngrijire”, *Gramatica limbii române* (Buda, reeditată în 1823). A mai publicat: *Chemarea la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor* (Buda, 1821), *Viața Domnului nostru Iisus Hristos Mântuitorul lumii...Acum întâia oară din Sfânta Scriptură tradusă și cu învățături moralicești*

„Colecția științifică”, „Minerva”. Pentru întreaga sa activitate, la 31 mai 1804, a fost recompensat cu o diplomă din partea „Uniunii oamenilor de știință” din Jena. Spre sfârșitul vieții a funcționat la Seleuș unde, în 1827 a trecut la cele veșnice, cf. George Manea, *Un manuscris din anul 1805 despre viticultura județului Arad*, în „Ziridava”, XIII (1981), p. 327-328.

⁵⁸⁷ Andrei Caciora, E. Glück, *Manuscrise arădene privind continuitatea și unitatea poporului român*, în „R. A.”, anul LXIII, vol. XLVIII, nr. 3, 1986, p. 261.

⁵⁸⁸ Ladislau Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 71.

⁵⁸⁹ G. Manea, *op. cit.*, p. 327-328.

⁵⁹⁰ Constantin Diaconovici Loga (1770-1850), s-a născut la 1 noiembrie 1770 în Caransebeș, într-o veche familie românească. Școala primară în orașul natal, cele secundare la Lugoj. După absolvirea Dreptului la Universitatea din Pesta, a funcționat la școala românească din Pesta. Din 1812 profesor la Preparandia arădeană unde a predat *Gramatica și Stilul limbii române*. În 1830 a fost numit director al școlilor naționale românești și sârbești din confiniul militar banatic. După o bogată activitate în domeniul învățământului și culturii românești, la 12 noiembrie 1850 trece la cele veșnice. Mai multe amănunte la: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 387-390; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 338-339; V. Țârcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, pp. 88-97; *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 277-278 (cu bibliografia); Ion B. Mureșianu, Ioan I. Mureșianu, *Constantin Diaconovici-Loga (1780-1850)*, în “M. B.”, anul XXX, 1980, nr. 10-12, pp. 703-717; P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, pp. 307-308.

întocmită (Buda, 1821), *Octoih și Tipicon cu Catavasier* (Buda 1826, reeditat în 1829 și 1846), *Tâlcuirea Evangheliilor în Duminicile Învierii și ale sărbătorilor* (Buda, 1835) și *Epistolariul românesc pentru facerea a tot felul de scrisori* (Buda, 1841). Cea din urmă este conținutul obiectului predat de el la Preparandia arădeană. La sfârșitul *Epistolariului* se găsesc două studii despre istoria învățământului românesc: *Începutul organizației școalelor preparande în Arad pentru români* și *Despre organizarea școalelor preparande din districtul milităresc*. Lucrările tipărite și datorate profesorului Constantin Diaconovici-Loga erau foarte răspândite în bibliotecile parohiilor din cuprinsul diecezei arădene.

Tot de la el au rămas în manuscris: *Istoria Bibliei; Biografia sau Viața Prea Sfintei Fecioare Maria; Plutarh pentru educația și creșterea pruncilor; Belizarie cu icoane, carea carte arată datorințele supușilor către stăpânire și către patrie; Istoria românilor de la zidirea Romei până la 1453*.

Preotul și profesorul **Dimitrie Țichindeal** (1775-1818)⁵⁹¹, considerat pe bună dreptate „liderul generației iluministe bănățene”⁵⁹². Cea mai importantă parte a activității sale o constituie traduceri din operele lui Dositei Obradovici, dovedind, ca și Grigorie Obradovici, a fi tributari ideilor acestuia. Ca tânăr teolog a tradus și prelucrat *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase*⁵⁹³, apărută la Buda în 1802. Până la un punct este o traducere și, în parte, o localizare, căci obiceiurile sârbești sunt înlocuite cu ale romanilor, în comparație cu cele românești⁵⁹⁴. D. Țichindeal insistă mai mult asupra obiceiurilor, combătându-le în spirit raționalist, deși le recunoaște originea romană, folosindu-le însă ca argument în favoarea latinității. El evită atacurile directe, deschise, împotriva Bisericii. Acolo unde autorul propunea folosirea banilor bisericii la tipărirea cărților, D. Țichindeal traduce „banii de obște”, iar în locul expresiei „Cărți fraților, cărți, nu clopote și prapuri”, păstrează numai „cărți, fraților, cărți”, atenuând spiritul critic al iluministului sârb⁵⁹⁵.

După șase ani tipărește *Epitomul sau scurte arătări pentru sfânta biserică*⁵⁹⁶, o traducere după lucrarea cu același titlu a lui Dionisie Novacovici,

⁵⁹¹ Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, pp. 334-335; Idem, *Clerici cărturari arădeni de altădată*, pp. 56-64.

⁵⁹² Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 201.

⁵⁹³ *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase, prin bineînțeleptul Dositei Obradovici întocmite, iar acum întâia dată întoarse despre limba sârbească și întru acest chip în limba daco-românească așezate. În Buda. S-a tipărit în Craiasca Tipografie orientalicească a Universității Peștii 1802.*

⁵⁹⁴ Virgil Vintilescu în *Prefață la Dimitrie Țichindeal, Fabule și moralnice învățături* (Ediție îngrijită și prefăcută de...), Timișoara, 1975, p. 11; V. Vintilescu, *Consemnări literare. Repere literare bănățene (De la începuturi până la 1880)*, Timișoara, 1995, p. 146.

⁵⁹⁵ Ovidiu Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, București, 1975, p. 91; N. Bocșan, *op. cit.*, pp. 201-202. Amănunte despre carte la I. B. Mureșianu, *Dimitrie Țichindeal (1775-1818)*, în „M. B.”, anul XXV, 1975, nr. 10-12, pp. 644-646.

⁵⁹⁶ *Epitomul sau scurte îndrumări pentru sfânta biserică, pentru veșmintelei, pentru dumnezeiasca Liturghie care se săvârșește într-însa; așisderea și pentru preotul și slujitorul lui*

apărută până atunci în trei ediții (1767, 1783, 1805). Ediția lui D. Țichindeal, pe lângă traducere, conține și părți originale datorate acestuia. Milita pentru înzestrarea bisericilor cu cărți în limba română și combate anumite practici ale cultului divin săvârșite după tradiție ignorând prescripțiile tipiconale. În concepția lui, Biserica ortodoxă trebuia să aibă clerici luminați, cerând ca ei să nu se limiteze numai la *Catehism* ci să cunoască și alte discipline teologice (*Dogmatica*, *Teologia pastorală*, *Omiletica*, *Faptele Apostolilor*, *Canoanele soboarelor*), chiar *Istoria* și *Filozofia*. Este singura carte de cuprins teologic a lui D. Țichindeal, multă vreme a contribuit la ridicarea nivelului de cultură a preoților de mir⁵⁹⁷.

Din această perioadă datează și *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie, prin Dositei Obradovici întocmită, iar acum în limba daco-românească traduse* (Buda, 1808), cu multe pagini adoptate, în care aduce și un prinos de recunoștință lui Dositei Obradovici. Cartea se adresează publicului care iubește „adevărul și faptele bune”, dar și celor preocupați de „educația sau creșterea tinerilor”⁵⁹⁸. Menirea ei e de a forma oameni luminați, morali, raționali, utili societății prin virtuțile lor, desprinși de superstiții și de supunere oarbă⁵⁹⁹.

La un an de la înființarea Preparandiei arădene, a publicat lucrarea, în întregime originală, *Arătare despre starea acestor noao introduse sholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești* (Buda, 1813), în care scrie despre felul cum a fost înființată, cum funcționează și aduce elogiul celor ce au ajutat-o, văzând în gestul lor un act de binefacere pentru națiunea română. În același timp, se adresează românilor din Banat și „Țara Ungurească” să contribuie și în continuare la susținerea școlii. Spațiul cel mai mare este acordat istoricului înființării Preparandiei arădene. În același an tipărește a doua lucrare originală, *Îndreptări moralicești tinerilor foarte folositoare* (Buda, 1813).

Celebritatea i-au făcut-o însă acele *Filosofești și politicești prin Fabule moralnice învățături*⁶⁰⁰ (Buda, 1814), cunoscute ca fiind prelucrarea fabulelor iluministului sârb Dositei Obradovici⁶⁰¹. Începând cu Paris Mumuleanu în 1825,

Dumnezeu. Prin scurte întrebări și răspunsuri, de folos și de trebuință slujitorilor de cele sfinte, preoților și diaconilor și tuturor celor ce gândesc aceste deregătorii pe sine a lua. Prin părintele Țichindeal parohul Becicherecului-Mic traduse. În Buda. La Crăiasca Tipografie a Universității unguerești. 1808.

⁵⁹⁷ Pentru amănunte despre carte la: I. B. Mureșianu, *op. cit.*, pp. 640-643.

⁵⁹⁸ V. Vintilescu, în *Prefață* la D. Țichindeal, *Fabule și moralnice învățături*, p. 11.

⁵⁹⁹ Alexandru Dușu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII (1700-1821). Studii și texte*, București, 1968, p. 316. Amănunte despre carte la I. B. Mureșianu, *op. cit.*, pp. 646-648.

⁶⁰⁰ *Filosoficești și politicești prin Fabule moralnice învățături. Acum întâia oară culese în acest chip pe limba românească întocmite de Dimitrie Țichindeal, parohul Becicherecului Mic, și al shoalelor preparande românești din Aradul Vechi catechet. În Buda, cu tiparul Crăieștii Universității unguerești din Pesta, 1814.* (Ediția a II-a îngrijită de Ion Heliade Rădulescu, București, 1838; ediția a III-a, de pr. Ioan Rusu, Arad, 1885; o ediție îngrijită și prefațată de Virgil Vintilescu, Timișoara, 1975).

⁶⁰¹ O. Papadima, *Ipostaze ale iluminismului românesc*, p. 91, 248; Pentru discuțiile iscate pe marginea traducerii *Fabulelor* și unele chestiuni referitoare la Dimitrie Țichindeal vezi: I. D. Suci, 150

continuând cu Ion Heliade Rădulescu⁶⁰², Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul, Iosif Vulcan și V. A. Urechia, Dimitrie Țichindeal este elogiât pentru ideile pe care le-a difuzat, valoarea și eficiența pe care le-au avut ele în masele largi ale tuturor românilor⁶⁰³. După cum se știe, calde și idealizante aprecieri are și din partea lui Mihai Eminescu în *Epigonii* („Țichindeal, gură de aur”). Fără să-i supralicităm modesta valoare literară, subliniem totuși contribuția cărturarului bănățean la popularizarea acestei literaturi cu caracter iluminist⁶⁰⁴.

Străvechea specie a fabulei era folosită pentru vehicularea noilor idealuri patriotice și civice. Fiind socotită o carte „primejdioasă”, *Fabulele* au fost confiscate în urma intervențiilor pornite din cercurile sârbești, unde se pune la cale și înlăturarea lui D. Țichindeal de la Preparandia arădeană⁶⁰⁵.

Activitatea lui Dimitrie Țichindeal nu se oprește la tipăriturile cunoscute, în urma lui au rămas în manuscris și unele lucrări teologice: 1. *Despre sărbători*, 2. *Dogmaticasca teologie sau cuvântare de Dumnezeu a pravoslavniciei mărturisiri a Răsăritului*, 3. *Păstoreasca teologie sau învățături despre datoriile preoțești*, 4. *Istoria bisericească, sau povești a Bisericii de mărturisirea Răsăritului*, 5. *Catehismul*, 6. *Predici*, 7. *Hristianismul cum este și cum ar putea să fie după glasul Evangheliei*, 8. *Întâmplările vieții înțeleptului Dositei Obradovici*. Aceste lucrări aveau menirea de a servi la ridicarea nivelului de cultură a preoților de mir⁶⁰⁶.

Preotul profesor Dimitrie Țichindeal a militat pentru introducerea literelor latine în scriere, tipărirea de cărți românești, editarea unui periodic și înființarea unei academii ca instituție de învățământ superior pentru români. În acest mod considera el că națiunea română poate să valorifice capitalul intelectual al tineretului și să asigure progresul ei cultural.

În ce privește propunerea lui Țichindeal pentru înființarea unui periodic, în audiența sa din 4 iulie 1815 la arhiducele Rainer, pe lângă mai multe probleme discutate, propune și editarea unui ziar românesc la Viena, după modelul celui sârbesc sau grecesc. Își argumentează cererea cu „mulțimea” românilor, care întrec pe greci și sârbi și care „au în lombra lor novele, iar noi românii nu”. Tot în acest scop a înaintat și o petiție cerând permisiunea de a edita o foaie

Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal, în „M. B.”, anul XVII, 1967, nr. 4-6, pp. 351-354; Radu Ardelean, Pavel Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în „A. B.”, anul XI (L), Serie nouă, 2000, nr. 1-3, pp. 197-213.

⁶⁰² Vezi: Toma G. Bulat, *Ioan Heliade Rădulescu despre fabulistul bănățean preotul D. Țichindeal*, în „M. B.”, anul XVIII, 1968, nr. 1-3, pp. 105-112.

⁶⁰³ I. B. Mureșianu, *op. cit.*, p. 648.

⁶⁰⁴ Ion Lungu, *Școala ardeleană*, București, 1978, p. 431.

⁶⁰⁵ Vezi: N. Bocșan, *Confiscarea Fabulelor lui Țichindeal*, în „A. I. I. Cluj”, XIX (1976), pp. 127-147; Idem, *Confiscarea Fabulelor lui Țichindeal*, în vol. „Ștefan Meteș la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977, pp. 451-454.

⁶⁰⁶ I. B. Mureșianu, *op. cit.*, pp. 651-652.

(Ephemerides și Novalia) în limba română la Viena pe care autoritățile au pus o rezoluție nefavorabilă⁶⁰⁷.

Programul iluminist pentru care a militat preotul profesor Dimitrie Țichindeal a fost considerat „periculos” de cercurile conducătoare, mai ales cele ecleziastice de la Carloviț, fiind acuzat că propagă „o nouă doctrină”, în cercul căreia era mișcarea de emancipare națională și ecleziastică a românilor.

Desfășurarea pe cale petiționară a luptei pentru afirmarea națională, religioasă și culturală a românilor de la începutul secolului al XIX-lea, susținută la Viena de către Dimitrie Țichindeal și *Moise Nicoară* (1784-1861)⁶⁰⁸ avea drept suport documentația istorică acumulată de promotorii Școlii ardelene. Poliglot, posedea o bogată cultură istorică și filosofică, după cum extrase, note și traduceri din Diodor Siculus, din Anonymus Belae, din Thunmann, sau traduceri din literatura clasică și romantică franceză precum și tratatul său de ortografie și dicționarul francez-român, pe care-l redactează, stau mărturie⁶⁰⁹. De la Moise Nicoară au rămas și creații în versuri, un aspect încă necunoscut al activității sale. A scris ocazional „versuri înmănunchiate în poezii”⁶¹⁰, inedite, risipite printre cele peste 2 000 de file ale manuscriselor sale. O marte dintre poezii au fost publicate de Cornelia Bodea⁶¹¹ și Liviu Mărghitan⁶¹². Deși un creator ocazional de poezie, Moise Nicoară a pus în versuri îndeosebi momente dintre acelea care i-au marcat viața, dar și unele clipe care îl dispunea spre nostalgie. Este un autor cu profundă sensibilitate sufletească⁶¹³.

⁶⁰⁷ I. Vulcan, *op. cit.*, pp. 355; N. Bocșan, *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca Luminilor*, în “Banatica”, IV, Reșița, 1977, pp. 493-494.

⁶⁰⁸ Moise Nicoară (1784-1861) s-a născut la Giula, a studiat la Oradea, Arad și Pojon, iar după terminarea studiilor, în 1806 s-a stabilit la Viena, încercând să intre în diplomatie. Participă, alături de Dimitrie Țichindeal, la mișcarea pentru emancipare națională și ecleziastică de la începutul secolului al XIX-lea, făcând dese deplasări la Viena pentru rezolvarea doleanțelor românilor din Episcopia Aradului. În 1825 trece Carpații stabilindu-se în Țara Românească. Pentru amănunte vezi: C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-bisericească a românilor*.

⁶⁰⁹ Perpessicius, *Câteva cuvinte despre Moise Nicoară*, în “Salonul literar”, Arad, anul I, 15 martie- 15 mai 1925, republicat cu același titlu în “Evocări. Din trecutul Liceului Ioan Slavici fost Moise Nicoară Arad, Arad, 1971, p. 22.

⁶¹⁰ Liviu Mărghitan, *Moise Nicoară. Nemărginita dăruire unui ideal (1784-1861)*, Arad, 2001, p. 152-164.

⁶¹¹ C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor*, pp.

⁶¹² L. Mărghitan, *op. cit.*, pp. 152-164, *Anexa II, III, IV*, pp. 170-173.

⁶¹³ A. A. O. R. Arad, *grupa IV, dosar 50/1907*. Despre soarta manuscriselor și documentelor rămase de la Moise Nicoară, vezi C. Bodea, *Moise Nicoară. Gyula (Ungaria 1784-București 1861)*, București, 2001, pp. 50-51. Unele dosare cu manuscrise istoriografice (nr. 7-8-9) rămase în urma lui Moise Nicoară, păstrate o vreme în fondurile Academiei Române, cuprind documente privitoare la istoria diecezei arădene.

În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea se înregistrează un real progres în domeniul culturii. Învățătorul **Moise Bota** (1789-1873)⁶¹⁴, un adept al ideilor iluministe promovate de foștii săi profesori de la Preparandia arădeană, Constantin Diaconovici-Loga, Iosif Iorgovici și Dimitrie Țichindeal, dar și de cele ale lui Moise Nicoară, „a mers așa de departe cu cutezanța sa căci era în adevăr cutezare pe timpul acela, încât la 1820 a tipărit un mic abecedar cu litere latine”, apărut la Buda și este prima încercare la români de a tipări cu litere latine o carte de școală poporală⁶¹⁵.

Această îndrăzneală îi va aduce învățătorului M. Bota numai necazuri din partea ierarhiei sârbe de la Carloviț, mai ales atunci când cerea un post de învățător. De aceea nu poate fi întâmplător elogiul în versuri pe care îl aduce primului episcop de neam român de la Arad în persoana lui Nestor Ioanovici. Este vorba de *Dedicație la instalarea mult strălucitului Domn Nestor Ioanovici anteiuul ca Român cu mila lui Dumnezeu ritului g. n. u. Drept credincios episcop de Maiestate Sa înălțiatu Imperat și Craiu Franc I-ul, pe Diecesul Aradului vechiu, Oradiei Mari, Ienopolei și a Hălmagiului anomit închinat în Arad*, publicată în 1829. M. Bota „avu norocoasa inspirație de a facilita în stichuri selecte și întocmite ad-hoc, veselia întârziată a norodului creștinesc românesc pentru reintegrarea ierarhiei proprii, pentru reintronizarea pontifului său”⁶¹⁶.

Preotul profesor **Gavriil Giulani** (1790-1852)⁶¹⁷ paroh în Curtici, protopop și asesor consistorial, a fost considerat „unul dintre cei mai învățați și distinși membrii ai clerului român de pe acele vremuri”. Aceste calități l-au plasat încă de la început, alături de Gavril (Gherasim) Raț, ca profesor la Institutul Teologic din

⁶¹⁴ Amănunte la: Cornel Diaconovici, *Enciclopedia Română*, tom I, Sibiu, 1896, p. 151; Vasile Gr. Pop, *Conspect asupra literaturii române și literaturilor ei de la începuturi și până astăzi în ordine cronologică* (Ediție critică, studiu introductiv și note de Paul Lăzărescu), București, 1982, p. 208; Ștefan Pop, *Icoane din trecutul cultural al Aradului. Dascălul Moise Bota*, în “Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 41, 6 octombrie 1929, pp. 4-5; 43, 20 octombrie 1929, p. 110; nr. 47, 17 noiembrie 1929, p. 6; Gh. Ciuhandu, *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț*, pp. 336-337; Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII (1688-1821)* (Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu), vol. II, București, 1969, p. 380; Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești* (Ediție îngrijită de Octav Păun, Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii de Vasile Popeangă), București, 1975, pp. 114, 259, 302; *** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, p. 121; V. Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, pp. 167-168, 207-208, 233, 236.

⁶¹⁵ V. Gr. Pop, *op. cit.*, p. 208; Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 336.

⁶¹⁶ Șt. Pop, *op. cit.*, în “Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 41, 6 octombrie 1929, p. 4. Despre activitatea sa desfășurată după anul 1830 vezi: P. Vesa, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, pp. 309-311.

⁶¹⁷ Gavriil Giulani s-a născut în jurul anului 1790, studii universitare la Pesta, mai apoi capelan în parohia Curtici pe lângă socrul săi Gheorghe Popovici-Dan, din 1829 protopop al Chișineului Criș. După moartea parohului Ilie Ispravnic din Curtici, ajunge administrator parohial, mai apoi paroh. Ca protopop al Butenilor a funcționat până în anul 1852 când trece la cele veșnice. Vezi P. Vesa, *op. cit.*, pp. 59-60, 311.

Arad unde a funcționat între 1822-1835, după care a fost numit protopop al Butenilor. La Institutul Teologic a predat mai multe discipline: *Istoria Vechiului și Noului Testament*, *Istoria bisericească*, *Geografia*, *Teologia pastorală*, *Gramatica română* și *Epistolografia*⁶¹⁸. Este autorul mai multor cursuri de teologie, rămase în manuscris, predate la Institutul Teologic arădean. De la el au rămas: *Începuturile pastoralului*, *Intrarea către datorințele preoțești* și *Istoria Bisericii a Testamentului Vechi*, singurele exemplare păstrate la Biblioteca Academiei Române unde au ajuns prin intermediul lui Nicolae-Nifon Bălășescu⁶¹⁹.

Un alt profesor, *dr. Iosif Iorgovici* (1792-1820)⁶²⁰, „al frumoaselor învățături și al filozofiei doctor” după cum frumos îl caracteriza Petru Maior⁶²¹. Doctoratul l-a obținut la Universitatea din Pesta, după care, a funcționat la Preparandia arădeană încă de la înființare, unde a predat matematica și geografia. Integrat în mișcarea națională, își atrage ura ierarhiei sârbe de la Carloviț, fiind în pericol să-și piardă catedra. În mișcarea națională, l-a avut model pe unchiul său, Paul Iorgovici (1764-1808), considerat „un apostol și martir al românilor bănățeni”⁶²².

Pe lângă activitatea de la catedră, a lăsat multe manuscrise din domeniul literaturii didactice. Amintim manualul *Socotiri în cap*, din păcate rămas în manuscris. Într-un manual, rămas și el nepublicat, *Manuscriptul geographiarum matematico, phisico ac politicae*, elaborat „în limba valahă, dar scrise și purizate cu litere ilirice”, între anii 1815-1817, pe lângă o descriere a țărilor române, face o prezentare a comitatului Arad și a vieții culturale a orașului de pe malul drept al Mureșului⁶²³.

Profesorul *Ioan Mihut* (-1835)⁶²⁴, originar din Șiclău, unde s-a născut într-o familie de țărani, după absolvirea cursurilor gimnaziale, a făcut studii de Filozofie, Drept, apoi pe cele Teologice la Carloviț. La deschiderea Preparandiei din Arad a fost numit profesor la catedra de *Pedagogie, metodică și istorie*. A fost primul profesor de pedagogie al Preparandiei și a sprijinit mișcarea pentru emanciparea

⁶¹⁸ T. Botiș, *op. cit.*, p. 652; M. Păcurariu, *Învățământul teologic la Arad*, în vol. „Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă”, p. 154.

⁶¹⁹ E. Greucean, *op. cit.*, p. 761.

⁶²⁰ Iosif Iorgovici s-a născut la Vărădia (Banat) în anul 1792, în familia preotului Petru Iorgovici, mai târziu protopop al Oraviței. Studii universitare la Pesta, doctor în Filozofie, apoi profesor la Preparandia din Arad. În urma unei boli, la 18 iulie 1820, trece la cele veșnice. Alte amănunte la T. Botiș, *op. cit.*, pp. 395-396; V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu *Preparandia din Arad*, pp. 36-41.

⁶²¹ *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Budapesta și Gherla, 1883, pp. 326-327.

⁶²² După unele informații istoriografice, Paul Iorgovici ar fi fost otrăvit. Cf. I. Vulcan, *op. cit.*, p. 269.

⁶²³ V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țărcovnicu, *op. cit.*, pp. 37,40. Vezi V. Popeangă, *Note asupra manualului de geografie a lui Iosif Iorgovici*, în “Natura”, Seria geografie-geologie, nr. 6, anul XIII, 1961.

⁶²⁴ T. Botiș, *op. cit.*, p. 400; V. Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970, pp. 78-80.

națională și ecleziastică din ținuturile arădene, bănățene și bihorene. După îndepărtarea preotului profesor Dimitrie Țichindeal de sarcina senioratului, în 16 mai 1814, inspectorul Uroș Nestorovici îl instituie de senior al școlii. Cunoștea bine limbile română, latină, germană, maghiară și sârbă, ceea ce i-a ușurat posibilitățile de informare pentru disciplinele predate. Ca profesor și senior al Preparandiei a funcționat până în anul 1816 când este numit director al școlilor greco-neunite din districtul Caransebeșului. La 23 august/6 septembrie, 1816 părăsește Aradului stabilindu-se la Lugoj, sediul districtului școlar. În această calitate, a dat dovadă de o bună pregătire pedagogică și pricepere în rezolvarea problemelor apărute în viața școlilor românești în această perioadă. A funcționat ca director școlar până la 3 februarie 1835, când, a trecut la cele veșnice.

De la profesorul Ioan Mihuț au rămas în manuscris două lucrări: *Cercare publică de pedagogie și metodică* (1814) și *Introducere în pedagogie* (1815), sintetizate apoi în *Manuductorul pentru învățătorii școlasticești* tipărit la Buda în 1818, considerat a fi cel mai elaborat concept de educație, până la Damaschin Bojincă. Fără a fi originale, ele se remarcă prin tentativa de sistematizare și teoretizare a concepției epocii⁶²⁵. Primul manuscris constituie programa cursului de pedagogie ținut la Preparandia din Arad. Al doilea manuscris reprezintă o formă prescurtată a cursului de pedagogie pe care îl preda preparanzilor⁶²⁶.

Profesor la Preparandia arădeană, mai apoi inspector districtual, **Dimitrie Constantini** (1792-1865)⁶²⁷ se remarcă printr-o activitate deosebită pusă în slujba școlii românești. Din primăvara anului 1817 a funcționat ca profesor la catedra de *Științele pedagogice și Istorie* de la Preparandia arădeană, îndeplinindu-și sarcinile educative spre mulțumirea superiorilor. După moartea directorului Sava Arsici (1824) conduce afacerile Preparandiei în calitate de „senior și președinte interimal al consesului”, până în 15 aprilie 1843 când, este numit directorul Constantin Ioanovici. În 23 august 1837, după moartea directorului regesc Ioan Püspöky al districtului Oradea-Mare, i se încredințează și administrarea acestui district⁶²⁸.

⁶²⁵ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, pp. 238, 239.

⁶²⁶ În legătură cu aceste manuscrise vezi: V. Popeangă, *Un manuscris de metodică și pedagogie din anul 1815*, în „Revista de pedagogie”, nr. 5, 1967, pp. 55-58.

⁶²⁷ Dimitrie Constantini (1792-1865) s-a născut în Oravița, într-o veche familie de aromâni. Tatăl său, Gheorghe, era negustor. După absolvirea claselor gimnaziale, în anul școlar 1810-1811 era la Seghedin în primul an de Filosofie. După absolvire, în 1815 și 1816 a funcționat ca profesor de limba latină și catehet la „școala grămaticală” din Oravița. Între 1817-1837 a funcționat profesor la Preparandia din Arad, apoi director al districtului școlar Oradea. La 17 octombrie 1865 trece la cele veșnice. Mai multe amănunte la: T. Botiș, *op. cit.*, pp. 39, 42, 49, 63, 372, 386-387. Mai multe amănunte la Nicolae Roșuț, *Dimitrie Constantini (1792-1865)*, în „Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul 1972-1973”, Arad, 1973, pp. 119-130.

⁶²⁸ Pentru amănunte despre activitatea lui după 1830 vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 311-313.

Protopopul și profesorul **Gherasim (Gavriil) Raț** (1793-1850)⁶²⁹, cu studii de teologie la Universitatea din Viena, preot și protopop în Peștiș – Bihor (până în 1831), profesor la Institutul Teologic din Arad (1822-1835), ajunge în cele din urmă episcop al Aradului (1835-1850). Din timpul perioadei cât a funcționat ca profesor la Institutul Teologic, unde a predat mai multe discipline (*Teologia dogmatică, Polemica, Teologia morală, Exegeză, Metodul catehizației, Retorica bisericească*)⁶³⁰, ne-au rămas două cursuri în manuscris: *Prolegomena methodului Catihizării și Prolegomena retoricii bisericești*. La fel ca și în cazul lui Gavril Giulani, manuscrisele au ajuns în Biblioteca Academiei Române prin intermediul lui Nicolae-Nifon Bălășescu „auzitoriu de teologie în Arad”⁶³¹.

Profesorul **Alexandru Gavra** (1797-1884)⁶³², „un Aufklärer cam gălăgios dar nu lipsit de merite, din generația Renașterii Ardelene”⁶³³, a reprezentat în viața publică a Aradului figura unui neobosit pentru promovarea culturii naționale. Face parte dintre acele puține personalități ale vieții culturale arădene care au avut parte de aprecieri atât de contradictorii din partea urmașilor. Unul dintre primii săi biografi, profesorul Teodor Neș, scria în 1937: „O soartă vitregită a urmărit amintirea lui Al. Gavra [...] căci și astăzi, după mai bine de o jumătate de veac de la moartea lui, el a rămas mai departe uitat, sau - și mai rău - neînțeles. Și e păcat fiindcă activitatea didactică pe care a desfășurat-o Al. Gavra este o frumoasă pagină din istoria învățământului românesc din aceste părți, la care se pot adăuga și stăruințele lui literare, el care își devansa contemporanii atunci când, plin de o entuziastă admirație, își dădea seama de necesitatea publicării lucrărilor istorice ale scriitorilor Școlii ardelene [...] cel puțin prin această mare idee încă nerealizată, Al. Gavra e viu în mijlocul nostru ca o continuă mustrare”⁶³⁴.

⁶²⁹ Pentru date biografice vezi: Idem, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 90-130; Idem, *Eparhia Aradului în timpul episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*.

⁶³⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 154; Idem, *Dicționarul teologilor români*, pp. 409-410.

⁶³¹ Eugen Greuccan, *Contribuții cu privire la legăturile lui Nicolae-Nifon Bălășescu (1806-1880) cu Episcopia Aradului*, în „M. B.”, anul XIV, 1984, nr. 11-12, p. 761.

⁶³² Alexandru Gavra (1797-1884) s-a născut la 18 decembrie 1797 în Oradea. Clasele primare și liceul le-a urmat în orașul natal, unde frecventează și cursurile Facultății de Drept. După absolvire intră în serviciul județului Bihor, în calitate de cancelarist. În 1821, în urma unui concurs, este numit profesor titular de *Aritmetică și Geografie* la Preparandia din Arad, unde funcționează fără întrerupere timp de 55 de ani. Pe lângă *Aritmetică și Geografie* a mai predat *Limba maghiară, Limba română, Mătăsăria, Economia, Pedagogia și Istoria*. A avut preocupări în domeniul istoriei naționale, limbii și literaturii, geografiei și pedagogiei. Ca editor de manuale școlare el a adus o contribuție însemnată la dezvoltarea învățământului românesc. A ocupat diferite funcții importante, printre care, printre care acelea de director (1863) și de inspector civil al școlilor primare din județul Bihor (1864). În 1876 a trecut la pensie, ocazie cu care Consistoriul eparhial arădean își exprimă recunoștința pentru serviciul prestat învățământului și culturii naționale. În 23 octombrie 1884, la Arad, în vârstă de 87 de ani, trece la cele veșnice.

⁶³³ Iosif Pervain, *Studii de literatură română*, Cluj, 1971, p. 88.

⁶³⁴ Teodor Neș, *Oameni din Bihor. 1848-1918*, Oradea, 1937, p. 76. Lucian Emândi constata că nu numai Alexandru Gavra a avut parte de “ignorare aproape totală [...] ci și întreaga pleiadă de

Bogata activitate culturală a profesorului Alexandru Gavra urmărea înființarea de școli românești și răspândirea de cunoștințe prin difuzarea cărților în sânul maselor și a presei din Moldova și Muntenia în părțile Aradului, precum și popularizarea operelor și a scriitorilor valoroși de peste Carpați, contribuind în acest fel la realizarea unității culturale românești. Influențat de corifeii Școlii ardelenne, pentru care a nutrit un adevărat cult, a manifestat un interes deosebit pentru vechi manuscrise românești. A achiziționat sau a adus de la Oradea o serie de manuscrise din perioada luminilor, pe care le-a multiplicat cu ajutorul elevilor de la Preparandie și Institutul Teologic în deceniul 1830-1840, cât și altele adunate pe parcurs, pe care dorea să le publice.

Erau manuscrise și cărți românești, fapt pe care-l semnaleză în anul 1838 și episcopului Gherasim Raț. Printre cărți se aflau și manuale a căror autori au rămas necunoscuți. Între manuscrise, cel puțin nouă atingeau probleme de istoriografie a românilor transilvăneni, unele datorate lui Samuil Micu Clain și Gheorghe Șincai. Între celelalte manuscrise se remarcă cel intitulat: *Material istoric latinesc*, ce cuprinde o mulțime de observații importante spre compunerea unei istorii solide, sistematice românești mult folositoare (222 p., datat 1835 și semnate cu inițialele A. G. - probabil Alexandru Gavra), care cuprinde diferite diplome emise de regii Ungariei și principii Transilvaniei, privilegii și alte documente ce se referă la istoria poporului român. Existența unui număr sporit de manuscrise aflate în posesia lui Alexandru Gavra⁶³⁵, ridică problema tipăririi lor de către o tipografie românească. Profesorii Preparandiei, încă din 1828, au propus înființarea în cadrul acestei instituții de învățământ a unei tipografii românești⁶³⁶. A fost suspectat de contemporanii săi de o anumită doză de „cupiditate” în intențiile sale de a edita operele istorice ale lui Șincai și Clain. O dovedește și corespondența lui Atanasie Șandor și a altor contemporani cu George Bariț.

A întreținut strânse legături cu românii de peste Carpați, de unde primea cărți, ziare și reviste românești. Datorită lui Al. Gavra și dr. Atanasie Șandor, români din părțile Aradului se abonează la ziare din Muntenia și Moldova („Albina românească”, „Buletinul oficial”, „Arhiva Albinei”, „Icoana lumii”, „Mercuriu din Iași”). Era preocupat și de îmbogățirea fondului de carte al bibliotecii Institutului teologic.

cărturari arădeni din veacul trecut” (n. n. secolul XIX). Cf. Lucian Emandi, *Alexandru Gavra - editor de cărți românești*, în “Anuarul Liceului Pedagogic Arad pe anul școlar 1972-1973”, Arad, 1973, p. 131.

⁶³⁵ Pentru manuscrisele adunate de Al. Gavra vezi: Ed. I. Găvănescu, *Ioan Monorai. Un istoric ardelean necunoscut*, Arad, 1938, pp. 5-11; L. Emandi, *O importantă colecție de manuscrise arădene*, în “Comunicări și referate. Sesiunea științifică organizată cu prilejul aniversării a 60 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Arad”, Arad, 1973, pp. 51-58.

⁶³⁶ Pentru amănunte despre activitatea sa culturală după 1830, vezi: V. Popeangă, Ed. I. Găvănescu, V. Țârcovnicu, *op. cit.*, pp. 41-52.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Fără îndoială, preocupările intelectuale formează punctul esențial din programul românilor ortodocși din Episcopia Aradului, mai ales din primii ani ai secolului al XIX-lea. De acest adevăr erau deplin convingși toți cei care au avut un rol în viața națională și ecleziastică a neamului nostru, și prin aceasta, răspunderea grea în fața posterității. Elitele intelectuale din această perioadă, erau conștiente că, numai în măsura în care contribuiau la întărirea instituțiilor culturale, puteau aștepta recunoștința urmașilor.

Sumara trecere în revistă a celor mai însemnate personalități din această perioadă, reflectă resursele reale ortodoxe și nu numai, în dezvoltarea învățământului și culturii în general, și bogăția patrimoniului teologic, istoriografic și literar din perioada analizată de noi.

IX.

Mișcarea pentru emancipare națională și ecleziastică

Mișcarea de emancipare națională și bisericească a românilor din aceste părți, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea, s-a declanșat sub influențele binefăcătoare ale asimilării Luminilor, pe fondul nemulțumirilor românilor ortodocși față de ierarhia sârbă de la Carloviț⁶³⁷. Un for puternic în apărarea pozițiilor ortodoxe din Imperiul habsburgic l-a constituit Episcopia Aradului, cu o continuitate neîntreruptă din 1706, devenind centrul ortodox de rezistență în fața tentațiilor prozelitismului de orice fel.

Deoarece majoritatea covârșitoare dintre păstorii Episcopiei arădene o formau românii, era firesc ca ei să pretindă, în scaunul vacant, un episcop român. Într-o statistică din anul 1829 se menționează că în Episcopia Aradului trăiau atunci 292 897 români și numai 11 629 sârbi. Cu toate acestea, în slujbele de vicari sau de protopopi erau promovați mai mult clerici de etnie sârbă. Mănăstirile românești au ajuns în stăpânirea sârbilor, conduse de egumeni sârbi. Candidaților la preoție de neam român li se pretindeau sume mari de bani pentru hirotonie, fiind obligați să facă servicii înjosoare la centrul eparhial, preoților li se sârbizau numele, unii tineri români erau crescuți în școli sârbești, apoi trăind între sârbi, se înstrăinau de neamul lor. Posturile de protopopi sau parohii mai bune se vindeau. La toate acestea se adăugau abuzurile ultimului episcop sârb al Aradului, Pavel Avacumovici, dar mai ales împotriva vicarului său, arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Iodoș-Bodrog, un român sârbizat, om corupt și arghiofil⁶³⁸. Din cauza acestor abuzuri ale ierarhiei sârbești, a început mișcarea românilor din Arad, Crișana și Banat, pentru românizarea scaunelor eparhiale, mai ales a celui de la Arad.

⁶³⁷ Pentru amănunte vezi: N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, pp. 319-322.

⁶³⁸ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, ed. III, p. 67.

Încă în 7 martie 1792 episcopul Pavel Avacumovici era informat, de baronul Imre Bechy, că era în plină desfășurare o activitate în rândul preoților, îndemnați să se împotrivescă nobilimii maghiare și înaltului cler.

„M-a înștiințat că s-ar fi ridicat unii, mai cu seamă în Banat, care năzuiesc să asmută norodul românesc asupra națiunii maghiare și a episcopilor de credința lor, trimițând din loc în loc scrieri ațâțătoare preoților”⁶³⁹.

Aradul a fost primul centru episcopal din Ungaria care a dobândit un episcop român. Pe lângă acest deziderat, obiectivele fundamentale au rămas în permanență aceleași: dobândirea drepturilor politico-naționale și social-culturale, potrivit cu situația majoritară a românilor din ținuturile arădene, bănățene și bihorene. Dacă mișcarea românilor nu a îmbrăcat în acești ani un pronunțat caracter politic, fiind nevoită să coboare în sferile ecleziastice, aceasta s-a datorat reacțiunii postiosefine survenite în urma amenințării cu o răsturnare din temelii a vechilor orânduiri feudale⁶⁴⁰.

Acțiunile românilor din aceste părți, care i-a avut ca protagoniști pe Dimitrie Țichindeal și Moise Nicoară, nu a făcut decât să illustreze orientarea mișcării naționale din primii ani ai secolului al XIX-lea.

IX. 1. Dimitrie Țichindeal și începutul mișcării naționale și ecleziastice

O primă etapă, cea care a declanșat mișcarea națională a românilor arădeni a fost înființarea Preparandiei din Arad în 1812, unde a luat naștere un puternic nucleu intelectual care, avându-l în centrul său pe Dimitrie Țichindeal, trece la acțiune concretă pentru realizarea obiectivelor propuse. Cea de-a doua etapă, o constituie înființarea Institutului Teologic (1822), iar cea de-a treia, constituind instalarea celui dintâi episcop român în scaunul vacant al Episcopiei Aradului (1829).

Paralel cu aceste deziderate, mișcarea națională acționează și pentru separația bisericească de Carloviț și formarea unei Biserici naționale, ilustrând, în planul militantismului politic, tendințele de instituționalizare după criterii naționale. Problema a fost semnalată, ca deziderat, încă din 1807, în „*maiestatica petiție*”, datorată fruntașilor bănățeni: protopopul Ștefan Atanasievici al Lugoșului, protopopul Gheorghe Petrovici din Belinț⁶⁴¹, preotul Petru Popovici din Bocșa și preotul Dimitrie Țichindeal din Bercicherecul-Mic, inițiatorul principal al petiției, înaintată împăratului Francisc I la 29 iunie 1807. În petiție ei stăruia pentru cultura națională românească, „izgonită prin stăpânirea exclusivă a clerului sârbesc” și

⁶³⁹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 213, p. 485.

⁶⁴⁰ Costin Feneșan, *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, p. 134.

⁶⁴¹ Este tatăl protopopului Dimitrie Petrovici Stoichescu al Lipovei.

numirea unui român în postul de director al școlilor naționale, rămas vacant prin decesul directorului Dimitrie Ștefanovici (+1807)⁶⁴².

Semnatarii petiției cereau mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț „să se milostivească și poruncească autorităților de cuviință să propuie pentru școlile noastre naționale, un director așisderea național, al cărui caracter și a cărui pricepere, necesară la o asemenea slujbă, să fie atestate în mod prealabil”. Nu mai în acest mod, considerau ei, vor putea fi înlăturate „piedicile de care ne plângem, puse educației tinerimii noastre și ar deschide calea către credința constituțională, care este rădăcina cea plină de rod și temelia de nestrămutat a fericirii regilor și popoarelor precum și a siguranței obștești, precum ca fiii noștri să schimbe curând reaua părere pe care o au despre noi și să poată învăța la școli mai înalte, arătând că scânteia virtuții strămoșești nu s-a stins întru națiunea noastră, ci numai din pricina lipsei educației, n-a dat lumină, dovedind că sunt, spre cel mai mare folos al binelui de obște, adevărați urmași ai romanilor”⁶⁴³.

Această petiție pare a fi cel dintâi act public în care fruntașii românilor din aceste părți pledează pentru cultura națională „izgonită prin stăpânirea exclusivă a sârbilor și asupra școlilor, întemeiate pentru luminarea poporului român”⁶⁴⁴. Îndemnat probabil de această mișcare, episcopul Samuil Vulcan de la Oradea, în toamna anului 1808, face împăratului propuneri privitoare la promovarea culturii în rândul preoților și învățătorilor ortodocși dar și la îmbunătățirea nivelului lor de trai. Între altele, roagă pe împărat să instituie, în diecezele Arad, Timișoara și Vârșeț, episcopi, protopopi și directori de școli din rândul românilor⁶⁴⁵.

Mișcarea petiționară românească a inaugurat o problemă ce s-a prelungit până în preajma Revoluției pașoptiste⁶⁴⁶. Ca un succes al mișcării petiționare românești se înființează Preparandia din Arad, „fericit moment, pentru ca lupta începută să-și poată câștiga, în lipsă de episcopie românească, un puternic centru de organizare și propagandă”. Au fost numiți ca profesori „la acest focar de cultură românească cei mai luminați bărbați din neamul nostru, de a căror activitate revizorul cărților românești din Buda, P(etru) Maior, leagă mari nădejdi pentru deșteptarea și viitorul neamului nostru când se exprima astfel: Ci osebite bine poate nădăjdui neamul românesc, de la catehetul Demetrie Cichindeal, [...] și de la cei trei profesori români, Constantin Diaconovici-Loga, fostul cel dintâiu învățător al școlii românești din Pesta; Iosif Iorgovici al frumoaselor învățături și

⁶⁴² I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introductive*, doc. I, pp. 326-328; vezi și: T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, p. 121. A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 7.

⁶⁴³ I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introductive*, doc. I, pp. 326-328; Documentul este publicat și de I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 239, pp. 521-525.

⁶⁴⁴ T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, p. 122.

⁶⁴⁵ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 167.

⁶⁴⁶ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 323.

al filozofiei doctor; N. Miuția⁶⁴⁷, pe cari înălțatul împărat...i-a rezolvit să fie la Arad profesori”⁶⁴⁸.

Cu toate acestea, cererile din petiția de la 1807 au fost reluate de elita românească, în 1812, ca urmare a inițiativelor lui Grigorie Obradovici⁶⁴⁹, la care răspund preoți, învățători și profesori. În fruntea mișcării atât de separație bisericească cât și pentru numirea unui episcop român la Arad, s-au impus profesorii de la Preparandie împotriva cărora s-a ridicat ierarhia bisericească de la Carloviț. Liderul mișcării a fost Dimitrie Țichindeal care, din 1813 până în 1815, s-a aflat în fruntea tuturor inițiativelor și demersurilor românești. Preotul și istoricul Nicolae Tincu Velea, în istorioara sa, menționează că „se istorisește din acele timpuri, cum că poporul și clerul român din Ungaria și Banat în anul 1812 au format un comitet, compus din cei patru profesori ai institutului pedagogic, de un deputat civil și de câțiva protopopi, care comitet a procesu a cere de la guvern a fi eliberată biserica română de usurpațiunile mitropoliei sârbești”⁶⁵⁰.

Autoritatea ecleziastică sârbă de la Carloviț semnală că Dimitrie Țichindeal și Constantin Diaconovici-Loga desfășoară în secret acțiuni prin care agită preoții din episcopiile românești (Arad, Timișoara, Vârșeț). Erau acuzați că au instigat în numele „poporului român”, că stăruiesc și propagă naționalismul românesc⁶⁵¹.

Mișcarea declanșată de Dimitrie Țichindeal nu putea rămâne neobservată din partea sârbilor, care, aveau cunoștința de nemulțumirile românilor. Mitropolitul Ștefan Stratimirovici, prin scrisoarea din 31 mai 1813, aduce la cunoștința episcopului Pavel Avacumovici, faptul că D. Țichindeal intenționează să înainteze „o petiție, în numele neamului românesc, la Maiestatea Sa Sacratismă, prin care, mulțumind Maiestății Sale Sacratissime pentru întemeierea acestor școli s-o roage ca pe viitor să pună în fruntea acelu neam români, iar nu sârbi, care nu știu românește, și nu pot îndeplini slujba așa ca românii și nici nu pot lucra spre binele bisericii și a neamului ca ei, care petiție zisul catihet și Constantin Diaconovici, profesor al ziselor școli, au cutezat să poarte prin eparhiile Aradului, Timișoarei și Vârșețului, îndemnând preoții s-o iscălească”⁶⁵². În urma acestor demersuri, Dimitrie Țichindeal este chemat, împreună cu Constantin Diaconovici-Loga, pe ziua de 7 iunie 1813, în fața episcopului.

„Binecucernice D. Catiheta și bineînțeleptule D. Profesoru, mie iubiților !
De vreme ce mie asupra Domniilor voastre niscare ponoslu sau datu înainte; drept

⁶⁴⁷ Este vorba de Ioan Mihuț.

⁶⁴⁸ A. Sădean, *op. cit.*, p. 8. Vezi și D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, pp. 167-168.

⁶⁴⁹ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 329.

⁶⁵⁰ N. Tincu-Velea, *op. cit.*, p. 300.

⁶⁵¹ L. Gyemant, N. Bocșan, V. Faur, *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în „Satu-Mare. Studii și comunicări”, IV, 1980, p. 185.

⁶⁵² I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, 1980, doc. 258, pp. 538-539

aceea, ca să se poată lucrul acela mai bine a înțelege amu voi a vă înștiința pe mâne, adecă pe 7-lea zile lunii și anului curgătoriu după vechiul calendariu la 10 ciasuri naintea de amiazăzi la Consistorium amândoi a veni să nu lăsați”⁶⁵³.

Ei însă nu s-au prezentat, fiind din nou citați pe 9 iunie, când, nici de această dată nu au răspuns în mod favorabil cererii episcopului. La 7 iunie 1813, ei adresează episcopului o scrisoare în care menționau:

„Adevărat, că de am fi fost noi de la Înalt Preasfinția Voastră pentru vreun folos a binelui comunu și a neamului, sau pentru vreo mai bună stare a Institutului acestuia literalicesc, la sfatul cel părintesc chemați; atunci fără de nici o îndoială la Preasfinția Voastră cu aplecăciune a intra și sfatul ăl păstoresc întru adâncul inimii mele al primi și al împlini totdeauna gata sântem, așa ca și până acum. Iară de vreme, ce bine ai voit nouă îndrept a ne spune că pentru nescari ponosluri de legile canonicești ne rugăm să ni-se dea în scris și vom răspunde; iar de ce ating de cele politicești, aceleași pe calea, cea dreaptă a le trimite; că noi altmintrelea în așa lucruri a ne slobozi nu putem, știind întru așa întâmplare, unde și înaintea cui avem a respunde ? Drept aceea rămânem în sfera noastră”⁶⁵⁴.

Întrunindu-se membrii Consistoriului eparhial luând în desbatere scrisoarea celor doi, hotărăște ca numiții profesori să răspundă la „niște întrebări din 9 puncturi”. Dimitrie Țichindeal, în 16 iunie s. v., înaintează răspunsul la „întrebări”, răspuns pe care episcopul Pavel Avacumovici îl trimite și mitropolitului Ștefan Stratimirovici. Acesta, prin rescriptul său din 20 iulie 1813, poruncește episcopului arădean să-l avertizeze pe D. Țichindeal că de va mai „cădea în aceeaș greșală, de bună seamă se vor aplica față de dânsul *Censura Ecclesiastică*”⁶⁵⁵.

Amenințările nu au putut pune capăt inițiativei și mișcării declanșate de Dimitrie Țichindeal, „nu după voia clerului mai mare sârbesc, de care mie nici cât îmi este frică, deși el oțel și eu voiu fi cremene”, declara preotul și profesorul preparandial.

Documentul a fost redactat în decembrie 1813, iar la 3 ianuarie 1814, Dimitrie Țichindeal îl înștiința pe episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea că „instanția e gata și acum e în mâna mea, curând va veni la mâna Preasfinției Tale”. În acest timp, episcopul Pavel Avacumovici era grav bolnav de picioare și nu putea mânca, motiv pentru care se grăbea cu petiția. Preotul profesor Dimitrie Țichindeal cerea episcopului unit de la Oradea, sprijin pentru schimbarea directorului școlar Moise Arsici de la Caransebeș, „că ce face omul acesta nu e de

⁶⁵³ A. A. O. R. Arad, *doc. 87/1813*. Scrisoarea din 6 iunie 1813, a Consistoriului eparhial arădean către Dimitrie Țichindeal și Constantin Diaconovici-Loga, ea nu este semnată; vezi și T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, p. 137.

⁶⁵⁴ A. A. O. R. Arad, *doc. 87/1813*. Scrisoarea de răspuns, din 7 iunie 1813, a celor doi către episcopul Pavel Avacumovici.

⁶⁵⁵ T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 139-140.

spus și acesta e spre marea uciderea noastră a românilor, imposturile sunt vrednice de a fi fost el spânzurat, iar acum încă transferiruiască la Giula de director și în locul lui pune pe Radovanovici ca ni scie românește directoru la români nu sciu ce gândește Nestorovici”. După doar câteva zile, la 10 ianuarie 1814, D. Țichindeal revine cu o altă epistolă către S. Vulcan, prin care, în continuare căuta să împiedice numirea lui Moise Arsici ca director, pentru că se temea că v-a produce tulburare între preoți și „iarăși sârb loru-și episcop să ceară, puind înainte, că prin român se vor face uniți”⁶⁵⁶. Multiplicându-se în mai multe exemplare, petiția urma să fi semnată de reprezentanții clerului, acțiune încheiată în mai 1814.

Încă din 19 decembrie 1813, Dimitrie Țichindeal dorea o garanție de la episcopul Samuil Vulcan ca nu „cumva pentru dragostea protopopului Orăzii Mari vei face pe igumenul fratele lui episcop la Arad (căci aceasta să știe că acela va fi episcopul pre care vei voi Preasfinția Ta, aibă nu aibă multe votumuri) și aceștia deși arată că sunt români din Ardeal, nu e adevărat, căci muma lor spune aicea, că ei sunt de viță de muscal, sau ruși și eu pot crede, că igumenul e cu părul tare roșu. Și mai pe urmă și aceasta cer ca să arăți pre cine ai avea nevoie a fi episcop la Arad, nu cumva unii să se ostănească, și alții de-a gata să intre întru bucuria Episcopiei, și mai lesne aduce la subscriere. Eu am îndrăznit aceasta a spune și mă rog de iertăciune, că ce nu aș îndrăzni eu pentru binele neamului meu zice oricui-va ceva”⁶⁵⁷. Dimitrie Țichindeal își exprima nemulțumirea față de zvonurile că Samuil Vulcan ar susține pentru scaunul de episcop, pe starețul de la mănăstirea Hodoș-Bodrog, arhimandritul Moise Manuilovici, un om devotat ierarhiei sârbe de la Carloviț⁶⁵⁸.

După finalizarea primului examen public de la Preparandie, la 6/18 iunie 1814, Dimitrie Țichindeal scria lui Samuil Vulcan că are mare nădejde în cei 60 de absolvenți cărora, era convins că, „puindu-le în cap la toți vlădică de român să ceară și întru acest chip cu cât mai îndelungu voi fi eu aici acesta și alta aurită poftă în mai mulți să va înrădăcina. Că de s-ar întâmpla să moară vlădica Aradului și eu fiind catehetă aicea, am nădejde, de vreme ce sunt în credit bun la protopopi și la preoți, că se va scoate lucrul bine la cale”⁶⁵⁹.

Se vede că Dimitrie Țichindeal avea o influență puternică asupra absolvenților de la Preparandie, prin care, căuta să influențeze elitele, mai ales pe cele din lumea rurală. Pentru a atinge scopul tuturor românilor ortodocși din

⁶⁵⁶ I. Vulcan, *op. cit.*, *Correspondența lui Cichindeal*, doc. XVI, pp. 350; T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 140, 141. Vezi și: Blaga Mihoc, *Legăturile episcopului Samuil Vulcan cu intelectualii arădeni*, în “Crisia”, XXIX, 1999, pp. 137-141.

⁶⁵⁷ I. Vulcan, *op. cit.*, p. 287, *Correspondența lui Cichindeal*, doc. VI, pp. 338-339.

⁶⁵⁸ Această problemă revine mereu în correspondența reprezentanților românilor arădeni. C. Bodea, *op. cit.*, doc. LIII, p. 201. Scrisoarea din 24 martie 1816 a lui Ioan Șerban-Popovici și Moise Nicoară.

⁶⁵⁹ T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, p. 166.

cuprinsul eparhiei arădene, el întreține pe mai departe legături cu Samuil Vulcan. Astfel, la 3 ianuarie 1814, scria episcopului de la Oradea:

„Instanța e gata, și acum e în mâna mea, curând va veni la mâna prea sfinției tale, că vlădica e beteagu la picioare, el nici poate acum mânca ca mai înainte, și e de lipsă să se grăbească, însă mai acesta am a vă spune, că unii din preoți zic, că nu va fi bine acum până ce-i episcop al Aradului, încă viu, căci mitropolitul înțelegând va întrebuița toate puterile, să împedice lucrul așa cât când va muri episcopul nu vom dobândi cererea. Și mai bine va fi să o tragem când va muri vlădica, că nu va ave mitropolitul timp de a strica, iar mai pe urmă așa s-a lăsat să-mi scrii cum vom face ca să fie mai bine”⁶⁶⁰.

La numai o săptămână, în 10 ianuarie 1814, într-o altă epistolă adresată episcopului unit, Dimitrie Țichindeal se întreba în cauza petiției, dacă este indicat ca preoții și protopopii să semneze memoriul care urma să fie trimis împăratului, cu litere „obicinuite sârbești, fiindcă nu știu altmintrelea, au alții să le subscrie cu litere latinești, și cum ar fi mai bine”⁶⁶¹. Tot în această scrisoare își exprima temerea ca nu cumva Moise Arsici, directorul școlar de la Caransebeș să fie transferat la Giula, pentru că în cazul în care s-ar da dreptul preoților de a-și alege episcopul, acesta ar putea provoca tulburări între ei, determinându-i să aleagă episcop de neam sârb și nu român, sperându-i că în cazul în care este ales un român, cu toții „se vor face uniți”. La 21 ianuarie 1814, Samuil Vulcan răspunde la scrisoarea lui D. Țichindeal din 19 decembrie 1813, mirându-se cum a putut gândi că el ar milita să fie episcop la Arad arhimandritul Moise Manuilovici, starețul mănăstirii Hodoș-Bodrog⁶⁶².

Din corespondența purtată între episcopul Samuil Vulcan și Dimitrie Țichindeal, ne convingem că în eparhia Aradului s-a pregătit și pornit, încă fiind în viață ultimul episcop sârb, Pavel Avacumovici, o acțiune întinsă, ca după moartea lui să fie instalat un român în scaunul episcopal și că firele diplomatice ale misiunii se aflau în mâinile episcopului Samuil Vulcan, care avea legături cu Curtea de la Viena⁶⁶³ și tot interesul a exploatat în favorul unirii nemulțumirile românilor față de ierarhia sârbească.

Revenind la petiția pe care românii ortodocși intenționau să o trimită la Viena, menționăm că ea a fost redactată în limba latină (*Supplex Libellus Valachorum Diocensis Aradiensis Francisco I Imperatori Collatio mense Iuli*

⁶⁶⁰ I. Vulcan, *op. cit.*, *Corespondența lui Cichindeal*, doc. VIII, pp. 341-342.

⁶⁶¹ *Ibidem*, doc. X, pp. 343-345.

⁶⁶² *Ibidem*, doc. XII, p. 346.

⁶⁶³ Samuil Vulcan a intruit în limba română pe Ferdinand V (1835-1848). Arhiducesa Beatrice, refugiată de groaza armatei lui Napoleon, a locuit în 1810, timp de 6 luni la episcopul Samuil Vulcan. Cf. T. Botiș, *op. cit.*, p. 167, nota 1.

1814)⁶⁶⁴, cunoscută în literatura istoriografică sub denumirea de *Instanția clerului și poporului român din eparhia Aradului*⁶⁶⁵. La 14 iulie 1814, a fost înaintată împăratului Francisc I (1792-1830), prin intermediul episcopului Samuil Vulcan.

Ceea ce nu reușiseră să acapareze habsburgii prin catolicizare în secolul al XVIII-lea printre români, doreau să câștige cu orice preț în veacul următor. În acest scop, împăratul Francisc I, „un maniac în slujba catolicismului și-a găsit un personaj de seamă, cu mare trecere printre români, în persoana episcopului Samuil Vulcan. Cu acest episcop împăratul se învoi – mai bine zis: îl angajă printr-o scrisoare secretă, la câteva săptămâni după moartea episcopului Pavel Avacumovici de la Arad să-i câștige o persoană potrivită care, ridicată în scaunul episcopesc vacant de la Arad, să aibă trecerea necesară pentru a atrage cu sine, la uniție, întreagă eparhia Aradului”⁶⁶⁶.

Petiționarii pleacă, în redactarea *Instanței*, de la constatarea că „școalele preparande din Aradul vechiu, care pentru deșteptarea și luminarea neamului românesc s-au ridicat [...] de a goni negura, carea la cea mai mare parte a preoțimei și a neamului, așa le cuprinse mințile, cât nu puteau să-și cunoască datorințele sale către Dumnezeu, nici către împăratul său, nici către patrie, nici către cel de aproape al său, nici către sine însuși”. Ei mai cereau ca „nădejdea aceasta, care acum numai ce a înflorit, să poată aduce fructele sale [...] de lipsă este o căpetenie păstorească de neamul său, care să poarte grija și să privegheze la luminarea neamului, ca nu încredințându-l și rămânând iarăși în grija aceluiași, care până acum la atâta număr de om *au împedecat și au întârziat luminarea*”. Ei se mai întrebau: „De ce neamul românesc de abia a ajuns la treapta cea mai de jos a învățăturilor ? De ce în toată monarhia austriacă cei mai cumpliți făcători de rău sunt românii ? De ce neamul acest din lăuntru ?” Răspunsul și-l dau tot ei: „causa mai sus spuselor urmări rele nu este tocmai neamul sârbesc, ci cu adevărat privilegiile acelei părți a neamului acestuia”⁶⁶⁷.

⁶⁶⁴ Textul latinesc se găsește între manuscrisele rămase de la Moise Nicoară, după care s-a făcut o traducere românească de asesorul Ioan Santo. O primă copie a acestei traduceri, cu îndreptări, a fost publicată, pentru prima dată, de Vasile Mangra.

⁶⁶⁵ *Instanția* a fost publicată de: V. Mangra, *Instanția clerului și a poporului românesc din diecesa Aradului dată de împăratul Francisc I, anul 1814*, în „Bis. și Șc.”, anul II, 1878, nr. 27-28, pp. 211-213; „F. D.”, nr. 9 din 1886; Il. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania, Colecțiunea actelor*, pp. 3-9; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară* (Ediția a doua), vol. I, Sibiu, 1902, pp. 139-148; Sever Secula, *Un memoriu al lui Moise Nicoară*, în „Bis. și Șc.”, anul XXVIII, nr. 10, 7/20 martie 1904; nr. 11, 14/27 martie 1904; nr. 12, 21 martie/3 aprilie 1904; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 263, pp. 542-547.

⁶⁶⁶ B. A. O. R. Arad, *Fondul de documente dr. Gheorghe Ciuhandu*, dosar 72, Gh. Ciuhandu, *Din suferințele de acum un veac al pravoslavnicilor români din fosta Ungarie*.

⁶⁶⁷ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, p. 140, 141; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 263, p. 542, 543.

Un lucru este clar, românii nu se revoltau împotriva privilegiilor acordate Bisericii ortodoxe din Ungaria, Banat, Croația și Slovenia și nu puteau fi împotriva acestor privilegii, mai ales după ce ele au fost întărite și din partea Dietei ungurești de la 1790-1791 și după ce pe temeiul acestora, toți ortodocșii din statul ungar de atunci, fără Ardeal, primiseră și dreptul de cetățenie politică, iar episcopii ortodocși aveau scaun în Dietă. Prin urmare, nemulțumirea românilor se îndrepta numai împotriva ierarhiei sârbe, pentru că situația lor de putere o întrebuițau pentru exploatarea materială a românilor și nu pentru înaintarea acestora pe calea luminării⁶⁶⁸.

După ce petiționarii fac o incursiune în istoria veche, punând în discuție vechimea creștinismului la români, pun problema instituirii episcopilor românilor din părțile ungurene înainte de venirea sârbilor cu privilegiile lor. Astfel, episcopii români erau numiți „prin craii apostolicești” și se bucurau de aceleași drepturi „cu clerul cel mare catolicesc”. Ei făcând aluzie la articolul al IV - lea din 1574, după care, românii și rutenii ortodocși nu avea de dat episcopilor catolici zeciuială, deoarece, o plăteau episcopilor și preoților lor. Odată cu venirea sârbilor, ierarhia românească încetează, iar de atunci încoace, susțin petiționarii, episcopii se alegeau de către Sinodul episcopilor sârbi, și nu se mai numeau de către „craii apostolicești”. Petiționarii se raportau și la o tradiție bisericească veche în părțile ungurene⁶⁶⁹.

Instanța clerului are o desfășurare și un cadru mult mai larg. Prin ea se cerea nu numai la Arad numirea unui episcop român, dar și la Timișoara și Vârșeț. Pentru a întări dreptatea cauzei lor, românii arădeni prezintă împăratului și dovezi statistice din cele trei eparhii⁶⁷⁰, din care reiese că majoritatea locuitorilor din cele trei dieceze erau români. Așa după cum reiese și din conscripția ofiilă făcută în anul 1769 de Clari, „groful și presidentul Banatului”, din 450 000 suflete, „nu sunt nici 40 000 sârbi”, români fiind ca la 300 000 suflete, deci aproape de patru ori mai mulți ca sârbii. În această situație pe bună dreptate se întrebau petiționarii: „Cum de înalta luare de seamă, la atâta număr de supuși credincioși nu le-a dăruit căpetenie duhovnicească de neamul și seminția lor, ca să poarte chilină grijă de îndreptarea lor ?”⁶⁷¹.

⁶⁶⁸ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 142, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), Arad, 1930, f. 4-5.

⁶⁶⁹ T. V. Păcățian, *op. cit.*, vol. I, pp. 142-144.

⁶⁷⁰ *Dieceza Aradului*, după “declaratorul” din 1777, cuprindea 14 protopopiate, cu 480 de parohii matere și 126 filiale. Toate parohiile și filiile erau românești “de-abia se află trei locuri amestecate cu sârbi”. În *dieceza Timișoarei*, existau 10 protopopiate, cu 287 comunități matere. Un singur protopopiat, al Chichindiei, cu 17 parohii, e locuit numai de sârbi, iar în protopopiatele Cenadului și Becicherecului Mare, cu 40 de parohii, sunt mixte, adică cu credincioși români și sârbi, celelalte parohii sunt locuite numai de români. *Dieceza Vârșețului*, cu 6 protopopiate, 239 parohii și 19 filiale, numai un singur protopopiat, cel al Vârșețului fiind locuit și de români și de sârbi. În toate celelalte fiind numai români de “lege grecească neunită”. Cf. *Ibidem*, vol. I, p. 145.

⁶⁷¹ *Ibidem*.

Petiționarii învinovăteau tendințele exclusivist naționaliste ale ierarhiei sârbești. „Clerul acesta sârbesc, cu poporul și cu clerul românesc niciodată nu vorbește în limba și dialecta lui, adică românește, așa nici temeiurile moralității creștinești sau învățăturile religiei cele mântuitoare nu știu a turna, nici cercetări canonicești pe la biserici nu fac, cu a căror ocazie să cunoască scăderile cu care se luptă credincioșii, bisericile și școalele [...] sfintele slujbe [...] în multe locuri nu în cunoscuta limbă românească, ci în cea sârbească, ba tocmai muscălească poruncesc a se face. [...] Aceasta se vede, că clerul cel mai mare o face din interesul său, ca nu cumva mergând la sfintele slujbe, și așa din cărțile bisericești poporul cel încredințat grijei lor duhovnicești, prin învățăturile legii și a moralității să se mântuiască, ci încă să vină în mai mare întuneric și urgie”. Petiționarii erau nemulțumiți și de faptul că „toate lucrurile și trebile consistoriului [...] se poartă în limba sârbească, apoi însuși episcopul cu cea mai mare parte a asesoriilor născuți sârbi, nu știu românește, și pușinii asesori de români [...] nu știu sârbește. De unde sentințele și hotărârile Consistoriului nici asesorii românești, nici românul cu cauza nu le înțelege, nici îl întreabă, nici îl ascultă să grăiască vre-un cuvânt pentru sine în judecata episcopescă”. După cum se exprimă petiționarii, nici „orânduiele împărătești, cari se poruncesc” și care trebuiau aduse la cunoștința preoților și credincioșilor, „în cancelariile episcopicești așa de rău se fac în românește, încât de multe-ori nici-decum nu pot fi înțelese”⁶⁷².

Din cauza celor menționate în *Instanție*, arădenii, pe bună dreptate își cereau primirea unui episcop de neam român, imprimându-i-se și mitropolitului de la Carloviț îngăduirea clerului diecezan să aleagă trei candidați români dintre care pe unul să-l numească împăratul, după norma întrebuintată în Biserica ortodoxă română din Ardeal.

Pregătită, de Dimitrie Țichindeal, cu concursul episcopului Samuil Vulcan încă din 1813, *Instanția clerului* era un amplu memoriu, semnat de „tot clerul și neamul românesc” și reprezenta un act de maturitate al mișcării de emancipare națională, operă colectivă a generației, la care a contribuit întreaga experiență politică românească. Deși petiția este localizată la eparhia Aradului, în fapt petiția reprezintă un mijloc de a înfățișa Vienei problema românească și argumentele în favoarea constituirii unei ierarhii naționale, ca preambul al separării ierarhice. Este cel mai reprezentativ memoriu românesc din părțile vestice, comparabil cu *Suplex-ul* ardelean, prin efectul produs în societatea românească și prin mișcarea pe care a dezvoltat-o în jurul său, reprezentând începutul unui lung șir de memorii ce întrețin acțiunea pentru separare ierarhică și constituirea unei biserici naționale⁶⁷³. Mitropolitul sârb de la Carloviț, aflând de memoriu, a determinat înlăturarea lui Dimitrie Țichindeal de la catedra Preparandiei arădene.

⁶⁷² *Ibidem*, vol. I, p. 146.

⁶⁷³ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 331.

Instanția aceasta a provocat un răspuns „întins și apăsător” din partea mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, care, în 13 iulie 1815, își făcea „reflexiunile” la dezideratul formulat de români, denunțând mișcările naționaliste de la Arad și propunând stăpânirii ca episcop la Arad pe episcopul Iosif Putnic al Pacrațului⁶⁷⁴. Mitropolitul Ștefan Stratimirovici face, la Viena, mai multe plângeri contra lui Dimitrie Țichindeal⁶⁷⁵. În prima plângere din 1813, îl acuza că era un bărbat „de un caracter imoral și urât”, iar în raportul cancelariei ungurești din 11 martie 1814 e timbrat, în urma unor scrisori ale episcopului din Timișoara, în privința moralității de un mincinos, înșelător și vagabond („*Czikingyal werde vermöge der Briefe des Temesvarer Bischofes als ein Lugner, Betrünger und Wagabund gehalten*”)⁶⁷⁶.

Toate aceste acuze veneau în contradicție cu mărturiile comunității românilor din Arad, care declara că Dimitrie Țichindeal e „un om de inimă și înțelept, vrednic de toată lauda”. La 26 aprilie 1814, Consiliul de miniștri, în absența Majestății Sale, a adus hotărârea ca Dimitrie Țichindeal să fie destituit de la Preparandie, dar urma să rămână în continuare catihet până atunci când mitropolitul și episcopul vor găsi un alt catihet mai bun⁶⁷⁷. Între timp, Dimitrie Țichindeal trece pe planul secund și în urma compromiterii sale politice, ca urmare a demiterii din postul de catehet al Preparandiei⁶⁷⁸ și a confiscării *Fabulelor* pentru conținutul lor incendiar, anticlerical, vizând în numeroase cazuri ierarhia bisericească de la Carloviț și proprietarii de pământ⁶⁷⁹.

Dimitrie Țichindeal mai este acuzat că, în anul 1814, ar fi cerut de la episcopul Samuil Vulcan să-i faciliteze numirea într-un post la Seminarul teologic „*Sf. Barbara*” din Viena. Ba mai mult, în calitatea sa de catihet la Preparandia din

⁶⁷⁴ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 142, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), f. 2.

⁶⁷⁵ Atitudinea ostilă a mitropolitului Ștefan Stratimirovici față de aspirațiile îndreptățite ale românilor au ieșit mai puternic în evidență în anii imediat următori înființării Preparandiei arădene. Vezi: C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă*, pp. 45-54.

⁶⁷⁶ A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 20.

⁶⁷⁷ *Ibidem*, pp. 20-21. În locul său a fost numit Grigorie Lucacic.

⁶⁷⁸ În urma intervenției ierarhiei bisericești de la Carloviț, la 26 aprilie 1814, D. Țichindeal a fost destituit din postul de senior al Preparandiei, iar în septembrie 1815, a fost înlăturat și de la catedră, cf. C. Bodea, *op. cit.*, p. 61.

⁶⁷⁹ Pentru confiscarea fabulelor vezi amănunte la: D. Ioanovici, *Confiscarea „Fabulelor” lui Țichindeal*, în „*Telegraful Român*”, Sibiu, anul 64, nr. 81, 82, 83, 1916; N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, pp. 330-331; Idem, *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*, în „*A. I. I. A. Cluj-Napoca*”, XIX, 1976, pp. 127-146; Idem, *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*, în vol. „*Ștefan Meșes la 85 de ani*”, Cluj-Napoca, 1977, pp. 451-454; Idem, *Liberalismul timpuriu în mișcarea națională din Banat*, în vol. „*Stat, societate, națiune. Interpretări istorice*”, Cluj-Napoca, 1982, p. 295.

Arad, s-ar fi exprimat că papa Romei e și trebuie să fie cap văzut al întregii Bisericii creștine, deci și al ortodoxiei sârbe și române⁶⁸⁰.

Realitatea este că preotul profesor Dimitrie Țichindeal a deranjat mult ierarhia sârbă de la Carloviț. Pe lângă implicarea în mișcarea națională, Dimitrie Țichindeal ajunge la neînțelegeri și cu alte persoane implicate în procesul de sârbizare al românilor din Episcopia Aradului. Era nemulțumit de colecta inițiată de Uroș Nestorovici printre români pentru preparandia sârbească. Cu Sava Arsici a ajuns la neînțelegeri din cauza stării degradate a localului școlar al Preparandiei, el nefiind interesat în nici un fel de sănătatea elevilor și profesorilor. A deranjat și pentru faptul că a cerut sprijin în favoarea lui Ioan Mihuț pentru directoratul școlar al județului Bichiș. Toate acestea le prezenta în corespondența sa cu episcopul Samuil Vulcan de la Oradea⁶⁸¹. Plecarea lui Dimitrie Țichindeal din Arad, a constituit o mare pierdere pentru mișcarea națională și ecleziastică a românilor din aceste părți.

La începutul lunii iunie 1815, Dimitrie Țichindeal, care avusese de suferit de pe urma înaintării petiției din iulie 1814, a plecat la Viena pentru a pleda în cauza succesiunii la scaunul eparhial arădean cât și pentru a obține răspuns în problema confiscării fabulelor sale⁶⁸². În drumul spre Viena el a poposit câteva zile la Giula, la casa părintească a lui Moise Nicoară, de unde, la 5/17 iunie îi adresează lui Samuil Vulcan o interesantă epistolă, scrisă cu litere chirilice⁶⁸³. La Viena, D. Țichindeal spera să-l întâlnească pe Moise Nicoară, hotărând împreună ce trebuia întreprins în urma promisiunilor făcute de arhiducele Rainer, reprezentantul împăratului. La 7 iulie st. v. 1815, îi adresează lui Moise Nicoară prin care îi cerea să se întâlnească la Viena, „în casa preotului rusesc greco catolic de la St. Barbara”⁶⁸⁴. Pentru că nu s-au întâlnit, după două zile, la 9 iulie st. v. 1815, îi adresează lui Moise Nicoară o altă epistolă, cu o zi înaintea plecării spre casă: „mă rog, lasă toate la o parte și negreșit vino să ne întâlnim, că am multe și multe pentru neamul românesc (care l-ai zăuitat), ba și în speță pentru Domnia Ta, interesante lucruri a-ți împărtăși”. Întâlnirea trebuia să aibă loc tot la preotul rus de la biserica St. Varvara⁶⁸⁵.

⁶⁸⁰ T. Botiș, *Istoria Școlii normale (Preparandiei) și a Institutului Teologic*, p. 38, nota 4. (Rescriptul lui Uroș Nestorovici din 5 august 1815).

⁶⁸¹ Vezi scrisorile din 3 februarie și 13 februarie 1814, la Emilian Micu, *Acte și fragmente ca material pentru o istorie culturală a Românilor din diecesa Aradului*, în „Plugarul Român”, anul V, nr. 11, 1/14 iunie 1908, pp. 2-3; R. Ardelean, P. Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, Anexe, doc. V a, V b, V c, pp. 207-211.

⁶⁸² I. Vulcan, *op. cit.*, Scrisoarea din 1 ianuarie 1815 a lui Dimitrie Țichindeal către Samuil Culcan, doc. XVIII, p. 352; I. D. Suci, *Luministul Dimitrie Țichindeal*, pp. 1253-1258; N. Bocșan, *Confiscarea „Fabulelor” lui Țichindeal*, pp. 127-146.

⁶⁸³ B. Mihoc, *op. cit.*, pp. 140-141.

⁶⁸⁴ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XVII, p. 159.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, doc. XVIII, pp. 159-160.

În același timp, Dimitrie Țichindeal a luat legătura și cu episcopul Samuil Vulcan. Acesta, la 17 august 1815, îi scria lui Țichindeal să aleagă trei preoți și trei mireni, „în numele clerului și al neamului din Eparhia Aradului să meargă la Viena și să ceară împăratului „ca arhiepiscopul de la Carloviț, să nu numească ca clerul să se strângă și să candidăluiască împărații preoți vrednici de Episcopie”⁶⁸⁶. Totodată, episcopul unit nominaliza și unele persoane care să facă parte din delegație: „Eu cred că din cler s-ar putea deputăului protopopul de la Galșa (n. n. Gheorghe Chirilovici), tu și încă unul, care ar vrea să meargă, iar dintre mireni, Nicoară și încă altul oare-careva [...]. Aceștia pentru cheltuială să vină pe la mine”⁶⁸⁷.

Episcopul Samuil Vulcan promitea sprijin financiar pentru deplasarea delegației la Viena, iar aici, era dispus să asigure sprijinul prin intervenția la oameni cu influență pe lângă Curtea vieneză. Cancelaria aulică, la 1 decembrie 1815, își însușește părerea de a li se da românilor episcop de neamul lor „fiindcă sârbii îi țin în întunec”⁶⁸⁸.

De mișcarea declanșată de către profesorii Preparandiei arădene, vedem că episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea a căutat să profite din plin. El s-a declarat un susținător al ideii desprinderii de sub autoritatea ierarhiei clericale de la Carloviț era și episcopul unit Samuil Vulcan, cel care îi consiliază pe arădeni asupra conținutului petițiilor și facilitează, prin cercurile catolice din Viena, înaintarea lor forurilor politice ale Imperiului. Atât episcopul Samuil Vulcan cât și autoritățile imperiale întrevădeau în această mișcare a românilor o posibilitate de a slăbi rezistența Ortodoxiei și de a facilita prozelitismul catolic. Numai astfel se poate explica abundența cererilor românilor la Viena, mediate, aproape toate, de episcopul unit Samuil Vulcan. O confirmă și scrisoarea din 5 decembrie 1815 adresată din Veneția de împăratul Francisc I (1729-1835) episcopului Samuil Vulcan, unul din sfeșnicii săi de încredere.

„Iubite Episcoape Vulcan ! Având deosebit interes a promova cu toate mijloacele posibile unirea la români și aflând eu ocaziune potrivită spre acest scop îndeplinirea episcopiei din Arad, sămi propui, cu observarea celei mai desăvârșite discrețiuni și după ce vei lua informațiuni, câțiva indivizi din frunțașii clerului aceleia sau altor eparhii neunite, dela cari s-ar putea aștepta ca după obținerea episcopiei să treacă la unire și care ar avea destulă vază și ar fi în stare să o promoveze aceasta și la clerul și poporul din dieceza lor. Totodată în curând să-mi înaintezi o opinie bine cumpenită asupra tuturor mijloacelor, prin cari s-ar putea promova unirea în Ungaria”⁶⁸⁹.

⁶⁸⁶ T. Botiș, A. Sădean, *op. cit.*, pp. 144-145.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, p. 145.

⁶⁸⁸ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 127-128.

⁶⁸⁹ B. A. O. R. Arad, *fondul citat*, dosar 152, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), f. 18-19; T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, p. 169; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 127-128.

Dorința episcopului Samuil Vulcan era clară, după ce obținea un episcop pe placul lui, să treacă Episcopia la uniți, împreună cu credincioșii din cuprinsul eparhiei. Este evident și de ce trata Vulcan cu împăratul a schimba sistemul numirii de către împărat și de ce stăruia ca în *Instanția clerului* să se insiste pentru schimbarea sistemului electiv bisericesc. Se dorea ca în loc de a se numi un episcop de Sinodul sârbesc să poată trece în mâna împăratului – prin cerere din partea românilor – dreptul de numire a episcopului.

Dacă episcopul Samuil Vulcan ar fi fost un sprijinitor sincer al cauzei românești, el nu trebuia să se îndrepte către Arad, unde, încă înainte de a ajunge el episcop, se desfășura deja o bogată activitate cultural-națională românească, reprezentată cu multă demnitate de către românii ortodocși, ci trebuia să-și îndrepte privirea spre românii din județele Sătmarului și Maramureșului, unde, coreligionarii săi se aflau sub jurisdicția ierarhiei rutene maghiarizate. Era mult mai gravă situația în părțile nordice decât politica de sârbizare susținută de ierarhia de la Carloviț. Episcopul Vulcan nu privea spre nordul eparhiei sale pentru că acolo majoritatea erau uniți și nu prezenta interes pentru el. Episcopul unit dorea propagarea naționalismului printre românii ortodocși din eparhia Aradului, pe care dorea să-i „fericească cu legături catolice”⁶⁹⁰.

O dovadă în plus a intereselor meschine care l-au stăpânit pe Samuil Vulcan, îl constituie și gestul de a trimite lui Dimitrie Țichindeal manuale de religie catolică pentru a fi întrebuințate de profesori la Preparandia din Arad. În scrisoarea din 12 decembrie 1812, S. Vulcan îl avertiza pe Țichindeal ca „*nici de cum să nu de depărtezi de la învățătura cea de obște catolicească*, și să nu socotești, că de vei grăi numai în școală, nu vor ști și episcopii învățătura ta, căci a tale învățături s’or nevoi episcopii a le ave, ca dintr’însele să poată arăta, cum-că îți este învățătura străină”⁶⁹¹. Nu este de mirare că, așa dum cum vom vedea, ierarhia sârbă, urându-l pentru naționalismul său și suspectându-i Ortodoxia, nu s-a lăsat până când nu l-a văzut îndepărtat de Arad, centrul mișcării pentru emanciparea națională și ecleziastică.

Dacă la alegerea primului episcop român în Ardeal, „cuvântul unui Vulcan era hotărâtor, cu atât mai vârtos trebuia să se țină seamă de el când era vorba de denumirea primului episcop român la Arad”⁶⁹². Cum că „acela va fi episcop la Arad pe care vei voi Preasfinția Ta, aibă nu aibă multe votumuri”, Dimitrie

⁶⁹⁰ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 142, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), f. 19-20.

⁶⁹¹ I. Vulcan, *op. cit.*, *Din corespondența lui Cichindeal*, doc. II, pp. 335-336. Cu ocazia unei vizite canonice prin parohii a arhimandritului Procopie Bolici împreună cu protopopul Chirilovici al Șiriei, în multe parohii au fost găsite Catehisme unite „cu slove latinești”, C. Bodea, *op. cit.*, doc. XCV, p. 266.

⁶⁹² Șt. Pop. *op. cit.*, p. 11.

Țichindeal o spunea pe față lui Samuil Vulcan, în epistola din 19 decembrie 1813⁶⁹³.

Acțiunea pentru episcop român la Arad a demarat într-o conjunctură ce se anunța favorabilă prin interesul forurilor politice și bisericești catolice pentru acțiunea românească, în care întvedeau o posibilitate de extindere a catolicismului pentru contracararea Ortodoxiei de la Carloviț. În acest sens este semnificativă scrisoarea împăratului din 2 august 1814 către contele Kohary: „Despre cuprinsul acestei petiții cancelaria să-mi dea, însă fără a comunica ceva Mitropolitului, părerea ei bine cumpenită. Să mi se indice mai ales modalitatea de a ne convinge dacă sunt în clerul românesc bărbați vrednici pentru demnitatea de episcop și a pregăti, dacă aceștia există, numirea unui episcop din sânul nației acesteia”⁶⁹⁴.

La 1/13 august 1815, episcopul Pavel Avacumovici trece la cele veșnice. În fața acestui eveniment s-a creat o situație care impunea o grabnică hotărâre. Preoții români care asistaseră la prohodul episcopului, s-au întâlnit la Ioan Covaci, subprefectul județului și sfătuindu-se „au încredințat prin scrisoare pe deputați ca să facă tot ce se cere spre a dobândi un episcop român”. Au semnat peste 30 de persoane și li s-a promis și din partea județului tot sprijinul, fiind și dintre „domni mai mulți pe partea lor”⁶⁹⁵.

Tot cu acest prilej s-a hotărât și trimiterea unui nou memoriu la Viena, ceea ce se și întâmplă la 7 august 1815. În acest nou memoriu, se cere împăratului ca mitropolitul să fie oprit de la îndeplinirea prin sinodul sârbesc a scaunului vacant al Aradului. În aceeași zi, Dimitrie Țichindeal este sfătuit de Samuil Vulcan să aleagă, împreună cu protopopii, o „deputație” din 3 preoți și 3 mireni, care, „în numele clerului și al neamului” din eparhie să meargă la Viena și „să ceară de la împărăție, ca arhiepiscopul de la Carloviț să nu numească episcop la Arad, ci să poruncească ca clerul să se strângă și să candidăluiască împărăției preoți vrednici de episcopie”. Era de părere că puteau fi desemnați ca delegați: protopopul Gheorghe Chirilovici al Șiriei, Dimitrie Țichindeal și încă unul pe care nu-l numește, iar dintre mireni pe Ioan Püspöky, Moise Nicoară și încă unul, cerându-le ca „pentru cheltuială” să treacă pe la el la Oradea⁶⁹⁶.

În cele din urmă, „deputația” este cea aleasă la întâlnirea de după înmormântarea episcopului, în 7 august 1815. Ea se compunea din: Grigorie Chituța, protopopul Ineului, Ioan Popovici, paroh în Zarand și namestnic protopopesc și Dimitrie Țichindeal paroh Becicherecul Mic; iar dintre mireni Ioan Püspöky, directorul școlilor din „Țirculumul Orăzii Mari”⁶⁹⁷, Iosif Santon „al slăvitului comitat Timiș asesor și avocat” și Moise Nicoară „emeritul canțelist

⁶⁹³ I. Vulcan, *op. cit.*, *Din corespondența lui Cichindeal*, doc. VI, pp. 338-339.

⁶⁹⁴ C. Bodea, *op. cit.*, p. 62.

⁶⁹⁵ T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, pp. 169-170.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, p. 170. C. Bodea, *op. cit.*, doc. XX, p. 161.

⁶⁹⁷ A îndeplinit funcția de director între 1814-1837, anul decesului său.

comitatul Bichişului”⁶⁹⁸. Documentul a fost semnat de un număr de 37 preoți (asesori consistoriali⁶⁹⁹, protopopi⁷⁰⁰, parohi⁷⁰¹, capelani⁷⁰²), mai mulți nemeși din Mizeș⁷⁰³, în „numele a tot comunitaşului nemeşesc de la Miziăș unde păstă 600 dă suflete afară de preoți să găseau” și doi demnitari civili⁷⁰⁴.

În septembrie 1815 se înregistrează adeziunea nobililor români la acțiunea pentru un episcop român la Arad și a credincioșilor din parohiile Chişineu-Criş, Socodor, Otlaca (azi Grăniceri), Comlăuş, Curtici, Chereluş, Şiclău, Zărand și a celor din parohiile protopopiatului Pomezău din Bihor. În luna următoare se înregistrează și adeziunea julanilor „de religie greco-orientală [...] s-au adunat în casa parohială, pentru a cere fâtiş și unanim, ca în scaunul episcopesc al Aradului devenit vacant, să fie desemnat Majestății Sale, un român greco-oriental, și nu un sârb, cum a fost până acum, într-o eparhie curat românească”⁷⁰⁵.

La Viena însă pleacă numai Ioan Popovici, Ioan Püspöky și Moise Nicoară. În drum se opresc la Pesta, unde se întâlnesc cu arhiducele Iosif, palatinul Ungariei. Consultându-se cu Petru Maior, cu preotul Ioan Teodorovici și alți fruntași români de acolo, de la care sperau sprijin. Ioan Puspoky își întrerupe călătoria. Pensionat de inspectorul Uroş Nestorovici, se întoarce acasă. Ceilalți doi însă își continuă drumul până la Viena, unde, la 27 noiembrie 1815, înaintează memoriul autorităților imperiale⁷⁰⁶.

Ioan Şerban-Popovici “paroh și namesnic al Zarandului”, pe motiv că a “lăsat parohia și au ieșit din eparhie afară fără îngăduința și știrea și acestui Consistorium”, în ședința din 21 octombrie 1815, prezidată de arhimandritul

⁶⁹⁸ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Seria Acta Congregationum*, nr. 1353/1833. Documentul este publicat și de: C. Bodea în *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana*, p. 161 (lipsește semnăturile); *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, doc. 35, pp. 79-80 (prezintă și semnăturile).

⁶⁹⁹ Ioan Clintoc (Oradea-Velența); Simeon Popovici (Oradea-Velența), paroh în Velența și administrator protopopesc al Peștişului; Meletie Stancovici (Oradea-Velența) și paroh în Oradea; Toma Popovici (Oradea-Velența) și paroh al Bicaciului.

⁷⁰⁰ Teodor Popovici (Chişineu-Criş); Grigorie Chituța (Ineu).

⁷⁰¹ Teodor Şerban (Şiclău); Pavel Mornăilă (Şiclău); Ilovici Moise (Giula); Gheorghe Popovici (Comlăuş); Ilie Popovici (Comlăuş); Pavel Popovici (Cuvin); Teodor Suci (Cuvin); Gheorghe Popovici (Cuvin); Ioan Popovici (Luguzău); Petru Feier (Bocsig); Gheorghe Țapoş (Socodor); Simeon Covaci (Buhani); Marcu Onaga (Rănuşa); Pavel Beldea (Dezna); Ioan Popovici (Zărand); Marcu Morşan (Zărand); Teodor Cioba (Sintea Mică); Ioan Ioanovici (Covăsânt); Gheorghe Popovici (Curtici); Teodor Popovici (Pil); Şerb Florian (Mizăş); Petru Popovici (Chereluş); Nicolae Popovici (Iosaş); Teodor Popovici (Iosăşel); Nicolae Popovici (Cighirel); Gavril Tamaşovici (Chişineu-Criş); Ioan Popovici (Chişineu-Criş); Ioan Popovici (Erdohegy).

⁷⁰² Nicolae Suci (Giula).

⁷⁰³ Şerb Iorga, Şerb Tămaş, Şerb Ion, Şerb Mihai, Şerb Petru, Şerb Lup.

⁷⁰⁴ Ioanes Papp de N. Somcuta “notarius Mezesiensis” și Ioannes Kovacs.

⁷⁰⁵ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XX, p. 161; doc. XXI, p. 162; doc. XXII, p. 163; doc. XXIII, p. 164; doc. XXIV, p. 164; doc. XXV, p. 165; doc. XXVI, p. 166.

⁷⁰⁶ T. Botiş, *op. cit.*, p. 171.

Antonie Brancovici, administrator al eparhiei arădene, este suspendat din postul de preot al Zarandului, cerând numirea altui slujitor la altar. Motivul suspendării preotului Ioan-Șerban Popovici trebuie căutat în participarea sa la mișcarea pentru românizarea scaunului eparhial al Aradului, care nu putea fi pe placul asesorilor consistoriali sârbi și a administratorului Brancovici care râvnea și el la scaunul de episcop al Aradului⁷⁰⁷. Nici inspectorul școlar Uroș Nestorovici nu este scutit de acuze pentru abuzurile săvârșite împotriva lui Moise Nicoară.

„Aceasta vei ști, că Nestorovici au făcut la canțelaria ungurească arătare că nu sunteți adevărați deputiți cu știrea totului cler al Aradului anumiți, și pentru cheltuială s-au făcut colecte rugându-se să nu fiți primiți, și să vă zogoană înapoi acasă [...]. Hierarhia sârbească toate patimioasele moduri ca să nu dobândim scopul, și de-l pierdem vai nouă ! Că ne vor arunca înapoi mai puțin la 50 ani a nu ne mai trezi, cari nenorocite urmări nouă românilor vor aduce”⁷⁰⁸.

La 24 septembrie 1815 se înregistrează mărturii ale unor români din comitatele Arad și Bihor despre abuzurile comise de autoritățile sârbe arădene și de consilierul Sava Tekelia pentru alegerea contelui sârb Antonie Brancovici ca episcop al Aradului și nu un român⁷⁰⁹.

De rele tratamente din partea sârbilor se plângeau și românii aflați pentru studii la Carloviț. Din mărturia preotului Gheorghe Popovici de la Comlăuș, făcută la 15 noiembrie 1815 lui Ioan Mihuț, aflăm că erau ținuți în condiții de mizerie și batjocoriți. Un diacon din Arad, „român iară mi-au zis că să ferească Dumnezeu cum ne batjocoresc sârbii, pe noi românii; că ce fac și cu mine, mă fac de tot mașcă și neînvățați, numai eu tac; și pe niște prunci, ce io-au înceluit dela părinți, de i-au adus să învețe la gimnazia Excelenția Sa cu cheltuiala Sa acasă, fiind la Dietă. Când îi Excelenția Sa acasă, tot nu cutează așa mari batjocuri a face de tot; dară cu modrul lor tot le merge voia lor”⁷¹⁰.

IX. 2. Continuarea mișcării naționale prin Moise Nicoară

După destituirea lui Dimitrie Țichindeal de la Preparandia arădeană, și retragerea lui în parohia Becicherecul-Mic⁷¹¹, era nevoie de un nou lider, dispus să

⁷⁰⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XXXII, p. 175, Scrisoarea din 21 octombrie 1815 a arhimandritului Antonie Brancovici către protopopul Teodor Popovici; vezi și doc. XXXVII, p. 179. Scrisoarea din 8 noiembrie 1815 a protopopului Teodor Popovici al Chișineului-Criș către preotul Ioan Popovici din Zarand.

⁷⁰⁸ *Ibidem*, doc. XXXV, p. 177.

⁷⁰⁹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Seria Acta Congregaționum*, nr. 950/1825, f. 31-31.

⁷¹⁰ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XXXVIII, p. 181.

⁷¹¹ După revenirea în parohia natală, Dimitrie Țichindeal a avut neplăceri și din partea episcopului Ștefan Avacumovici al Timișoarei (1801-1822) de care aparținea parohia Becicherecul-Mic. Vezi C. Bodea, *op. cit.*, doc. XLIX, p. 195.

se consacre cu toată energia cauzei românești. La recomandarea lui Dimitrie Țichindeal românii și-au îndreptat atenția asupra lui Moise Nicoară, cu origine nobiliară⁷¹². Nicoară a urmat sfaturile lui Petru Maior, punându-se în legătură cu episcopul Samuil Vulcan de la Oradea.

Moise Nicoară, cum însuși mărturisește în una din însemnările sale de la Academia Română, s-a născut la Giula în 30 noiembrie 1784, din părinți cu o stare materială bună. Studii de filozofie la Pojon (Bratislava) și Viena, cunoscător al mai multor limbi străine. A fost primul român din Imperiul austriac cu studii academice⁷¹³. De la 1810 a petrecut în Muntenia ca profesor de limba latină și germană la școala lui Caragea din București. În primăvara anului 1814, din cauza ciumei, se refugiază la mănăstirea Mărgineni⁷¹⁴. Aici vine în contact cu lucrări istorice, cu opera cronicarilor din care culege informații pe care le va folosi în activitatea lui ulterioară în redactarea de memorii. În toamna anului 1814 îl găsim într-o călătorie la Constantinopol. De acolo sosește, în primăvara anului 1815, la Giula, cu gândul de a merge la Viena spre a se înrola în armată, dar, nereușind, își dorea să se întoarcă în Muntenia. Înainte de a intra în mișcarea pentru un episcop român la Arad, Moise Nicoară, în 1805 a încercat o apropiere de Episcopia Aradului, însă nu se cunoaște ce va fi cerut episcopului⁷¹⁵.

În anul 1815, după încercările eșuate ale lui Dimitrie Țichindeal de a se întâlni cu Moise Nicoară la Viena, acesta din urmă, la 1/13 august 1815 se afla deja la Giula cu gândul de a se reîntoarce în Țara Românească. Moartea episcopului Pavel Avacumovici (1/12 august 1815) îl oprește pentru a mai pleca peste Carpați și se integrează, alături de profesorii Preparandiei arădene, în mișcarea pentru emancipare națională și ecleziastică. În acest scop, Moise Nicoară adună împuterniciri de la parohi și autorități, mișcarea pentru emancipare luând proporții.

Evenimentul i-a surprins pe românii arădeni prea puțin pregătiți pentru a-și reafirma cu șanse de reușită cererea cuprinsă în memoriul din 1814, fără a avea un eprezentant unanim acceptat. În mod sigur, ținând cont de îndemmurile lui Dimitrie Țichindeal, speranțele românilor s-au îndreptat spre Moise Nicoară⁷¹⁶.

Ajuns în fruntea acțiunii românești, Moise Nicoară s-a impus prin trasarea unui alt curs, diferit de cel anterior, prin mijloacele de acțiune și printr-o viziune

⁷¹² Ioan cav. de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, ediția a IV-a, vol. I și II Cluj-Napoca, 2006, vol. I, pp. 43, 126; Vezi: Gh. Ciuhandu, *Un "nobil" român – Moise Nicoară (1784-1861)*, în vol. "Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani, august 1940", București, 1943, pp. 152-162.

⁷¹³ Vezi *Testimonii școlare* la C. Bodea, *op. cit.*, doc. II, p. 135; doc. III, p. 135; doc. IV, p. 136; doc. VI, pp. 137-138; doc. VII, pp. 138-139

⁷¹⁴ După trecerea pericolului ciumei, în 1814, Moise Nicoară se adresa lui Vodă Caragea pentru recuperarea postului de profesor ce-l avusese înainte, cf. C. Bodea, *op. cit.*, doc. XVI, p. 158.

⁷¹⁵ *Ibidem*, p. 158.

⁷¹⁶ C. Bodea, *op. cit.*, pp. 64-65.

mai largă, ce poate fi plasată în contextul liberalismului timpuriu din monarhia habsburgică. Moise Nicoară a întărit colaborarea cu profesorii Preparandiei accentuând caracterul laic al mișcării, totodată lărgind și cadrul de manifestare, atât sub aspectul forțelor participante, cât și al direcțiilor programatice. Alături de cadrul antrenat în susținerea cauzei episcopului român, ca urmare a angajării profesorilor. Treptat, aceasta își găsește cadrul de manifestare, însă, episcopatul rămâne un deziderat central. Baza socială se lărgeste prin antrenarea profesorilor, învățătorilor, a funcționarilor și proprietarilor români⁷¹⁷. Activitatea sa din anii 1815-1819 a fost susținută de mase largi populare care în acțiunile lor au dat dovadă că problemele conștiinței naționale nu le sânt străine.

Din inițiativa lui Moise Nicoară s-a luat hotărârea ca, pentru început, împăratului să-i fie prezentat din nou memoriul din 1814, împreună cu o scurtă notă însoțitoare. Se pare că pe la mijlocul lunii august 1815 nici lucrările de pregătire ale petiției și de strângere a semnăturilor n-au înaintat cu graba dorită, nici delegații care urmau să prezinte documentul Cancelariei imperiale vieneze, n-au fost încă desemnați. Într-o consfătuire intimă a protopopilor și preoților participanți la înmormântarea episcopului Pavel Avacumovici, desfășurată la 15 august 1815 în casa lui Ioan Covaci, subprefectul județului Arad, „au încredințat prin scrisoare pe deputați, ca să facă tot ce se cere, spre a dobândi un episcop român. S-au iscălit peste 30 de inși⁷¹⁸ căroră li s-a promis și din partea județului tot sprijinul, fiind și dintre domni mai mulți de partea lor”. Din delegație făceau parte trei preoți (Grigorie Chituța - protopopul Ineului, Ioan Popovici Șerban – parohul Zarandului, Dimitrie Țichindeal – parohul din Becicherecul Mic) și trei mireni (Ioan Püspöky – director școlar la Oradea, Ioan Santon – asesor și avocat al comitatului Timiș și Moise Nicoară)⁷¹⁹.

Dimitrie Țichindeal, la 17 august 1815, a primit îndemnuri din partea episcopului unit Samuil Vulcan, să intervină ca românii arădeni să-și desemneze cât mai curând delegații pentru Viena „și să ceară de la Împărăție ca Arhiepiscopul de la Carloviț să nu numească episcop la Arad, și să poruncească ca clerul să se strângă și să candidăluiască împărăției preoți vrednici pentru episcopie; acuma alergați la protopopi să deputăluiască”⁷²⁰. La scurt timp după intervenția episcopului Samuil Vulcan, la 22 august 1815, Moise Nicoară, împreună cu

⁷¹⁷ Vezi: Vasile Popeangă, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974, pp. 63-66; C. Feneșan, *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, în „M. B.”, anul XXIX, 1979, nr. 1-3, pp. 136-139; I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 269, pp. 552-554; L. Gyemant, N. Bocșan, V. Faur, *op. cit.*, p. 186.

⁷¹⁸ Este vorba de un număr de 22 clerici, 7 nobili români și unii simpli credincioși ortodocși din mai multe parohii arădene, cf. A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregationum*, nr. 1353/1833, f. 5-6.

⁷¹⁹ *Ibidem*, f. 5-6; nr. 950/1825, f. 40, 49, 74.

⁷²⁰ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XX, p. 161; Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 20-21; C. Feneșan, *op. cit.*, p. 136.

profesorul Ioan Mihuț de la Preparandia arădeană, l-au vizitat la Beiuș, obținând de la el sprijin moral și financiar (2 000 fl.) pentru delegația care urma să plece la Viena⁷²¹.

Din păcate, adunarea semnăturilor era destul de întârziată. Examenele de la Preparandie l-au împiedicat atât pe Dimitrie Țichindeal cât și pe Ioan Mihuț să adune semnături pe petiție „cu preot, cu nemeș, avem până la 30, carii semnând aicea s-au scris”⁷²². După finalizarea examenelor, Ioan Mihuț urma să umble „pre la mai mult pentru subscriere, dară eu (n. n. Țichindeal) drept viu la Oradie, ca despre multe mainainte de ce voiu pleca la Viena să mă înștiințez” – scria Dimitrie Țichindeal lui Samuil Vulcan. Îi mărturisea episcopului și despre intenția de a expedia petiția la Viena prin intermediul agentului Vitezi, „însă eu nu am îndrăznit la om necunoscut așa lucru a încredința, pentru aceea o trimit la Măria Ta, trimite-o unde vei ști mai bine”⁷²³.

Putem presupune că petiția a fost întocmită în mai multe exemplare, deoarece Dimitrie Țichindeal l-a rugat pe Samuil Vulcan să treacă în exemplarul pe care i-l trimite adeziunea protopopilor Teodor Popovici al Chișineului-Criș⁷²⁴ și Grigorie Chituța al Ineului, precum și al parohilor Moise Ilovici al Giulei și Teodor Șerban al Șiclăului⁷²⁵. În ultimul moment Dimitrie Țichindeal a trebuit să-și amâne plecarea la Oradea pentru a se putea consulta cu Moise Nicoară și Ioan Püspöky înainte de a se lua legătura cu episcopul Samuil Vulcan⁷²⁶.

Delegația trimisă la Viena pentru a susține „instanța” românilor a fost investită cu „plenipotență” semnată, în cele din urmă, de un mare număr de asesori consistoriali, protopopi, preoți, nobili și funcționari⁷²⁷, adăugându-se și numeroase adeziuni ale comunelor din părțile Aradului⁷²⁸. Abia la începutul lunii octombrie 1815 delegația românilor arădeni a putut pleca la Viena. Dimitrie Țichindeal este nevoit să rămână în parohie la Becicherecu-Mic⁷²⁹, iar Grigorie Chituța și Ioan Santon s-au retras de teama represaliilor⁷³⁰.

La Viena, delegații români au înaintat la 27 noiembrie 1815 o a treia petiție, dar nici de această dată n-au propus vreun candidat român de episcop al Aradului. Acum, Moise Nicoară rămâne singurul reprezentant al intereselor românești în

⁷²¹ C. Bodea, *op. cit.*, p. 66.

⁷²² C. Feneșan, *op. cit.*, *Anexa I*, pp. 140-141.

⁷²³ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXVII, p. 223.

⁷²⁴ Participant la mișcarea petiționară din 1807-1816, apoi partizan al lui Moise Nicoară în anii 1814-1816, iar până la urmă atras în tabăra administratorului episcopal Iosif Putnic, cf. *Ibidem*, pp. 57, 115, 169, 203-207, 246-247, 276, 279, 291, 352.

⁷²⁵ Fratele mamei lui Moise Nicoară, cf. *Ibidem*, pp. 14, 75, 84-85.

⁷²⁶ C. Feneșan, *op. cit.*, p. 137.

⁷²⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XX-XXVI, pp. 161-166.

⁷²⁸ Chișineu-Criș, Comlăuș, Curtici, Chereluș, Giula (azi în Ungaria), Otlaca (azi Grăniceri), Popmezău, Socodor, Șiclău, Zarand.

⁷²⁹ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XXXV, p. 177.

⁷³⁰ *Ibidem*, p. 70.

fața autorităților imperiale. Ioan Püspöky primise ordin de la directorul școlar Uroș Nestorovici să revină la Oradea, iar preotul Ioan Șerban Popovici a părăsit Viena considerându-și misiunea încheiată odată cu înaintarea petiției⁷³¹. În ședința din 2 martie 1816 Consistoriul ortodox de la Oradea, printr-o petiție, transmitea mitropolitului adeziunea orădenilor și velențenilor de a fi numit la Arad un episcop român⁷³². Conlucrarea dintre reprezentanții mișcării pentru emancipare ecleziastică și episcopul Samuil Vulcan este apreciată pozitiv de Petru Maior într-o scrisoare din vara anului 1815 adresată lui Moise Nicoară⁷³³: „Românii de pe acolo, cum văd, bine sunt invitați pentru episcopia din Arad și au început a cunoaște, cine sunt românii și cine sunt sârbii, și că ver uniți, ver neuniți, tot sunt Românii frați împreună”.

În ianuarie 1816 apar unele divergențe în sânul mișcării, provocate de calea urmată pentru atingerea obiectivului propus: una reprezentată de Dimitrie Țichindeal și preotul Teodor Șerban al Șiclăului, preconiza calea unirii bisericești (adică trecerea eparhiei arădene la confesiunea unită), alta, împărtășită de Moise Nicoară și probabil de Ioan Mihuț, susținea independența și menținerea Ortodoxiei. Dimitrie Țichindeal în avântul său național și pe urma culturii sale de autodidact, mai puțin temeinică și cu mai limitate experiențe de viață se apropia mai mult decât Moise Nicoară de mentalitatea confesională a lui Samuil Vulcan, mascată într-un pretențios naționalism. În același timp, Moise Nicoară, prin cultura sa laică superioară, juridică, trecut ca ofițer, avea gradul de locotenent de cavalerie, prin primejdiile războiului împotriva lui Napoleon, dar bine inspirat în cele duhovnicești, era – în comparație cu Dimitrie Țichindeal – mai refractar în chestiunile duhovnicești și chiar în cele morale. De aceea, mireanul Moise Nicoară, este un ortodox mai radical decât Țichindeal, care, cum însuși mărturisește, ce n-ar da el pentru neamul său⁷³⁴.

Petru Maior, la 16 decembrie 1815 îi scria lui Moise Nicoară despre supărarea bătrânului preot din Ioan Șerban Popovici din Zarand, care în 4 decembrie 1815 a trecut prin Pesta, pentru neîncrederea ce i-o arăta M. Nicoară, care își exprimase într-o scrisoare către P. Maior îndoiala despre statornicia preotului din Zarand: „Mi-au lăsat să-ți scriu că să nu ai nici o îndoială despre împlinirea lucrurilor lui încredințate, că el nu se teme să-i poată face sârbii ceva rău și tomna să poată, el așa este întărit în lucrul acesta, cât să-l ardă, să-l frigă ca pe martori, cu bucurie ar suferi toate”⁷³⁵. În continuare, neîncrederea persistă. La

⁷³¹ *Ibidem*, pp. 77, 74.

⁷³² Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 134.

⁷³³ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 171; N. Bocșan, *Petru Maior și Moise Nicoară*, pp. 457-458. Scrisoarea lui Petru Maior din 27 august 1815.

⁷³⁴ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 142, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), f. 20, 22.

⁷³⁵ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 458. Scrisoarea lui Petru Maior către Moise Nicoară, Buda, 16 decembrie 1815.

29 decembrie 1815, Petru Maior îi prezenta lui Moise Nicoară toate întâlnirile preotului Ioan Șerban-Popovici la Pesta, între alții cu dascălul și preotul român din Pesta, încheind convingător: „despre statornicia lui nu să cade încă să ne îndoim, poate umblă să capete bani sau poate să fie beteag. Cu toată inima zicea că va plini toate câte i-ai încredințat”⁷³⁶. Temerile sale Moise Nicoară le-a comunicat direct preotului Ioan Șerban Popovici, care în 10 ianuarie 1816 îl asigură de devotamentul său⁷³⁷.

În paralel cu aceste neînțelegeri, mișcarea românească își continuă lupta pentru apărarea caracterului național al școlii, a limbii române în învățământ, cu deosebire în Preparandia arădeană, amenințată prin introducerea limbii sârbe, ca urmare a hotărârii Consiliului Locumtenențial din 24 octombrie 1815⁷³⁸.

Moise Nicoară rămas singur, relațiile cu episcopul Samuil Vulcan s-au răcit și ele, cu toate că îi adresează un nou apel în speranța intervenției sale la Viena în favoarea românilor arădeni⁷³⁹. Preotul Dimitrie Țichindeal îl încuraja mereu. În scrisoarea sa din 6/18 februarie 1816, expediată din Becicherecul Mic, îi aducea la cunoștință ca la Viena să se prezinte la ministrul Haager la care a intervenit în favoarea românilor comisarul Covaci. Aici, îi cerea ca să pună și problema „introducerii literilor latinești la noi, în locul celor sârbești, și folosul cel nespuse care din aceeași poate urma. Și acela ar fi ca un părete între noi și sârbi de a nu ne mai împreuna în veac. Proiectul trimis, la care și eu cât am știut și putut, am lucrat, lucră și Domnia ta, cât poți să se introducă literile latinești”⁷⁴⁰.

La 7 martie 1816 se înregistrează hotărârea imperială de convocare a Sinodului electoral pentru care fusese desemnat generalul Heinrich von Siegenthal drept comisar imperial. În aprilie 1816, scria Moise Nicoară episcopului Samuil Vulcan ca cererile românești împreună cu propunerile de candidați români să fie prezentate Sinodului electoral sau comisarului imperial von Siegenthal. Moise Nicoară își exprima azeziunea pentru candidatura lui Ioan Mihuț. El a ținut să-i declare episcopului S. Vulcan dorința de a nu candida⁷⁴¹. Aprobarea ținerii Sinodului electoral, transferă centrul de greutate al mișcării înspre sinod, unde, eforturile delegației românilor au eșuat, în ciuda instrucțiunilor favorabile cauzei românești transmise de Viena⁷⁴².

⁷³⁶ *Ibidem*, p. 458. Scrisoarea lui Petru Maior către Moise Nicoară, Buda, 29 decembrie 1815.

⁷³⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XLV, pp. 188-189. Scrisoarea lui Ioan Șerban către Moise Nicoară din 10 ianuarie 1816.

⁷³⁸ N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, p. 335.

⁷³⁹ C. Feneșan, *op. cit.*, *Anexa II*, pp. 141-142. Scrisoarea expediată din Viena înainte de 12 aprilie 1816.

⁷⁴⁰ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XLVIII, pp. 192-194.

⁷⁴¹ *Ibidem*.

⁷⁴² N. Bocșan, *op. cit.*, p. 336.

Petiția din 9 iulie 1816, înaintată împăratului în numele clerului și poporului român, dezvolta o problemă de mare complexitate, ilustrând deopotrivă creșterea de ansamblu a mișcării și evoluția ei marcată spre laic: introducerea alfabetului latin, eliminarea tendințelor de deznaționalizare, starea precară a Preparandiei, ș. a. În finalul petiției cerea aducerea lui Moise Nicoară în scaunul episcopal, sau dacă nu era posibil, numirea lui în fruntea școlilor ortodoxe din Ungaria, în locul lui Uroș Nestorovici⁷⁴³.

După eșecul din Sinodul mitropolitan de la Carloviț din 16 iunie 1816, în urma căruia împăratul lasă eparhia în administrarea arhimandritului Procopie Bolici, iar mai târziu este transferat episcopul Iosif Putnic al Pacrațului, Moise Nicoară cutreieră parohiile, câteva săptămâni la rând, adunând date, pe care le înaintează împăratului, la 17 iunie 1816. Datele, prelucrate sub forma unui memoriu, în 57 de puncte, este intitulat *Motivele care determină clerul și poporul românesc din dieceza Aradului să implore la Majestatea Sa să binevoiască a le numi un episcop de neam și suflet român*⁷⁴⁴. Prin acest memoriu făcea cunoscut împăratului, în termeni concreți, nedreptățile făcute de ierarhia ecleziastică națiunii române, piedicile puse în calea afirmării individualității sale: interzicerea lecțiilor cu conținut bisericesc în limba română pentru preparanți și a cântecelor bisericești în limba română; faptul că directorul Sava Arsici care s-a angajat să facă unu nou corp de clădire; introducerea limbii sârbe în școlile românești, folosirea sumelor de bani ale fondului ortodox în cea mai mare parte pentru dezvoltarea școlilor sârbești. Erau alte acuze ierarhiei sârbe pe lângă cele deja amintite.

Petiția a fost înaintată împăratului la 17 iulie 1816 iar în finalul ei cerea o comisie nepărtinitoare care să nu aibă nici o legătură cu mitropolitul de la Carloviț, cu Consistoriul din Arad sau cu cel din Oradea. Comisia era cerută pentru examinarea cererilor românești, să reia întreaga problemă, denunțând abuzurile ierarhiei bisericești sârbe față de români și obstacolele ridicate în calea individualității naționale. Este limpede că memoriul din 17 iulie 1816, ajuns la Buda la 16 august, a avut darul, împreună cu alte intervenții ale lui Moise Nicoară și a colaboratorilor săi să ducă la decizia din 23 august 1816, transmisă Consiliului Locumtenențial, prin care „sinodul să fie dizolvat imediat”. Decizia a echivalat cu renunțarea la alegerea unui episcop în discordanță cu doleanțele românilor⁷⁴⁵.

Comisia, compusă din Ioan Covaci – subprefectul comitatului Arad, baronul Iosif Wenkheim, Ignatie Vörös, Iosif Kiș, și-a început lucrul abia în noiembrie 1816. La începutul anului 1817, Moise Nicoară prezintă împăratului o nouă cerere, ca ancheta să se continue la vară, ca să se poată lucra amănunțit,

⁷⁴³ C. Bodea, *op. cit.*, pp. 88-89, nota 1; doc. LXV, pp. 220-222.

⁷⁴⁴ *Ibidem*, doc. LXVIII, pp. 224-240.

⁷⁴⁵ *Ibidem*, doc. LXVIII, pp. 239-240; vezi și Eugen Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8, p. 489.

deplasându-se în toate centrele mai importante din cuprinsul Episcopiei Aradului. Deși rezultatul anchetei trebuia făcut cunoscut în termen de trei luni, raportul a fost înaintat monarhului abia în 21 iulie 1821. La problemele menționate în memoriu, Moise Nicoară adaugă faptul că unui vicar protopopesc care s-a dus la Carloviț pentru a ajunge protopop, mitropolitul l-a asigurat că dacă adună semnături contra petiției românilor îl face protopop⁷⁴⁶.

Pericolul ce amenința mișcarea românilor a fost întrevăzută de Moise Nicoară care, la sfârșitul anului 1817, adresa românilor un patetic semnal de alarmă, relevând tendințele care slăbesc mișcarea izvorâtă din politica de dezbinare a habsburgilor.

„Episcopia Aradului făcu, de multe neștiute se descoperiră și nevăzute ieșiră la vedere. Multor păru bine din străini; multor rău că nu vor să ajungă rumânii la ceva lumina; alții voind a-i despărți de sârbi, voiau să-i mai slăbească și apucându-i sub ghiarele sale mai mult nici o nădejde să nu poată avea a mântuirii sale. Cea mai mare parte au socotit prilejul acesta mai bun a fi spre aceea ca Episcopia aceasta să o aducă la unire. Nu pentru alta, ci numai ca așa astăzi mâne amăgind pe unii și alții cu diregătorii, să se însoare - pe cum toți cei mai mulți uniți fac - și să iee popistășiță, și așa încet amestecându-se cu ungurii și cu nemții, să se facă papistași, și făcându-se toți încet nemți și unguri să șteargă neamul românesc. Pe rumâni ațâță și îndeamnă asupra sârbilor, pe sârbi asupra rumânilor, adecă, ca nici unul nici altul lăsându-se, în urmă să se facă împerechere, și amândoi slăbind să fie jertvă dușmanilor, și să le strice privilegiurile prin care singur numai au stat până acum legea noastră în țara ungurească și limba; că măcar de au și fost sârbii dușmanii limbei rumânești, totuși nu au putut șterge cu toate mijlocirile și tehnele lor, însă făcându-se cineva popistaș sau unit și apoi să se însoare cu popistășiță, atunci pace de rumânie și de limba acestuea și a fiilor lui”⁷⁴⁷.

Între timp, pentru a compromite acțiunea lui Moise Nicoară, mitropolitul Ștefan Stratimirovici de la Carloviț și Cancelaria ungară au depus toate eforturile pentru a obține transferul episcopului Iosif Putnic⁷⁴⁸ al Pacrațului în scaunul vacant de la Arad. Deși cunoscută originea sa românească⁷⁴⁹ și calitatea sa de om cu aleasă învățătură pe care și-a afirmat-o nu numai ca profesor de teologie, ci și ca episcop, românii arădeni însă nu-l voiau. Ei își aveau îndreptățite pretențiile lor

⁷⁴⁶ A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 23; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 129-130, 131.

⁷⁴⁷ C. Bodea, *op. cit.*, pp. 104-105; doc. CX, pp. 285-286.

⁷⁴⁸ Iosif Putnic s-a născut la anul 1776 în Șimand, în familia lui Dimitrie Putnic și a Mariei, născută Szaploncay de Tivodari, familie nobilă stabilită aici în 1770. La 32 de ani, în 1808 a ajuns episcop al Pacrațului, iar în 1815 administra și eparhia vacantă a Aradului, unde își dorea să ajungă titular. La 17 iulie 1830 s-a îmbolnăvit și se stabilește la Șimand unde, la 4 noiembrie 1830, în vârstă de 54 ani a trecut la cele veșnice. Pentru amănunte vezi: Cornel Leucuția, *Din trecutul comunei Șimand. Episcopul Iosif Putnic*, în „Bis. și Șc.”, anul XLIII, nr. 7, 10/23 februarie 1919, pp. 2-3.

⁷⁴⁹ Mama sa era româncă din Șimand.

naționale și un candidat mai potrivit pentru realizările lor, deși, de altă parte, aptitudinile episcopului administrator, atât pe teren administrativ, cât și pe cel disciplinar, nu puteau fi tăgăduite⁷⁵⁰.

Prin rezoluția împărătească din 10 mai 1817, episcopul Iosif Putnic a fost instituit de administrator al eparhiei arădene, ceea ce constituia o nouă înfrângere a cauzei românești. Ca exponent al politicii sârbești, episcopul Iosif Putnic⁷⁵¹ s-a străduit să zădărnicească acțiunea românilor și să discrediteze pe apărătorii drepturilor lor. Folosindu-se de întreaga sa autoritate și putere episcopală, a obținut semnăturile unor protopopi și preoți din eparhie pentru un protest (9 ianuarie 1819), prin care se contesta lui Moise Nicoară calitatea de reprezentant al lor. Finalul protestului, ce oglindește o stare de umilință și decadență a conștiințelor și a demnității, dovedește mai presus de orice îndoială oficina din care a ieșit. Conținutul lui era în consonanță cu intențiile și planurile mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț.

La 16 iulie 1818, Cancelaria arată că mitropolitul de la Carloviț i-a trimis șapte adrese din șapte protopopiate arădene și bihorene, întărite cu semnături și peceti, prin care îl cereau pe Iosif Putnic de episcop la Arad, iar acțiunile lui Moise Nicoară erau făcute fără știrea lor⁷⁵². Cu câteva luni înainte ca Iosif Putnic să înceapă oficial administrarea eparhiei arădene, „biraiiele și toate comunitățile din protopresbiteratul Beliului [...], cu mare, cu mic, cu tânăr, cu bătrân cerem, și din adâncu inimii noastre poftim, ca să ni se dea episcop limpede născut și adevărat crescut de neam român [...]. În urmarea acestui drept pe domnul Putnic, episcopul eparhiei Pacrațului nici odinioară nu-l voim, nici îl primim”⁷⁵³. Cu toate împotrivirile, la 30 august 1818, Consistoriul eparhial arădean trimitea o circulară prin care se cerea tuturor preoților să-i acorde ascultarea cuvenită, iar la sfintele slujbe religioase „să pomenească Domnul Dumnezeu pe Preasfințitul Arhiepiscopul nostru Iosif întru împărăția sa”⁷⁵⁴.

Conform rezoluției imperiale din 1 decembrie 1818, adusă la cunoștința preoților de episcopul Iosif Putnic la 26 februarie 1819, i se interzicea lui Moise Nicoară de a mai întreprinde ceva în contra ierarhiei sârbe și cere românilor să nu-l mai recunoască de reprezentant al lor. Chiar și participarea lui la un „concurș” din Arad a fost condiționată de o aprobare superioară, cererea fiind trimisă la Carloviț pentru avizare⁷⁵⁵.

⁷⁵⁰ Gh. Ciuhandu, *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ort. de la Arad*, Arad, 1929, p. 26; Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, în „Triumful Ortodoxiei la Arad”, pp. 153-155.

⁷⁵¹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 178, 179, 180.

⁷⁵² Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 134.

⁷⁵³ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXXXI, p. 251.

⁷⁵⁴ Ibidem, *op. cit.*, doc. CXIV, pp. 290-291.

⁷⁵⁵ A. A. O. R. Arad, *doc. 44/1819*; E. Greuceanu, *op. cit.*, p. 490. Vezi și I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 274, pp. 562-565. Circulara arhimandritului Sinesie

La 9 ianuarie 1819, protopopii români din întreaga eparhie a Aradului, cu excepția lui Teodor Șerban din Șiclău, Ioan Șerban-Popovici namesnicul Zărandului, și încă vreo câțiva dintre cei mai puțini cunoscuți, au semnat „protestație”, trimisă autorităților imperiale, contra lui Moise Nicoară. Arătau că „în numele tot clerului și neamului cum se cuvine reprotestelim arătând după conștiința sufletească că prestația aceea, fără știrea și înțelegerea noastră este pusă înaintea, nici a altuia faptă decât a unuia însuși, mai sus pomenitului Nicoară, ca a unui om neodihnit iaste”. Ei cerea numirea ca episcop al Aradului pe episcopul Iosif Putnic⁷⁵⁶. La 17 iunie 1819 este trimisă și mitropolitului o cerere din partea preoților, cu sigiliile satelor ca Iosif Putnic să fie numit episcop la Arad⁷⁵⁷.

Rămas singur, părăsit de foștii săi sprijinitori, la 17 august 1819, Moise Nicoară înainta un nou protest împăratului, în care îi imputa, în termeni categorici, „lucrarea sa cea tirană și nedreptatea cea fără de lege”, cerându-i îngăduința „să poată ieși deapaurarea din împărăția sa”. În urma unui incident petrecut în Arad, a fost întemnițat la Arad, apoi la Bichiș⁷⁵⁸.

În închisoare a scris diferite jalbe către împărat, memorii și notițe. Într-una din scrisorile sale de atunci adresată unui prieten, scrie: „Prietene, vrei să ști de ce sunt eu în închisoare ? de n'ai ști treburile mele, mi-ar fi greu să-ți arăt împrejurările mai deaproape și mai îndepărtate ale încarcerării mele. O ști deja, că regele vrea să vă facă pe toți pașiști”, dând o serie de amănunte în privința propagandei catolicizante, sprijinită de toți factorii din Viena. El demască procedura catolicilor de a-l discredita. Fiind încă la Viena, i-au trimis – cu știrea factorilor oficiali – femei de moravuri ușoare, „mai apoi și fete nemăritate” pe care însă, în puritanismul său moral și râvna sa de a nu compromite cauza românilor, Nicoară le refuză. Văzând că nu reușeșc să-l facă „impropriu pentru apărarea cauzei românești, au intrigat împotriva lui la românii de acasă: că nu isprăvește nimic la Viena, ci numai își petrece și deci să nu-i mai trimită cheltuieli”. Moise Nicoară mai dă un amănunt interesant despre „puterea francmasoneriei”, care s-a mobilizat în serviciul Catolicismului. „Și să ști că între trei maureri” (francmasoni⁷⁵⁹), pe care îi știa în legături strânse cu factorii de conducere politică și bisericească, „cea mai mare parte sunt popii, muierile și

Radivoievici, administratorul eparhiei Vârșetului, din 16 ianuarie 1819 prin care cerea preoților să nu adere la acțiunea lui Moise Nicoară. El anexează la circulară și două sentințe împotriva lui M. Nicoară (12 august 1817 și 1 decembrie 1818) date de Consiliul Locumtenențail al Ungariei.

⁷⁵⁶ Iată și câțiva dintre cei care asu semnat. Teodor Popovici, protopop al Chișineului-Criș; Atanasie Boțco al Ineului; Ioan Popovici al Butenilor; Gheorghe Chirilovici al Șiriei; Zaharia Popovici al Vărădiei de Mureș; Nicolae Adamovici al Hălmagiului; Mihail Manuilovici al Orășii Mari; Teodor Balint, paroh în Mizeș și administrator protopopesic al Beiușului; Teodor Drimba, preot în Tătari și administrator protopopesic al Luncii; Simion Popovici din Velența, administrator al Peștișului; Gheorghe Popovici, namesnic al Beliului. Cf. C. Bodea, *op. cit.*, pp. 111-112.

⁷⁵⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 134-135.

⁷⁵⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 159; M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. II, p. 78.

⁷⁵⁹ Mențiunea dintre paranteze aparține lui Gh. Ciuhandu.

cătanele”. Toți s-au mobilizat pentru ademenirea lui Moise Nicoară, ba chiar ispitit să se facă „mason”⁷⁶⁰. Prin toate aceste acțiuni, autoritățile, căutau să-l abată de la ideile sale privind mișcarea națională și ecleziastică pe care o susținea în calitate de „deputat al românilor”.

În detenție a stat aproape doi ani, din 29 septembrie 1820 până în septembrie 1821, apoi declarat bolnav și iresponsabil de către administrația comitatensă pentru a nu mai fi nevoiți a sta de vorbă cu el. După eliberarea din această ultimă detenție, Moise Nicoară se stabilește, pentru un timp, la casa părintească din Giula, frământat în continuare de situația românilor ortodocși.

În 1824, când încă se mai afla la casa părintească, se făceau pregătirile necesare pentru sfințirea bisericii ortodoxe din Giula. Pentru aceasta, comunitatea locală înainta episcopul Iosif Putnic al Pacrațului, în calitatea sa de administrator al eparhiei arădene, o invitație pentru târnosirea bisericii. În replică, Moise Nicoară declara că „episcop sârbesc nu poate să sfințească biserica aceasta”, iar atunci când i s-a spus lui M. Nicoară că regele l-ar fi așezat de episcop pe Iosif Putnic, Nicoară ar fi replicat: „Eu nu-l cunosc nici pe el, nici pe cel ce l-a trimis, și de va veni să sfințească biserica, voi vedea eu cum s’a sfârși sfințirea”⁷⁶¹. Auzind de protestul lui Moise Nicoară, la 9 mai 1824, episcopul scria comunității locale din Giula că „auzind eu, vrednic de crezământ, aceea cum că prin născutul de acolo Moise Nicoară, carele înțelegând pofta și dorința D-Voastră, nu numai au prteșăluit împotriva venirii mele acolo, ci și moartea mi-au amenințat”⁷⁶². În cele din urmă, episcopul a trimis la sfințirea bisericii pe arhimandritul Maxim Manuilovici, președintele Consistoriului ortodox de la Oradea⁷⁶³.

Istovit și scârbit, pe data de 8 septembrie 1825, Moise Nicoară a părăsit definitiv Aradul, stabilindu-se la București, unde, a mai trăit încă 30 de ani, într-o mizerie neagră, cu mintea tulburată, căreia i s-a pus capăt odată cu moartea sa întâmplată în anul 1861.

Cauza românească în urma acestor incidente părea pierdută. Chiar dacă acțiunea din anii 1813-1818 s-a încheiat cu un eșec, mișcarea românească va continua să se manifeste, deși cu o intensitate mai slabă. Cu tot protestul protopopilor și sforțările episcopului Iosif Putnic, strigătul după dreptate al românilor nu putea fi amuțit. Memoriul clerului din 12 februarie 1820 se referă la „instanția” din 26 august 1815, prin care s-a cerut un episcop român „ca în veacul 19 să esă din întunerecul neștiinței și al sălbăticiiei; întru carele prin episcopi serbești până acum fu ținută nația românească, apoi de acum înainte să se aducă la

⁷⁶⁰ B. A. O. R. Arad, *fond citat*, dosar 142, Gh. Ciuhandu, *Lupta românilor pentru episcop român. 1814-1815* (mss), f. 28-29, 30 (După mărturia lui Gh. Ciuhandu, scrisoarea menționată se păstrează în Fondul Moise Nicoară de la Academia Română); Gh. Ciuhandu, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, p. 159.

⁷⁶¹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 160; T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, pp. 183-184.

⁷⁶² C. Bodea, *op. cit.*, doc. CXXIX, p. 376.

⁷⁶³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 160; T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, pp. 183-184.

împlinirea datorințelor leagii și a moralității creștinești”. Denunță numărul mare de preoți hirotoniți, unii fără nici o pregătire, a sfințit de preoți o serie de servitori și parohiile le dă pe bani unora care nici nu știu citi și scrie, arată piedicile puse în calea absolvenților români de la diferite școli pentru a deveni preoți, cerând în final administratori și episcopi de nem român în diecezele românești⁷⁶⁴. Numai la 21 iulie 1821 sosește la Cancelaria aulică raportul comisiei instituite în 1816 pentru anchetarea denunțurilor lui Moise Nicoară (57 puncte) și Cancelaria face la rândul său un raport Consiliului de Stat. După ce face mai întâi un istoric al afacerii, înșiră plângerile lui Moise Nicoară și răspunsurile comisiei la ele⁷⁶⁵.

Una dintre ultimele acțiuni pe care le întreprinde, este cea din 1 septembrie 1823 prin care Moise Nicoară se adresa împăratului și Cancelariei aulice propunând separarea bisericească de sârbi, profesori de teologie români, separarea fondului școlar de cel al sârbilor și numirea de episcopi români în scaunele vacante de la Timișoara, Vârșeț și Arad⁷⁶⁶. Datorită imboldului dat de el mișcării naționale, cererile pentru respectarea drepturilor firești ale românilor devin tot mai insistente. În deceniul al treilea al secolului al XIX-lea, mișcarea națională a depășit tot mai mult sfera de activitate a cercurilor clericale și administrative. În 8 martie 1827, protopopul Atanasie Boțco al Ineului aducea la cunoștința Consistoriului de la Arad că preoții Ion Cornea din Răpsig, Petru Feier din Bocsig și Daniel Horga din Iercoșeni, au mers cu o petiție din sat în sat, cerând preoților să o semneze. Petiția constituia o luare de atitudine față de faptul că erau împovărați cu tot felul de dări la care nu mai puteau face față⁷⁶⁷.

Acțiunile lui Moise Nicoară au avut un mare răsunet în popor, dobândind o bază de masă prin participarea cadrelor didactice, a preoților și enoriașilor la formularea cererilor prin care se solicita respectarea drepturilor naționale ale românilor.

IX. 3. Datoriile nicoriene

În timpul deplasărilor și șederii la Viena, Moise Nicoară a făcut mari datorii bănești. Între cei care îl finanțau trebuie să-l amintim, în primul rând pe tatăl său, Petru Nicoară. Acesta a mers atât de departe cu sprijinirea acțiunii fiului său încât,

⁷⁶⁴ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 135; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 568-571. La 29 septembrie 1822, Vasile Georgevici, protopopul Timișoarei, înainta și el un memoriu comitatului, în care sintetiza principalele revendicări ale românilor bănățeni, între care amintim dreptul ca în diecezele românești să fie numiți numai episcopi români, publicată de I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 288, pp. 578-596. Amănunte la: N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului*, p. 342.

⁷⁶⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 135.

⁷⁶⁶ *Ibidem*, p. 142.

⁷⁶⁷ A. E. O. R. Arad, doc. 44/1827.

a fost nevoit să facă mari datorii pentru această cauză. A avut loc chiar și un proces de despăgubire pentru unul din împrumuturile făcute⁷⁶⁸.

La 25 aprilie 1817, Cancelaria aulică făcea raport despre adresa lui Moise Nicoară prin care cerea un împrumut de 18 000 florini pentru plata cheltuielilor făcute cu revendicarea de episcop român la Arad. El arăta că în anul 1815 ar fi putut aduna banii necesari prin colecte publice dar, în parte precauțiunea, în al doilea rând legile, l-au împiedecat. Între timp, cheltuielile s-au ridicat la 18 000 florini și suma nu se putea aduna, mai ales din cauza faptului că în cele mai multe regiuni, 50 de sate laolaltă nu ar fi putut aduna împreună mai mult de 15 florini. Totuși, la 7 iunie 1817, Moise Nicoară lămurea în scris că „a însemna cu amănuntul toate cheltuielile sau pe zi sau pe lună, care s-au făcut în lucrul acesta din luna lui august 1815 până aici ni-ar fi fără puțință”. Motivele erau multe. În primul rând, cheltuielile nu fuseseră făcute numai de el, ci și de ceilalți colaboratori, motiv pentru care nu putea face o dare de seamă de ceea ce au cheltuit ceilalți. Apoi, mulți bani s-au cheltuit pe călătorii, de la Viena acasă și înapoi, sau chiar în eparhie, în condiții puțin prielnice și „totdeauna cu mari greotăți încopcet, atâta cât era peste puțință a însemna la vreme toate cu amănuntul”. Totuși, în 14 iunie 1817, în urma cererii împăratului de a justifica cererea sumei, Moise Nicoară prezintă o situație prin care arată că din august 1815 până în mai 1817, aproape exclusiv banii au fost cheltuiți, parte de el, parte de alți deputați ai românilor, suma ridicându-se la 17 130 florini, la care se mai adăugă cheltuielile de ședere prelungită la Viena și Pesta. Considerând nejuste unele cheltuieli, Cancelaria aulică propune refuzul cererii lui Moise Nicoară⁷⁶⁹, astfel că la 18 iulie 1817 i s-a respins cererea privind acordarea împrumutului. Mai mult, la 12 august 1817, Consiliul Locumtenențial avizează comitatele Arad și Bihor să aibă grijă ca el să nu ceară subsidii de la oamenii de aceeași religie cu el⁷⁷⁰.

De datoriile făcute de Moise Nicoară în urma deplasărilor făcute la Viena se arăta nemulțumit și Dimitrie Țichindeal. În scrisoarea sa din 28 octombrie 1817 trimisă din Becicherecul Mic protopopului Teodor Popovici al Chișineului-Criș, îi aducea la cunoștință acestuia că, sosind la Arad

„la domnul Diaconovici⁷⁷¹ am văzut încă o scrisoare de a lui Nicoară în care către banii cei trimeși încă mai cere șase mii de florinți. [...] Preacinstite Domnule Protopresbiter ! Mai fâte surd de către așa lucruri și scrisori, și îndatoriri pentru

⁷⁶⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 161. Vezi și C. Bodea, *op. cit.*, doc. XCIV, pp. 263-265, *Recursul* lui Moise Nicoară din 7 iunie 1817 trimis împăratului; doc. XCIX, pp. 270-273, *Recursul* lui Moise Nicoară din 8 august 1817 trimis împăratului; doc. C, pp. 273-274, *Recursul* lui Moise Nicoară din 9 august 1817 trimis împăratului.

⁷⁶⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 132-133; C. Bodea, *op. cit.*, doc. XCIV, pp. 263-265. *Recursul* prezentat de Moise Nicoară împăratului la Viena în 7 iunie 1817.

⁷⁷⁰ E. Greuceanu, *op. cit.*, pp. 489-490.

⁷⁷¹ În 13 decembrie 1817, Petru Maior îl anunță pe Moise Nicoară că îi trimite 100 florini de la Constantin Diaconovici-Loga. Cf. N. Bocșan, *Petru Maior și Moise Nicoară*, p. 465.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Nicoară [...]. Bani mai mult nici un creștar nu trimite; nu crede că nu are cu ce veni acasă; acele sunt scornituri ca să mai aibă cu ce ședea la Vienna. Ia nu trimiteți de vezi nu va veni; ba frumos vine ca popa. De la Arad nu mai scrie să vină, fără scrie-i Domnia ta lui Nicoară să vină acasă, că bani nu să ai de unde trimite, și să nu șadă mai mult pe cheltuiala clerului din Arad la Vienna, că nu are acum nici un lucru acolo mai mult”⁷⁷².

La 28 decembrie 1817 și directorul școlar Ioan Püspöki, într-o scrisoare adresată protopopilor arădeni era și el nemulțumit de banii cheltuiți de Moise Nicoară.

”Eu nu mă pricept ce lucru poate să fie și ce pricini are Ablegatul Nații a ne ține cu vorbe, și cu scrisori deșerte, și ce drept are a ne ține ca și pe niște slujitori ai săi, și a ședea peste voea Neamului în Vienna, și din zi în zi a face și a îngrămădi datoriile cele multe, care și cu vremea pe trei sau mai mult de patru oameni vor pica, și doară pre aceea și nenorocoși pierzând avuțiile sale, vor face. Înaintea mea suma datoriilor făcute nu-i cunoscută, dară totuși cred, cumcă acele la opt sau și la mai multe mii se vor sui: acum dară socotit trebuie înainte două întâmplări, adică, dobândind Nația cererea sa cine a plăti datoriile ? Episcopul ? cu bună seamă nu, fiindcă în anii cei dintâi până ce se va întocmi ca un Episcop după cuviință, cu mult cheltuieli și mari va fi îngreoeat, dară pe lângă toate aceste, nici veniturile eparhiei nu-s așa de mari ca din aceea o datorie mare ca aceasta să plătească”⁷⁷³.

La 1 decembrie 1818 Consiliul Locumtenențial din Buda, prin intimatul nr. 33559, dă dispoziție pentru oprirea lui Moise Nicoară de a mai face „tulburări” și de a purta titlul de „reprezentant național”. În urma unor reclamații se interzice și „slobozirea culegerii de bani pentru plățirea cheltuielilor” făcute de Moise Nicoară⁷⁷⁴.

În recursul din 15 august 1819 înaintat împăratului Francisc I⁷⁷⁵, Moise Nicoară arată cu numele și sumele împrumutate, pe cei ce-l împrumutaseră la Viena, până la suma de 13 783 florini. Între aceștia erau episcopul Samuil Vulcan (2 100 florini), Petru Nicoară (2 000 florini), arhimandriții Nestor Ioanovici de la mănăstirea Beșenova și Isaia Mihailovici de la mănăstirea Bezdin (fiecare câte 50 de florini), protopopii Gheorghe Chirilovici de la Galșa (2 000 florini) și Teodor Popovici a Chișineului-Criș (2 505 florini), Ioan Puspoki (85 florini), Constantin Diaconovici-Loga (50 florini), bani „colectați de pe sate” (2 400 florini),

⁷⁷² C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor*, doc. CIV, p. 279. Scrisoarea lui Dimitrie Țichindeal din 28 octombrie 1817 către protopopul Teodor Popovici al Chișineului-Criș.

⁷⁷³ *Ibidem*, doc. CVIII, pp. 282-284. Scrisoarea lui Ioan Püspöky din 28 decembrie 1817 către protopopi.

⁷⁷⁴ B. A. O. R. Arad, *Fond Gh. Ciuhandu*, dosar 78, f. 104. Circulara din 11 ianuarie 1891 a varmeghiei Aradului.

⁷⁷⁵ C. Bodea, *op. cit.*, doc. CXXI, pp. 298-352; Idem, *Moise Nicoară. Giula (Ungaria) 1784 - București 1861*, București, 2001, pp. 56-140.

Deputația la sinod (500 florini), Biserica evanghelică Szarvass (2 000 florini), și alții între care și 743 florini bani ai lui Moise Nicoară⁷⁷⁶.

Se făceau presiuni asupra lui Nicoară și a celor care l-au însoțit la Viena pentru datoriile făcute. Astfel, la 19 iunie 1822, Cancelaria aulică înregistra plângerea preoților Teodor Popovici, Ioan Boțco și Teodor Șerban că erau urmăriți de executori pentru datoriile făcute împreună cu Moise Nicoară⁷⁷⁷.

În 1824, Moise Nicoară cere de la împărat încuviințarea de a părăsi țara. Împăratul cere informații de la comitatul Arad, însă acesta menționează că îndreptățit a oferi date despre Nicoară este comitatul Bichișului, căruia-i aparținea acesta⁷⁷⁸. La 7 ianuarie 1825, Cancelaria aulică face raport în problema datoriilor lui Moise Nicoară și a însoțitorului său la Viena, preotul Teodor Șerban din Șiclău, în urma unei jalbe înaintate Curții de Petru Nicoară, tatăl lui Moise Nicoară, că pentru toate datoriile este persecutat el cu parohul din Șiclău. Ei cereau ca datoriile să fie împărțite echitabil pe toți cei care au semnat plenipotențele⁷⁷⁹.

În cauza datoriilor și a cererii de expatriere urmează o corespondență oficială. În sfârșit se răspunde din partea împăratului, prin Cosiliul Locumtenențial (25 martie 1825), că Moise Nicoară poate ieși din țară, când problema datoriilor în cauza Episcopiei Aradului va fi aranjată. În 6 iunie 1825 mai mulți preoți⁷⁸⁰ sunt interogați în chestiunea datoriilor „făcute în treaba cererii episcopului de român”⁷⁸¹.

Pe 23 iulie 1825 au fost convocați de Deputație la Arad, preoți și protopopi pentru cheltuielile făcute cu prilejul celor întreprinse pentru un episcop român în scaunul de la Arad. A fost convocat și Moise Nicoară care însă refuză să ia parte la întâlnire. „Înălțata Împărăție” refuza ca aceste cheltuieli să fie suportate de către popor, „numai de se va învoi cineva de bună voie ca să dea, iar a-l sili nu se poate, măcar că Deputația va ieși prin toate districturile solgăbirăiaturilor și ceva trebuie ca să se învoiască în Instrucție și Plenipotenție singuri vor fi siliți a plăti datoriile făcute *vel secus totu res ad viam Juris relegabitur*”. Atunci când s-a cerut ca preoții să dea fiecare o declarație că se învoiesc a plăti datoriile „precum ne-am învoit la numirea și trimiterea Deputației, majoritatea participanților au refuzat, cerând mai întâi ca să cunoască suma totală a datoriilor și pe cea au fost cheltuiți banii. Pentru aceasta ei s-au adresat lui Moise Nicoară.

⁷⁷⁶ Idem, *Moise Nicoară. Giula (Ungaria) 1784 – București 1861*, pp. 125-126.

⁷⁷⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 133.

⁷⁷⁸ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 161.

⁷⁷⁹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 143.

⁷⁸⁰ Protopopul Teodor Popovici al Chișineului-Criș, parohul Teodor Șerban din Șiclău, preotul Andrei Machi din Ciaba, preoții Gheorghe Țapoș și Pavel Boțco din Chișineu-Criș, Nicoară Petru din Giula, tatăl lui Moise Nicoară.

⁷⁸¹ C. Bodea, *op. cit.*, doc. CXXXVII, pp. 388-390.

Episcopia Aradului între 1786-1830

„Domnia Ta să dai în samă câte cheltuieli și spre ce le-ai făcut, de împreună cu Plenipotența și alte scrisori ce se află la Domnia ta, care se ating de lucrul acesta, chemând înainte pe cine vei vrea din preoți, ca să fie de față”⁷⁸².

Pentru a clarifica problema datoriilor, la 16 august 1825, într-o „scurtă declarație privind dificultățile născute din promovarea problemei episcopale a românilor, Moise Nicoară revine, de mai multe ori, asupra numelor care l-au împrumutat și asupra sumei⁷⁸³. Neobținând încuviințarea cheltuielilor – pentru care a urmat un proces între creditori, la comitat – plecă din țară, iar, ca urmare a dispoziției din 6 februarie 1827 a Consiliului Locumtenențial, s-a anunțat în Imperiu că i s-a „denegat aprobarea emigrării”, comitatul Arad fiind îndrumat să finalizeze problema începută în 1815⁷⁸⁴.

Comitatul reduce numărul celor care să suporte datoriile la un număr de 15 persoane, motivând că mulți din cei care au semnat plenipotențele n-au știut ce semnează. Consistoriul eparhial arădean, la 9 mai 1827, a intervenit la protopopi și administratorii protopopești, „ca fiește carele preot cât va vrea din bună voie să să făgăduiască spre împlinirea acelor pomenite datorii, ce datorii nu numai pentru unii preoți, ci pentru toată preoțimea și cu întâlăgerea tuturor s-au făcut”. Se cerea ca preoții să contribuie, prin donații benevole, la achitarea datoriilor contractate de Moise Nicoară pentru cheltuielile sale cu recursurile la Curtea de la Viena⁷⁸⁵. Faptul că datoriile nu au fost acoperite, măcar în parte, ne determină să presupunem că preoții nu au răspuns favorabil solicitării Consistoriului eparhial.

Spre deosebire de cel arădean, Consistoriul de la Oradea a decis că nici un preot bihorean nu era obligat să susțină recuperarea datoriei, considerând că clerul din Bihor nu a fost implicat în mișcarea lui Moise Nicoară⁷⁸⁶. Afirmatia nu este adevărată deoarece, există mărturiile epistolare ale preoților și credincioșilor din unele protopopiate bihorene (Pomezău și Lunca)⁷⁸⁷.

Problema datoriilor nu se stinge nici pe vremea episcopului Procopie Ivașcovici (1853-1873). La 25 august 1856, episcopul emite o circulară în care îndemna pe clericii și mirenii cu stare materială mai bună să ajute pe cei care trebuiau să suporte datoriile lui Nicoară. Se vede însă cu apelul episcopului a

⁷⁸² *Ibidem*, doc. CXXXVIII, pp. 390-391. Scrisoarea preotului Andrei Machi din 13/25 iulie 1825 către Moise Nicoară.

⁷⁸³ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Seria Acta Congregaționem*, nr. /1825, doc. Moise Nicoară, *Scurtă declarație privind dificultățile născute din promovarea problemei episcopale a românilor prin mijlocirea deputăției care trebuie potolite, deasemenea a debitelor contractate de aceeași, în legătură cu specificarea acelorși debite atestate și recunoscute deja de mine*.

⁷⁸⁴ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, vol. I, pp. 161-162.

⁷⁸⁵ *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, doc. 46, pp. 93-94.

⁷⁸⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 143.

⁷⁸⁷ Vezi: C. Bodea, *op. cit.*, doc. XXIV, p. 164; doc. L, pp. 196-197.

rămas fără efectul contat, deoarece, la 7 iulie 1860, este înregistrată cererea lui Petru Nicoară către ierarhul arădean. Îl ruga pe episcop să poruncească protopopilor să prezinte o situație a banilor adunați în acest scop. Începutul colectei s-a făcut cu multă vreme înainte ca judecătoriile competente să-i oblige pe toți semnatarii petițiilor lui Moise Nicoară să plătească datoriile împreună cu cheltuielile judecătorești, în sumă totală de aproximativ 9 000 de florini⁷⁸⁸. Nici măcar în anul 1860 nu s-a întreprins prea mult pentru recuperarea datoriilor lui Moise Nicoară. Din colecte s-au adunat puțini florini iar protopopii erau total dezinteresați de administrarea fondului.

În această situație, familia Nicoară, rămâne pe mai departe încurcată în acele datorii. Cei mai greu loviți de contribuții pentru achitarea datoriilor au fost Petru Nicoară, tatăl lui Moise Nicoară și Teodor Șerban, parohul din Șiclău, unchiul său, care pe lângă faptul că fiecare dăduse în parte câte 2 150 florini și 2 000 florini, au mai semnat și alte polițe pentru împrumuturi. Procesul restituirilor s-a început de prin anul 1824, dar mergea foarte greu. Se pare că s-a căutat să se mulțumească, în primul rând, pretențiile creditorilor străini și apoi pe cei dintre români. În 1878 situația nu era rezolvată, astfel că familia Nicoară s-a adresat și Episcopiei Aradului pentru rebonificarea cheltuielilor sale. Dar, și de această dată în zadar⁷⁸⁹.

⁷⁸⁸ Gheorghe Lițiu, *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, Oradea, 2002, p. 156.

⁷⁸⁹ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 162. Problema datoriilor este pomenită de Ioan Arcoși și preotul Partenie Gruescu în articolele publicate, în 1870, în revista "Albina".

X.

Aspiranții pentru scaunul episcopal. Frământările alegerii episcopului

După moartea ultimului episcop de neam sârb al Aradului, Pavel Avacumovici (1786-1815), se deschide o nouă vacanță a scaunului eparhial arădean, care v-a dura din 1815 până la sfârșitul anului 1828 când a fost ales noul episcop în persoana arhimandritului Nestor Ioanovici de la mănăstirea Bezdin.

Imediat după vacantarea scaunului de episcop, au fost numiți, pe rând, mai mulți administratori eparhiali. Primul a fost desemnat arhimandritul Antonie Brancovici, starețul mănăstirii Hopovo, un personaj care nu era iubit de români, motiv pentru care împăratul nu-l întărește, cerând mitropolitului numirea unui alt administrator eparhial. După numai un an, a fost înlocuit cu Procopie Bolici, arhimandritul mănăstirii Racovaț, întărit de împărat în 4 aprilie 1816. Acesta, deși era de etnie sârbă, s-a arătat interesat de soarta credincioșilor din cuprinsul Episcopiei Aradului. Amintim doar grija lui pentru completarea cu preoți a parohiilor vacante. În ședința consistorială din 18 octombrie 1816, ia inițiativa elaborării unei circulare prin care să înștiințeze pe toți cei care „voiesc a primi statutul preoțescu”, să meargă la protopop „ori în alte locuri unde ar fi școale și să învețe acolo celea ce sunt de lipsă pentru un preot: Tatăl nostru, Credeul, Născătoarea și poruncile lui Dumnezeu”⁷⁹⁰.

În cursa pentru ocuparea scaunului de episcop, după unele mărturii istoriografice, au existat un număr de 23 de aspiranți, dintre care 19 români (1. *Nestor Ioanovici*; 2. *Moise Nicoară*; 3. *Ștefan Atanasievici*; 4. *Gheorghe Lazăr*; 5. *Nicolae Huțovici*; 6. *Moisă Fulea*; 7. *Ioan Moga*; 8. *Radu Tempea*; 9. *Melchisedec Lemenyi*, „călugăr și profesor la Cernăuți”; după Șt. Pop, era “nepot, ori văr cu vlădica din Blaj”; 10. *Isaia Baloșescu*; 11. *Ioan Tomici*; 12. *Gheorghe Chirilovici*; 13. *Ignatie Carabeș*; 14. *Anghel Faurovici*; 15. *Ioan Mihuț*; 16. *Iosif Putnic*; 17. *Moise Manuilovici*; 18. *Un anonim*, care, după afirmața lui Ștefan Pop, deși o

⁷⁹⁰ D. Popa, *Mominte interesante din Istoria Episcopiei Aradului*, în “Bis. și Șc.”, anul VII, nr. 46, 27 noiembrie/9 decembrie 1883, p. 419; Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 75-76.

pune sub semnul întrebării, ar putea fi protopopul din Chișineu Criș, “pare că îl cheamă Teodor Popovici”; 19. *Un anonim*, care “pare că e identic cu Chirilovici din Galșa (?)”⁷⁹¹, și 4 sârbi (1. *Antoniou Brancovici*⁷⁹²; 2. *Procopie Bolici*; 3. *Sinesie Radivoievici*⁷⁹³; 4. *Dr. Pavel Kenghelaș*, arhimandrit la mănăstirea cu hramul „*Sf. Mucenic Gheorghe*” din dieceza Timișoarei)⁷⁹⁴.

Din lista pe care o prezintă istoricul Ștefan Pop, nu toți se confirmă că ar fi candidat pentru postul de episcop al Aradului⁷⁹⁵. Dintre aspiranții perioadei 1815-1829 la scaunul de episcop, pe unii îi întâlnim și între candidații de mai târziu, din perioada vacanței episcopale cuprinsă între 1830 și 1835. Este vorba despre arhimandritul Moise Manuilovici, protopopul Grigorie Gh. Chirilovici, protopopul Ștefan Atanasievici și profesorul de teologie Ioan Moga⁷⁹⁶. După alte surse istoriografice, numărul aspiranților s-ar fi ridicat la 29⁷⁹⁷.

În urma petiției clerului și poporului român din eparhia Aradului, înaintată în 1814 pentru dobândirea unui episcop de neam român, împăratul Francisc I, a hotărât, din considerații mai înalte politice și religioase, să ia în considerare doleanțele acestora. Pentru realizarea acestui scop, cere de la mai multe persoane de încredere, între care episcopului Vasile Moga de la Sibiu și de la guvernatorul transilvan, groful Gheorghe Bánffy, ca să-i propună candidați români la Episcopia Aradului. Lista este înainteză cancelariei ungurești din Viena, iar aceasta o prezintă împăratului în raportul din 24 februarie 1815. Guvernatorul propune, „în conțelegere secretă cu episcopul Vasile Moga”, un număr de 7 candidați.

1. *Nicolae Huțovici*, vicar episcopesc în Sibiu, fost candidat la scaunul de episcop al Sibiului (1810), alături de Nestor Ioanovici și Nicolae Panovici⁷⁹⁸.

⁷⁹¹ Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, pp. 2-4.

⁷⁹² Antonie Brancovici s-a născut în 1782, arhidiacon și profesor de teologie la Carloviț. În 1814 este numit administrator al mănăstirii Ghergheteg. În 1822 a jucat un rol important în deschiderea școlii clericale de la Vârșeț, în calitate de reprezentant al mitropolitului Ștefan Stratimirovici. Cf. Nicolae Magiar, Vasa Lupulovici, *Ediție, Studiu introductiv, note și comentarii la Nicolae Stoica de Hațeg, Protocolul din Protopresviteratul Mehadiei*, Reșița, 2008, p. 27.

⁷⁹³ Sinesie Radivoievici, arhimandrit al mănăstirii Mesici (1808-1829), s-a născut la Sîntandrei pe 16 aprilie 1717. În 1808 a venit de la mănăstirea Kovil din eparhia de Bacika în cea a Vârșețului, la dorința episcopului Petru Ioanovici Vidac. După moartea acestuia, o perioadă de timp a administrat eparhia Vârșețului. În această perioadă s-a deschis școala clericală de la Vârșeț. În 1829, cu acordul mitropolitului Ștefan Stratimirovici a plecat la mănăstirea Ghergheteg. Cf. *Ibidem*, pp. 29-30.

⁷⁹⁴ Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 2-4.

⁷⁹⁵ Ștefan Pop afirmă că pentru scaunul vacant al Aradului “aspira serios la această demnitate protopresbiterul Caransebeșului binereputatul Ioan Tomici”, cf. Șt. Pop, “*Ție Doamne*”, *Dieceza Arad*, în “Bis. și Șc.”, anul LIV, nr. 39, 17 august 1930, p. 1.

⁷⁹⁶ Amănunte la: M. Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, pp. 67-69.

⁷⁹⁷ Cf. “Anuarul Institutului pedagogic-teologic român ortodox”, Arad, 1913, p. 46.

⁷⁹⁸ Ladislau Gyemant, *Lupta pentru instalarea episcopilor români în cadrul Diecezei Ortodoxe din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. “In memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003”, Cluj-Napoca, 2003, p. 329.

2. *Gheorghe Lazăr*, teolog, filosof, organizator al învățământului românesc; profesor la Sibiu, Brașov, București⁷⁹⁹. Era „profesorul candidaților de preoți, care fac parte din cler și sunt neînsurați, dintre care cel dintâi se recomandă mai mult, cestălalt mai puțin în privința cuminenției firești și a experienței, se impun însă prin cunoștința limbilor și aplicarea științelor”. Unii istorici menționează că ar fi candidat pentru scaunul episcopesc de la Sibiu, împreună cu Vasile Moga⁸⁰⁰. Dintr-un raport însă al cancelariei aulice transilvane din 23 noiembrie 1810 reiese că Gh. Lazăr n-a fost între candidații pentru scaunul eparhial de la Sibiu. Îl găsim însă mai târziu, în lista candidaților pentru Episcopia Aradului⁸⁰¹. Datorită neînțelegerilor cu mitropolitul Ștefan Stratimirovici nu a avut nici o șansă pentru a fi ales episcop la Arad, motiv pentru care părăsește Ardealul stabilindu-se la București.

3. *Moisă Fulea* (1787-1863), preot și profesor, director al școlilor „poporale” din Episcopia Sibiului (1814-1838)⁸⁰².

4. *Ioan Moga* (1790-1856), „student în al 3-lea an de teologie la Universitatea din Viena supranumit „Teologul”⁸⁰³. Era fiul protopopului Zaharie Moga din Sebeș, fratele episcopului Vasile Moga. A făcut studii la Universitatea din Viena, cu o bursă din „fondul sidoxial”. A ajuns profesor la școala teologică din Sibiu (1816-1848), fiindu-i încredințate materiile pe care le preda Gheorghe Lazăr. Mai târziu a ajuns protopop al „tractului” Sibiu I (1830-1853)⁸⁰⁴.

5. *Radu Tempea* (1768-1824), preot la biserica „Sf. Ierarh Nicolae”, pedagog, lingvist, protopop în Brașov. I se propunea dacă n-ar dori, ca după trimiterea soției într-o mănăstire, să primească alegerea în demnitatea de episcop. După răspunsul afirmativ al acestuia, guvernatorul, în înțelegere cu Vasile Moga, îl recomanda pe preotul Radu Tempea ca pe cel mai destoinic și vrednic pentru eparhia Aradului, fiindcă „întrece pe aceștia în rang și experiență, în etate și priciperea administrației bisericești și în cunoștința limbilor”⁸⁰⁵.

6. *Anghel Faurovici* preot din Mohu (jud. Sibiu).

⁷⁹⁹ Amănunte la M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002, p. 246. Vezi și Avram Sădean, *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914, 2 p.

⁸⁰⁰ E. R. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic „Andreian”*, p. 5.

⁸⁰¹ A. Sădean, *op. cit.*, p. 27.

⁸⁰² Amănunte la M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 186; Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, pp. 63-66; Pavel Cherescu, *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, Oradea, 2001, pp. 186-204.

⁸⁰³ Amănunte despre viața și activitatea sa la: P. Cherescu, *op. cit.*, p. 158; M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 302.

⁸⁰⁴ Ștefan Pop menționează că era numai „arhidiacon în Sassebeș”, lucru puțin probabil. Vezi: Șt. Pop, *op. cit.*, p. 2.

⁸⁰⁵ A. Sădean, *op. cit.*, pp. 27-29; M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, ed. III, p. 68; Amănunte la M. Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 489.

7. *Ignatie Carabeț* (1776-1838), preot militar, protopop în Turda apoi în Brașov⁸⁰⁶.

Între ei nu figurează Nestor Ioanovici. Episcopul Vasile Moga nu-l dorea la Arad pe cel alături de care a candidat pentru scaunul vacant al eparhiei Ardealului. Dacă luăm în discuție o epistolă a episcopului Moga expediată din Sibiu la 29 iunie 1816 adresată cardinalului Hohenwarth din Viena⁸⁰⁷, s-ar crede că l-ar fi dorit pe Nestor Ioanovici ca episcop al Aradului. Este adevărat că episcopul Vasile Moga îl roagă pe cardinalul de Viena să mijlocească la împăratul Francisc I numirea unuia din cei trei români propuși în epistolă: Ioan Mihuț, Isaia Baloșescu și Nestor Ioanovici, ca treilea candidat. Se vede că episcopului Moga îi era indiferent pe care din cei trei îl propunea. Mai mult, această intervenție la cardinalul Hohenwarth, o face doar la insistențele, așa după cum mărturisește în scrisoare, a mai multor preoți ortodocși români din cuprinsul Episcopiei Aradului.

Preoțimea arădeană cunoștea faptul că episcopul Vasile Moga era un apropiat al cardinalului Hohenwarth⁸⁰⁸ și de aceea a insistat să-i ceară sprijinul. Dacă clerul arădean nu-i cerea să intervină la Viena, singur episcopul ardelean nu-i scria cardinalului. Bine știa Vasile Moga că alegerea de episcop la Arad s-a făcut în 11 iunie 1816 și el scrie în 29 iunie 1816.

Alte propuneri se cer de la contele Redey, prefectul județului Bihor, care face și el un număr de 5 propuneri.

1. *Iosif Putnic*, „episcop la Pakratz”, un contemporan al lui Nestor Ioanovici. S-a născut în anul 1776 la Șimand, în familia, de origine românească⁸⁰⁹, a lui Dimitrie Putnic și a Mariei, născută Szaplancay de Tivodari, familie nobilă stabilită aici în 1770. A absolvit cursurile Universității din Pesta și pe cele de Teologie la Carloviț (1798). În cinul monahal a intrat în anul 1800 la mănăstirea Cruședol. După moartea episcopului Iosif Ioanovici Șakabent, în 19 decembrie 1805, a fost administrator al eparhiei Vârșetului. Ca administrator al mănăstirii Ghergheteg, din 1807 a administrat eparhia Pacrațului, pentru ca în anul următor, în 1808, la vârsta de 32 de ani, să devină titularul acesteia. În 1815 administra și eparhia vacantă a Aradului, unde își dorea să ajungă titular. La 17 iulie 1830 s-a îmbolnăvit și se stabilește la Șimand unde, la 4 noiembrie 1830, în vârstă de

⁸⁰⁶ Amănunte despre Ignatie Carabeț vezi la: Laurențiu Streza, Vasile Oltean, *Mitropolitul Andrei Șaguna în documentele din Șcheii Brașovului*, vol. I, Sibiu, 2008, pp. 85-88.

⁸⁰⁷ Scrisoarea este publicată de Ștefan Lupșa, *Două acte despre intervenția episcopului Vasile Moga pentru românizarea episcopiei de Arad*, în “R. T.”, anul IX, 1929, nr. 11, pp. 326-328.

⁸⁰⁸ În epistolă, episcopul Vasile Moga menționează că a fost în vizită la cardinalul Hohenwarth, poate pe vremea când a fost la Viena să mulțumească pentru confirmarea sa ca episcop la împărat și că prelatul vienez l-a îndreptățit să-i ceară ajutor oricând.

⁸⁰⁹ După alți istorici, Iosif Putnic era de origine aromână, cf. George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugoj, 1904, p. 342.

numai 54 ani a trecut la cele veșnice⁸¹⁰. Pentru scaunul de episcop al Aradului era recomandat de mitropolitul Stratimirovici, imediat după petiția românilor din 1814. Era considerat ca fiind un om cu multă cultură și multă știință de carte (vorbea sârbește, românește, ungurește, nemțește) pe care și-a afirmat-o nu numai ca profesor de teologie ci și ca episcop la Pacraț, apoi la Timișoara, de unde, între 1819-1829, administra eparhia vacantă a Aradului. Românii nu-l voiau, ei având îndreptățile lor aspirații naționale și își doreau un candidat mai potrivit pentru și cu mai multe aptitudini decât episcopul Iosif Putnic. Acesta, deși s-a născut și a copilărit într-un sat românesc, „nu-l mai trăgea inima către acelea sate umilite și astfel nici românii nu găseau nici decum că el ar putea fi episcop cu sângele și cu inima românească”⁸¹¹.

2. *Moise Manuilovici*, arhimandrit la mănăstirea Hodoș-Bodrog⁸¹².

3. *Nestor Ioanovici (1767-1830)*, arhimandrit al mănăstirii Bezdin. A mai candidat și la Sibiu, în 1810, când a fost ales Vasile Moga.

4. *Ștefan Atanasievici (Atanasiu)*, protopop al Lugojului între 1802-1847, candidat la scaunul de episcop al Aradului, respins în 1816 datorită opoziției mitropolitului Ștefan Stratimirovici⁸¹³.

5. *Procopie Bolici*, arhimandrit la mănăstirea Rocovăț. Referitor la etnia lui, contele Rhedey, care l-a început îl consideră croat, mai târziu revine asupra afirmației, menționând că este sârb⁸¹⁴.

Consultat, episcopul Samuil Vulcan era de părere că dintre toți românii candidați pentru scaunul de episcop al Aradului, Moise Nicoară ar fi mai de dorit, și chiar îl recomandă. Era recomandat și pentru că vorbea mai multe limbi străine, dar mai important, nu era implicat împotriva unirii. Nu s-a dus la hirotonie numai de frica trimiterii la mănăstire, el fiind necăsătorit. Considera că mai bine Moise Nicoară decât Ștefan Atanasievici și Nestor Ioanovici, considerați a fi dușmani ai confesiunii unite. De fapt, Samuil Vulcan, în noiembrie 1816, scria lui Dimitrie

⁸¹⁰ Pentru amănunte vezi: Cornel Leucuția, *Din trecutul comunei Șimand. Episcopul Iosif Putnic*, în „Bis. și Șc.”, anul XLIII, nr. 7, 10/23 februarie 1919, pp. 2-3. Ștefan Pop consideră greșit că este de etnie sârbă. Vezi și Sava, *Episcop Șumadijki, Srpski jerarsi od devetsg do dvadesetog veka. Beograd-Podgorița-Karaguijevac*, Novi Sad, 1996, pp.258-259, la N. Magiar, V. Lupulovici, *Ediție, Studiu introductiv, note și comentarii la Nicolae Stoica de Hațeg, Protocolul din Protopresviteratul Mehădiei*, p. 29.

⁸¹¹ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, pp. 178, 182.

⁸¹² Nu cunoaștem de ce Ștefan Pop îl trece între cei de etnie sârbă, el era român. Probabil datorită comportamentului său filossârb și antiromânesc. Despre Moise Manuilovici vezi: P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, pp.

⁸¹³ Ioan Stratan, Vasile Muntean, *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Timișoara, 1981, pp. 75, 93. Vezi și (nesemnlat), *Ștefan Astansievici, protopopul Lugojului candidat de episcop la Arad în 1815-1817*, în “F. D.”, anul XXXVIII, nr. 8, 9/22 februarie 1923, pp. 2-3; nr. 9, 26 februarie/11 martie 1923, pp. 1-3.

⁸¹⁴ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 185.

Țichindeal, după reîntoarcerea dintr-o călătorie de la Viena, ocazie cu care a înaintat împăratului cererea profesorilor de la Arad, despre Nestor Ioanovici:

„Dar aud acum după reîntoarcere despre Nestor Ioanovici niște fapte din care culegu că nu e om de socoteală și vrednicu să povățuiască pe români la cele bune și dorite. Rău îmi pare, că și despre el am grăit la locuri unde s-au convenit și încă cu scrisoarea”⁸¹⁵.

Moise Manuilovici era acuzat că ia bani de la cei ce veneau la hirotonie și se ținea de sârb, iar Iosif Putnic, episcopul Pacrațului, care cerea transferul în scaunul de episcop al Aradului, deși avea mama româncă și deținea moșie la Șimand „nu e de recomandat fiindcă face mai mult pe domnul decât pe episcopul și îi plac mai mult distracțiile decât ocupațiile oficioase”.

În fața acestor propuneri, Cancelaria aulică este de părere că interesele neamului românesc din eparhia Aradului ar fi mai bine și mai ușor satisfăcute, dacă episcopul Iosif Putnic ar fi transferat de la Pacraț la Arad. Împăratul însă nu este de acord cu propunerea și prin rezoluția din 30 aprilie 1815 dispune ca mitropolitul Ștefan Stratimirovici să-și exprime opinia cu privire la îndeplinirea scaunului vacant al eparhiei arădene, ținând cont de doleanțele românilor. Opinia mitropolitului este că, în primul rând, nu trebuie avut în vedere etnia candidatului, ci interesele culturale ale românilor, considerându-l ca cel mai potrivit pe episcopul Iosif Putnic de la Pacraț, care avea o pregătire teologică superioară, cunoștea mai multe limbi, era crescut în ținutul Aradului, unde familia sa nobilă avea și o moșie⁸¹⁶.

Printr-o altă adresă, mitropolitul Ștefan Stratimirovici aduce la cunoștința Cancelariei aulice, că după moartea episcopului Pavel Avacumovici a instituit de administrator al Episcopiei Aradului, pe arhimandritul Antonie Brancovici, starețul mănăstirii Hopovo în Sirmium, cerând aprobarea pentru această numire și insistă din nou pentru transferarea episcopului Iosif Putnic la Arad. Cu toate că atât Cancelaria aulică și contele Rhedey sunt de acord cu propunerea mitropolitului, totuși nu se trece peste dorința împăratului ca Aradul să aibă un episcop de neam român. În consecință, nu este aprobat transferul episcopului Iosif Putnic la Arad, cerându-se convocarea sinodului pentru alegerea noului ierarh⁸¹⁷. În 1815, în două rânduri, mitropolitul Ștefan Stratimirovici îl recomanda pe Iosif Putnic pentru dieceza Aradului, arătând că „ar primi foarte bucuros mutarea lui acolo”⁸¹⁸.

Instituirea sârbului Antonie Brancovici de administrator al eparhiei Aradului nu putea fi pe placul românilor. La intervenția lui Moise Nicoară,

⁸¹⁵ I. Vulcan, *op. cit.*, *Din corespondența lui Cichindeal*, doc. XXVIII, pp. 362-363.

⁸¹⁶ T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, p. 174.

⁸¹⁷ *Ibidem*, pp. 174-175.

⁸¹⁸ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 183.

împăratul îi retrage recunoașterea și dispune ca mitropolitul să propună altă persoană care știe românește. Dintre doi candidați recomandați e numit, în 20 ianuarie 1816, arhimandritul Procopie Bolici de la mănăstirea Racovaț⁸¹⁹.

La 15 martie 1816, Consiliul Locumtenențial este încunoștiințat că sinodul va alege un nou episcop pentru Arad, termenul și persoana comisarului imperial urmând să fie fixat ulterior. La 12 aprilie, funcția amintită este încredințată generalului von Siegenthal, comandantul trupelor de graniță din Slovenia și Srem. Cu o săptămână mai devreme, Cancelaria aulică pune la dispoziția Consiliului Locumtenențial petiția semnată de Moise Nicoară și preotul Ioan Șerban-Popovici din Zărand, înaintată cu câteva luni în urmă la Viena. La 30 aprilie 1816 petiția este trimisă și Consistoriului eparhial de la Arad. Lucrările sinodului erau prevăzute să se deschidă la începutul lunii iunie. Împăratul Francisc I a dat comisarului său instrucțiuni secret în înțelesul cărora trebuia să se străduiască a impune candidatura românilor la sinod⁸²⁰.

În acest timp, în ținuturile Bihorului „protopopul de la Oradea strânge atestaturi de la preoți măcar că dau de frică, să fie Pepe (n. n. Moise Manuilovici) vlădică; și la Oradea s-au oprit românii de la amândouă bisericile. Pe preotul Novac, parohul din Arad, a vrut Pepe să-l bage în arest pentru ce au cetit Evanghelia rumânește în biserică și pe un diac prunc român din Arad pentru că au zis Mărire Tatălui și părinte binecuvântează, l-au bătut Pepe. Acum ne isgonesc din biserică”⁸²¹. De comportamentul său antiromânesc se plâng și elevii de la Preparandia arădeană. Atunci când elevii la sfintele slujbe cântau „Mărire Doamne Învierii Tale” și nu „Slavă Învierii Tale”, erau pedepsiți de arhimandrit⁸²².

Dimitrie Țichindeal și-a exprimat îngrijorarea în privința convocării sinodului și a desemnării candidaților români. La 9 aprilie 1816, printr-o scrisoare adresată lui Moise Nicoară, s-a oferit să intervină din nou direct în mișcarea națională: „Scrie-mi, e de lipsă să vin cu nămesnicul de Zărand (Ioan Popovici Șerban) au ba, și putea-vei singur deslega nodul lui Gordie. Ia sama să nu rămânem de rușine; mi se pare că de ași vorbi și eu împăratul ar grăbi să ne facă, dară tot am mai voi singur să poți isprăvi treaba”⁸²³.

Moise Nicoară cunoștea multe amănunte despre „instrucția aceea secretă, adică numai români să pună în candidație”, care nu trebuia adusă la cunoștiința Consiliului Locumtenențial maghiar. „Eu bucuros eram să cer de la Înalta Împărăție voie ca românii noștri să trimită deputați despre partea sa la sinod. Scurtăciunea timpului mă împiedică a face asta, dară mai mult încă aceea, că nu

⁸¹⁹ T. Botiș, *op. cit.*, p. 175.

⁸²⁰ C. Bodea, *op. cit.*, p. 83; E. Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, p. 489.

⁸²¹ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LIII, pp. 200-201. Scrisoarea din 24 martie 1816 a preotului Ioan Șerban din Zărand către Moise Nicoară.

⁸²² *Ibidem*, doc. LXXIV, p. 245; doc. LXXV, p. 245.

⁸²³ *Ibidem*, doc. LVI, p. 209.

pot face cunoscut public, că-mi sunt unele ca astea știute” – scria el la 23 aprilie 1816 din Viena lui Samuil Vulcan⁸²⁴.

La 4/16 aprilie 1816, Moise Nicoară primește o scrisoare a protopopilor și preoților din eparhia Aradului, semnată de protopopul și asesorul consistorial Teodor Popovici, parohul Ioan Șerban-Popovici din Zarand, parohul Teodor Șerban din Șiclău, parohul Gheorghe Popovici din Curtici și de „ceilalți binecredincioși ai Eparhiei Aradului”. În primul rând i se aduceau la cunoștință „nedreptățile prin episcopii sârbești și prin slujitorii lor, nouă făcute”. În al doilea rând, îl „cereau pe Ioanovici Nestor Fogoroșanul igumenul din Beșinova de administrator în Diețeza noastră, sau și pre altul fie și din starea preotească nuimăi să aibă trebuincioase hărnicii și științe spre împlinirea acestei diregătorii de lipsă; însă născut român, încredințați fiind, că de la un administrator român totdeauna mai mult avem și putem nădăjdui, decât de la sârb, care cu tot până acum ne-a surpat”⁸²⁵.

La 4 mai 1816, Moise Nicoară denunța că fiscalul consistorial de la Arad, Sava Tekelia, face presiuni pentru ca preoții să semneze o petiție prin care să se ceară la Arad episcop de neam sârb. Protopopul Gheorghe Alexici al Aradului a răspândit zvonul că stăpânirea dorea să exploateze chestiunea românizării în scopul unirii și că împăratul ar fi zis: „Românii vreau episcop de neamul lor, bine, îl voi provoca pe episcopul unit din Oradea să li-l deie”, apoi cu Sava Tekelia a adunat, prin înșelăciune dovezi că românii îl doreau pe Antoniu de Brancovici de episcop al Aradului⁸²⁶.

Prin scrisoarea din 30 noiembrie 1816, învățătorul Iosif Pop (Popescu) din Oradea, îi aducea la cunoștință lui Moise Nicoară că protopopul Maxim Manuilovici făcea propagandă în favoarea celui care este ales de mitropolit „fie ori grec, ori sârb, ori român, sânt cu bucurie gata a-l primi. Cu această neună măiestrie nimic alta voiește protopopul numai să facă adevărată mărturisirea mitropolitului care a zis Împăratului că numai unii dintre români voiesc să fie episcop de român, și această viclenie ne poate face mare împiedecare”⁸²⁷. La 30 noiembrie 1816, „biraiiele și toate cumunitaturile, din protopresbiteratul Beliului” cereau și ei episcop de neam român⁸²⁸.

Datorită propagandei sârbești făcută pe valea Mureșului de către protopopul Gheorghe Alexici al Aradului și Sava Tekelia, în unele parohii (Conop, Odvoș, Șoimoș, Radna Păuliș, Miniș), preoții și credincioșii erau convinși că dacă este ales un episcop de neam român, atunci „toți ar trebui să fie uniți”. Sub amenințarea unor blesteme și pedepse grele, erau sfătuiți să își dea acceptul pentru arhimandritul Antonie Brancovici. În același timp, protopopul Zaharia Protici al

⁸²⁴ C. Feneșan, *op. cit.*, Anexa III, pp. 142-143.

⁸²⁵ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LV, pp. 203-207.

⁸²⁶ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 140.

⁸²⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXXXI, pp. 251-252; vezi și doc. LXXXIV, p. 254.

⁸²⁸ *Ibidem*, doc. LXXXI, p. 251.

Vărădiei de Mureș, îi sfătuia ca în cazul în care „va umbla cineva după atestat pentru Brancovici sau pentru alt sârb, nici decum să nu dea”⁸²⁹.

Până și pe episcopul Vasile Moga l-a pus în mișcare Moise Nicoară să ceară episcop român la Arad. În anul 1816 se adresa episcopului de la Sibiu, rugându-l să-i numească vreun ardelean vrednic de a fi episcop la Arad. Episcopul, la 18 mai 1816, îi răspunde că și el din inimă dorește progresul neamului „întristându-se pentru subțirica putere a face după datorie sporiul cuviincios” dar „nu se poate lăuda a slugări Aradul cu episcop crescut în Ardeal”⁸³⁰. Din păcate, am văzut sinceritatea episcopului ardelean față de clerul eparhiei arădene.

Pentru sinodul electoral, Moise Nicoară s-a pronunțat în favoarea alegerii a doi deputați români care „trebuie să știe latinește și nemțește; bine ar fi când ar ști și sârbește; trebuie să știe lucrurile, să fie bun român și cu minte, cu râvnă, ca să nu-l înduplece și să-l amăgească sârbii”. M. Nicoară s-a oprit asupra lui Ioan Püspöki, a lui Dimitrie Țichindeal, a perceptorului de dări Mihail Ambruș de la Oradea și asupra sesorului Ioan Santon, susținând din nou candidatura lui Ioan Mihuț. Până la urmă însă, ca delegați la sinod au fost desemnați Mihail Ambruș, Teodor Șerban, parohul Șiclăului și Iosif Iorgovici, profesor la Preparandia arădeană, ultimul în calitate de traducător pentru limbile germană și sârbă. În cele din urmă, împăratul încredințează alegerea episcopului Sinodului mitropolitan de la Carloviț deschis la 10 iunie 1816. Delegația românilor propunea sinodului pe următorii candidați⁸³¹:

1. *Nestor Ioanovici*, „egumenul S. Mănăstiri Beșenova în Srem, în curtea Arhi-Episcopescă crescut, a căruia purtare ca întregă nouă cunoscută iastă, scriitor de limba latinească, ungurească, nemțească, românească și sârbească. Pre carele întru umilință toți îl poftim”.

2. *Isaia Mihailovici*, egumenul mănăstirii Bezdinului, „român verde și generos” considerat de Dimitrie Țichindeal unul dintre binefăcătorii Preparandiei arădene.⁸³²

3. *Ioan Mihuț*, director districtual școlar în Caransebeș, „în științele sale formose în S. Teologie, în limbele latinească, nemțească, ungurească, sârbească și românească procopsit și întru purtare deschilinit”. Fiu de țărani din Șiclău, după absolvirea claselor gimnaziale a urmat cursurile teologice din Carloviț unde a

⁸²⁹ *Ibidem*, doc. LVIII, p. 211. “Arătarea” din 20 aprilie 1816 a lui Ioan Tomici.

⁸³⁰ I. Lupaș, *Vieața și faptele mitropolitului Andreiu Șaguna*, în vol. “Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui”, Sibiu, 1909, p. 28.

⁸³¹ A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura județului Arad, Seria Acta congregaționum*, nr. 950/1825, f. 43; textul în limba latină la C. Bodea, *op. cit.*, p. 84, doc. LXI, pp. 213-215; textul în limba română este publicat și în vol. *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură*, doc. 35, pp. 81-82.

⁸³² D. Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao introduse șholasticești instituturi ale nației românești, sârbești și grecești*, Buda 1813, în T. Botiș, A. Sădean, *Institutul pedagogic*, p. 175; Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, p. 49.

ajuns să cunoască foarte bine mentalitatea ierarhiei sârbe. După absolvirea studiilor, dintr-un număr de șapte concurenți, a fost ales pentru postul de director districtual în Caransebeș, fiind „născut valah și având dragostea și încrederea clerului și poporului; un bărbat învățat și cu autoritate, care ar putea constrânge pe pârătorii învățători la îndeplinirea conștiințioasă a oficiului lor”, se menționa în raportul cancelariei ungare din 1 februarie 1816. În postul de director districtual funcționează de la 14 martie 1816 până în 1835⁸³³.

4. *Moise Nicoară*, „în învățăturile iuridicești și filosoficești, în latinească, ungurească, nemțească, italienească, franțuzească și românească procopsit, cătră purtare foarte bun și deschilinit”.

Mitropolitul însă propune candidați pe arhimandriții *Isaia Baloșescu* de la Dragomirna⁸³⁴ și pe *Nestor Ioanovici* de la Beșenova. Deși împăratul ceruse să fie propuși numai candidați români, la 11 iunie 1816, când s-a făcut alegerea, mitropolitul a înlăturat ca necorespunzători pe toți candidații români. Pe *Moise Nicoară* și *Ioan Mihuț* – motivând că sunt laici, *Nestor Ioanovici* nu considera că îndeplinea condițiile necesare, *Isaia Baloșescu* avea o piedică canonică, iar ceilalți nu aveau pregătirea necesară pentru a fi aleși episcopi⁸³⁵.

Într-o epistolă către *Samuil Vulcan*, expediată din Viena înainte de 12 aprilie 1816, *Moise Nicoară* a ținut să-i declare acestuia că „io nici o înclinare n-am spre statul (starea n. n.) preoțesc și din zi în zi simțesc a se naște în mine o repugnanță mai mare, care-mi va fi fără putință a o învinge, și aceea cu atât mai mult, că nici odinioară n-am simțit în mine vreo chemare sau aplecare spre acel statu”, exprimându-i azeziunea pentru *Ioan Mihuț*, pe care „nicidecum n-ar fi bine a-l lăsa afară, cu cât mai vârtos că e absolut teolog și va să fie preot [...]. Io pă Mihutz în tote privințele îl aflu al mai vrednic și care mai mare nădejde ne poate face”⁸³⁶. La 27 iunie/9 iulie 1816, și *Dimitrie Țichindeal* îi scria lui *M. Nicoară*: „caută să fii Frăția ta vlădică la Arad”⁸³⁷. El nu s-a hirotonit de teamă, că fiind necăsătorit, va fi trimis la mănăstire, unde apoi, ajungând la dispoziția călugărilor sârbi, „îl vor opri de la cultivarea și perfecționarea sa”⁸³⁸.

Dintr-o scrisoare a lui *Dimitrie Țichindeal* către *Moise Nicoară*, reiese că și arhimandritul *Pavel Kenghelaț* de la mănăstirea „*Sf. Gheorghe*” dorea să

⁸³³ A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, pp. 11-12.

⁸³⁴ *Isaia Baloșescu*, fiu de preot din Putna, absolvent al școlii teologice de la mănăstirea Putna, un timp egumen la mănăstirea Dragormina, apoi vicar general al Episcopiei Bucovinei, ci sediul în Cernăuți, numit episcop la 17 iulie 1823. A funcționat până în 14 septembrie 1834 când a trecut la cele veșnice. Pentru amănunte vezi: *M. Păcurariu, Dicționarul teologilor română*, ed. II, p. 29; *Idem, Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, ediția a 3-a, pp. 160-161.

⁸³⁵ T. Botiș, *Pagini din istoria desrobirii*, p. 176.

⁸³⁶ C. Feneșan, *op. cit.*, Anexa II, pp. 141-142. Scrisoarea din 12 aprilie 1816 a lui *Moise Nicoară* către *Samuil Vulcan*.

⁸³⁷ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXVI, p. 223.

⁸³⁸ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, nr. 9-12, 1916, p. 188.

candideze la Episcopia Aradului⁸³⁹. După moartea episcopului de Vârșeț, trăgea însă speranță și la acest scaun devenit vacant⁸⁴⁰.

Referitor la prezența profesorului Iosif Iorgovici la Carloviț în perioada sinodului, la 27 iunie 1816, Grigorie Pešić raporta lui Uroș Nestorovici demersul profesorului arădean privind numirea unui episcop român în scaunul eparhial al Aradului, în perioada în care se afla la Carloviț la sinodul pentru alegerea episcopului.

„În cea dintâi zi a venirii sale, s-a dus la Excelenția Sa domnul arhiepiscop și mitropolit, dându-i o petiție în numele întregului neam românesc, împreună cu alți doi însoțitori ai săi, unul preot, altul mirean, apoi cu aceia a mers la ceilalți domni episcopi, vorbind cu pricepere, cuviință, seriozitate și elocvență despre nevoile neamului său, lucru pentru care toți cei la care au fost îl laudă. Făcând aceasta, a mers la Petrovaradin, la comandantul general, rugând pe Excelența Sa, să vie în ajutor românilor. După aceea s-a dus la mănăstirea Beșenova, ca să cunoască pe Nestor Ioanovici, starețul de acolo, om cinstit, serios și învățat, român de neam. Care lucru făcând, în ziua următoare s-a dus la Carloviț și iarăși a mers la domnul arhiepiscop și ceilalți domni episcopi și vorbind despre ale sale, a plecat la Novi Sad, de unde, așa cum a, auzit, după ce a stat acolo o zi s-a dus acasă. Iar candidații lor se zice că ar fi cei de care s-a făcut amintire, precum Nestor Ioanovici, egumenul de la Bezdin, directorul Mihuț și protopopul din Șiria”⁸⁴¹.

Despre Iosif Iorgovici și cele petrecute la Carloviț, în recursul din 15 august 1819 al lui Moise Nicoară către împăratul Francisc I, menționa că „acest profesor toată silința spre aceea a pus, prin mijlociri ascunse și necuvincioase, ca să se facă plăcut Mitropolitului și episcopilor, și să se comânde pe sine pentru episcop românesc”⁸⁴².

Sinodul alege pe arhimandritul sârb Sinesie Radivoievici⁸⁴³, egumenul mănăstirii Mesici. După terminarea sinodului (18 iunie), mitropolitul trimite comisarului, alături de copia nemțească a protocolului luat în sârbește, o scrisoare în care menționează că și-a adus toată silința, dar a fost imposibil de îndeplinit dorința împăratului de a fi ales un episcop român. Deputația românească

⁸³⁹ C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXIX, p. 240. Scrisoarea din 18/30 iulie 1816 a lui Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară.

⁸⁴⁰ *Ibidem*, doc. CXX, p. 297. Scrisoarea din 21 ianuarie 1819 a protopopului Ioan Tomici al Caransebeșului către Moise Nicoară.

⁸⁴¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 270, pp. 554-555.

⁸⁴² C. Bodea, *Moise Nicoară Gyula (Ungaria) 1784 – București 1861, Anexa 1*, p. 130.

⁸⁴³ Voturile episcopilor și a celor absenți, prin delegați, au fost unanimi pentru Radivoievici. Cu toate acestea, protocolul zice că alegerea s-a făcut “cu majoritate de voturi”. Episcopii care au votat sânt: Ștefan Avacumovici (Timișoara), Petru Ioanovici Vidac (Vârșeț), Ghedeon Petrovici (Bacica), Iosif Putnic (Pacraț). Dionisie Popovici (Buda) și Moise Miacovici (Karlstadt) prin delegați. (cf. D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, anul X, nr. 13-20, 1916, p. 248, nota 2). În 1828, nu a fost ales nici episcop al Vârșețului, fiind preferat Maxim Manuilovici, vicarul Consistoriului ortodox de la Oradea.

participantă la sinod a putut vedea cu ochii ei comportamentul și atitudinea mitropolitului⁸⁴⁴.

Nou alesul în scaunul de episcop nu a fost confirmat de împăratul Francisc I. Astfel, împăratul lasă eparhia pe mai departe în administrarea arhimandritului Procopie Bolici (4 iulie 1816 – august 1818) de la mănăstirea Racovaț, care cunoștea limba română și era absolvent al Academiei de Drept din Oradea. Mai târziu, eparhia a fost administrată de episcopul Iosif Putnic al Pacrațului (august 1818 – decembrie 1828)⁸⁴⁵.

Mai târziu, mitropolitul cere împăratului să confirme propunerea Sinodului mitropolitan electoral, din 16 iunie 1816, de a îndeplini scaunul eparhial arădean prin transferarea lui Iosif Putnic, iar la Pacraț în locul lui să fie numit Sinesie Radivoievici. În sprijinul cererii sale, mitropolitul susține că nu preoții și credincioșii cer episcop român, ci numai Moise Nicoară și profesorii Preparandiei considerând plângerile românilor ca fiind neîntemeiate. La 16 octombrie 1817, mitropolitul se adresează din nou împăratului cu aceeași cerere deși acesta a încredințat episcopului Iosif Putnic administrarea Episcopiei Aradului încă din 10 mai 1817⁸⁴⁶. Se pare că această numire nu este recunoscută de autoritățile imperiale, administrarea eparhiei rămânând, până în august 1818, în continuare arhimandritului Procopie Bolici. În august 1818 a obținut de la împărat numirea lui Iosif Putnic ca administrator al eparhiei⁸⁴⁷.

O circulară emisă de Consistoriul eparhial arădean prin care i se recunoștea episcopului Iosif Putnic calitatea de administrator al eparhiei Aradului a fost emisă doar la 30 august 1818. Numit în calitate de administrator, Iosif Putnic a reușit să obțină din partea mitropolitului Ștefan Stratimirovici dreptul ca „în locul numelui Excelenței Sale Domnului Arhiepiscop, numele Domnului Episcop Iosif Putnic să aveți în rugăciunile cele bisericești de aici înainte a pomeni”⁸⁴⁸.

Numirea lui Iosif Putnic ca administrator al Episcopiei Aradului consfințește eșecul acțiunii românești pentru unirea unui episcop român la Arad. Ea rămâne un precedent și un exemplu pentru românii din teritoriile încorporate la Ungaria. Cauza Episcopiei arădene a ajuns a tuturor românilor din părțile vestive, care s-au solidarizat în jurul acestei acțiuni, aducând problema românească în fața forurilor superioare. În deceniul doi al secolului al XIX-lea, centrul de greutate al mișcării românești din monarhia habsburgică s-a mutat în zona Aradului⁸⁴⁹.

⁸⁴⁴ D. Ioanovici, *op. cit.*, în “R. T.”, anul X, nr. 13-20, 1916, pp. 248-249.

⁸⁴⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 129. Vezi și M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, ed. III, pp. 69; 521.

⁸⁴⁶ A. Sădean, *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, p. 24; Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 131-132.

⁸⁴⁷ M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, ed. III, p. 69.

⁸⁴⁸ C. Bodea, *op. cit.*, doc. XXIV, pp. 290-291. Circulara din 30 august 1818 a Consistoriului eparhial arădean.

⁸⁴⁹ N. Bocșan, *op. cit.*, p. 339.

Episcopul Iosif Putnic depunea eforturi deosebite pentru a-și câștiga simpatizanți în cuprinsul eparhiei încredințată spre administrare, nădăjduind că în cele din urmă este ales definitiv în scaunul episcopal al Aradului. Una din metodele utilizate a fost aceea a acordării unora dintre preoții români ce aveau o mai mare autoritate asupra credincioșilor, a dreptului de a purta brâul roșu, considerat a fi o înaltă distincție clericală. Nu cunoaștem dacă aceste gesturi ale episcopului au reușit să influențeze cu ceva, însă, în ianuarie 1819, un grup de protopopi, în numele a „toată obștea și clerului din varmeghia Aradului” au protestat contra acțiunilor lui Moise Nicoară, solicitând în final, ca împăratul Francisc I „pre mai sus lăudatul domn Episcop și administratorul nostru să ni-l rânduiască episcop diocesalnic”⁸⁵⁰.

În cele din urmă, după moartea episcopului Petru Ioanovici Vidac (1806 – 21 decembrie 1818), împăratul Francisc I, prin hotărârea din 17 iulie 1819, consimți ca Iosif Putnic să fie transferat la Vârșeț iar Sinesie Radivoievici să fie instituit ca titular al eparhiei de Pacraț. Administrarea eparhiei Aradului urma să o dețină până în anul 1829 episcopul Putnic, care, în 1828, a fost mutat episcop al Timișoarei.

Prin această hotărâre, problema îndeplinirii scaunului episcopal al Aradului rămâne în continuare nerezolvată. Încă în 30 martie 1818, un anonim, cerea Curții vieneze, să renunțe la favorul vacanței scaunului eparhial arădean, politica uniților fiindu-i păgubitoare statului și religiei. Cancelaria combate această afirmație susținând că primatul papal este o instituție divină și împăratul austriac nu depinde mai mult de papa, ca țarul rus de patriarhul său și unirea aduce tronului austriac numai strălucire⁸⁵¹.

La 1 decembrie 1818, Consiliul Locumtenențial de la Buda emite o circulară prin care se interzicea tuturor preoților să-l mai considere pe Moise Nicoară ca reprezentantul clerului și poporului din Episcopia Aradului⁸⁵². În anul 1819, plin de amărăciune⁸⁵³, Moise Nicoară constata că numai buna înțelegere între sârbi și români și unirea în dreptate era singura garanție pentru înfăptuirea idealurilor pentru care s-a jertfit.

„Dacă ar fi împăratul cu credință și cu dragoste către români, de ce nu hotărăște odată ceva în lucrul acesta, ca să știe săracii rumâni de ce se ține. De aici se cunoaște cugetul lui cu rumânii ! Și pe sârbi îi înșală și pe rumâni, până odată așa vor fi lucrurile întocmite cât va fi târziu ! [...] Nici un rumân nu a avut în cuget să facă ceva rău sârbilor, ci voiau să aibă și ei ascultare despre dreptul său precum Dumnezeu l-au dat tot neamului. Voiau și ei ca să nu fie călcați și defăimați, ci să

⁸⁵⁰ Liviu Mărghitan, *Moise Nicoară, nemărginita dăruire unui ideal (1784-1861)*, Arad, 2001, p. 116.

⁸⁵¹ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 133.

⁸⁵² C. Bodea, *op. cit.*, doc. CXIX, p. 296.

⁸⁵³ *Ibidem*, doc. CXVIII, pp. 294-295.

arate că și ei sunt vrednici ca și alte neamuri. Însă, ajungând la dreptul lor, tot așa să trăiască cu sârbii frățește ca și până aici, și încă mai bine, și să fie mai tari la olaltă decât până aici, spre apărarea și întemeierea legii bisericii sale”⁸⁵⁴.

Nemuțumit că unii l-au trădat, la 1 septembrie 1819 scria protopopului Teodor Popovici al Chișineului-Criș pe care îl muștra pentru atitudinea acestuia din ultimul timp față de mișcarea românilor.

„Câne bătrân ! Bucură-te. M'ai vândut ca Iuda, ți-ai vândut sufletul, și a altor mișei ? Bine. Acum cred că ești în împărăția cerească. Însă, adă-ți aminte, că va veni și oara ta. De te va mântui sufletul, și de vei fi mântuit înaintea lui Dumnezeu; despre partea mea poți fi mântuit; iar de vei avea lipsă, bucuros îți voi da atâtea cât îți va trebui pentru o fune sau un ștreang. [...]. Acum puteți fi nu țânțari și uniți, ci popistași. Ți-ai întârit legea cea diavolească și a curviei. Sunteți destui acum și destul de întemeiați ca să nu mai rămână casă curată, fecioară fără prihană și casă fără spurcare de sânge cum a fost a ta. De nu ești de vină, ci ai făcut spre scop bun, nu trebuia să mă înșeli.”⁸⁵⁵

Protopopul Chișineului-Criș, așa după cum reiese din scrisoarea preotului Teodor Șerban din Șiclău din 12 septembrie 1818 către Moise Nicoară, pentru a-și păstra în continuare scaunul de protopop, deși era înaintat în vârstă, „cu totul fu închinat Putnicului”, iar atunci când i s-au cerut 100 de zloți pentru cauza românilor, a răspuns că „n-are nicin modru și-i oprit, nu cutează mai mulkt a se clăti pentru aceea”⁸⁵⁶. În mod sigur existau și alte motive pentru care Moise Nicoară îl considera trădător pe protopopul Teodor Popovici.

În urma alegerilor nefavorabile românilor, Moise Nicoară, la 17 iunie 1816 redactează un „recurs”⁸⁵⁷ din 60 de puncte, în care sânt prezentate toate abuzurile sârbilor „îndeosebi ale răposatului episcop Avacumovici”. „Recursul” a reușit să împiedice întărirea lui Iosif Putnic ca episcop la Arad⁸⁵⁸. Ba mai mult, din ordinul Curții imperiale se cercetează „punct cu punct” toate cele arătate în „recurs”, iar rezultatul urmând să fie înaintat în cel mult trei luni. Raportul însă, a fost prezentat numai în 21 iulie 1821⁸⁵⁹.

Mitropolitul Ștefan Stratimirovici și-a pus toate speranțele în rezultatele anchetei pentru înduplecarea împăratului de a încuviința alegerea lui Iosif Putnic de episcop la Arad. Încă în 30 mai 1817, mitropolitul se pronunța că „cea dintâi idee de a cere un valah de episcop la Arad, sigur nu vine de la clerul și poporul valah, ci este machinațiunea secretă a lui Moise Nicoară, a dascălilor de la școala

⁸⁵⁴ *Ibidem*, doc. CXXIV, pp. 362, 359.

⁸⁵⁵ *Ibidem*, doc. CXXII, p. 352.

⁸⁵⁶ *Ibidem*, doc. CXV, pp. 291-292.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, doc. LXVIII, pp. 224-240.

⁸⁵⁸ La 30 noiembrie 1816 este înregistrată “Arătare” contra lui Iosif Putnic a “biraielor și toate comunitaturile, din protoprebiteratul Beliu”. *Ibidem*, doc. LXXXI, p. 251.

⁸⁵⁹ A. Sădean, *op. cit.*, p. 23.

preparandă din Arad, Mihuț, Iorgovici, Diaconovici, Țichindeal și a unor protopopi văduvi”⁸⁶⁰.

Nimic însă nu a putut schimba hotărârea împăratului de a aștepta rezultatul anchetei. Pentru a contracara anumite tendințe din partea mișcării patronate de episcopul Samuil Vulcan, care putea pereclita pozițiile dominante ale ierarhiei de la Carloviț, mitropolitul Ștefan Stratimirovici și-a luat unele măsuri de precauție.

La 12 februarie 1820, se înregistrează un alt memoriu al clerului și poporului român din Episcopia Aradului către împărat, prin care se cerea stoparea neregulilor asupra românilor și „a li se da episcop de neam român, ca în veacul 19 să esă odinioară din întunerecul neștiinței, și al sălbăticiiei; întru carele prin episcopi sârbești până acum fu ținută nația românească, apoi de avem înainte să se aducă la împlinirea datorințelor leagii și a moralității creștinești [...]. Nimic spre pornirea luminării n-au început a face, nici arhimandritul Brancovici, faptul până la o vreme, aicea administrator, nici iarăși arhimandritul Bolici, fiind acesta administrator”. După prezentarea mai multor abuzuri săvârșite de episcopul Iosif Putnic, în calitatea sa de administrator al eparhiei, la sfârșitul memoriului, semnatarii cereau și „a pune episcop sau administrator de român, unde cel mai vrednic ar fi preasfințitul episcop Vasile Moga, episcopul Ardealului, care nu este așa de îndepărtat de părțile acestea, ca (și) cum e cel de la Pacraț”⁸⁶¹. Se vede că arădenii au uitat de atitudinea sa față de propunerea lui Nestor Ioanovici din 1816.

Pentru un episcop de neam român la Arad militau și unii dintre clericii bănățeni. În 3/29 septembrie 1822 este înregistrat memoriul protopopului Vasile Georgevici al Timișoarei, prin care cerea ca Episcopia Aradului „de acum înainte trebuie să aibă totdeauna un episcop român, ca să se renunțe pe vecie la cele făcute în repetate rânduri împotriva celor circa 2/5 de români din zisele opt eparhii de rit grecesc neunit⁸⁶² și ca preaînaltele intenții în privința culturii poporului și clerului acestei națiuni din această eparhie, ce număra 299 897 suflete de români să poată făgădui roade îmbelșugate monarhiei”. Trei episcopii erau vacante (Arad, Timișoara, Vârșeț), în care majoritatea populației o constituiau românii. Deși ierarhia sârbă pretextează că nu erau acolo români în stare să fie episcopi, protopopul Vasile Georgevici menționând că „dacă i s-ar cere, ar propune pentru demnitatea episcopală oameni vrednici și cu nimic mai prejos decât cei mai de seamă din clerul sârbesc, și încă nu din aceia care abia sânt în stare să se iscălească, nu știu să citească și totuși, sânt chemați să cârmuiască episcopate și să

⁸⁶⁰ *Ibidem*, pp. 23-24.

⁸⁶¹ I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 568-571.

⁸⁶² Eparhiile la care făcea aluzie sunt cele vechi, recunoscute prin diploma leopoldină din 1695, anume: Timișoara, Ienopolea, Buda, Mohaci, Seghed, Vârșeț, Oradea, Eger, „astăzi mai sânt 4 eparhii, anume Timișoara, Carloviț, Buda și Vârșeț, iar locul celorlalte, desființate, au fost pentru locuitorii sârbi din acest regat înființate alte trei, anume Arad, Bačka și Pakraț”, cf. I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 288, p. 592.

prezideze consistorii”. Protopopul bănăţean vedea numai prin numirea episcopilor de neam român, progresul cultural al „poporului şi clerului acestei naţiuni”⁸⁶³.

În 1824, mitropolitul Stratimirovici a înaintat unele propuneri de candidaţi pentru episcopiile vacante, Maxim Manuilovici pentru Arad, Iosif Putnic pentru Timişoara (la 7 iulie 1822 a răposat şi episcopul Ştefan Avacumovici al Timişoarei) şi arhimandritul Sinesie Radivoievici pentru eparhia Vârşeţului⁸⁶⁴.

După alte mărturii istoriografice, în acelaşi an, pentru Arad, mitropolitul ar fi propus trei candidaţi români: Maxim Manuilovici, Nestor Ioanovici, egumenul mănăstirii Beşenova şi arhimandritul Moise Popovici⁸⁶⁵. Cu toate acestea, într-un memoriu înaintat împăratului, prin intermediul şi cu sprijinul cancelarului Metternich, în 17 decembrie 1825, mitropolitul a solicitat insistent confirmarea celor aleşi, declarând drept neîntemeiate plângerile românilor împotriva prelaţilor sârbi, negând vechimea şi prioritatea românilor în aceste părţi şi susţinând lipsa unor personalităţi româneşti corespunzătoare pentru ocuparea episcopiilor vacante⁸⁶⁶.

La aflarea despre cele trei propuneri ale mitropolitului, episcopul Samuil Vulcan a făcut tot ce a putut pentru a zădărnici numirea unuia dintre cei trei. Cunoscându-i ca buni ortodocşi, trimite un memoriu la primatul din Strigoniu şi la Curtea de la Viena, în care, în special pe Maxim Manuilovici îl calomnia, aşa încât, la 28 august 1824, împăratul cerea informaţii suplimentare de la episcopul latin al Oradiei. Sinodul mitropolitan este atacat şi el de defecte de procedură⁸⁶⁷.

Confruntată cu aceste poziţii divergente, Curtea de la Viena, în cele din urmă, a luat o soluţie de compromis, determinată fiind şi de faptul că acţiunea românilor arădeni a continuat şi după înlăturarea lui Moise Nicoară. Cel mai important memoriu din această perioadă pare să fie „anunţul anonim al clerului şi poporului din eparhia Aradului”, din 1825, împotriva episcopului Iosif Putnic, trimis mitropolitului pentru redactarea unui referat pe marginea cererilor românilor, iar comitatul Arad a primit dispoziţii să afle autorul său⁸⁶⁸.

În cele din urmă, după o îndelungată perioadă de timp, aproape un sfert de veac de frământări, la sfârşitul anului 1828 a fost numit ca episcop al Aradului călugărul Nestor Ioanovici, ardelean de origine, al cărui nume a circulat insistent în cursul dezbaterilor privitoare la Episcopia Transilvaniei şi care s-a aflat pe lista candidaţilor şi în cursul sinoadelor electorale din 1816 şi 1824.

⁸⁶³ *Ibidem*, vol. I, doc. 288, pp. 578-596.

⁸⁶⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 156

⁸⁶⁵ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, p. 142.

⁸⁶⁶ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 156.

⁸⁶⁷ Șt. Lupșa, *op. cit.*, vol. I, pp. 142-143.

⁸⁶⁸ E. Greuceanu, *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, p. 490.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Alegerea lui Nestor Ioanovici, a fost „*cea mai mare realizare a naționaliștilor români*” după aproape două decenii de mișcări eclesiastice și politice, fiind „*primul pas important către separarea ierarhiei românești de cea sârbească, proces finalizat de Andrei Șaguna patru decenii mai târziu*”⁸⁶⁹.

⁸⁶⁹ K. Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, p. 38.

XI.

Nestor Ioanovici - primul episcop român al Aradului (1829-1830)

Sfârșitul deceniului trei al secolului al XIX-lea, marchează un prim succes pentru mișcarea națională românească, de natură să încurajeze viitoarele manifestări naționale. Numirea românului Nestor Ioanovici în scaunul eparhial de la Arad, prin sinodul convocat pentru ocuparea scaunelor episcopale vacante, încheie o etapă în mișcarea națională și ecleziastică a românilor. După aproape un sfert de veac de frământări, în 1829 strădaniile românilor arădeni au ajuns să fie încununuate, când, în împrejurări rămase necunoscute, Sinodul mitropolitan de la Carloviț a ales ca episcop al Aradului pe egumenul Nestor Ioanovici de la mănăstirea Bezdin. Din păcate însă, ca episcop al Aradului, a arhipăstorit numai un an și douăsprezece zile.

După unii istorici ai Bisericii, Nestor Ioanovici „s-a sbătut o viață întregă, să ajungă în capul bisericii sale, începând cu anul 1797, când a mântuit studiile bisericești în seminarul din Carloviț”⁸⁷⁰.

XI. 1. Originea, studiile și activitatea înainte de episcopat

XI. 1. 1. Originea și studiile

Era originar din Făgăraș unde s-a născut în anul 1766, după unii, sau și mai probabil 1767, așa după cum reiese din necrologul său în care se menționează că la moarte avea vârsta de 63 de ani. La botez a primit numele de Nicolae. După unele surse istoriografice, era fratele mamei fostului protopop al Brașovului, Iosif Barac⁸⁷¹, fiul scriitorului Ioan Barac „dascăl normalicesc neunit, procurator și translator al maghistratului” Brașov⁸⁷².

⁸⁷⁰ Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, p. 65.

⁸⁷¹ Despre protopopul Iosif Barac vezi: L. Streza, V. Oltean, *op. cit.*, pp. 89-101.

⁸⁷² Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 66, 90; Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului. 1767-1830*, Arad, 1929, p. 7; Il. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși*, p. 91. Tatăl lui

Gradului de rudenie dintre familiile Ioanovici și Barac este destul de greu de stabilit. Protopopul Iosif Barac (1813-1884), într-o scrisoare adresată, mitropolitului Andrei Șaguna, la 21 noiembrie 1857, scrie: „eu, umilit subscrisul, carele în copilăria mea, la anul 1830, am pierdut foarte mult prin răposarea prea timpurie a unchiului și crescătorului meu Nestor Ioanovici, fostul episcop al Aradului”⁸⁷³.

Ilarion Pușcariu afirmă că Nestor Ioanovici era „frate cu mama fostului protopop al Brașovului, Iosif Barac”⁸⁷⁴, deci cumnat cu poetul Ioan Barac (1776-1848). La fel crede și Ștefan Pop, că Nestor Ioanovici „a fost frate dulce cu mama fostului protopop al Brașovului, Iosif Barac”, dar, pentru ca lucrurile să fie și mai controversate continuă: „deci, poetul din Brașov, Ioan Barac îi era strănepot”. Tot el susține că Ioan Barac „ținea de soție pe fata protopopului Radu Tempea” al Brașovului⁸⁷⁵. La fel susține și protopopul Iosif Barac, care într-o epistolă adresată istoricului Nicolae Densușianu, menționa: „Prin opul acesta (*Arghir și Elena*), tatăl meu s-a făcut mai aproape cunoscut cu protopopul Radu Tempea, de a putut câștiga pe fiica acestuia de soție, pe răposata mea mamă”⁸⁷⁶.

Lucrurile încep să se lămurească. În cererea pe care făgărășeni și brașoveni o adresează la 1 noiembrie 1810 mitropolitului Ștefan Stratimirovici la Carloviț, ca să susțină pe Nestor Ioanovici la alegerea de episcop al Ardealului, se menționează că acesta „iaste unul din fiii Țării acesteia, născut din orașul Făgăraș și astăzi din părinții lui nu are aici pre nimeni, fără decât o maică de mulți ani văduvă și cu slăbiciunile bătrânețelor însărcinată și împreună cu două fiice ale sale, care se află aici în Brașov și această maică a Sfinției Sale este născută în Brașov de neam bun”⁸⁷⁷. După mărturia semnatarilor⁸⁷⁸ cererii adresate mitropolitului, în Brașov, Nestor Ioanovici nu mai avea, în afară de bătrâna sa mamă și două surori, nici o altă rudă. Cu toate acestea, după unele mărturii

Ioan Barac junior a fost preotul Ioan Barac senior din Alămor, decedat în anul 1832, în vârstă de 82 de ani. Ioan Barac junior, poetul, s-a născut în 1776 și a răposat în 1848. Protopopul Iosif Barac din Brașov, este fiul lui Ioan Barac junior, s-a născut în 1813 și a murit în 1884. Este ultimul vlăstar al familiei. Cf. Șt. Pop, *op. cit.*, p. 90; Vezi și V. Oltean, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, 1989, pp. 139-142.

⁸⁷³ L. Streza, V. Oltean, *op. cit.*, vol. I, pp. 91-92.

⁸⁷⁴ Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900, p. 91, nota 1. Informația este preluată și de Gh. Ciuhandu în *op. cit.*, p. 7.

⁸⁷⁵ Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 66, 90.

⁸⁷⁶ L. Streza, V. Oltean, *op. cit.*, vol. I, p. 93.

⁸⁷⁷ I. Lupaș, *Intervenția făgărășenilor și a brașovenilor în favoarea lui Nestor Ioanovici*, în „A. I. I. N.”, V, 1928-1930, Cluj, 1930, p. 490; Șt. Pop, „Ție Doamne”, *Dieceza Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LIV, nr. 33, 17 august 1930, p. 2.

⁸⁷⁸ Au semnat cererea: Constandin Ioan Bogici, Ioan Radovici Ginoiu, Simeon Nicolau, Giorgiu Nicolau, Petru Alexandru, Christa Stoicovici, Giorgie Iuga, Șandru Popovici, Giorgie Nicolau, Stan Starna, Ioan Ioanovici, Radu Jipa, Ioan H. Grecu, Ioan Voicu, Ioan Popovici, Apostol George, Ioan Chiș, Anastasie Constandin „și cu toată obștea noastră de aici dela Bolgarsec”. I. Lupaș, *op. cit.*, p. 491.

documentare, aflăm că în 17 august, Ioan Barac cerea un concediu până la sfârșitul lunii noiembrie, timp în care avea să stea la cumnatul său, episcopul Aradului, unde avea să-și caute un serviciu. Cere însă ca până nu își va găsi un serviciu, postul din Brașov să nu fie ocupat de altcineva. După alte surse documentare, familia Barac mai avea la Arad o mătușă, pe Alexandra Popii Nichifor, la care, se pare că mergea Ioan Barac la Arad⁸⁷⁹. După datele pe care le cunoaștem, ne este destul de greu a stabili cu exactitate înrudirea.

Nestor (Nicolae) Ioanovici de tânăr a rămas orfan și mama sa cu cele două fiice se mută la Brașov de unde era originară. În Brașov își trăiește anii copilăriei și ai tinereții. De tânăr, conform tradiției familiei, tânărul Nicolae s-a ocupat de negustorie, desfășurându-și activitatea de ucenic lângă aromânul Hagi Mihai Vilara din Brașov, un negustor cu mare trecere comercială în oraș. În 1789, la o vârstă de 24 ani, va pleca la Pojon (Bratislava) unde se înscrie la Gimnaziul evanghelic-luteran pe care l-a absolvit în anul 1797⁸⁸⁰.

Încă în perioada studiilor gimnaziale, tânărul Nicolae Ioanovici se adresează mitropolitului Ștefan Stratimirovici de la Carloviț, exprimându-și dorința ca după absolvirea studiilor de la Pojon, să urmeze cursurile clericale, cerându-i sprijinul. Mitropolitul, pentru a se informa, se adresează episcopului Gherasim Adamovici de la Sibiu, mai ales că intervenise la mitropolit, în favorul altora, și contele Samuil Teleky, cancelarul Transilvaniei, de la aula imperială din Viena și mitropolitul se temea ca nu cumva tânărul care i s-a adresat și cerut sprijinul să fie de confesiune unită, „ca să nu fiu înșelat, cum de multe ori m-au mai înșelat”. Episcopul Gherasim Adamovici răspunde mitropolitului la 10 iunie 1791, menționând că Nicolae Ioanovici este ortodox și că s-a întâlnit cu el în 1789 pe când făcuse o vizită canonică la Brașov⁸⁸¹.

În perioada studiilor gimnaziale a beneficiat de ajutorul lui „jupân Găvrilă” (Hagi Gavril Hristu), un aromân, om cu multă vază și avere, fără copii dar cu multă deschidere și bunăvoință față de tânărul N. Ioanovici. După unele surse istoriografice, binefăcătorul „jupân Găvrilă”, „pare să fie ceva nemotenie cu mai înainte amintitul Hagi Mihai Vilara”. De la Pojon, în 18 septembrie 1797, N. Ioanovici scria lui Hagi Gavril Hristu:

„de când am avut norocirea a te cunoaște, de a pururi ai arătat spre mine dragostea Dum(itale) cea părintească [...] ști, că totdeauna te-am iubit [...] viind eu aicea (la Pojon), m-am silit în tot chipul a mă deprinde întru învățătura limbei cei nemțești și latinești [...]. Și așa am petrecut viața mea până acum, întru silința și străduința învățăturii, și acum mă aflu înbtr-a șaptea școală; și gândul și voia mea este, ajutându-mi Dumnezeu, de a mai zăbovi aicea până când voiu isprăvi

⁸⁷⁹ L. Streza, V. Oltean, *op. cit.*, pp. 94-95.

⁸⁸⁰ Gh. Ciuhandu *op. cit.*, pp. 8-9.

⁸⁸¹ *Ibidem*. Teodor Bodogae, *Documente inedite privitoare la istoria învățământului teologic din Transilvania*, în „B. O. R.”, anul XC, nr. 11-12, 1972, p. 1218.

desăvârșit cursul învățaturii, având nădejde, că Dătătorul bunătăților ce au întins spre mine mila sa până acum, săvârșind învățătura îmi va deschide și calea chivernisirii și procopselii mele”⁸⁸².

În cea de-a doua scrisoare, adresată tot ocrotitorului și binefăcătorului Hagi Gavril Hristu, îi scria:

„să faci bine să-mi arăți și acum dragostea și iubirea Dumitale cea nefățarnică, silind prin judecată pă chir Mihail Petrovici, ca să-mi slobază locul cașii, ce mi-l-au închis cu puterea, fără de nici o direptate [...]. Voind a ști și de mine, eu din darul lui Dumnezeu mă aflu sănătos, și cu ajutorul celui întru tot puternic, am apsovăluit tot cursul științelor, ce să trădăluiesc în ghimnaziumul luteranilor de aici. Și pentru aceea mă voi mai zăbovi aice vo câteva luni de zile, pentru ca să pociu de a învăța ceva din limba franțuzească, și după aceea ajutându-mi Dumnezeu poatecă mă voi duce de aici la Carloveț, la Prea sfinția sa mitropolitul nostru, ca să învăț Teologia noastră cea pravoslavnică”⁸⁸³.

După cum reiese din cea de-a doua epistolă, Nicolae (Nestor) Ioanovici, în 1797, a absolvit cursurile gimnaziale, își exprima dorința de a învăța limba franceză și de a urma cursurile teologice de la Carloviț. După absolvirea gimnaziului urmează școala clericală din Carloviț, unde s-a bucurat de sprijinul mitropolitului Ștefan Stratimirovici (1790-1837). Din păcate, despre perioada studiilor clericale nu deținem date. Presupunem că imediat după absolvirea cursurilor teologice, a fost tuns în monahism, fără să cunoaștem la care mănăstire din cuprinsul Mitropoliei Carlovițului. Mitropolitul și alți contemporani îl laudă pentru viața călugărească, liniștită și curată, petrecută în mănăstirile din Croația. În 1816 îl găsim ca egumen al mănăstirii Beșenova din Fruskagora⁸⁸⁴. În această calitate participă, alături de viitorul episcop Petru Ioanovici Vidac al Vârșețului (1806-1818), contele Iosif Eszterhazy, canonic în Oradea și consilier regal și contele Gaietan Sauer, în comisia mixtă ce ancheta în 1804, cum s-a realizat unirea în satele Rogoz și Presaca din comitatul Bihor⁸⁸⁵. Cu acest prilej a avut „o ieșire pronunțată împotriva catolicilor și a politiciii lor”⁸⁸⁶. Probabil că participarea sa la această comisie, anchetele din unele sate bihorene și atitudinea sa față de

⁸⁸² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 9-10; Șt. Pop, „Ție Doamne”, *Dieceza Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LIV, nr. 34, 24 august 1930, p. 1; V. Goldiș, *Trei Făgărășeni*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, p. 213.

⁸⁸³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 10.

⁸⁸⁴ Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici cu spicuri din istoria Episcopiei Aradului în veacul XVIII*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, pp. 155-156.

⁸⁸⁵ Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, pp. 66, 67, 72, 73; Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, pp. 9, 10, 11, 14-16; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, p. 79.

⁸⁸⁶ Gh. Ciuhandu, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, pp. 155-156.

catolici, să-i fi atras dușmănia episcopului Samuil Vulcan, care, mai târziu, s-au repercutat asupra candidaturilor sale de episcop.

XI. 1. 2. Activitatea desfășurată înainte de episcopat

După instaurarea regimului austriac, în cadre instituționale, reprezentate de episcopii Ioan Bob și Gherasim Adamovici, sunt învestiți de sinoadele celor două biserici românești, cu mandatul reprezentării cauzei naționale în fața Curții de la Viena. Atunci când cei doi episcopi doar cu greu au putut fi înduplecați să accepte responsabilitățile politice care le reveneau în cadrul mișcării naționale, au demonstrat deopotrivă, necesitatea ca în fruntea bisericilor românești, unită și ortodoxă, să se instituie personalități dornice să-și asume misiunea reprezentării și promovării cauzei românești⁸⁸⁷.

Un bun prilej se oferă în primăvara anului 1796, odată cu moartea episcopului Gherasim Adamovici de la Sibiu (1789-1796). Dela restabilirea acestei Episcopii, în 1761, în fruntea ei au fost numiți în exclusivitate episcopi sârbi care au împiedicat valorificarea corespunzătoare a cadrelor instituționale ortodoxe pentru promovarea cauzei naționale⁸⁸⁸.

Astfel, în mai 1796 este înaintată Curții o petiție în numele clerului ortodox din Transilvania, inițiată de Aron Budai, Ioan Popovici și Gheorghe Haines, protopopul Brașovului, în care se solicită dreptul de alegere a noului episcop „de neamul și sângele nostru român, patriot de țara noastră”⁸⁸⁹.

Privirile unor preoți și credincioși din Transilvania s-au îndreptat spre monahul Nestor Ioanovici, român de origine, aflat în serviciul mitropolitului de Carloviț. Făgărășenii, care îl doreau și ei de episcop la Sibiu, la 24 ianuarie 1797, adresându-se mitropolitului de la Carloviț, acesta, în luna următoare, le răspunde binevoitor, lăudând pașii comunității ortodoxe din Făgăraș dovedind o „cuvincioasă statornicie în adevărata credință cu atâta vrednică de mare laudă și mie de nespūsă bucurie îmi este, cu cât pentru mai mare vrednicia aceștii, și a purtării voastre de grijă din partea aceasta pentru trebuincioasa ușurare de râvna inimii poftiți, ca cât mai curând să vi se rânduiască un păstor ca acela după cum se și cuvine, de care să vă puteți bucura, care ca un stâlp să sprijinească și să mărească cinstea cea dumnezeiască a legii”. În continuarea scrisorii, mitropolitul cere ca și alte comunități, aflate sub jurisdicția eparhiei, să mai solicite acest lucru, „ca nu numai voi, ci și celelalte obști și așisderea tuturor acelora, căroră li se cuvine cât mai curând păstor bisericii a dobândi, despre aceeași sânguință pentru dorirea și pofta inimii voastre, ar trebui să vă aibă spre pildă și mie deplin să arete,

⁸⁸⁷ Pentru amănunte vezi: I. Lupaș, *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912, 45 p.

⁸⁸⁸ L. Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, pp. 147, 148.

⁸⁸⁹ I. Lupaș, *12 pețitori ai episcopiei transilvane vacante de la 1796-1810*, în “Studii, conferințe și comunicări istorice”, I, București, 1928, p. 407.

cumcă de pururi și întru toate prilejurile păzesc și apără legea sa cea pravoslavnică întru inima sa nevătămată o țin”⁸⁹⁰. După numai cinci ani, în 1802, protopopul Gheorghe Haines al Brașovului, împreună cu mai mulți preoți, îl recomanda mitropolitului Ștefan Stratimirovici.

„Văzând noi, că vestire iubirii milostivirii excelenței tale ce către fiii muzelor iubitori de științe și în Ardeal s-au lățit și au ieșit și din această pricină mila, care ai făcut cu noi prin Nestor Ioanovici, patriotul nostru român, carele ca un fecior învățat în țară străină la învățătură, excelenția ta pă dată l-ai cuprins supt aripile milii absalvuire cuviincioaselor științe l-ai sprijinit și l-ai ajutat întru toate lipsele lui [...] pre acest subiectum și noi îl știm și cunoaștem, căci toată viața ce a petrecut el, nu în cruda pruncie, am aflat cu deadinsul fără de prihană întocmită lui Dumnezeu, și oamenilor bine plăcută; din aceste, dar cuvioase pricini milostivește vei binevoi excelenția ta a cunoaște, ce dreptate firească și patrioticească avem noi de a năzui la arhipăstorească milă a axcelenției tale și întru adâncă plecăciune a ne ruga, ca pre acest Nestor Ioanovici și nu pre altul, ca român de națiunul nostru arhieru a ni-l cere”⁸⁹¹.

Între solicitanți se numărau vicarii Ioan Popovici și Nicolae Huțovici, arhimandritul bucovinean Isaia Baloșescu (viitor episcop la Cernăuți), protopopul Nicolae Panovici din Brașov, arhimandritul sârb Pavel Chenghelaș și alții. Curtea a respins pe rând cererile lor. Moartea vicarului Ioan Popovici întâmplată în 1805, dă prilej nou mitropolitului Ștefan Stratimirovici să ceară Curții imperiale întregirea Episcopiei ardelen. Este numit însă, prin decretul din 6 iunie 1805, un vicar nou în persoana protopopului Nicolae Huțovici, introdus în oficiu la 30 iulie același an⁸⁹².

Această numire îl determină pe protopopul Gheorghe Haines să declanșeze o luptă înverșunată contra lui Nicolae Huțovici pentru a-l înlătura nu numai din postul de vicar, ci mai ales din cursa pentru scaunul episcopal. În acest conflict, Gh. Haines, prin două documente originale, adresează, în 1807, mitropolitului de la Carloviț o plângere în care arăta, că vicarul Ioan Popovici solicitând sprijinul episcopului unit Ignatie Darabant de la Oradea în dobândirea scaunului de episcop, la cererea acestuia i-a dat, în 1801, o declarație că în schimb va trece la unire împreună cu tot clerul. Protopopul brașovean acuza că și noul vicar Huțovici „în acest fel umblă după vlădicie”. Îl caracteriza ca fiind un om fără carte și impus de guvern fără știrea Consistoriului eparhial⁸⁹³.

⁸⁹⁰ I. Lupaș, *O scrisoare a mitropolitului sârbesc Ștefan Stratimirovici către românii ortodocși din Făgăraș*, în “R. T.”, anul VI, 1912, nr. 1, pp. 8-11.

⁸⁹¹ Sterie Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, vol. II (1784-1810), Brașov, 1902, pp. 264-266.

⁸⁹² *Ibidem*, vol. II, p. 279; Ioan Mateiu, *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII*, Cluj, 1922, p. 55.

⁸⁹³ I. Mateiu, *op. cit.*, p. 56.

În această situație, protopopul Haines îl roagă pe mitropolit să le trimită episcop neunit și de etnie sârbă, un „om credincios, cu frica lui Dumnezeu, bun, blând, harnic cu știință și împodobit și care să știe deplin și limba românească”⁸⁹⁴. Este semnificativ că protopopul brașovean cere, de această dată, episcop de neam sârb, câtă vreme, în anul 1802, insista cu multă căldură pentru românul Nestor Ioanovici. Această schimbare de atitudine a protopopului trebuie căutată în teama sa „de uniție”⁸⁹⁵.

În cele din urmă, în 25 mai 1809, s-a admis alegerea unui episcop de neam român. Sinodul electoral, format din protopopii eparhiei, s-a întrunit la Turda, la 19 septembrie/1 octombrie st. n 1810, propunând împăratului trei candidați: protopopul și vicarul Nicolae Huțovici din Hudedoara (46 voturi), preotul capelan Vasile Moga din Sebeș (36 voturi), arhimandritul Nestor Ioanovici, egumenul mănăstirii Bezdin (16 voturi) și protopopul Nicolae Panovici (5 voturi)⁸⁹⁶.

Acum, candidații încep intervențiile pe lângă Banffy, spre a-i câștiga încrederea făgăduindu-i supunere și anumite sume de bani. Singurul candidat care nu s-a pretat la astfel de mijloace a fost Nestor Ioanovici ceea ce constituie o dovadă a demnității sale. În schimb, luptă pentru el protopopul Brașovului, care, împreună cu protopopul Ioan Popovici al Sibiului convoacă protopopii și preoții la o adunare de simpatie pentru Nestor Ioanovici. La 29 septembrie 1810, ei invită pe protopopul Stan Radovici din Glâmboaca la o consfătuire la Sibiu, cerându-i să aducă cu el cât mai mulți preoți pentru a-l combate pe Huțovici și de a mijloci întărirea lui Nestor Ioanovici.

„Pricepând noi că vicareșul ca lupul în oi vrea să răpească turma lui Hristos; nu ne lasă conștiința sufletului împotriva sfatului lui a nu lucra (spre depărtarea lui de vlădicie) la prea înaltul Tron. Lucrarea aceasta trebuie în grabă. Drept aceia știindu-te că ești un mădulariu al nostru la aceasta; un doritoriu a avea Episcop harnic și anume pe Nestor Ioanovici, te poftim ca negreșit pe sâmbătă cu ziua odată să te afli la Sibiu să iai împreună cât de mulți preoți care vei socoti că sunt în cugetul Sfinției tale și așa cu toții pe viitoarea Sâmbătă dacă nu mai de dimineață măcar la 9 ciasuri să vă aflați aicea negreșit”⁸⁹⁷.

După numai o lună, protopopul Gh. Haines comunică mitropolitului Ștefan Stratimirovici că împreună cu mai mulți protopopi, a cerut împăratului să nu aprobe alegerea „nevrednicului și cu rele moravuri” Nicolae Huțovici. Protopopul brașovean arăta că în urma permisiunii primite de la împărat cu prilejul unei audiențe, a trimis și personal o scrisoare lui Francisc al II-lea pentru confirmarea lui Nestor Ioanovici.

⁸⁹⁴ *Ibidem*, Anexa XII, pp. 133-139.

⁸⁹⁵ *Ibidem*, Anexa XIII, pp. 139-141.

⁸⁹⁶ *Ibidem*, p. 57.

⁸⁹⁷ *Ibidem*, Anexa XIV, pp. 141-142. Scrisoarea lui Gheorghe Haines și Ioan Popovici din 29 septembrie 1810 către Stan Radovici.

„Eu cu câțiva protopopi când am putut la Înălțata Căntălarie împotriva nevrednicului și cu rele năravuri vicarăș Nicolae Huțovici am lucrat și fiind de lipsă a-l dovedi sântem gata. Încă și privat eu singur am scris Înălțimei Sale o scrisoare. Această slobozenie supt pecete pe numele Înălției Sale a scrie când voiu vrea însăși Înălția Sa prin cuvânt de audenție mi-au dat. Pentru ca să ne mângăiem umilit mă rog prin Domnul Ercovici să-mi scrii în ce stă lucrul.”⁸⁹⁸

Urmând rugămintilor repetate ce i se făceau, la 25 decembrie 1810, mitropolitul prezintă împăratului un memoriu elogios în favoarea ocrotitorului său Nestor Ioanovici, la care adaogă petițiile brașovenilor, făgărășenilor și „un certificat eminent al comitelui Sirmiu”⁸⁹⁹.

Toți erau încredințați că Nestor Ioanovici va obține confirmarea Curții vieneze. Cu toate intervențiile făcute „la locurile diriguitoare” în favoarea numirii lui Nestor Ioanovici, a fost preferat Vasile Moga, „un capelan sătesc [...], care n’avea nici idea de conducerea unei episcopii și nu funcționase cel puțin într-o parohie”⁹⁰⁰. Guvernul transilvan, Gheorghe Banffy, a înaintat Curții rezultatul alegerii, recomandând pentru confirmare pe Vasile Moga. Împăratul a acceptat propunerea numindu-l episcop la 21 decembrie 1810. Petru Maior, într-o scrisoare din 6 decembrie 1810, adresată lui Moise Nicoară, aduce o critică severă preoților ortodocși ardeleni pentru votul dat celorlalți candidați în detrimentul lui Nestor Ioanovici pe care îl considera ca fiind cel „mai vrednic și destoinic” dintre toți candidații⁹⁰¹.

Guvernatorul Gheorghe Banffy nu dorea în fruntea românilor ortodocși un episcop învățat și un favorit al mitropolitului Stratimirovici. În consecință, la propunerea sa, împăratul Francisc al II-lea întărește în scaunul eparhiei ortodoxe ardelen pe preotul capelan Vasile Moga, care a fost instalat la Cluj în ziua de 29 iunie 1811⁹⁰².

O influență negativă asupra numirii lui Nestor Ioanovici a avut și episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea, care, la 19 octombrie 1810 s-a adresat împăratului cerându-i „ca la nici un caz să nu-l numiți pe acel de episcop al neuniților din Ardeal”. Iată textul scrisorii:

⁸⁹⁸ *Ibidem*, Anexa XV, pp. 142-143, Scrisoarea protopopului Gh. Haines din 29 octombrie 1810 către mitropolitul Ștefan Stratimirovici.

⁸⁹⁹ *Ibidem*, p. 58; I. Lupaș, *12 pețitori ai episcopiei transilvane vacante*, p. 43.

⁹⁰⁰ II. Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania*, p. 46.

⁹⁰¹ Scrisoarea din 5-8 decembrie 1810 a fost publicată de D. G. Giulea în „Convorbiri literare” anul LXIV din 1910, pp. 329-335, sub titlul *O scrisoare a lui Petru Maior*, cf. C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emancipare națională-religioasă*, p. 31, nota 5; Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 74, 75; Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, pp. 15, 16-17; Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, p. 156; Gyémánt Ladislau, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986, pp. 149, 150; M. Păcurariu, *op. cit.*, vol. III, ed. III, p. 57.

⁹⁰² I. Mateiu, *op. cit.*, p. 58.

„Sacratismă Cesaro-Regească și apostolică Maiestate ! Doamne, Doamne Prea milostive ! Va fi încă în milostiva aducere aminte a Majestății Voastre, că înaintașul meu episcopul Ignatie Darabanth, odinioară consilier intim al Sacratissimei Voastre Majestăți, a fost pârât mitropolitului din Carloviț, Ștefan Stratimirovici, că cele două sate ale domeniului său Rogoz și Presaca, cari mai nainte vreme se țineau de legea grecească neunită, au fost convertite la unire în chip și cu mijloace nepermise și chiar silnice. Urmând acestui denunț, Majestatea Voastră Sacratismă V-ați îndurat din prea marea purtare de grijă milostiv a orândui o comisiune mixtă, care să cerceteze: ce temei are acel denunț. Provința aceasta a fost reprezentată din partea catolicilor prin comitele Esztehazy, consilier și referent la cancelaria ungară de Curte a Majestății Voastre Sacratissime, prin comitele Cajetan Sauer, prepozit-mare al Capitlului de rit latin din Oradea-Mare; apoi, din partea greco-neuniților, mitropolitul din Carloviț a delegat pe episcopul de acum de la Vârșeț, Petru Vidac, care a luat pe lângă sine pe un anumit Ioanovici, după cum aud, igumen al Mănăstirii din Carloviț. Acum însă – după cum nici nu se putea presupune altmintea despre episcopul, care fusese învinuit, că a întrebuințat mijloace neiertate și potrivnice spiritului apostolic, de care desigur era cuprins, și chiar în înseși milostivelor porunci ale Majestății Voastre Sacratissime, care acordă conștiințelor toată libertatea – episcopul a înlăturat de la sine toată pata, prin aceea, ca numitele sate au mărturisit înaintea comisiunii, că ei nici decum nu au fost aduși la primirea sfintei uniri prin mijloace silnice, ci s-a îndemnat să urmeze unirea numai prin predicarea adeseori a Cuvântului lui Dumnezeu din partea episcopului și a oamenilor săi, și prin cunoașterea adevărului, la care au ajuns prin acea predicare. Și după ce înainte comisiunii s-au declarat, că vor rămânea statornici în aceeași (unire), în care și acum în cea mai bună pace și liniște sufletească slugesc la Dumnezeu, acel Ioanovici, neținând seama de aceasta, nu s-a sfiit ca, în fața pomenitei comisiuni care reprezenta persoana Sacratissimei a Majestății Voastre, să erumpă la adresa locuitorilor prezenți din cele două sate convertite, cu nepioase, zicând: Dacă voi sunteți creștini, atunci Turcii sunt creștini. Pentru dovedirea acestei afirmațiuni, în genunchi prea umilit provoc la acei comisari, cari au auzit aceasta batjocură. Acum am prins de veste, că același Ioanovici, pe urma candidării făcute de clerul neunit din Ardeal cu încuviințarea milostivă a Majestății Voastre, e propus în locul al treilea, ca episcop. Deci, dacă, îmbibat cu otrava din școalele augustanilor, pe cari le-a cercetat în Pojon, nu a stat la îndoialăp de a se exprima – înaintea comisariilor, cari reprezentau Sacratissima persoană a Majestății Voastre – într-un chip așa de scandalos spre micșorarea religiunii catolice, atunci ce altceva s-ar mai putea aștepta, înclinați de altfel spre sfânta unire, întrucât, adică s-ar întâmpla să ajungă episcop. De aceea, determinat de gândul mândriei atâtor suflete, cu rugăminți prea umilite proșternându-mă la picioarele Majestății Voastre, mă rog să Vă milostiviți, față cu recomandările mitropolitului din Carloviț sau ale altora, ca la nici un caz să nu-l numiți pe acel (Ioanovici) de episcop al neuniților din Ardeal – pe care milostivire o implor de la zelul apostolic al majestății Voastre Sacratissime pentru cauza catolică, proștenându-mă în genunchi, cu omagială supunere până la moarte. Al Majestății Voastre Sacratissime, Oradea-Mare, în 19 Octombrie 1810.

Cel mai umil și deapururi credincios supus și slugitor Samuil Vulcan Episcop catolic de rit grecesc al Orăzii-Mari”⁹⁰³.

Dacă aceasta este atitudinea episcopului unit Samuil Vulcan, am văzut că Petru Maior îl considera pe Nestor Ioanovici ca fiind cel mai vrednic dintre toți candidații. A biruit însă politica catolică a episcopului Samuil Vulcan, și nu gândul românesc al lui Petru Maior.

Mitropolitul Ștefan Stratimirovici, în plin sinod electoral, desfășurat în vara anului 1816 pentru dieceza Ardealului, a recunoscut că a preferat numirea lui Nestor Ioanovici la Sibiu, față de toți candidații care erau numai preoți de mir⁹⁰⁴. Odată cu alegerea lui Vasile Moga, dispare și interesul mitropolitului Ștefan Stratimirovici pentru Nestor Ioanovici. A înțeles să-l cultive atâta timp cât a văzut în el un eventual episcop al Ardealului devotat Carlovițului, niciodată însă în vederea unei candidaturi pentru scaunele direct dependente din Banat și Crișana, așa după cum vom vedea.

În situația creată de nealegerea ca episcop al Ardealului, Nestor Ioanovici rămâne pe mai departe la Carloviț dar, imaginea bună de care s-a bucurat înainte nu o mai avea acum. Cu toate acestea, mitropolitul Ștefan Stratimirovici îl prezintă din nou Sinodului electoral ca pe un călugăr „bun, pașnic și evlavios” dar nepriceput „afacerilor administrative”. Mitropolitul se arăta conștient de cererea românilor, învoindu-se într-un oarecare fel de principiul național enunțat de românii ortodocși și cererea lor ca viitorul episcop al Aradului să fie român. Dar, el pleda și pentru faptul ca episcopul, indiferent de etnie, să cunoască numai limba română, adică cea a păstoritorilor, care în eparhia Aradului, o recunoștea însuși mitropolitul, românii, față de sârbi, formau o majoritate covârșitoare. În aceste împrejurări mitropolitul milita însă pentru episcopul Iosif Putnic al Pacrațului, un bun cunoscător al limbii române și născut din mamă româncă⁹⁰⁵.

La 24 februarie 1815, Cancelaria ungară, la porunca împăratului, care a luat în considerare cererea românilor, făcea propuneri cu privire la candidații români pentru scaunul eparhial al Aradului. Contele Rhedey, fișpanul Bihorului, și contele Gheorghe Banffy, guvernatorul Ardealului, propuneau, pe locul al treilea, pe Nestor Ioanovici, pe atunci egumen al unei mănăstiri din Sirmiu. Alegerile erau stabilite de împărat pentru luna iunie 1816, și însărcină pe baronul Siegenthal cu organizarea pregătirii sinodului, primind totodată și instrucțiuni în favoarea românilor. Au candidat doi sârbi și doi români (Isaia Baloșescu, egumenul mănăstirii Dragomirna din Bucovina și Nestor Ioanovici). Episcop de Arad a fost ales, în unanimitate, arhimandritul Sinesie Radivoievici de la mănăstirea Mesici,

⁹⁰³ Șt. Lupșa, *Episcopul uniet Samuil Vulcan împotriva episcopiei lui Nestor Ioanovici*, în „Triumful Ortodoxiei la Arad”, pp. 228-232.

⁹⁰⁴ Șt. Pop, *op. cit.*, p. 75.

⁹⁰⁵ Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului*, pp. 19-20.

dar Viena nu l-a confirmat⁹⁰⁶. Astfel, Episcopia Aradului a rămas și pe mai departe vacantă, pentru încă treisprezece ani.

Arădenii, în frunte cu Moise Nicoară, se plâng la Viena de înlăturarea lui Nestor Ioanovici, cerând întărirea lui ca episcop de Arad. Însuși episcopul Samuil Vulcan de la Oradea, la 20 septembrie 1816, a cerut împăratului, să confirme ca episcop de Arad pe unul din cei doi candidați români: Isaia Baloșescu, în vârstă de 30 de ani, vicarul episcopului din Cernăuți sau pe Nestor Ioanovici egumenul mănăstirii Beșenova. Se vede că episcopul unit nu mai era așa de pornit împotriva lui Nestor. Toate încercările au rămas însă fără rezultatul așteptat. Despre Nestor Ioanovici nu mai cunoaștem ce a făcut între 1816 și 1824 când este numit egumen la mănăstirea Bezdin, din apropierea Aradului⁹⁰⁷. Un lucru este cert, Nestor Ioanovici a rămas în continuare favoritul românilor pentru alegerea în scaunul de episcop al Aradului.

XI. 2. Alegerea, hirotonirea și instalarea ca episcop al Aradului

Confruntată cu diferite poziții divergente, Curtea de la Viena recurge, în cele din urmă, la o soluție de compromis. La sfârșitul anului 1828, Sinodul episcopal electoral, l-a ales ca episcop al Aradului pe Nestor Ioanovici, al cărui nume a circulat insistent în cursul dezbaterilor privitoare la Episcopia Ardealului aflându-se pe lista candidaților și în cursul sinoadelor electorale din 1816 și 1824. La 27 ianuarie 1829 a fost hirotonit episcop în catedrala mitropolitană de la Carloviț și trimis în eparhie, pe care a păstorit-o scurtă vreme. Printr-o dispoziție de mai târziu a autorităților de stat i s-a dat voie să-și primească beneficiul episcopesc de la 1 februarie, iar 12 martie 1829, mitropolitul Ștefan Stratimirovici, trimite o circulară către „Bine încuviințaților protopresviterilor, preoților, diaconilor și tot clerul bisericesc; de bun neam născuților domni, ostașilor, precum și de toată diregătoria și starea, partea și vârsta, ale dreptcredincioșilor creștini, ce se află în de Dumnezeu apărata eparhia Aradului”, menționând că „de Dumnezeu iubitorul arhimandrit din mănăstirea Bezdinului” Nestor Ioanovici, a fost ales episcop al Aradului, cerând să fie primit ca „legiuit Episcop” și să fie pomenit la serviciile divine⁹⁰⁸.

Cu toate că imediat după hirotonire și-a început activitatea, instalarea sa a fost amânată pentru data de 22 octombrie 1829. Întârzierea instalării poate fi pusă

⁹⁰⁶ *Ibidem*, pp. 20-21; Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, p. 157; Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 75, 83.

⁹⁰⁷ Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, pp. 22, 23, 44; Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, p. 157.

⁹⁰⁸ D. Popa, *Mominte interesante din istoria Episcopiei Aradului*, p. 420; Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului*, pp. 25-26; Idem, *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, p. 157; L. Gyemant, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania*, p. 156.

pe lipsa celor 1 000 de florini ce revenea Cancelariei de Curte pentru diploma de confirmare regală. Instalarea episcopului a dat prilej unor mari festivități pentru Arad, văduvit aproape 15 ani de episcop. Senatul orașului s-a preocupat de cazarea invitaților iar funcționarii, în frunte cu primarul, comitele suprem al comitatului, baronul Orczy Lőrincz, au luat cu toții parte la ceremonia instalării. Între invitați s-au numărat și unii reprezentanți ai comunității din Oradea: judele de tablă Ioan Püspöky, un cunoscut luptător pentru Ortodoxie, comisarul Dimitrie Kristoff și Mihail Stupa⁹⁰⁹.

Bucuria alegerii lui Nestor Ioanovici a fost exprimată de arădeni în diferite modalități. Cuvântările prilejuite cu acest eveniment important în viața națională a românilor de aici constiuie un nou prilej de afirmare a conștiinței naționale. În cuvântarea preotului Andrei Machi din Covăsânț, tipărită cu litere latine la Arad, se revine mereu asupra expresiei de „națiune românească” căreia „i se va îmbunătăți soarta sa, și întru știința și luminarea minții încet, încet vor urma altor nații ale Monarhiei”⁹¹⁰.

În 1829, cu prilejul instalării, și alți români și-au exprimat bucuria în acest mod. Astfel, învățătorul Moise Bota a scris și tipărit o *Dedicație la instalarea mult strălucitului Domn Nestor Ioanovici*⁹¹¹. Tot cu acel prilej Moise Suciu, „al legilor auzitoriu”, pe atunci student în anul I „în prea luminata a științelor universitare pestană”, a dedicat versuri înflăcărate lui Nestor Ioanovici. Actul avea o deosebită semnificație națională constituind un triumf al mișcării pentru emanciparea bisericească pe care o duceau românii din Episcopia Aradului. Cartea, intitulată *Semnul bucuriei și a poștei inimii* (Buda, 1829), a fost tipărită cu ajutorul lui Atanasie Paiufa, directorul școlar local din Giula⁹¹².

Tânărul student pestan Petru Maller⁹¹³, absolvent al Preparandiei din Arad, i-a închinat și el lui Nestor Ioanovici, în 1829, lucrarea, *Simbolul plinelor de bucurie simțiri* (Pesta, 1829), tipărită cu ajutorul lui A. Grabovschi, în care își

⁹⁰⁹ Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului*, pp. 28, 29.

⁹¹⁰ Andrei Machi, *Cuvinte făcute la înaltul preasfințitul domnul domn Nestor Ioanovici...*, Arad, 1829, p. 8, la Nicolae Roșuț, *Legăturile Aradului cu România între anii 1800-1018*, în „Ziridava”, X, 1978, p. 237.

⁹¹¹ *Dedicație la instalația mult strălucitului Domn Nestor Ioanovici întâiul ca român cu mila lui Dumnezeu, ritului bisericii greco-neunite drept-credincios episcopde Majestate Sa Înălțiatu Imperat și Craiul Franc, I-ul, pe Diecesul Aradului vechiu, Oradiei Mari, Ienopolei și a Hălmagiului anomit închinat în Arad.*

⁹¹² Gh. Ciuhandu, *Din viața lui Nestor Ioanovici, episcopul Aradului*, p. 30.

⁹¹³ Petru Maller Câmpeanu, născut în 1802 în localitatea Grăniceri, în 1821 a absolvit cursurile Preparandiei din Arad și a fost apreciat de profesorii școlii pentru aptitudinile sale intelectuale. A funcționat ca învățător în Oradea, apoi a urmat studiile juridice și filozofice la Pesta. Bun cunoscător al limbilor română, latină, germană, maghiară, s-a remarcat prin traducerile pe care le-a făcut. În 1834 a obținut titlul de doctor în filozofie, apoi ajunge profesor la Academia Mihăileană din Iași.

exprima sentimentele de bucurie ale tineretului universitar român din Pesta cu prilejul alegerii noului episcop al Aradului.

Satisfacția ortodocșilor bihoreni, este exprimată, în 10 octombrie 1829, de protopopul și președintele Consistoriului ortodox de la Oradea, Atanasie Boțco, în *Cuvântare de Bucurie și Mulțumire cu prilejul Instalației sau Rădicării în Scaunul Episcopesc al Prealuminatului și Înalt Preasfințitului Domnului Domn Nestor Ioanovici din Mila lui Dumnezeu Episcop Eparhialnic Aradului, Orăzii Mari*.⁹¹⁴ Cuvântarea a fost rostită de protopopul Atanasie Boțco cu prilejul instalării episcopului Nestor Ioanovici.

XI. 3. Activitatea ca episcop (1829-1830)

Păstorirea episcopului Nestor Ioanovici a durat abia un an și câteva zile. În ajutorul episcopului era Consistoriul eparhial, alcătuit dintr-un număr de 14 asesori, care luau parte la ședințele consistoriale. Marea lor majoritate erau români iar alegerea asesorilor consistoriali se făcea în funcție de capacitățile lor intelectuale.

În cursul anului 1829, Consistoriul eparhial a ținut 14 ședințe, nouă fiind prezidate de episcop, având un număr de 228 deliberări. La ședințe, pe lângă asesorii consistoriali, lua parte și notarul Paul Mihoky, notarul onorariu și fiscalul consistorial. Cele mai multe probleme discutate în ședințele consistoriale erau din domeniul administrativ-bisericesc, privitoare la completarea parohiilor vacante cu preoți și la înlăturarea neajunsurilor ivite în administrația eparhială, reglementarea clerului, deslegarea disputelor matrimoniale, certele dintre soți și așa numitele procese divorțiale⁹¹⁵.

Episcopul Nestor Ioanovici a fost preocupat de obișnuitele probleme administrative ale eparhiei. La începutul anului 1829 erau vacante protopopiatele Chișineu-Criș și Ineu, pentru care își manifestaseră interesul mai mulți candidați. La 4 aprilie 1829 a fost fixată lista candidaților. Dintre ei au fost aleși, la Chișineu-Criș preotul Gheorghe Dan, iar la Ineu preotul Grigorie Lucacic, parohul Fizeșului și profesor la Preparandia din Arad.

La completarea parohiilor vacante, se cerea de la candidați să aibă cunoștințele necesare unui preot. Unii dintre candidați erau recrutați dintre absolvenții Preparandiei arădene, sau, după 1822, dintre absolvenții Institutului Teologic din Arad. Celor care doreau hirotonirea fără studii teologice, li se cerea să le desvârșească ulterior. Amintim cazul preotului paroh Iacov Putici din Păuliș, ajuns la o vârstă înaintată, l-a cerut ca urmaș pe fiul său Teodor, un bun cunoscător a cinci limbi (română, latină, maghiară, sârbă și germană), absolvent a

⁹¹⁴ Conceptul original, in-folio, constă din două file scrise în limba română, cu slove chirilice, pe două coloane. Cf. Florian Dudaș, *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. II, Oradea, 2007, p. 300.

⁹¹⁵ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 35.

cursurilor școlii „triviale”, a șase clase gimnaziale la Arad și a Preparandiei arădene. A fost hirotonit numai diacon cu indicația să urmeze în continuare și cursurile teologice⁹¹⁶.

Uneori, criteriile de numire a unui preot erau mult mai riguroase. Mihail Cervencovici, care a funcționat timp de 7 ani capelan în Nădlac pe lângă tatăl său, iar după moartea acestuia, cere parohia. Consistorul eparhial hotărăște să-l numească în parohia tatălui său, în primul rând, datorită bunelor purtări (*bonae comportationes*) și cunoașterea mai multor limbi (română, latină, sârbă, maghiară, germană)⁹¹⁷.

Tânărul Moise Suciu, fiul parohului din Giula, primește parohia rămasă de tatăl său, din mai multe motive: avea studii de drept la Universitatea din Budapesta și vocație pentru cariera preoțească; vorbește mai multe limbi și are doi ani în învățământ; a făcut studii teologie în particular și are mulți copii cărora trebuia să le asigure un trai de viață mai bun. Consistoriul eparhial însă, îi impune să dea un examen de capacitate, înainte de a fi hirotonit preot⁹¹⁸. Vedem că exista o anumită practică la numirea preoților în parohii: după pregătirea intelectuală, conduită și de „prunci mulți”.

Episcopul Nestor Ioanovici era preocupat și de soarta preoților, pe care i-a ocrotit și îndrumat. În scurta sa păstorire amplifică intervențiile în favoarea situației clerului pe linie oficială la formele administrative pentru asigurarea pe seama clerului ortodox a unui tratament similar cu cel de care se bucura clerul catolic, pentru înlăturarea abuzurilor stăpânilor de pământ, împotriva confiscării pământurilor bisericești și a impunerii unor dări nedrepte. El cere, de asemenea, și obține din partea Consiliului Locumtenențial contracararea erodării, prin deprecierea monetară, a veniturilor stolare realizate de clerul său⁹¹⁹.

A cerut conducerii județului Arad ca preoții să fie tratați omenește, nu cu bătăi și închisoare fără judecată. În iulie 1829, în urma plângerii preoților din satele Slatina de Criș, Neagra, Nădălbști, Susani, Minead, Laz, Dieci, Revetiș și Roșia, episcopul intervine la conducerea județului Arad să-i scape pe preoți de nedreptățile ce li se făceau de domnul de pământ, contele Königsegg și alții. Ei se plâneau că le-au fost luate sesiile parohiale primite în urma unor porunci împărătești, în unele locuri fiindu-le luate și din pământurile moștenite de la părinți⁹²⁰.

Demn de menționat este cum episcopul Nestor Ioanovici și-a ales colaboratorii, fapt ce reflectă concepția omului de cultură. Pe preotul Constantin Gheorghevici din Bătania, așa după cum am mai amintit, l-a făcut colaborator la centrul eparhial și numit asesor consistorial, pentru că a studiat filosofia, cunoștea

⁹¹⁶ *Ibidem*, p. 36.

⁹¹⁷ *Ibidem*, pp. 36-37.

⁹¹⁸ *Ibidem*, p. 37.

⁹¹⁹ L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 327.

⁹²⁰ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 32.

limbile română, latină, sârbă maghiară și germană, iar preotul Petru Davidovici din Vașarhei a fost ales pentru lăudabilele lui însușiri și pentru cunoașterea mai multor limbi (*ob ipsius laudabiles qualitates, plurimumque linguarum notitiam*). O altă direcție a activității sale este aceea de a numi doar preoți cu pregătire teologică și nu doar simplii practicanți pe lângă preoții mai bătrâni⁹²¹.

În scurta sa arhipăstorire a luat măsuri energice pentru disciplinarea clerului de mir. Însuși episcopul, care fusese la Șimand, fără ca preoții să i se prezinte, i-a dat în judecată, - pe unul dintre ei, Dimitrie Hotăran – încă și pentru că lua o taxă prea mare de la o înmormântare. Pe capelanul Iosif Milici din Șiria, datorită faptului că se afla în corespondență cu episcopul Samuil Vulcan de la Oradea⁹²², este pedepsit pentru desebe beții pe care le făcea, la arest timp de două săptămâni la mănăstire. Pedepsa la mănăstire, de cele mai multe ori se făcea pe cheltuiala celui pedepsit, așa cum a fost cazul preotului Milici și al colegului său Mihail Vidulovici, tot de la Șiria⁹²³.

Pe lângă cazurile de indisciplină ale preoților, Consistoriul eparhial judeca și cauzele matrimoniale. Atât în primul cât și în al doilea caz, părțile erau chemate în fața Consistoriului ori de câte ori se cereau dovezi în plus pentru judecarea dreaptă a cauzei. Asesorilor consistoriali și se încredința efectuarea cercetărilor, iar la deliberarea și darea sentințelor lua parte și fiscalul consistorial, care era prezent la toate ședințele pentru a supraveghea ca nu cumva să se iasă din limita legilor și regulamentelor ecleziastice. În cauzele matrimoniale, atât episcopul cât și asesorii consistoriali erau îndatorați să înlăture neînțelegerile și piedicile din conviețuirea soților, prin toate mijloacele de care dispuneau.

În timpul episcopului Nestor Ioanovici, Consistoriul eparhial arădean a judecat un număr de 27 cazuri de căsătorii tulburate, din care, într-un caz moare unul dintre soți în timpul procesului; în alt caz, partea reclamantă a fost avizată să facă o nouă plângere cu cu temeieri suficiente pentru a putea fi analizate într-o ședință a Consistoriului eparhial. Într-un alt caz, substratul neînțelegerilor a fost transpus forului civil, conmsiderat ca nefiind de competența Consistoriului. În alte două cazuri, părțile au fost îndrumate să restabilească armonia conjugală. Alte două cazuri au fost încredințate fiscalului consistorial, care avea rolul de a apăra Sf. Taină a Cununiei. Un număr de douăzeci de cazuri au rămas din anul 1829 să fie judecate în anul următor. Sentințele Consistoriului eparhial puteau fi contestate la Consistoriul apelativ al Mitropoliei de la Carloviț⁹²⁴.

În privința comportamentului credincioșilor din cuprinsul eparhiei, episcopul Nestor Ioanovici a luat măsuri pentru înlăturarea indiferentismului religios și îmbunătățirea vieții de familie.

⁹²¹ *Ibidem*, pp. 31-38.

⁹²² Datorită legăturilor sale cu episcopul Samuil Vulcan, mai târziu, preotul Iosif Milici trece la confesiunea unită.

⁹²³ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, p. 38.

⁹²⁴ *Ibidem*, pp. 39-40.

Prin circulara din 18 octombrie 1829, oprește ca nunțile să se facă vara ori toamna, numai în cazuri de mare necesitate, și atunci cu binecuvântare arhierescă. El motiva dispoziția prin aceea că nunțile țineau zile întregi, oamenii uitând cu totul de „trebile lor economice prin ce ei cu voia cercă sărăcia”. Zilele frumoase de lucru ei petrecându-le „la nuntă, apoi și beuturile adică: vinul și răchia toamna fiind crude, ne așezate, ușor strică sănătatea”⁹²⁵.

Episcopul Nestor Ioanovici era interesat și de mișcarea culturală, literară și națională a timpului său. El abonează, în trei exemplare, *Biblioteca românească* a lui Zaharia Carcalechi tipărită la Buda în 1829-1830. Publicând catalogul abonaților, la sfârșitul revistei, despre Nestor Ioanovici, Zaharia Carcalechi menționa: „Preasfințit și prealuminat Domn Nestor Ioanovici, Episcop a Eparhiei Aradului” și „Ilustrisim și Revendisim Domn Nestor Ioanovici, actualnic Episcop de Legea Greco neunită al Aradului”⁹²⁶.

Din păcate, scurta perioadă în care a slujit ca episcop al Aradului, Nestor Ioanovici nu a putut, sau cel puțin nu cunoaștem, până în faza actuală a cercetărilor, face mai mult în domeniul bisericesc, național și cultural pentru românii din părțile Aradului, Banatului și Bihorului. De aici încolo Episcopia Aradului a devenit pentru totdeauna o eparhie românească

XI. 4. Sfârșitul episcopului

Echilibrul instaurat prin numirea lui Nestor Ioanovici, nu a fost de lungă durată, deoarece, la 9/21 februarie 1830, în vârstă de 63 de ani, după o boală de numai câteva zile, episcopul trece la cele veșnice. A fost spovedit, deslegat și împărțit de arhimandritul Moise Manuilovici de la mănăstirea Hodoș-Bodrog. Se crede că episcopul a murit în Arad, dar sunt și unele indicii că ar fi murit în Șimand, unde Episcopia arădeană avea o casă⁹²⁷. După cum se afirma, episcopul Nestor Ioanovici a păstorit doar 110 zile, adică de la instalarea sa din 22 octombrie 1829 până la 9 februarie 1830 când a murit⁹²⁸.

Realitatea este însă alta, a condus dieceza Aradului un an și douăsprezece zile, așa după cum este menționat pe marginea stângă a înregistrării morții în *Matricola decedaților*: „Acest întru fericire adormit Episcop a ținut scaunul episcopesc un an și 12 zile, în care timp a propovăduit Cuvântul lui Dumnezeu și a vestit adevărul”⁹²⁹.

⁹²⁵ D. Popa, *op. cit.*, p. 420.

⁹²⁶ Șt. Pop. *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, p. 93.

⁹²⁷ În mormântarea a fost înregistrată și în *Matricola decedaților* parohiei Șimand. Șt. Pop menționează că modesta reședință episcopală de la Șimand se afla “în vecinătatea bisericii noastre, spre răsărit peste șosea”. Cf. Șt. Pop, *op. cit.*, p. 87. Nu cunoaștem dacă această casă era a Episcopiei sau a familiei Putnic.

⁹²⁸ Acest lucru este susținut de Șt. Pop, cf. *Ibidem*, p. 89.

⁹²⁹ Notă marginală făcută în *Matricola decedaților* parohiei Arad, la înregistrarea cazului de moarte a episcopului, făcută de arhimandritul Moise Manuilovici, care l-a înmormântat. Cf. Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 25, 48.

În ziua morții episcopului, se întrunește Consistoriul eparhial în ședință sub conducerea arhimandritului Moise Manuilovici, pentru a lua măsurile necesare înmormântării. Cu acest prilej s-a luat hotărârea să fie înmormântat sub amvonul bisericii catedrale, într-o criptă amenajată pe cheltuiala episcopului Gheorghe Fruja. Slujba de prohodire a fost săvârșită în ziua de 12/24 februarie 1830 de arhimandritul Moise Manuilovici, fiind înmormântat în „gropnița de sub amvon” din mijlocul catedralei vechi, „Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul”, așa după cum reiese și din necrologul tipărit cu această ocazie:

“Placuit Omnipotenti DEO Optimo Maximo Servum suum, Almae Dioceseos Arad, M[agno]-Varad, Ienopolis ac Halmagy Orientalis Ecclesiae N[on]. U[uniti]. R[itus]. Episcopum, Illustrissimum Dominum NESTOREM IOANNOVICS post novem dierum Infirmi-tatem, peractis perprius pie devoteque Sacro-Sanctis Sacramentis, Anno aettatis 63-tio die 9/12 Febr. 1830 ad aeternitatem evocare, cuius examine Corpus, die 12/24 Febr. Hora 2-da po mer. In Ecclisia Cathedrali ad S. Ioannem Praecursorem tumulo secundum Sanctus Rituale Ecclesiae Orientalis N. U. R. Imponetur”⁹³⁰.

Slujba Prohodului a fost săvârșită de arhimandritul Moise Manuilovici. Acesta, în *Matricola decedaților* de la biserica catedrală, nota⁹³¹:

„Prea Sfinția Sa robul lui Dumnezeu Nestor Ioanovici, Episcopul Bisericii pravoslavnice de Răsărit a Aradului (și-a spovedit păcatele mie, lui Moise Manuilovici, arhimandritul sfintei Mănăstiri Hodoș din eparhia Aradului și s-a cuminecat cu Sf. Taine), s-a pristăvit în luna Februarie, ziua 9, anul arătat mai sus și s-a înmormântat sub amvon, în luna și ziua și anul aici arătate”.

Întreaga eparhie a deplâns pe „al nostru prea milostiv și prea dulce părinte”, cum era calificat de Consistoriul eparhial de la Oradea într-o circulară oficială:

“Cucernicilor Preoți din Protopresviteratul Beliului, nouă iubiți ! Trist, prea jalnic și nenădăit lucru să înștiințeze. Înalt Prea Sfințitului Domn Nestor Ioanovici Eparhialnicul Episcop al Aradului, și al nostru prea milostiv și prea dulce părinte, după ce în curgerea a lor opt zile cu o boală primejdioasă s-ar fi luptat, spre mare a tuturor jale și supărare în 9 zile a lunii aceștia, dimineața la 6 ceasuri, dându-și sufletul în mâna Făcătorului său Dumnezeu, din lumea aceasta vremelnică s-au mutat la cea veșnică, prin care tristă întâmplare am rămas săraci și cu atâta mai nemângâiați, cu cât abia numai patru luni cel Prea Sfințit Domn Episcop de la Instalația Sa părintește stăpânindu-ne și necurmat pentru a noastră fericire îngrijindu-să la culegerea rodurilor osteneților a ajunge nu ne-am învrednicit. Această aducătoare de mare tânguire și de amarnică plângere Cucerniciilor Voastre înștiințându-vă, deodată și aceea să poruncește, că îndată după primirea acestui

⁹³⁰ *Ibidem*, p. 46, nota 1.

⁹³¹ *Ibidem*, p. 47. Pe marginea dreaptă a înregistrării, sunt arătate datele: “1830 luna februarie: ziua 12, (nr. crt.) 25”.

curenș (n. n. circulară) la toate bisericile noastre din Protopresviteratul Beliului clopotele de 3 ori în zi, în trei zile, după oaltă glăsuind, întâia oară cu clopotul cel mai mare să se tragă, și fieștecare preot, slujbă pentru odihna sufletului prea bunului nostru acum în Domnul adormitului Episcop în Biserică să facă. Care rânduială Cucerniciile Voastre nezmintit să împliniți...Iară Cucerniciile Voastre de aci înainte în toate slujbele și ecteniile, unde vine pomenire pentru Arhiereul nostru, până la altă rânduială mai de stătut, veți pomeni pre Prea Sfințitul Arhi-Episcopul nostru Nestor Ioanovici. Care preporuncindu-Vă sântem ai Cucerniciilor Voastre voitori de bine. Dat în Sesia consistorialnică în V. Velențe ținută în 14 zile Februarie 1830. Consistoriumul Episcopesc de l. g. n. u. al Orăzii Mari”⁹³².

Este o dovadă a faptului că episcopul Nestor Ioanovici a fost dorit și iubit de credincioșii eparhiei Aradului, venit pe fondul nemulțumirilor pe care le aveau față de ierarhia sârbă, atât de cea de la Arad, cât și de cea de la Carloviț.

Părerea de rău pentru decesul episcopului Nestor Ioanovici a fost plânsă și de locuitori ai Brașovului, care pe două rânduri l-au cerut ca episcop al Ardealului. Poetul Ioan Barac de la Brașov, „dascăl normalicesc neunit, procuror și translator al magistratului” Brașov, când a murit episcopul arădean, se afla la Arad, la o rudă a familiei (Alexandra Popii Nichifor), sau poate a fost oaspetele profesorului Alexandru Gavra de la Preparandie. Cu prilejul morții acestuia a scris *Jale fameliei rămase la morte preasfințitului Domn Nestor Ioanovici Episcopul eparhiei diețezane neunite a Aradului în anul 1830*, un „necrolog poetic din chestiune, care acopere șase foi” scrise în grafie chirilică⁹³³.

„Doamne ! iar așa păcate,
Grele ni s-au grămădit
Cât aceste necurate
Pedepse ne-au grămădit ?
N-au fost destul frigurile
Ce în casă ne-au iernat ?
Risipa și gândurile
Nu destul ne-au atârnat ?

Mă mir cum V-ați îndurat
Strâmb a judeca, cu firea
Să plătim, ce n-am furat.
Ne-au omorât sufletele
Cu boldul ce ne-au înfipt,
Acum tragă clopotele
Într-o dungă, că ne au fript”⁹³⁴.

La mănăstirea de la Bezdin se află un portret al episcopului Nestor Ioanovici, sub care scrie, cu litere latine: „*Nestor Ioanovits m. pr. Eppus*”. În portret este reprezentat cu „ochi mari, vii, deschiși, frunte amplă, mustețe rari, mici, barbă stufoasă și de lungime mijlocie. Cu cruce pe piept, dar fără lanț. E zugrăvit pe o vreme între 45-50 ani. E bine zidit. Nu e gras. Albineț mai mult ca brun, gura mare, nas frumos, iarăși cam mare”⁹³⁵.

⁹³² Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 51-53.

⁹³³ Șt. Pop, *op. cit.*, pp. 89-92.

⁹³⁴ *Ibidem*, p. 92.

⁹³⁵ Șt. Pop, „*Ție Doamne*”, *Dieceza Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LIV, nr. 35, 31 august 1970,

Episcopia Aradului între 1786-1830

Însemnătatea episcopului Nestor Ioanovici pentru istoria ecleziastică a românilor din cuprinsul Episcopiei Aradului, nu stă în fapte mari, realizate în decursul unei păstoriri îndelungate, ci în aceea că a fost primul ierarh român la Arad, după ce mai mult de un secol, această eparhie, cu credincioși români, a fost condusă de episcopi sârbi.

În anul 1861, după demolarea catedralei vechi, osemintele episcopului Nestor Ioanovici au fost strămutate în paraclisul „*Sf. Simion Stâlpnicul*” de la mănăstirea din Arad-Gai⁹³⁶.

Odată cu trecerea la cele veșnice a episcopului Nestor Ioanovici, pentru Episcopia Aradului, se revine în stadiul anterior instalării primului episcop ortodox român din părțile apusene. Acum se deschide o nouă sedisvacanță care va dura o jumătate de deceniu, până în 1835, producând noi mișcări pentru desemnarea titularului. Se deschide o altă perioadă de nesiguranță cu privire la întrebarea: dacă scaunul eparhial al Aradului va fi ocupat iarăși de un român. Pe de altă parte, catolicizarea românilor din părțile Aradului și Bihorului, devenea actuală din nou. În asemenea împrejurări, unii căută să ridice interesele străine deasupra celor de viață românească.

⁹³⁶ Gh. Ciuhandu, *op. cit.*, pp. 46, 51; Șt. Pop, *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, p. 86.

XII.

Concluzii

Sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, a însemnat pentru românii aflați sub jurisdicția Episcopiei Aradului o etapă istorică însemnată. Coordonatele principale fiind date de mișcarea pentru emancipare națională, ecleziastică și culturală a românilor din părțile Aradului, Banatului și Bihorului.

Declanșarea mișcării este consecința îndelungatului șir de episcopi sârbi care, încă de la începuturile eparhiei, s-au perindat la conducerea ei, dar, mai ales faptul că nu întotdeauna au reprezentat și interesele românilor care, constiuiau marea majoritate a credincioșilor. Forurile ecleziastice superioare priveau cu nepăsare la nevoile spirituale ale românilor.

Declanșată de unii preoți bănățeni în frunte cu Dimitrie Țichindeal (1775-1818), mișcarea se întărește, mai ales după înființarea la Arad a Preparandiei (1812) și spre anii din urmă ai bolnăviciosului episcop Pavel Avacumovici (1786-1815). Scopul principal al mișcării era, în primul rând, românizarea scaunului eparhial al Aradului prin numirea unui episcop de neam român, care să reprezinte interesele păstoriților, în marea lor majoritate români.

Aflat în strânse legături cu episcopul unit Samuil Vulcan de la Oradea (1806-1839), Dimitrie Țichindeal, mai apoi și Moise Nicoară (1784-1861), primea sfaturi de la acesta, care se arăta interesat de soarta Episcopiei Aradului pentru dobândirea unui episcop de neam român. Așa după cum s-a văzut, interesele episcopului unit de la Oradea, era de fapt altul, dobândirea unui om de încredere pentru ca după numirea în scaunul eparhial, să treacă Episcopia arădeană la confesiunea unită.

Înlăturat de ierarhia sârbă din postul deținut la Preparandia arădeană, Dimitrie Țichindeal se reîntoarce ca preot la Becicherecul-Mic, parohia sa natală. În situația creată, liderul mișcării devine Moise Nicoară. Mișcarea începută în anii din urmă ai bătrânului episcopului sârb Pavel Avacumovici, a durat tot timpul lungii vacanțe episcopale dintre anii 1815-1829. Pentru că Moise Nicoară nu a îmbrățișat unele dintre ideile lui Dimitrie Țichindeal, mai ales aceea ca după alegerea și instalarea unui episcop român, să treacă eparhia arădeană la confesiunea unită de sub jurisdicția episcopului Samuil Vulcan. Moise Nicoară

dorea doar episcop de neam român rămânerea pe mai departe sub jurisdicția sârbilor, iar numai mai târziu ieșirea de sub tutela lor și reînființarea unei instituții ierarhice superioare românești.

În cele din urmă, Moise Nicoară, înfrânt de uneltirile imperialilor și ale catolicilor este nevoit să părăsească locurile natale refugiindu-se peste Carpați în Țara Românească. Deși expatriat peste munți, spiritul național în ierarhia bisericească a ajuns, la sfârșitul anului 1829, la deplina biruință, prin alegerea primului episcop de neam român al Aradului, în persoana lui Nestor Ioanovici (1829-1830). Din păcate, după o arhipăstorire de numai un an și câteva luni, a trecut la cele veșnice, ajungându-se din nou la o vacanță eparhială care ține între 1830-1835.

În situația nouă creată după moartea episcopului Nestor, mitropolitul Ștefan Stratimirovici de la Carloviț (1790-1836) ia măsuri pentru ca numele episcopului arădean să fie trecut în dipticele episcopilor anteriori și să fie pomenit la Sfintele Liturghii. Pe de altă parte, încredințează administrarea episcopiei vacante, episcopilor Iosif Putnic al Timișoarei, care a mai administrat eparhia arădeană și în perioada 1818-1829 și Maxim Manuilovici Vârșetului (din 1833 al Timișoarei).

Mitropolitul de la Carloviț dorea cu orice preț să-l așeze pe vechiul său candidat favorit, pe Iosif Putnic, în scaunul eparhial vacant al Aradului, însă acesta, în 1830, trece la cele veșnice. În sferile înalte ale conducerii imperiale, începuse să se consolideze convingerea, că și de părerile românilor trebuie să se țină seama în cazul eparhiei Aradului. De aceea, îndată după moartea lui Nestor Ioanovici, contele Reviczky, făcând raport împăratului despre moartea episcopului, propunea, provocarea mitropolitul Ștefan Stratimirovici ca pentru întinsa eparhie a Aradului să propună împăratului cât mai degrabă un administrator demn și să țină seama de candidați de neam românesc, pentru ei formează majoritatea eparhiei.

Perioada de vacanță eparhială care a urmat între 1830-1835, au fost anii de profunde frământări, datorate propagandei catolice a reprezentanților episcopilor catolici și greco-catolici de la Oradea. Datorită intervențiilor energice ale administratorului eparhiei arădene, episcopului Maxim Manuilovici al Timișoarei, propaganda catolică a fost mai temperată⁹³⁷.

Sub aceste auspicii s-au desfășurat evenimentele din Episcopia Aradului în perioada anilor 1830-1835, până la numirea episcopului Gherasim Raț (1835-1850), considerat de noi cel mai mare episcop ortodox român al Aradului din veacul al XIX-lea⁹³⁸.

⁹³⁷ Pentru amănunte vezi: P. Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, pp. 15-30.

⁹³⁸ Despre perioada sedisvacanței eparhiale dintre 1830-1835 și cea a episcopului Gherasim Raț, dintre 1835-1850, vezi: P. Vesa, *op. cit.*, pp. 15-37.

ANEXE

DOCUMENTE

I. *Timișoara, 29 iunie 1807.* Petiția românilor bănățeni pentru numirea unui director școlar care să știe românește

II. *Arad, 14 iulie 1814.* Instanța clerului și poporului român din eparhia Aradului adresată împăratului Francisc I prin care se cere ca după moartea episcopului Pavel Avacumovici să fie numit un episcop român

III. *Arad, 13 septembrie 1815.* Adeziunea dată deputaților români în cauza episcopului arădean

IV. *Arad, 16 mai 1816.* Instrucția prin care sunt desemnați deputații români la Sinod pentru alegerea unui episcop român la Arad

V. *Arad, 12 februarie 1820.* Memoriul clerului din eparhia Aradului către împărat prin care cere curmarea neregulilor și numirea unui episcop român

CORESPONDENȚĂ

A.

Din corespondența lui Dimitrie Țichindeal cu Samuil Vulcan

I. *Oradea, 31 octombrie/12 noiembrie 1812.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

II. *Oradea, 12 decembrie 1812.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

III. *Oradea 7 decembrie 1812.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

IV. *Oradea, 9 septembrie 1813.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

V. *Oradea, 19 septembrie 1813.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

VI. *Arad, 19 decembrie 1813.* Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

VII. *Arad 3 ianuarie 1814.* Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

VIII. *Arad, 10 ianuarie 1814.* Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

IX. *Oradea, 21 ianuarie 1814.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

X. *Arad, 3 februarie 1814.* Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

XI. *Arad, 13 februarie 1814.* Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

XII. *Oradea, 27 mai 1814.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

XIII. *Oradea, 10 iunie 1814.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

XIV. *Oradea, 1/13 iunie 1814.* Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

- XV. *Arad, 6/18 iunie 1814*. Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XVI. *Arad 18 iulie 1814*. Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XVII. *Oradea, 1 ianuarie 1815*. Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal
XVIII. *Giula, 5/17 iunie 1815*. Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XIX. *Beiuș, 17 august 1815*. Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal
XX. *Arad, 17 august 1815*. Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XXI. *Oradea, 16/28 decembrie 1815*. Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal
XXII. ? Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XXIII. *Viena 1816*. Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan
XXIV. *Oradea, 9/21 iunie 1816*. Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal
XXV. *Oradea, 21 iunie 1816*. Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

B.

Din corespondența lui Dimitrie Țichindeal cu Moise Nicoară

- I. *Viena, 7 iulie 1815*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
II. *Viena, 9 iulie 1815*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
III. *Arad, 17 august 1815*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
IV. *Becicherecul Mic, 28 octombrie 1815*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
V. *Jula 16 ianuarie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
VI. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
 [VI. 1. *Bechichercul Mic, 6/18 februarie 1816*]
 [VI. 2. *Adaos, Becicherecul Mic, 8/20 februarie 1816*]
VII. *Becicherecul Mic, 11/23 februarie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
VIII. *Becicherecul Mic, 4/16 martie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
IX. *Becicherecul Mic, 25 martie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
X. *Becicherecul Mic, 7 aprilie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
XI. *Becicherecul Mic, 3/15 iunie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
XII. *Becicherecul Mic, 5/17 iunie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
XIII. *Becicherecul Mic, 27 iunie/9 iulie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
XIV. ? *11 iulie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară
XV. ? *18/23 iulie 1816*. Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

XVI. *Becicherecul Mic, 14 august 1816.* Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

C.

Din corespondența lui Samuil Vulcan cu Moise Nicoară

- I. *Arad, 1 august 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- II. *Beiuș, 27 august 1815.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- III. *Giula, 2 septembrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- IV. *Giula, 4 septembrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- V. *Buda, 21 octombrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- VI. *Oradea, 23 octombrie 1815.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- VII. *Oradea, 27 octombrie 1815.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- VIII. *Viena, 27 octombrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- IX. *Viena 31 octombrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- X. *Viena 3 noiembrie 1815.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- XI. *Oradea, 20 decembrie 1815.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- XII. *Oradea, 22 decembrie 1815.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- XIII. *Viena, înainte de 12 aprilie 1816.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- XIV. *Viena, 23 aprilie 1816.* Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- XV. *Viena, 5 octombrie 1816.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- XVI. *Oradea, 23 noiembrie 1816.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- XVII. *Viena 3-4 aprilie 1817.* Ciornă – fragment, Moise Nicoară către Samuil Vulcan
- XVIII. *Beiuș, 8 iunie 1822.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară
- XIX. *Oradea, 27 august 1825.* Samuil Vulcan către Moise Nicoară

DOCUMENTE

I.

Timișoara 29 iunie 1807. Petiția românilor bănățeni pentru numirea unui director școlar care să știe românește

Maiestate Sacratismă !

Nu atât bucuria pe care ne-o pricinuiște buna învățătură a tinerimii, legate strâns de propășirea țării, cât datoria cea părintească față de educația copiilor noștri, care trebuie să fie asemenea celei a celorlalte națiuni, având noi a da seama pentru ea în fața judecății cerești, ne îndeamnă ca, întâmplându-se și la 7 a lunii acesteia moartea directorului școalelor noastre naționale, Dimitrie Ștefanovici, să, arătăm pricinile de temelie ale bunei creșteri a tinerimii noastre, de la buna întemeiere a acestui așezământ, cu scopul de a arata care urmează a fi leacurile cele trebuincioase, căzând în genunchi cu supunere în fața Maiestății Voastre. Sacratissime.

Noi ca urmași fără putință de tăgadă ai colonilor romani aduși în Dacia de împăratul Traian la anul 105 de la Hristos, împreună cu ungurii, care au venit mult mai târziu aici și de la care partea Daciei vecină cu Timisoara și Panonia alăturata au primit numele de Ungaria, îmbrățișând aceeași credință creștinească, am apărut și apărăm această țară comuna de orice năvăliri vrăjmașe.

Tereza cea Mare, bunica Maiestății Voastre Sacratissime, a avut dreptate să statornicească că nimeni nu poate fi bun fără de Dumnezeu. și credința pentru ca, potolindu-se tulburările războaielor, să se poată așeza piatra cea de temelie a viioarei fericiri atât a sa, cât și a națiunilor supuse, s-a hotărît ca, de la cea mai fragedă vârstă să se hrănească pruncii, cu bună creștere a principiilor adevăratei credințe, prin ridicarea pretutindeni de școli naționale, fără deosebire între tinerimea tuturor națiunilor, de unde se trage și trăinicia țării.

Ci, de când națiunea sârbă, adușii mai întâi aici în anul 1690 de către patriarhul Arsenie Cernoievici, din ținuturile turcești învecinate, și-a arogat supremația religioasă asupra întregii noastre națiuni, sfâșiate în două, din care una s-a lipit de sârbi, care supremație și-a statornicit-o treptat, numai Dumnezeu știe dacă, ori că așa ne-a fost soarta, ori că, fie zis fără supșrare, așa e firea cea rea a zisei națiuni, este pricina pentru care națiunea noastră, o reprezintă două treimi curate ale Banatului, pe când sârbii numai una și aceea amestecată, totuși, n-am putut avea episcopii noștri, care să vorbească fără tălmaci cu parohii și credincioșii, și nici directorii școalelor naționale, care să poată astfel vorbi cu pedagogii și elevii lor.

Ba încă tinerimea din acele obști unde se află una sau două familii de sârbi este hrănită cu învățatură sârbească numai, iar cea din satele curat românești, ori valahe, din pricina directorului sârbilor, iar nu din a instituției însăși profitându-se de nepriceperea lor, este lăsată de izbeliste, lucru care grăiește răspicat, precum că legătura noastră religioasă cu amintita națiune, din pricina fondului nostru comun al școalelor naționale, este întemeiată numai pe principiile Lesbosului.

Cei din Mitylenae, astfel, cândva, învinși de vrșjmașii lor îi condamnau pe cei învinși ca să nu-și dea copiii la învățatură, iar nația sârbească, ce locuiește pe același pământ cu noi, vrând să aibă o educație asemenea celei a celorlalte națiuni supuse împăratului, ar trebui să fie silită a avea aceeași obligație întru cât privește națiunea noastră, iar nu din pricină că i se dă întâietate la mitropolie, e legată bisericește de noi, ori ar fi mai numeroasă, sau din altă pricină, să-și aroge un alt drept, spre marea noastră păgubire și primejduire a folosului obștesc.

Așadar, pentru ca acest abuz, potrivit dreptului dumnezeiesc și omenesc, să fie înlăturat, iar așezământul cel dumnezeiesc al împăratului, în privința creșterii pruncilor, să ne fie hărăzit și așezat și nouă în faptă, ne rugăm în genunchi de Maiestatea Voastră Sacratismă ca de un părinte obștesc al tuturor națiunilor supuse pe tot ce poate fi mai sfânt, ca să se milostivească și să porunciscă autorităților de cuviință să propuie pentru școalele noastre naționale, un director așijderea național, al cărui caracter și a cărui pricepere, necesară la o asemenea slujbă, să fie atestate în mod prealabil. Prin aceasta, Maiestatea Voastră Sacratismă ar înlătura piedicile de care ne plîngem, puse educației tinerimii noastre și ar deschide calea către credința constituțională, care este rădăcina cea plină de rod și temelie de nestrămutat a fericirii regilor și popoarelor precum și a siguranței obștești, pentru ca fiii noștri să-și schimbe curând reaua părere pe care o au despre noi și să poată învăța la școli mai înalte, arătând că scânteia virtuții stramoșești nu s-a stins întru națiunea noastră, ci numai din pricina lipsei educației n-a dat lumină, dovedind că sânt, spre cel mai mare folos al binelui de obște, adevărați urmași ai romanilor.

Ai Maietății Voastre Sacratissime preaplecați și în veci credincioși supuși
Ștefan Atanasievici protopop de Lugoj
Gheorghe Petrovici protopop de Belinț
Petru Popovici paroh din Bocșa
Dimitrie Țichindeal paroh din Becicherecul
Mic, la chemarea întregului neam românesc
din Banatul Timișoarei

Timișoara 29 iunie 1807

[I. Vulcan, *op. cit.*, *Documente introduse*, I, pp. 326-328; I. D. Suci, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 239, pp. 523-525]

II.

Arad, 14 iulie 1814. Instanția clerului și poporului român din eparhia Aradului adresată împăratului Francisc I

Neamul și preoțimea românească din diecesa Aradului, de legea grecescă neunită, în cea mai aplecată și credincioasă supunere îngenunchind, îndrăsnesc a se ruga, ca după moartea acestui Episcop, Pavel Avacumoviciu, după milostiva sa îndurare, Maiestatea Voastră se binevoescă a le da lor Episcop de neam român, cu sângele și cu inima român.

În toate dările privesce și cu negrăita simțire a inimii uimindu-se, vede purtarea de grije și înaltele orenduieli ale Maiestății Vostre, care ca un adevărat părinte le întocmesci pentru fericirea popoarelor supuse augustului sceptru, precum și școalele preparande din Aradul vechiu, care pentru deșteptarea și luminarea neamului românesc s'au ridicat din părintescă milă a Maiestății Vostre, neamul românesc și clerul plin de mângâiere, le-au primit și încă cu atât mai mare mângâiere, întru cât în mare nădejde zariadia de a goni negura, carea la cea mai mare parte a preoțimei și a neamului, așa le cuprinse mințile, cât nu puteau se-și cunoscă datorintele sale față de Dumnezeu, nici cătră Monarchul seu, nici cătră patrie, nici cătră cel de aproape al seu, nici cătră sine însuși.

Ci ca nădejdea acesta, carea acum numai ce a înflorit, se potă aduce fructele sale și cât de curend se-i ajungem secerisul, ca Maiestății Vostre să aducă credincioși supuși, patriei cetățeni vrednici și bune mădulare neamului românesc, de lipsă este o căpetenie păstorească de neamul seu, care se porte grijă și se privegheze la luminarea neamului, ea nu încredințându-l și rămânend erași în grija acelorași, cari până acum la atâta numer de om au împedecat și au întardiat, luminarea, seu nu numva mijlociri protivnice prin aceștia întrebuintându-se din toate părțile în patul seu o prindu-o să slăbescă și se nu potă apoi veni la fructele cele copte.

Nici odată deja Maiestatea Voastră, nici deja cei înainte repositați imperați n'au putut cere acea îndurare, ea pre neamul românesc, carele cu limba, cu nascerea, cu obiceiurile și cu portul forte se deschilinesce de celelalte neamuri supuse a țerii, se-i aducă la asemenea treaptă a culturii și a învețăturii cu celelalte neamuri.

Ne spun tabulele legilor, pline sunt și istoriile de mărturii, cumcă însăși mama țeră. uugurescă, pre neamul acesta românesc mai vechiu decît sine, l'a ținut și l'a crescut ca pre un fin al seu, necăutând la deschilinirea limbei și a legii.

Cu dreptul putem întreba de aici: de ce dar pre lângă atâtea griji nu a urmat nici o nădejde ? De ce neamul românesc de abia a ajuns la treapta cea mai de jos a învețăturilor ? De ce în totă monarchia austriacă cei mai cumpliti făcetori de reu sunt românii ? De ce neamul acesta mai totdeauna este gata la tulburări din lăuntru

? De ce la români, vecinii unul de altul nu-și pot păstra lucrurile sale? Rar este se fie românul lucrătoriu, rar așisderea și norocos.

Augustule îperate și apostolice craiu! Dă-ne îndrăsnelă, ca causele cele adeverate a tuturor întemplerilor seu reuțăților acestora, de cari omenirea se înfiorează, cu fiască credință se le înșirăm.

Depărtată se fie totă urăciunea și totă pizma neamului românesc și a clerului, cătră neamul serbesc, fiind tot de o lege cu sine și avend asemenea dreptate a țerii. Ci tot de am trebui se spunem, ce e drept, cauza mai sus spuselor urmări rele nu este tocmai neamul serbesc, ci cu adeverat privilegiile acelei părți a neamului acestuia, cu milostivire dăruite, care sub îperația reposatului Împerat Leopold I., cu patriarchul și metropolitul lor Arsenie Cernovici, au venit la anul 1690 în părțile cele supuse sântei corone a țerii unguresci sub acea augusta îngăduință, ca prin biruitoarele cesarocrăieșci arme cu ajutoriul lui Dumnedeu, de nou se se ducă în ținuturile și lăcasurile ce le-a avut mai de nainte, și vrășmașii mai curend se se isgonasca de acolo.

Nu doră ne înșelăm, seu mai vertos fiindcă tate privilegiile, cari ar împedeca dreptul altuia, remân fără de nici o putere, - tote relele mai sus pomenite nu înaltelor îngăduințe seu cuprinderilor datelor privilegii și cesarocrăieșcilor înalte privilegii, ci cu totul clerului celui mare serbesc le ascriem, carele cu viclenă măiestrie sub forma privilegiilor făcend întrebuințarea a căutat și lucrat ca nesimțit se înșele și se prindă pe români în lanțul seu, cari români dimpreună cu clerul seu, pentru prostia și nesciinta sa, fiind-că de o lege sunt, n'au priceput înșelaciunea serbilor, și de abia în diua de astădi s'a deșteptat diu somnul cel păgubitoriu, Drept aceea mai mării clerului serbesc vedend bunătatea românilor cea prostă și făcend întrebuințare de densa, au lucrat fără români pentru români, cum au vrut ei, că nu a fost nimenea până acum care să le stee împotrivă, și sa-i împedede de a căuta cu scăderea altuia ridicarea sa, precum au lucrat mai mării clerului serbesc cu români.

Înăscut-a dreptatea Maiestății Vostre, cunoscendu-o neamul și clerul românesc de legea grecescă neunită cu aplecate genunche, le pune acestea preaînaltei priviri, ea să binevoescă a aduce dreapta judecata.

Români cu locuința în părțile Ungariei cele dincolo de Tisa și în tot Ardelul, care de demult se chiamă Dacia, mai nainte de a lua unguirii stăpânirea în pârțile acestea, cu mulți ani sunt mai vechi.

Nici nu este îndoelă, ca români, cari și astădi în limba lor se numesc români, dară nu ar trage îuceputul lor dela coloniele romanilor aduse în Dacia, care în dilele alergării neamurilor cei universale, cu venire a atâtea neamuri vârvare, precum numele și stăpânirea și-a perdut, așa și limba și portul, prin jalnica tulburare ca acesta a desrădecinat, înse mai puțin nația românescă întru ființa sa nu a încetat. Ca remeșițele coloniilor vechilor romani, cari de alte neamuri se chiămau Vlachi, venind ungariei cu virtutea sa i-au tras cătră sine, și

cum pre alte neamuri care le-au aflat aici, așa și pre români lăsându-i în lăcașurile lor, i-au primit în societatea și sortea lor cu sine.

Cum-că legea cea creștinescă mai nainte de a ajunge alergarea cea universală a neamurilor către sferșitul veacului al 4-lea în părțile de medă-nopte ale împertșiei Romanilor, precum și tocmai în cetățile cele de scaun, în Roma și la Constantinopol, a fost înfipt rădăcina sa în Dacia, nici o îndoelă nu este. Pentru ca cu priveghierile marelui Constantin imperatul și a următorilor lui, gonit fiind întunerecul păgânătății, pretutindenea poporele, în cât ține înperăția Romanilor, se luminase cu strălucirea învețătorei lui Christos.

Cunoscând românii de mai nainte adevărul cel aducătoriu de fericire prin tiraniile muncei varvarilor, nici cum nu se retrăseră la retăcirea păgânătății. Apoi, deși până a ținut înperăția varvaricescă nimica după legea grecescă, de față nu se slugia, nici putea să fie, dară tot nimenea nu le putea tăgădui cum că prin slujbe private creștinesci, ce le făceau romanii și alte popore supuse, pre ascuns, nu ar fi domolit obiceiurile varvarilor și n'ar fi dat cause și ocașie de au trecut și ei în legea creștinescă, care se pote mărturisi din istorie și monumenturi.

Întrebe-se întru sine ispititorii ispititorilor vechi de acesta cât le place. Adecă mai nainte s'au plecat ungurii bisericei apusului seu latinesci, ori bisericei resăritului seu grecesei? Când acesta puțin se atinge de scopul nostru despre supuși, socotim a fi destul alăturând aiei, cumcă mai nainte de Sf. Stefan I. craiu al ungurilor, slujba lezei creștinesci cea privată, de carea mai sus s'a dis, în părțile ungueresci celea dincolo de Tisa și în Ardeal, era după obiceiul răsăritului avend și episcopi, cari în cele duhovnicești erau supuși instrucției patriarhilor dela Bisantiu, precum acesta numai cu o dovadă se pote mărturisi, dela împărțirea înperăției romanilor între fii marelui Constantin în împărăția resăritului și a apusului, De vreme ce neîncetata certare mai până la sferșitul vecului 11 între curtea Romei și între curtea Constantinopolului de stăpânirea duhovnicescă, și cu totul încă nesevârșită, ce se atinge despre dogmele credinței în biserica latinescă și grecescă, care între biserici a pricinuit despărțire și despicare, ce se dice schisma, acesta deunire în veacul al 16-lea prin soborul dela Trident cu totul sferșindu-se, s'a întărit, ca curtea dela Roma se aibă jurisdicție adecă stăpânirea sa preste provinciile apusului cră Curtea Constentinopolei (Bisantiului) preste provinciile resăritului a înperăției Romanilor.

Dar însăși deunirea pentru stăpânirea duhovnicescă, carea mai vertos în curtea Romei și a Bisantiului a străbatut, ce se atinge de clerul cel mic și de poporul creștinesc, nu a făcut atăta deschilinire câtă se vede astedi. Rendul prelaților a preoțimeii cei înalte, numai ce se atinge de clerul cel mai mare a religiei latinesci dela scaunul stăpânirii Romei s'a întrodus cu mult mai în urmă, era mai vertos din temeiurile lezei creștinesci, alegerea episcopilor este aședară prin însăși comunitatea, apoi după aceea dela căpetenie lumești, care se face până în ziua de astăzi în această apostolicescă crăime.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Adeverât este cumcă locuitorilor țerii unguresi legea bisericeii resăritului mai nainte de timpurile acele în care neamului serbesc s'au dat privilegiile, li-s'au pus episcopi prin craii apostolicesci, și ca acești episcopi asemenea privilegii au avut cu clerul cel mai mare catolicesc, legile țerii mărturisesc, fiindcă pre cum arată articolul al 4-1ea anul 1574, rutenii și românii de aceea nu au dat episcopilor catolicesci deciuela, pentrucă aceea o dau episcopilor și preoților, de legea sa. Și cumcă acosta, românii din districturile Bereteu, Bistrita și Lacsia, încă la începutul veacului al 18-lea așa au lucrat, ne arata articolul 85 din 1723, că ei episcopului dela Orade nu au vrut se-i dea deciuela.

Deci ticăloșelor timpuri, în care după bataia dela Mohaciu cu Turcii, cea mai mare parte unguresei adevă tute părțile cele dincolo de Tisa și Banatul au gemut mai 200 de ani sub jugul Turcilor, seu rupte fiind dela trupul țerii unguresei, a fost supuse stăpânirii principilor Ardealului, acestor împregiurări are de a scrie neamul și clerul românesc, de ce nu au avut episcopi din neamul seu.

Și acesta este urgia aceea, dela care s'a tras moșicia și neînvețătura clerului și a neamului acestuia, ca au fost numai pe sine însuși lipsiți și ca nisce părăsiți dela tota mestecarea cu fii cei mai luminați ai patriei, și dela învețăturile cele înalte opriți fiind, de abia au putut păstra, prin povestire cu gura și prin întrebuințarea cărților bisericesci, ba și de aceste puține sunt, nisce schintee a caracterului românesc și a legii creștinesci, cu care se desehilinesc de dobitocele necuventatore.

Când clerul mai mare al serbilor, cu virtute a privilegiilor dela repositării înainte mergetorii Maiestății Vostre împerați, s'au întrarmat la anul 1690, mai nainte de ce Turcii la Zenta, în comitatul Pestelui cumplit fiind bătuti sub aripile pajerei, totă Țara-Ungurescă afără de Banat și regimentul Ciaichistilor au trebuit să o lase neamului și clerului românesc, - atunci spre bucurie a putut fi, că religia cea 200 de ani nebăgată în semă, prin grija și orenduielile acestor mai mari, de nou trebuia se se întocmescă, cultivarea și moralitatea se se ridice ca și din cenuse.

De vreme ce clerul cel mai mare al serbilor, rugându-se în comitiile (diete) crăimei ținute la anul 1712, se i-se dea dreptul de a ave votum (cuventul) și scaun în dietă apoi între celelalte aceste s'au adus: Cumcă statornica norocire a societății cetățenesci se cuprinde în norocirea tuturor soților, deci toți aceia lucrează în protiva statorniceii fericiri a patriei, carii milioane de locuitori de legea acesta, prin vre-o câteva mădulare ale sale ar vre să-i subtragă dela darurile și facerile de bine ale constituției; așadară împotriva statorniceii fericiri a patriei lucrează clerul cel mare serbesc, închidend calea neamului românesc, care cu trei părți este mai mare la numer decât neamul serbesc, ca se nu potă ave ocașie de a străbate nici la o treptă avre-unei diregetorii.

Etă că românilor și rutenilor de legea bisericeii resăritului, cari locuesc în părțile Țerii-Unguresci, dela medă-nopte cătră resărit, augusta moșa Maiestății Vostre, reposita Maria Teresia, prin unirea credinței și prin episcopi de neam și de seminția lor mult ajutoriu le-a adus. De ar fi fost, ca dintru acel timp și preste

bisericile diecesei Aradului, Timișorei și a Verșețului, căpeteniile legii se fi fost de român, au doră prea milostiva voe ce se atinge de românii acestor diecese nu ar fi avut cu mult mai fericite urmări ? Cu dreptul nu ne îndoim.

Totă diecesa Aradului, care după declatoriul dat în anul 1777 cu multă îndurare, cuprinde în sine 14 protopresbiterate cu 480 de locuri mame și 126 filiale, parochi atâtea și biserici, toții numai români sunt, și de abia se află trei locuri amestecate cu serbi.

Diecesa Timișorei, 10 protopresbiterate, în care sau arătat a fi 287 de locuri mame, numai unul, al Chichindei cu 17 parochii, se află, în care sunt numai serbi, eră a Cihichindei și a Becicherecului-mare cu 40 de parochii amestecate cu serbi, celelalte locuri sunt tote românesci.

Eră în diecesa Verșețului, din 6 protopresbiterate cu 239 parochii și 19 filiale, atâtea și biserici, numai protopresbiteratul Verșețului este cu serbi amestecat, căci în celelalte în tote sunt numai români de legea grecescă neunită.

Așadară prin conscripția locuitorilor făcută la anul 1769 de Clari Graful și Presidentul Banatului, se spune chiar că din 450,000 nu sunt nici 80,000 serbi, însă altă parte, români s'au aflat 300,000. Cum de înaltă luare de semă la atâta numer de supuși credincioși nu le-a dăruit căpetenie duhovnicescă de neamul și seminția lor, care se porte chilina grije de îndreptarea lor ? Acesta nici că se vede din altă parte aveni, fără numai că, socotesc unii, că pote fi acea asemenare și deschilinire între români și serbi, care este între șvabi și între alte neamuri de vița nemțescă, fiind aceste mai cultivate, au dialect mai limpede, er aceea, mai prostă.

Acestă socotință se adevereză cu serbii, cari s'au sălășluit pre marginile dela Arad pre lângă Mureș și Tisa, făcendu-se miliție înprotiva Turcilor, când țineau Banatul. Așa fiind dimpreună sub jugul Turcilor când țineau Banatul, și în comitatele Aradului, Zărandului și Biharului, până unde s'a fost întins puterea turcescă, serbii au învețat limba locuitorilor vechi, adecă românescă, fiind cu românii amestecați și de o lege.

Cumcă prin străduirea mai marilor clerului serbesc, întunerecul care sub jugul turcesc a fost prins inimile neamului și a clerului românesc, încă nu este gonit de noi, nici se va goni, acesta numai de acolo se pote arăta, fiind că clerul acesta serbesc cu poporul și cu clerul românesc nici-odată nu vorbesce în limba și dialecta lui, adecă românesce, așa nici temeiturile moralității creștinesci, seu învețaturile religiei cele mântuitoare nu sciua a turna, nici cercetari canonicesci pre la biserici nu fac, cu a căror ocașie se cunoscă scăderile cu care se luptă credincioșii, bisericile și scolele, apoi se aducă vindecare tuturor acestora sântele slujbe pentru întărirea credincioșilor se le facă și temeiturile moralității creștinesci și înaltele crăiesci îndreptări și bunevoințe întru inimile lor, cu cea mai mare evlavie se le întăreseă, ca tote cum se cade în rend se vină, și cumcă acest de acolo până astadi putem încheia, fiind-că și însăși sântele slujbe, în unele locuri nu în născuta limbă românescă, ci în cea serbescă, ba tocmai muscălesca poruncesc a se face, care limbă muscălescă nici însuși serbul nu o înțelege. Acesta se vede ca

clerul cel mai mare o face din interesul seu, ca nu cumva mergând la sântele slujbe, și așa din cărțile bisericesci, poporul cel încredințat grijei lor cei duhovnicesci, prin învățurile legii și a moralității se se mântuiescă, ci încă se vină în mai mare întunerec și urgie.

În ce mod dară s'ar putea cere dela clerul cel mai mic se ajungă la aceea treptă a învețătorei și a moralității, care se cere dela un păstoriu sufletesc când mai tota vieța sa o petrece în cetirea cărților bisericesci, scrise în limba muscălesca, de vrea se-și capete seu se-și țină parochia ?

Tote lucrurile și trebile consistoriului în mai sus numitele diecese le portă în limba serbescă, apoi însuși episcopul cu cea mai mare parte a asesorilor născuți serbi nu știu românesce, și puțini asesorii de român, unde se află, nu știu serbesce. De unde sentințele și hotărârile consistoriului nici asesorii românesci, nici românul cel cu cauza nu le înțelege, nici îl întrebă, nici îl ascultă se grăiescă vre-un cuvent pentru sine în judecata episcopescă.

Încă nici preaînatele orenduieli împrătesci, care se poruncesc, ca preoții se le facă cunoscute omenilor în limba cea născută, în cancelariile episcopesci așa de reu se fac românesce, cât de multe-ori nici de cum nu se pot înțelege.

Tote acestea arată ca și cu degetul, cumcă sub episcopii serbesci clerul și poporul românesc, carele prin articolul 27 din 1790 s'a dăruit cu dreptul cetățenesc, ce s'a dat și tuturor locuitorilor de legea grecescă neunita din Țera-Ungurescă și din părțile ei împreunate, și precum clerul cel mare a serbilor în provocata instanță sub a) a arătat că fac milioane, - de nu sunt la trei părți de patru, dară două părți de trei cu adeverat sunt în veac fiind la întunerec osandiți, nici-când nu vor pute ajunge la acea treptă omenirei, în care s'ar cuveni acesta nu ca nisce fii desrădăcinați ai țerei, ci ca nisce credincioși ai Maiestății Vostre trebnici supuși, după înaltele îndemnări și voințe a Maiestății Vastre, și dupa însuflețirea legilor țerii, precum și după însuși cererile aduse sub aplecata credință în dieta Țerii-Unguresci din 1790 înaintea augustului crăiesc tron, și despre acesta îngăduită milostivă rezoluție crăiescă, alta mijlocire mai bună, după timpurile de acum nu se pote întrebuința fără cât că după pilda românilor de legea grecescă neunită din Țera-Ungurasca, se li-se dea episcop de neam român sub a cărui priveghere institutul de în-veșement întemeiat prin mila Maiestății Vostre în Aradul-vechiu, cum se cade fiind scutit, să potă înflori și se ia crescământ și putere aducătoare de nădejde augustului tron crăiesc, al țerii și al omenirei; apoi clerul și neamul românesc eșind odată din întunerecul nesciintei și îmbrăcat fiind cu temeuriile moralității crestinesci, se învețe și se împlinescă datorințele sale ca un om creștin, cetățen bun, și credincios și neîndepărtat supus tronului Maiestății Vostre, De nu va întrebuința milostiva vindecare la bun timp, clerul românesc dimpreună cu învețătorii scolelor, în care limba serbescă se predă în mai multe diecese, ca o învețatură de căpetenie, ca întru asemenea chip însuși poporul românesc se se schimbe și se se transforme. Încât este întinsă acesta silința a lor din cuventul sus adus, când s'a ținut sinodul național în Timișora la anul 1790, se

înțelege și din reprezentanța din dieta crăimei, ținută la anul 1792, pentru de a derădăcina cancelaria iliricesca, la Maiestatea Voastră sub c) cu aplecăciune ni-se vede.

Pentru acesta, clerul și neamul românesc cu prea aplecate genunche supunendu-se erăși se roagă ca, după moartea lui Pavel Avacumoviciu episcopul diecesei Aradului, în locul lui se li-se dea episcop de neam român, și ca Escelenției sale metropolitului Carlovițului, să binevoescă timpuriu a-i porunci ca nu după introdusul obicei, în sinodul seu cel serbesc, să alegă episcop pentru diecesa românesca, așîderea se se milostivescă a îngădui clerului diecesan, ca după norma și orenduela clerului neunit din Ardeal, se se alegă trei candidati români pentru episcopatul diecesei acesteia, și pe acestia se-i propună prin dicasterii Maiestății Vostre pentru milostiva anumire.

Acestă negraită milă și indurare a Maiestății Vostre cesaro-crăiescă, pentru de a întemeia și a ridica fericirea sa și a următorilor sei, nu atât cea vremelnică cât cea vecinică, neamul și clerul românesc cu nemuritoare mulțămire și cu pururea vecuitore credință înalt o va cinsti.

Pre lângă care cu supusă aplecăciune rămânem a Maiestății Vostre umiliți și pururea credincioși supusi:

Tot clerul și poporul românesc.

[Ilarion Pușcariu, *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900, *Colecțiunea actelor*, doc. 5, pp. 3-9]

III.

Arad, 7 august 1815. Adeziunea dată deputaților români în cauza episcopului arădean. Plenipotenție

Cu puterea căreia clerul și poporul a Diecezii Aradului, după ce Preosfinția Sa Diecezanul Episcop Pavel Avacumovici la cele veșnice s-au mutat, trei din rândul preoțesc și trei din rândul mirenesc, adică șase deputați am ales și întâi pre prea cinstitul Domnul Grigorie Chituța, Protopresbiterul Boroșineului, a doilea pre Preacinstitul D. Ioan Popovici, paroh și namestnicul Zarandului; al treilea pre Preacinstitul D. Dimitrie Țichindeal paroh Becicherecul Mic și al școalelor Preparande românești din Arad vechiu slugărit cetehetă, iar din rândul mirenesc adică întâiul pre cel de bun neam născutul și înalt învățatul Domnul Ioan Püspöki a școalelor Țirculumul Orăzii Mari c răesc director, al doilea pre înalt învățatul Ioan Santon al slăvitului comitat Timiș asesor și avocat, al treilea pre înalt învățatul Domnul Moise Nicoară emeritul canțelistul slăvitului comitat Bichișului.

Deci pre Domniile Sale la înaltul a Preasfinției Maestății Sale Tron îl trimitem, ca dâșii în numele nostru tuturor, umilita rugăciune a Nației noastre înaintea Preafinției Maestății Sale ca și nouă după mila Sa fraților noștri

românilor din Ardeal neuniți arătată episcop de neamul nostru a ne da să se milostivească cu cea mai adâncă umilință să o aștearnă. Drep aceea, pre mai sus numiții Deputații noștri de a căroră hărnicie și înțelepciune că lucrul acesta în rândul Episcopiei lor încredințat după cererea clerului și a poporului cu credință îl vor sevârși.

Cu aceasta plenipotenție și credințională scrisoare i-am providit și providim.

S-au dat în Aradul Vechiu, august în șapte după cărind(arul) vechi anul o mie opt sute cincisprezece.

Teodor Popovici, protopresbiter Chișineului

Grigorie Chituța, protopresbiter Boroș Ineului

Teodor Șerban, parohul orașului Șiclău

Ilovici Moise, parohul Giulii oraș

Gheorghe Popovici, paroh în Comlăuș

Pavel Popovici, parohul Cuvinului

Ioan Popovici, parohul Luguzăului

Petru Feier, preot în Bocsig

Gheorghe Țapoș, paroh în Socodor

Simeon Covaci, parul satului Bohani

Marcu Onaga, parohul parohiei satului Nemesăști (Ravna)⁹³⁹

Pavel Belde, parohul Deznei

Ioan Popovici, paroh în Zărand

Marcu Morșan, paroh în Zărand

Teodor Cioba, paroh în Sinteia

Ilie Popovici, paroh în Comlăuș

Ioan Ioanovici, paroh în Covăsânț

Gheorghe Popovici, paroh în Curtici

Teodor Popovici, paroh în Pil

Pavel Mornăilă, paroh în Șiclău

Șerb Florian, paroh al Mizieșului

Nemeș Șerb Tămaș

Nemeș Șerb Ion

Nemeș Șerb Mihai

Nemeș Șerb Petru

Nemeș Șerb Lup

Nemeș Șerb

În numele a tot comunitașului dela Miziăș unde păstă 600 dă suflete afară de preoți să găsescu.

Vidi Aradini 13 Septemb[rie] 1815. Ioannes Kovacs, Cottus Arad, V. Comes.

Petru Popovici, paroh în Chereluș

⁹³⁹ Radna de astăzi din protopopiatul Sebișului.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Nicolae Popovici, paroh în Boroș Ineu
Gheorghe Popovici, paroh Iosașului
Teodor Popovici, paroh Iosașului
Nicolae Popovici, paroh Cighirel
Marcu Moroșan, paroh în Zărand
Nicolae Suciu, capelan din oraș Giula
Gavriul Tamașovici, paroh Chișineului
Ioan Popovici, paroh în Erdöhegy⁹⁴⁰
Ioan Popovici, paroh Chișineu
Ioan Clintoc, assesor consistorial Varad Velențe
Simeon Popovici, paroh Varad Velențe și administrator protopresbiteral
Pesteșului și la Cin[stitul] Consist[or] de Varad Velențe Assessor.
Toma Popovici, paroh Bicaciului și assesor consist[orial]
Teodor Suciu, paroh Cuvinului
Gheorghe Popovici, paroh în Cuvin.

[A. N. D. J. Arad, *Fondul Prefecturii Arad, Acta congregationum*, fasc. 1 353/1833; C. Bodea, *Moise Nicoară /1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă*, doc. XX, p. 161, o versiune păstrată la Academia Română; *Mărturii porivind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale*, doc. 35, pp. 79-81, o versiune păstrată în A. N. D. J. Arad]

IV.

Arad, 16 mai 1816. Instrucția prin care sunt desemnați deputații români la Sinod pentru alegerea unui episcop român la Arad

Instrucție

Noi clerul și neamul românesc din Diețea Aradului de legea răsăritului neunită cu o învoire și înțelegere alegem și numim Deputați în numele și despre partea noastră la sinodul carele în 10 iunie 1916 s. v. în Carloveț pentru alegerea de episcop Diețezii noastre se va ține.

1. Pre cinstitul D. Părinte Teodor Șerban, parohul Șiclăului.

2. Pre de bun neam născutul D. Mihail Ambruș, exactorul cămărăsc.

Acestor deputați aceasta le dăm instrucție ca precum prin deputații noștri la înaltul tron trimiși în toată supunerea o umilită rugare am îndrăznit a întinde cătră înălțatul și prea înduratul împărat și craiul nostru (pre carele atotputernicul cu viață îndelungată și fericită să-l dăruiască spre norocirea și mângâierea credincioșilor și supuși a căroră și noi românii sântem parte) ca să se îndure a ne

⁹⁴⁰ Astăzi Pădureni și constituie un cartier al orașului Chișineu-Criș.

da Episcop născut și cu cuget Român, așa aceasta cererea și rugăciunea noastră cu toată aplecăciunea și înaintea Excelenței sale Domnului Henric L. Baron de Siegenthal, a ordinului M. Terezii Milităresc cavalir C Crăiescului feldmareșal laitenant a Prefecturii Slavonii, comendansului și C. Crăiescului la sinod numitului comisar, să o aștearnă, carea a noastră umilită rugăciune și aretare în aceasta se cuprinde precum urmează:

1. Noi născuți români botezați și crescuți în S. Biserică a Răsăritului neunită din tot sufletul dorim a cunoaște sfintele porunci dumnezești prin Domnul și Mântuitorul nostru Isus Hristos lumii date ca așa adăpați cu cunoștința adevărului să știm urma acelor porunci și să putem cunoaște tote acelea ce fieștecăruia sunt de lipsă pentru fericirea și viața vecinică.

2. Dorim a cunoaște lumina adevărului și a înțelepciunii în S. învățatură a Domnului nostru Isus Hristos cuprinsă (prin care sigur poate cineva împlini datorințele creștinești) ca și noi să putem fi părtași aceiași credință și iubirei de aproapele nostru în urmă ca să putem și noi ști datoriile noastre către Dumnezeu, împăratul, patria, aproapele nostru și către noi înșine, de unde apoi după cunoștința și revenirea noastră să fim adevărați creștini, credincioși supuși și folositori cetățeni.

[...]

5. Fiindcă Diețeza noastră iaste numai din români și ca să putem a depărta toate răutățile și mișeliile de la noi eu cu care suntem îmbrăcinați și apăsați de sârbi și să putem și noi ajunge în starea aceea în care am putea resufla și noi ajungând în starea aceea în care am putea fi adevărați buni creștini, credincioși supuși și folositori cetățeni ne rugăm în toată umilita supunere ca să ni se dea Episcop născut și crescut cu inima și sângele român, pre carele să-l doară inima de trista noastră stare și carele toată fericirea sa întru aceea să o simțească ca să ne poată învăța și în toate ce sunt omului creștin de lipsă să ne știe, vrea și poată îndrepta, pătimirile noastre și a le înmicșora să se sânguiască.

6. Dacă se va îndura Excelența sa D. C. Crăiesul Comisar a asculta umilita rugăciunea noastră și până la Tronul S. Maiestății sale prea înălțatului și prea înduratului Monarhului nostru a o petrece și dacă va fi cu înalta învointă a Prea Sfintei Maestății sale, noi am îndrăzni în toată aplecăciunea a propune și a cere nouă Episcop pre unul din aceștia care urmează:

1. Fogoroșan Nestor, egumenul S. Mănăstiri Beșenova în Srem, în curtea Arhi-Episcopoească crescut, a căruia purtare ca întregă nouă cunoscută iastă, scriitor de limba latinească, ungurească, nemțească, românească și sârbească. Pre carele întru umilință toți într-un glas îl poftim.

2. Mihailovici Isaia, egumenul Bezdinului.

3. Mihuț Ioan mirean, al scoalelor naționale în Districtul Caransebeșului C. Director, în științele sale formose în S. Teologie, în limbile latinească, nemțească, ungurească, sârbească și românească procopsit și întru purtare deschilinit.

4. Nicoară Moise, în învățăturile iuridicești și filosoficești, în latinească, ungurească, nemțească, ital[ienească], franț[uzească] și românească procopsit, cătră purtare foarte bun și deschilinit.

[Urmează semnăturile reprezentanților clerului și credincioșilor din comunitățile românești⁹⁴¹]

Arad 16 Maiu 1816

[A. N. D. J. Arad, *Fond Prefectura Județului Arad, Acta congregaționum*, fasc. 950/1825, f. 43; C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXI (în limba latină), pp. 213-215; *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale*, doc. 35, pp. 81-83]

V.

Arad, 12 februarie 1820. Memoriul clerului din eparhia Aradului către împărat prin care cerecurmarea neregulilor și numirea unui episcop român

Euere Majestat Gnadigster Monarch !

Clerul și poporul românesc din diețza Aradului prin instanția sa cea sub 26 august 815 cu umilințe subșternute s-au rugat, a li se da episcop de neam român, ca în veacul 19 să esă odinioară din întunearecul neștiinței, și al sălbătăciei; întru carele prin episcopi serbești pînă acum fu ținută nația românească, apoi de acum înainte să se aducă la împlinirea datorințelor leagii și a moraliteții creștinești.

Prin orânduelile ceale preînalte ale Majestatei Tale, precum și prin delegata crăiasea comisie, fără îndoială nădajduia neamul românesc că să va aduce vreun rod sau să va mai îpuțina împădăcările luminării neamului nostru. Ci vai de mine ! Că amândoi acestea nu numai că nimic n-au folosit, ci mai vârtos cătră mai multe împedeciri ale luminării au întărâtat pe vlădici serbești, precum aceste următoare fapte mărturisescu deorece:

Nimic spre pornirea luminării n-au început a face, nici arhimandritul Brancovici, fostul până la o vreme aicea administrator, nici iareș arhimandritul Bolici, fiind și acesta administrator...

⁹⁴¹ Prima semnătură este a lui Teodor Popovici, protopopul Chișineului-Criș, urmată de a reprezentanților clerului și credincioșilor din localitățile: Apateu, Berechiu, Chișineu-Criș, Giula, Chitighaz, Pădureni, Șiclău, Grăniceri, Curtici, Macea, Mișca, Vârșand, Pil, Socodor, Nădab, Comlăuș, Olari, Sinteia Mică, Zărand, Sinteia Mare, Cinteia, Chereluș, Șepreuș, Șomoșcheș, Talpoș, Vânători, precum și de reprezentanți ai Consistoriului ortodox de la Oradea. Documentul a fost certificat în 16 mai 1816 de către vicecomitele arădean Ioan Kovacs.

Acum în anul 1819 întocmirea aceasta după deplină poftă a ierarhiei s-au adus întru lucrare, fiindcă:

1. Cel de acum administrator al dieceziei Aradului, preasfințitul domn Iosif Putnik preste numărul cel de prisos al preoților, încă preste 200 de preoți în șapte luni au mai sfințit.

2. Pă inășii din curtea episcopescă încă nu s-au sfiit a-i sfinți preoți, precum:

a. Pre Gavriil Savici l-au sfințit preot și i-au pus capelan în Șepreuși.

b. Pre Vasile Theodorovici, inășul arhimandritului Emanuilovici, l-au făcut preot și l-au pus administrator în Gioroc, unde cu grotate l-au așezat, că comunitatea n-au voit să-l primească, că să rușina sa aibă în loc ales preot din inăș.

c. Pre un clătit din minte, anume Nicolae Telegan, fostul inăș la Techeli, l-au sfințit preot, carele pînă în zi de astezi este fără de așezămînt și spre defaima preoțimei stă și acum rătăcit.

3. Pre cei ce au sfârșit învățăturile și științele, prin academii, sau în școlile preparande, cerându-se în stare a preoției, nu s-au primit. Așa au pățit Ioan Machi din Curtici, carele în universitatea Pești cu eminenție au săvârșit noo școli.

4. Intru asemenea chip s-a întâmplat și cu cei ce (au) învățat în preparandie, precum:

a. Lucea Filipp învățătorul din Târnova în comitatul Aradului, Ioan Muntean din comitatul Biharului și alții mai mulți înățători vrednici crescători a nației românești nu au vrut să-i primească în ceata preoțescă.

Pentru aceștia în deșert au stat și s-au rugat comunitățile ca preosfinția sa să-i sfințească preoți și să-i dea lor parohii, ca pre niște harnici învețetori și bărbați cu puterea bună.

Înse toată rugăciunea aceasta în zadar s-au făcut, ba ce e mai mult, nici instanția lor, nici dovedirile lor n-au voit să le ia în consistorium.

5. Preasfinția sa, domnul administrator Putnik, la sfințirea preoților nici o privință n-au avut spre luminarea și procopsirea lor, de unde cei mai mulți sânt cari de abea știu ceti și scrie, alți iareși nici au vârsta cea legiuită, după canoanele bisearici nostre, precum:

a. Pre Danil Orga tînăr de 18 ani, din satul Târnova născut și fără învețetură, apoi l-au sfințit preot și l-au pus paroh în Ternova, pre acesta îl stă preoția 1800 f., care i-au dat în curtea episcopescă.

Așijderea este:

b. Gheorghie Popovici, preparand din satul Covăsînt, tînăr de 22 ani, pre carele l-au sfințit preot și acesta n-au plătit mai puțin decît cel mai sus pus, adecă preste tot 1200 f. au plătit.

c. Gheorghie Popovici, preparand din satul Măsca, carele pentru preoție au plătit 400 f. și iareș pentru capelanie în Pâncota au trebuit să dea 300 f.

d. Ioan Popovici, parohul din Seleuș, pentru capelania fiului său au trebuit să plătească 500 f.

e. Aaron Covaci, preparand din satul Buhani, pentru preoție au plătit 400 f. Acesta este fiul unui preot serac.

f. Belej Ștefan, pentru capelania Șimandului au plătit 500 f.

g. Theodor Albeseu, iareș pentru capelenie în satul Almaș au plătit 1 300 f.

În satul Nădab preasfinția sa pentru bună plată au sfințit pre Ioann Albici, și l-au așezat acolo paroh, acesta niciodată n-au călcat pragul școlii.

Aicea s-ar putea aduce mai multe pilde de acest feliu, însă pentru ca să nu fim spre greotate, le-am lăsat spre altă cercare.

Cu adevărat că lăcomia și scumpătatea spre bani a repausatului vlădică Avacumovici mult au lucrat de a ținea neamul românesc în sălbătacie. Carele pentru binele împărăției s-ar fi luminat, ca un neam harnic și înduplecătoriu cătră lumină, însă pășirea și lăcomia preasfințitului domn episcop și administrator Putnik în atare scurt timp cu mult în mai mare sălbătlicie au aruncat neamul românesc, de a se uita pre sine că sânt oameni, ca prin ratăcire să se îndepărteze de la împlinirea datorințelor sale și așa să cază, ca cum ar fi neamul românesc spre veacinicul întunearec pedepsit.

Dumnezeu să-și întoarcă mila sa cătră beții români, cei ce întru luminarea lor prin serbi sânt împedecați și aruncați în selbeticie, ca să nu fie aceia adevărat, ce sa aude de la unii vorbind, cum că preasfințitul domnul administrator Putnik va fi la Verșet episcop, apoi dimpreună și administrator la Arad.

Aceasta de acum să știe, fiindcă preasfințitul domn episcop Putnik în luna lui ianuarie 1819 au trimis pre un preot din Arad, anume Vasile Gheorghievici, la preoțimea diețezii Verșetului, cu o scrisoare- iztită ca să se subscrie toți într-însa și să-l poftască pre dânsul loruș episcop. Aicea în varmadia Aradului și a Biharului mai cumplit au lucrat întru aceasta că chiemâind preasfinția sa pre mai mulți dintre noi către sine, în gura mare au început a vorovi și a ne făgădui, că va căuta cu cea mai mare râvnă să aducă lumina neamului nostru, că va face seminarium, sau pâna atuncea oarece întocmire va orându și va căuta de îndemnul cătră învățeturi și nici pe unul dintre cei neînvățați nu-i va sfinți preoți, apoi va căuta de mai bună starea preoților, să se facă orânduiala, după aceste, ne-au scos o scrisoare iztită, unde au cerut ea să ne subscriem precum că noi îl poftim în diețeza Aradului, să ne fie episcop, Prin trimisul său pre cei mai mulți i-au silit la subscriere, cu amăniunțori, cum că vor fi goniți ei, iară pruncii lor lăpădați și neprimiți la ceata preoțească, de nu sa vor subscrie.

Așa a făcut Emanuilovici protopopul de la Oradea Mare, trăgând preoțimea din varmeghia Bihări la subscriere, cum că deacă nu se vor învoi la aceasta, va urma nefericire preste fiii preoților.

Pentru aceasta, Exțelența Sa, domnul metropolitul Carlovțului, l-au vârat pre dânsul în ceata călugărească și l-au făcut protosinghel, și este în cugetul acela de a-i pune și arhimandrit, pentru că preasfinția sa pre acesta unul il află mai

îndemânatec instrument de a putea printr-însul să țină nemnul nostru în sălbăticie și în orbire sau în și mai mare să-l arunce.

După ce preasfințitul domn episcop și administrator Putnik au stors de la noi subscrierea noastră, cu totul împotriva făgăduinței și a datorințelor sale au lucrat și că va mai lucra ne încredințează pre noi faptele lui ceale mai sus pusă. Preasfințitul acesta au cufundat diețeza Aradului cu atâta mulțime de preoți ce i-au sfințit și preste trei genunche a următorilor nostri.

Drept aceia ne rugăm de Majestatea Ta ca părintește să te milostivești a face oprire, de a nu-i fi slobod să sfintească mai mult.

Fiind cuprinș de frica pentru norodul românesc, dreapt unele urmări cu cea prea adâncă venerație și supunere cei subscriș ne rugăm:

1. Ca Majestatea Sa prin stremutarea preasfințitului domn episcop și administrator Putnik: la Verșet sau la Arad să nu lipsești pre cei de la Păcraț de mîngăerea lor, așijderea nici preasfințitul de norocirea ei.

2. La ceale doo mari diețeze, care din români mai mult se cuprind, ca un părinte să ne milostivești a pune episcop sau administrator de român, unde cel mai vrednic ar fi preasfințitul episcop Vasilie Moga, episcopul Ardealului, carele nu este așa de îndepărtat de părțile acestea, ca cum e cel de la Pacraț.

3. Aceia preoti carii acum de curund s-au așezat, sau carii încă nu sânt așezați în parohii, apoi sânt neștiutori de a ceti și a scrie, chiar Majestatea Ta să te milostiești a porunci ca barem cursul învățeturilor în școalele preparande să-l săvârșască până a să va redica seminarium dupăprea înaltele porunce. Ca odinioară să scape de înfiorarea a unelor reotăți și ca fără îndoială să se potă bucura pentru fericirea neamului românesc, că ce cu genunghe plăcate să rogă.

Fiindcă dragostea cătră neam și cătră luminarea lui pentru binele împărăției mai tare ne zace noo la inimă, decât ce neam de unele goniri care doară ierarhiștii le gătesc asupra noastră cu genunche plăcute subșternem aceasta instantia.

Ai Majestatei Sale

In Arad 12 februar 1820

Totdeauna credincioși supuși clerul și poporul nației românești a diețezi Aradului.

[I. D. Suciu, R. Constantinescu, *op. cit.*, vol. I, doc. 278, pp. 568-5781]

CORESPONDENȚĂ

A.

DIN CORESPONDENȚA LUI DIMITRIE ȚICHINDEAL CU SAMUIL VULCAN

I.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 31 octombrie/12 noiembrie 1812]

Frate !

Luându delă tine și delă Traila scrisore din Poști, n'am lipsitu îndată pentru amendoi a scie, unde am socotitu, despre care și pe Traila să-lu însciințezi; însă puțină nădejde am, ca să puteți ore-care-va dorita profesorie dobânda, serbimea împotriva voastră lucrându.

Poftescu să fiți sănătoși.

Oradie 12 Noembre (31 Oct. st. v.) 1812.

Episcopu Samoilu, m. p.

Din afară:

M. Varadino. Admodum Reverende Domino Demetrio Czikindeal Parocho
Kissbecskerekiensi.

p. Aradinum.

Temesvarinum.

Kis Becskerek.

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. I, p. 335]

II.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 12 decembrie 1812]

Fiule !

Episcopia Aradului între 1786-1830

Eu încă me bucuru de școla voastră, și cum-că între învețători și tu ești, căci amendouă aceste am doriu și întru amendoue și eu m'am ostenitu, și în săptămâna ce vine de aru aduce dela Aradu aicia farină⁹⁴², prin aceia omeni îți voi trimite despre catechisație și catechismuri mai multe cărți, cari cu tocma spre acestu sfirșitu le-am fostu adusu dela Beciu au trecuta unu anu, așîderea îți voi trimite despre tâlcuirea evanghelii, numai te rogu să iei sema, ca nici de cum să nu te depărtăzi dela învățatura cea de obște catolicescă, și să nu socotesci, că de vei grăi numai în școlă, nu vor sci și Episcopii învățatura ta, căci a tale învățaturi s'or nevoi Episcopii a le ave, ca dintr'însele să potă arăta, cum-că îți este învățatura străină. Așîderea me rogu să-mi scrii ce trebuie să învețe și celalalți profesori, ca și pe dînșii după a mea puțință să-i ajutu cu cărți. Iar cărțile acestea ți le voi trimite până ce ți-le vei pute cumpăra, poftescu să fii sănătosu.

Oradie, 12 Decembre 1812.

Samoilu, m. s.
Episcopu.

[*Ibidem*, doc. II, pp. 335-336]

III.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 7 februarie 1813]

Iubite !

Domnul Administratori Redai⁹⁴³ a fostu pornitu către Aradu, când ți-am luat scrisorea din 21 Ianuarie. Însă nu me îndoescu, cum-că după a sa bunătate nu te va primi și cuprinde cu bucurie și pre tine și pre ceialalți profesori, și elu întru aceea lucrându, ca acelu institutumu ala vostru să se ridice.

În câtu este pentru cartea, care prin mânil tale am îndreptatu către archimandritulu Kengelaț⁹⁴⁴, ca cu atâta să fii mai încredințatu, cum că au primit'o, cum ai pututu să socotesci, cum că eu am înțelegere cu elu despre episcopiile vostre ? În scrisorea acesta este învăluită altă scrisore deschisă a unui omu, care nice n'au visatu despre Episcopie. Pentru aceea grăbesce a o trimite lui Kengelaț. și o trimite cu privilegiu ca acela, câtu chiar să poți crede, cum-că îi va da-o în mână. Dumnedeu îți deie tot binele.

⁹⁴² Făină.

⁹⁴³ Rhedey, conte, administrator al comitatului Bihor.

⁹⁴⁴ Pavel Kenghelaț, arhimandritul mănăstirii "Sfântul Gheorghe".

Episcopia Aradului între 1786-1830

Alu tău

Ca unii frate
Samuilă Vulcanu, m. p.
Episcopu.

Oradie, 7 Febr. 1813.

Din afară:

Admodum Reverendo Domino Demetrio Czikindeal Instituti Literarii
Valachici Catechetæ.
p. Szalontam. Aradini.

[*Ibidem*, doc. III, p. 336]

IV.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 9 septembrie 1813]

Iubite fiule !

Scrisoarea cea de deunădi⁹⁴⁵ - acuma e gata, pentru aceea de cum-va părintele
protopopu dela G[alșa]⁹⁴⁶ nu pote să vină după ea, scrie-mi, ca așîșderea prin
părintele Farcaș de vei socoti a fi bine să ți-o trimitu. Poftescu să fii sănătosu.

Oradia, 9 Septembrie 813.

Episcopu, Samoilă, m. p.

[*Din afară:*]

Admodum Reverendo Domino Demetrio Tzikindeal in Literario Instituto
Aradinensi catechetæ.

Aradini.

[*Totu din afară pe partea sigilului:*]

Literas has illico consignari curet intitulate.

(Sigilulu monogramu)

S[amuil] V[ulcan]

[*Ibidem*, doc. IV, p. 337]

⁹⁴⁵ Deunăzi.

⁹⁴⁶ Este vorba de Grigorie Gh. Chirilovici protopopul de la Șiria.

V.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[(Oradea) 19 septembrie c. n. (1813)]

Fiule !

De vei căpăta vre unu scriitoru bunu între preoți, care să scrie mai frumosu decât este acesta scrisă, dă să o scrie, că eu voindu ca nu cum-va să vină lucru la ivelă, n'amu cutezatu a-lu da să-lu scrie la altuia, fără numai la nepotulu meu, însă și așa precum este scrisă pote să mergă.

Bine ar fi de ar pute doi din cleru să mergă cu dânsa, să o deie la Imperatulu în mână, și apoi și la alți domni să o comendăluască cerere. Mai alesu prințului Karl, prințului Maximilian, sfetnicului conferențialu Loreanți, Archiepiscopului Hohenwart, în cancelarie la Predeșu, și la referentu și la alții, Palatinușului și altora căroru veți socoti a fi de trebuință.

Eu așu socoti, cum-că mie încă ar trebui ca clerulu, care se va iscăli în instanția acesta să-mi scrie bateru câta de scurtă, și în limba românească, o rugăminte ca aceea, ca întru acesta și eu să ve ajutoru, că avându eu o scrisore ca acesta cu mai mare cutezare oi pute lucra, ce voescu a face tocmai de nu-mi voru scrie.

Despre tote ce veți lucră de ameruntulu să-mi scrii. Poftescu să fii sănătosu.
19 Sept. cal. nou (1813 ?).

Episcopu Samoilu m. p.

Primit-ai scrisorea acesta, însciințeză-mă așisderea pentru ducere, plătesce părintelui Farcaș, bucurosu așu plăti eu, dar am fi socotita că mai adeverită și curendu va veni de nu voi plăti.

[*Ibidem*, doc. V, pp. 337-338]

VI.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 19 decembrie 1813]

Preosfințite D[omnule] Episcope !

Instanția s'au datu la unii încredutu prietenu alu meu asesoru alu Varmegii Timișorii cu numele Szantoo⁹⁴⁷ și elu alta menunatu iarăși scopului cel d'întâiu asemenea a lucratu. Una pentru Înălțatulu Imperatu, alta Impărătesii, Cardinalului

⁹⁴⁷ Ioan Santon.

Hohenwart, Kronprieuzului, lui Lorenz con. Ministr. Kanzlerului, Palatin : și Preosfinții Tale, tote aceste în mai multe originaluri curatu se prescriu, și acuma pre serbătorile ceste viitoare mă voi griji de subscrierea clerului, și apoi fiește-care la locul ei se va trimite.

Însă mai nainte de acesta unii din Protopopi voescu a ave parola Preosfinții Tale, nu cum-va pentru dragostea protopopului Orădii-mari⁹⁴⁸ vei face pre Igumenulu fratele lui⁹⁴⁹ Episcop la Aradu, (căci acesta se scie, că acela va fi Episcopu pre care vei voi Preasfinția Ta, aibă nu aibă multe votumuri) și aceștia de și arată că sunt români din Ardealu, nu e adevveratu, căci muma loru spune aicea că ei sunt de viță de muscalu sau ruși, și eu potu crede, că Igumenulu e cu părulu tare roșu. Și mai pre urmă și acesta ceru ca să areți pre cine ai ave voie a fi Episcopu la Arad, nu cum-va unii să se ostenescă, și alții de-a gata să intre întru bucuria Episcopiei, despre aceste avendu eu ceva la mână vre-unu semnu îi voi pute încredința, și mai lesne aduce la subscriere. Eu am îndrăsnitu acesta a spune, și me rogu de iertăciune, că ce nu ași îndrăsnu eu pentru binele nemului meu dice ori-cui-va ceva.

Despre Nestoroviciu⁹⁵⁰ nostru pociu atâta să ve scriu că au strînsu și dela Serbi și dela Români din Pesta și din alte orașe, precum și din Banatu bani, și hrănesce Serbi în convienctulu lor, iară nouă ne-a scosu ochii cu cele 252 f. v. v. dela protopopulu Orădii-mari, și aceste încă nu credu că nu de frică nouă i-a îndreptatu. Bine ar fi de s'ar face vre-o întrebare dela Kanzler despre acesta vre-o întrebare, că și noi avemu destul săraci aicea, și nu e dreptu cu banii noștri să se hrăneseă Serbiu domnesce iar al noștri cu bietulu mălaiu.

Scote-ne din pământulu Egipetulu și din casa robiei.

Acesta subt *A*, au dat-o după săvârșirea Egsament⁹⁵¹: de 5 luni, ne îmbucurasemu și am mulțămitu acestui neguțitoru iară alta vulpie cu acesta subt *B*, au împedecatu cea d'întâiu, căci elu ne-au băgata aicea cu atâta omu în nisce cociobe, și nu au făcutu după declarația lui și Dumnedeu scie face-va au ba. Eu am disu lui Nestorovici să primimu pre 5 anni dela celu d'întâiu, și Rekopfu⁹⁵² (care e datu acuma în arendă cu 400 f.) să-lu dămu noi în arendă și banii să vie la fundație până ce va face stăpânulu Rekopfulul Arsici⁹⁵³ burgermaisterulu școlă precum s'a făgăduitu, însă dicerea mea nu a folositu nimica că cășile pre 5 ani 9 sobe le-amu perdutu atunci, în Rekopfu e birtu, dar noi ne tragemu 212 preparandi prin alte case care Arsici pentru școlă pre o vreme în arendă le-a luate, fiindu că plătesce numai 300 f: iară de pre Rekopfu care l'a anumita școlă, trage 400 f. Aceste tote

⁹⁴⁸ Este vorba de Maxim Manuilovici.

⁹⁴⁹ Este vorba de Moise Manuilovici, starețul de la mănăstirea Hodoș-Bodrog.

⁹⁵⁰ Uroș Nestorovici.

⁹⁵¹ Examen.

⁹⁵² Casele, luate cu chirie de la Sava Arsici unde țineau preparanzii cursurile.

⁹⁵³ Sava Arsici.

bine le scie Nestorovici și pote că ar fi și făcuta elu ceva, însă are la sine pe una actuarus de sârbii acesta îlu portă de nașii și acesta multe le împedecă. Vitregi și pace.

Prin Banatu s'au resfirată mulți Servieni, acesta e sciută de Turcii fugindu, însă tare se vorbesce prin Banatu că omnenii aceștia așa varvari fiindu, lotri și sălbatici voru ațâța în primăveră vre-o rescolă mai vârtosu pre lângă marginea Dunării, și prin locurile unde sunt ei; întâiu pentru că și el și ai noștri sunt în mare lipsă de bucate, a doua mulți și de ai nostre împărății omeni fiindu tare asupriți de domnii, cine scie ce gândescu; destulu că mulți se temu căci primăvera e tufosă și Servienii sunt dedați, ș-acuma facu destule snobe, că mai deunădi au omorâtu pre unii căprarii în mijloculu Timișorii. Deci ar fi bine să se facă arătare în sus despre Servieni mai timpuriu, ca nu cum-va în urmă să fie târdiu, eu nu pociu prinde omu de mână și să-lu aretu care mi-au spusu acesta, ci audu de tote laturile și așa sună vorba de comunii prin Bănatu. Acesta o potu mai mulți adeveri. Scrisorile îmi vinu bine prin Farcaș. Întru altele me comendo în mila pă-rintescă, și sunt

Alu Preosfinț[iei] Tale

In 19 Decembre, 1813.

Cunoscutul, m. p.

[*Ibidem*, doc. VI, pp. 338-339]

VII.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 3 ianuarie 1814]

Preasfinție Domnule Episcope !

Alu meu milostive Patrone !

Aicea sub A, trimitu relația care o amu trimis-o consilier: Nestorovici⁹⁵⁴, ca să vedu ce făcu Serbii de noi, toți ne otrăvimu în școlă acesta de aburile mierosu care acuma încăldindu-se soba ese din părete, în tomna trecută am spusu lui Nestorovici că localu directoru[lui] care e fără de nici o trebă, de vreme ce nimica scie, e neguțitoru cu ritu, cu vinu și cu răchie, speculantu, Sava Arsici, au începutu a fierbe mierea în școlă, și aceea va fi spre marea vătămare sănătății nostre, care acuma le simțescu și profesorii, și toți preparandii; și nimica nu au ajutat. Pre Nestorovici îlu interesiruesce tare Arsici, că i-au făgăduitu că îlu va face nemeșu, și Arsici numai cu gura, și cu pena pre hârtie face, iară întru lucrare să aducă ceva ba. Me rogu fă o întrebuintare din relația noastră, că sciu că

⁹⁵⁴ Uroș Nestorovici.

Nestorovici va tăce, ci aru fi bine să-lu întrebe cine-va pentru ce nu au luat casele lui George Popovici⁹⁵⁵ pre 5 ani de școlă, numai otrăvesce atâta norodu. Prepar[anzi]: sunt 212 în tote trei școli, ci ne ține în așa puturosă școlă, doctoru Varmegii⁹⁵⁶ au cercatu, și au aflatu mierea pricina, aicea adevăratu au făcutu Nestoroviciu în potriva cugetului, nu-i pasă de noi și pace, o de ar pute cum-va să ne descățamu de serbescii mai marilor noștri. Preosfințite ! și dacă nu te voi fi rugatu în lumea acesta vre-odată acuma te rogu întrebuințeză mijlociri să cadă din directorie cu totul Arsici Moisi⁹⁵⁷ director : Caransebeșu, că ce face omulu acesta nu e de spusu, și acesta e spre mare uciderea noastră Româniloru, imposturile sunt vrednice de a fi fostă elu spânzuratu, iară acuma încă transferiruescă la Giula de directoru și în locul lui pune pe Radovanovici care nu scie românesce directoru la Români, nu sciu ce gândesce Nestorovici.

Instanția e gata, și acuma e în mâna mea, curându va veni la mâna Preosfinției Tale că Vlădica e beteagă de picioare, elu nici pote acuma mănânca ca mai nainte, și e de lipsă să se grăbescă, însă mai acesta am a ve spune, că unii din preoți dicu că nu va fi bine acuma până ce-i Episcopu al Arad încă viu, căci Mitropolitu înțelegendu va întrebuința tote puterile, să împedice lucru așa cât când va muri Episc. nu vomu dobândi cererea. Și mai bine va fi să o trimiți când va muri Vlădica că nu va ave Mitropolitu : timpu de a strica, iar mai târziu să așa s'a lasatu să-mi scrii cum vomu face ca să fie mai bine. Cu aceste rămân.

Alu Preosfinției Tale.

În Aradu bătrânu în 3 Ianuarie 1814.

Mai micu servu
Dimitrie Cichindeal m. p.
catech. și senior.

[*Ibidem*, doc. VIII, pp. 341-342]

VIII

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 10 ianuarie 1814]

Preosfințite Domnule Episcopu
Milostive Patronu !

⁹⁵⁵ Român arădean, neidentificat.

⁹⁵⁶ Iosif Rosa.

⁹⁵⁷ Moise Arsici (?-1815 sau 1816), director al districtului școlar Caransebeș. Un Moise Arsici (același ?) fusese învățător, apoi notar consistorial ortodox la Oradea la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

În novelele sârbesci sub nr. 119 fața 526 am cetitu că la Oradia-mare e directoru Ioanu de Püspöky; iară de partea cеста laltă a Giulii se tace, ci numai dice: că *a Loru Mărire* a poruncitu acestii proinspectoratu în doue districturi să se împartă; și nu e precum mi-a spusu mie în tomna trecutu Nestorovici, că va fi Moisi Arsici transferiuitu la Giula, se vede că este împedecare din novelele mai sus numite despre dânsulu, o de s'ar împedeca omulu acesta, ca să nu potă fi în partea cеста directoru, și dintre tote alte, și mai tare pentru acestă pricină; că aicea preoțimea se teme că după ce s'aru resolvirui preoților să-și alegă Vlădică, acesta fiindu directoru, va face turburare între preoți, nu Românu, ci iarăși Serbu loru-și episcopu să ceră, puindu înainte că prin Români se voru face uniți; fantastulu acesta va află mijlociri de turbare de a împedeca, ba am înțelesu că va metropolitulu Cârlovețului să-lu facă archimandritu, nu cum-va doră prin acesta socotesce să-lu pue episcopu la Aradu, apoi atuncia ferice de Români !

Preosfințite ! Moisi Arsici director, Caran[sebeș]: e unu omu smintitu, așu zice, la crieru, însă îlu vădu înțeleptu pentru punga sa. Omulu acesta e viclenu, prefăcutu, fățarnicu, scurtu Serbu de călugări, otrava omenilor, adăpatu, și iaste astădi spre mare stricăciune a Româniloru, de e cu puțință jos cu omulu acesta fără de nici unu pecatu. Destule am spusu lui Nestorovici, însă elu dice că Arsici e Dumnedeu Româniloru. Pentru cestu alu Giulii directoratu amu îndemnații pre unii colegii alu meu născutu din Șiclău anume Ioanu Mihuțu, care e aici pedagogiae profesoru, să caute a-lu dobândi, și domnia lui s'a resolviruitu și de vreme ce astă tomna mi-a spusu Nestorovici că e târziu, fiindu că e Arsici anumitu directoru alui Giulii și acuma se vede că încă nu e. Nu sciu ce e de a face ca să dobândescă a fi directoru pomenit: D[omnu]. profesoru; pentru aceea rogu, de e cu puțință a face îndreptare întru acesta trebă, mai bine Mihuțu care înțelege lucrulu scolasticescu ceștu nou, și e cu totulu întru tote de Arsici deschilinitu a fi directoru, decât nebunulu Arsici. Aicia sub *a.*, trimitu în copie ce am datu lui Nestorovici, ca să nu pună noue localu directoru pre unu neguțitoru care nu înțelege literatura, ci numai caută cu speculații viclene să capete nemeșagu; seraci noi profesori noi lucrămu, și totu lucru și folosu de noi pricinuită, va să se prescrie localdirectorului, care nimica meretire ș-a numai decât să capete nemeșagu, acesta e speculație, de iaste de lipsă localdirectoru, cu totă inima fie, numai așa care cu rifu și alte neguțătorii mincinoase, ci învățăturile, să potă îndrepta și suplini la vreme de lipsă, să înțelegă. Așa se îndreptă lucrurile, câtu acuma ctmoscu și eu și ceia-lalți profesori că Nestorovici va să-i fimu noi sculele prin care elu să se îmbogățescă de bani, ordenu și alte mile împerătesci; iară nu să folosescă nemului românescu, de aceea nu-i pasă din lăuntru, ci numai le sleesce pre dinafară. Deci precum eu așa și ceștialalți profesori stămu gata ori să resigniruimu, ori să ne prindemu cu Nestorovici, că almintrelea nu vomu să fimu instrumenta stricăciunii Româniloru. Cu care remănu totudeauna.

Alu Preosfinț. Vostre

Episcopia Aradului între 1786-1830

In Aradu, betr[ân] în 10 Ianu[arie], 1814.

mai micu
Țichindeal m. p.

P. S. Fi-va bine unii dintre preoți, și protopopi să-și subscrie în instanția care va să se trimită, la Impăratu, nomele loru, cu literile obicinuite serbesci, fiindu că nu sciu almintrelea, au alții să le subscrie cu litere latinesci, și cum va fi mai bine ?

[*Ibidem*, doc. X, pp. 343-345]

IX.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 21 ianuarie 1814]

Fiule !

Despre scrisorea, care mi-ai trimis-o prin fainăriță, cu care voesci ca să vă dau cuvîntu, cum-că n'oi lucra, ca să fie Episcopu fratele Predeșului Consistoriului⁹⁵⁸ de aicea, nu sciu ce să gândescu, putendu voi din scrisorea cea latinescă la Imperatuli scrisă, și în 3 dile Septemvre ție trimisă, cunosce, cum-că eu dorescu, ca să dobândiți cu cererea voastră acelu privilegium din Ardealu alu clerului unitu din vremi nesciute, iară acelu neunitu când s'a alesu acuma mai de curendu Episcopu Moga, ca prin voturi să alegeți 3 fețe bisericesci, cari să-i arătați la înnalta Curte, ca pre una din acele să o alegă Episcopu. Căci clerulu mai bine cunosce care sunt vrednici, și întru alegere ca acesta și strânsore clerulu arare ori se amăgesce. Dreptu aceea eu dela acesta a mea părere, care și până acuma Imperatului o am aretat nice cum nu mă voi depărta.

Canoniculu Branu acuma nu e acasă, poftescu ca Domnulu să ve deie ce doriți.

Oradie, 21 Ianuarie 1814.

Episcopu,

Samuilă, m. p.

Din afară:

Dilecto filio Demetrio Czikindeal in Valachico Literario Institute Aradinensi Catechetæ.

(Sigiliului, monogram S. V.)

Aradini.

⁹⁵⁸ Președintele Consistoriului.

In dosă din afară:

17 (29), Ianuar. 1814.

[*Ibidem*, doc. XII, p. 346]

X.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad 3 februarie 1814]

Preasfințite Domnule Episcop !

În anul 1813 în Noiembrie sau început Școala Preparandială Românească în Arad în casele lui Sava Arsici, care se numește „Reekopf”, în aceste case am prelegiruit⁹⁵⁹ Noembrie, Decembrie, Ianuarie, Februarie 1812-13 și când se apropie examenul de cinci luni Savva Arsici au luat alte case în arândă de la un neamțiu cu 300 fl. pre an unde îndată în Martie ne-am mutat, iar „Reekopf”, carele-l făgăduisă pe 15 luni gratis nouă de școală l-au dat de crâsmă cu 600 fl. în arândă pe an, sosi examenul, sosi și Nestoroviciu, după săvârșirea examenului de mulți le-au dat / sic !/, să află un George Popoviciu, carele înțelegând că Sava Arsici numai pre cincisprezece luni au dat nouă Școală cășile sale, vine făgăduiește și dă în scris lui Nestorovici Declarația care o am tremiso⁹⁶⁰, în care cediruieste⁹⁶¹ tractul de sus pre cinci ani nouă gratis.. Nestoroviciu să bucură, primește Declarația și zice noauă mergeți și mulțamiți unui făcător de bine, acestuia adică lui George Popoviciu la carele apoi ducându-mă i-am mulțamit ca astăzi, însă ca mâne s-au întors la Nestoroviciu toate altmintrelea. Că Savva Arsici cu vicleana și vulpeasca inimă, mai mult de patimă ca să capete Nemesiugu⁹⁶² s-a sculat cu altă Declarație care iarăși o am trimis-o în care făgăduiește că va face Școli noi și ce știu câte le mai mințește întrânsa, și Nestoroviciu și el om sărac de bani, având nădejde că ca mijloci lui Arsici Savva Nemesiugu pentru care va pune ceva în pungă, lasă declarația lui George Popovici și rămâne pe lângă alui Arsici, chemându-ne iar pre noi toți adică Profesorii ne spune lucru de care eu și ceilalți mahnindu-ne au trebuit se rămânem pre voia lui Nestorovici în casele mici scunde,

⁹⁵⁹ A privilegrii = a ține prelegeri (din latină).

⁹⁶⁰ Despre această Declarație să pare că s'a perdut din Arhivul Episcopiei din Oradea-mare căci până acum nu au ieșit la iveală (nota Emilian Micu, care apublicat pentru prima dată scrisoarea)

⁹⁶¹ Cedează.

⁹⁶² Să fie înnobilat (ungurește).

puturoase, dela neamțu în arândă cu 300 fl. luate, în care toată vara cu destul necaz am petrecut până în August al doilea examen. Cu începutul făcăției⁹⁶³ aduse în școală Savva Arsici butile, cădile și cazanul, și prin toată făcăția au stors miere în școală, încîlzind cuptorul cu fos, așa că tot dunstul⁹⁶⁴ s-au băgat în păreți, și umetindu-i s-au făcut înpuțiți, scaunile, pentru care am cerșit eu dela Protopopi banii de s-au făcut, toată făcăția au stat afaraă în ploaie.

Sosi Noemvrie 1813 se adună mulțime de feciori la școală, care târziu până ce s-au curățit mierea, s-au început însă din zi în zi simții și eu și ceilalți profesori durere de piept, care pricinuindune tusă și slăbiciune trupească, așa în cât slăbind nu am mai putut prelegirui din destul chematau Doctorul varmeghii(i), carele apoi au scriat lui Nestoroviciu aceasta sub a. așisderea noi nu am mai încetat în tot chipul al ruga pe Nestoroviciu să primească casele lui Georgiu Popoviciu și să se lase de Savva Arsici că e un caleu⁹⁶⁵, ba el îl laudă și zice să-l omenim ca și pre al nostru localdirector, pre cine face el localdirector, care nu știe nimic mai ales românește, nu are nici un auctoritet⁹⁶⁶, apoi Director la Institutu, urâtă dobândă ! Ce o fi vai de noi Români mai pe urmă, cum știu Sârbii a ne întrebuița pre noi loruși instrument de câștig ! Sârbii pricinuiesc periciunea alor și a noastră !

Sermanii Preparanzi cu numerul preste 200 galbeni la față de putoarea care o rabdă în școală, să vaetă că le este capul ametiț și nu pot să învață, suspină văzându-și periciunea sănătății lor, Profesoriii din zi în zi tot mai slabi, mai cu mare defect în piept, cei puținei bani care-i câștigă, abea le este pre Apotecă⁹⁶⁷, disgustiruiți⁹⁶⁸ de a propune⁹⁶⁹ în școală ceva, numai cu d'asila, - amarul nu să poate spune - întru luarea de seamă a școli(i) cești de dunstul feartei mieri înfiteruiră !⁹⁷⁰

Iar la Sânt-Andrei Sârbii în casele cu una condignații⁹⁷¹ apoi Prepărănzii în rândul de sus, lângă Dunăre la loc sănătos capătă ei 30 gratis de mâncare, plătește Convinctu⁹⁷², care de la Români din Pesta și din Bănat prin Directori eară dela Români s-au strâns, ba și aicea la Arad unde-e Școala Prepărăndii Românești încă sau cerut și adunat bani dela Români pe seama Convinctului dela Sânt-Andrei.

Foarte bine ai face despre Școala noastră de ar plăcea, la loc cuviincios a arăta ce să face cunei prin nebăgare de seamă alui Nestoroviciu care din patimă lucrează.

⁹⁶³ Vacanței (școlare).

⁹⁶⁴ Abur (germană).

⁹⁶⁵ Înșelător.

⁹⁶⁶ Autoritate.

⁹⁶⁷ Medicamente.

⁹⁶⁸ Desgustați.

⁹⁶⁹ Preda (lecții).

⁹⁷⁰ Infectată.

⁹⁷¹ Conducerea școlii.

⁹⁷² Internat cu cantină.

Instanța e gata și va veni una prin un „Expres”⁹⁷³ la Prea Osfinția Ta, cât de curând, numai încă subscrierea Preoțimeii întârziează.

Al Prea Osfinții(i) Tale

În Aradul bătrân în 3 Februarie 1814

mai mic serv

Dimitrie Țichindeal m[anu] p[ropria]

Catech[etul] școl[ii]

Preparandiale

[R. Ardelean, P. Vesa, *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, doc. V b, pp. 208-210]

XI.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 13 februarie 1814]

Preasfințite d[omnule]. Episcopie,
Milostive Patron !

Făcând colegilor mei pe voe, ascultându-m cererea mult bine vei face, și în mare credit prin trănșii la Neamul Românesc neunit autoritatea Prea Osfinției Tale se va întemeia, mă rog mijlocește ca să fie Ioan Mihuțiu al Pedagogii[i] și al Istoriei[i] Țării Ungurești profesor prin concurs formal al Bikișului Director⁹⁷⁴, iar al Caransebeșului în Lugoj-banatului Constantin Diaconovici⁹⁷⁵ al Gramaticii profesor director. Oamenii aceștia cu care eu gata mai 15 luni am petrecut, îi cunosc a fi de aceste directorii foarte vrednici, și cu toate proprietățile lor cu mult întrec pre (cei) carii s'ar socoti a fi de Director vrednic[i]. Împiedecă să nu cumva vină Arsici Moise Director la Bikiș, ba să pearză și se cadă la un netrebnic din Directoratul Caransebeșului, că acesta e otrava fericirii noastre.

Mângâie pre colegii mici cu o scrisoare [de] răspuns, ca să aibă poftă și de acum înainte Prea Osfinției Tale a să apleca însuși și spre tinerimea lor încredințată cătră aceia să se aducă; îm[i] aduc aminte ce ai zis cândva la masă fiind și eu la prânz, „*că nu sânt munci care nu le-ai suferi, de a aduce pre Români la una*” – și aceia acum nui de lipsă că să poate cu mai mică cheltuială isprăvi fericitul scop. Colegii miei vor da în scris câți vor fi spre slujbă totdeauna ori în vei pofti, numai acum arătați mila părintească întru pofta lor și al publicului

⁹⁷³ Curier expres.

⁹⁷⁴ Al districtului școlar Bichiș.

⁹⁷⁵ Constantin Diaconovici-Loga.

fiindcă 800 fl. ca profesor, iar ca director 500 fl. an, numai acesta e un îndemn că ce poate un Vlădică de Român și despărțirea de Sârbi, prin trânșii [este] mai lesne a aduce în perfecție. Pentru aceea mă rog, cu ciocanele de fier, ma⁹⁷⁶ și cu cele din aur bate⁹⁷⁷, ca un Vulcan⁹⁷⁸, să se facă fericirea noastră odată până ești viu ! nădăjduiam că îm[i] vei primi ca și până acum rogăciunea sânt Al Preasfinției Tale.

În Arad, 13 februarie 1814

Servul aplecat
D. Țichindeal m. p.
catehet și paroh B. m.⁹⁷⁹

[R. Ardelean, P. Vesa, *op. cit.*, Anexa V c., pp. 210-211]

XII.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 27 mai 1814]

Iubite !

Me întreb prin cartea din 9 dile a lunii aceștia despre scrisoarea cinstiților profesori din 13 Februarie a. c. primitu-am sau ba, la care întrebare am a-ți răspunde, cum-că o am primitu, și nu numai o am întrebuițatu, scriindu eu în sus pe unde am socotitu a fi de trebuință, ci și Profeso-rilor în 29 Martie le-am răspunsu cum-că cererea lor la înalte locuri o am arătat. Nu știu pentru ce pricină răspunsulu acesta alu meu nu le-au mersu la mână și unde au rătăcitu.

Bine ai făcutu sau ba, că ai datu instanția clerului dela Aradu asesorului Vörös⁹⁸⁰, ca să o comendeluescă vicespaniloru, și aceștia mai încolo, nu potu să știu necunoscându-l și nesciindu-i cugetele către Cleru și către nemulu românescu. Dar aceea credu, cum-că lucrulu și cererea acesta acuma va fi cunoscută Metropolitului, și la totu clerulu sârbescu, însă la mine nice Vörös, nice Szănto n'au venitu încă. De oru veni bucurosu îi voi vede, și de mi-aru fi adusu cererea clerului despre Episcopulu Aradului, și eu așu fi pututu grăi și împăratului și altora pentru lucrul acesta, și eu fiindu despre partea varmegii aceștia ablegatu la Imperatu după ce se va întorce la Viena.

⁹⁷⁶ Dar (italian).

⁹⁷⁷ Aluzie la "mici atenții" pentru sensibilizarea unor consilieri imperiali.

⁹⁷⁸ Trimitere mitologică (omonimie Vulcan zeul – Vulcan episcopul).

⁹⁷⁹ Becicherecul Mic.

⁹⁸⁰ Ignatie Vörös, asesor consistorial.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Iar nu pot să nu laud, cum-că pe Preparanduși îl învățați a scrie cu slove latinesci, fiindu acesta începutulu culturei. Poftescu să-ți deie Dumnedeu totu binele.

Orade, 27 Maiu, 1814.

Samuil, Episcopui, m. p.

Din afară:

Admodum Reverendo Domino Demetrio Czikindeal Instituti Literarii Valachici Catechetae.

(Sigiliului: monogramii întregii S. V.)

ad manus.

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. XIII, p. 347]

XIII.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 10 iunie 1814]

Iubite Fiule!

Îmi scrii să te însciințezu până în 30 a lunii lui Maiu, fi-voi aicea în Orade, ori merge-voi la Beiușu, până ce te vei pute repedi până la Orade la mine ? Deci cu acesta numai am a-ți scrie, cum-că până ce nu se va întorce înnălțatulu Imperatu la Viena, și Palatinulu nu va scrie la Administratorulu de aicea Réday, ca deputăția să mergă la Viena, eu totu aicea în Oradie oi remâne. Iară scrisorea mea pentru cererea Profesorilor de acolo la înnaltulu Palatinus trimisă, a venitu la cunoscința d. Nestorovici, pentru că nefiindu Palatinusulu acasă prin nebăgare de sema s'au luat u în svatulu Înnaltului Consilium. Pofțindu-ți dela Dumnedeu sănătate, remânu

Oradie, 10 Iunie 1814.

Samolu Vulcanu, m. p.
Episcop. Oradiei mari

Din afară :

Admodum Reverendo Domino Demetrio Czikindeal Literarii Aradinensis Instituti Valachici Catechetesc.

Aradini.

(Sigilulu monograma întregu: S. V.)

[*Ibidem*, doc. XIV, pp. 347-348]

XIV.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea 1/13 iunie 1814]

Fiule

Alaltăeri Administratorulu Réday a luat poruncă dela Palatinulu, ca deputăția despre care Ț-amu scrisu, până la sfârșitul lunii aceștia după călindarululu celu nou să fie la Viena, care a hotărâtu ca toți deputații în 23 să fie acolo. Eu deci poimâne cu ajutorulu lui Dumnedeu oi porni către Viena. Despre care lucru însciințându-te totu binele îți poftescu.

Oradie 13 (1) Iunie, 1814.

Samoliu, Episcopii, m. p.

Din afară:

Admodum Reverendo Domino Demetrio Czikindeal Literarii Aradinensis
Valachici Instituti Catechetæ. *Aradini.*

Pe reversu:

In 6 Iunie după car. vechiu am primitu.

(Sigila monogramă : S. V.)

[*Ibidem*, doc. XV, p. 348]

XV.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 18 iunie 1814]

Preosfințite Domnule Episcope
Milostive Patrone !

In dilele aceste nu de multu trecute, s'au adusu dela Episcopulu Timișorii la alu Aradului o scrisore, a căreia cuprindere ar fi rădicarea mea din acesta diregătorie catichetică, Episcopulu Timișorii într'însa cere dela alu Aradului Episcopu, ca să cerce prin a sa diecesă preoții vrednicii a pute de a fi în școlele preparande român, catechetă, și să-lu propună: acesta au și făcutu alu Aradului însă nu au aflatu, audu că alu Timișorii ar fi aflații unuia dela Lipova și pre acela l'ar fi propusu metropoli[tului]: dela Carlovețu.

Eu înadinsu despre aceea scrisore m'am însciințatu ar dice Metropolitulu așa într'însa «să-mi propuneți preoții vrednicii de catechetă în școlele românesci din Aradulu vechiu, în locululu celui *ce are de a se ridica* Dimitr[ie] Cichindeal».

Acesta eu cred că episcopulu Timișorii prin Metropol[itul] Carlov[ițului] au mijlocitu la Curte să fiu eu din acesta diregătorie rădicatu, și nu e almintrelea.

Mie îmi spone și Nestorovici aicia la Aradu încă fiind-că numai din sunetu aude, însă d-sa în scrisu nimicu despre acestu lucru nu au primitu, elu spone că Metropolitulu Carlovețului, fără de soirea Domniei sale catechetă nici va lăpăda nici va pune, acesta îi credu, însă că se va inter-ponirui elu, și în adinsu me va apera ca să remânu catechetă, tare mi s'au făgăduitui cu gura și m'am încredințatu, fiind-că e Serbu nu-i credu.

Nestorovici îmi spone că ar fi scriatu Episcopulu Timișorii Metropolitului, că eu corespondiruescu cu Preosfinția Ta, și amu principiulu de a face pre Români uniți, și prin acesta voi pune împărăția în primejdie. A doua dice: Voi Români ați făcutu o instanție prin care voiți de Serbi a ve despărți, și unele ca aceste îmi pricinuescu mutarea din această diregătorie catecheticescă.

Preosfințite Domnule Episcope! Așteptamu să dau egsamenulu de tote trei cursuri precum l'am și datu cu mare laudă cu preparandii noștri, și apoi socotiamu din multe pricini de bună voie să rezegneluescu. Însă acuma ca să nu dau povață la mulți reu de mine să socotescă am încetatu; și în așa circumstanții me rogu de Preosfinția Ta părintesce să-ți placă pentru mine la locurile cele înnalte a Te prinde, fi încredințatu că defendiruinu-mă pre mine, nu te vei rușina, că despre mine să se facă prin varmeghia Timișorii, în Beclchereculu-micu și ori unde-i place, și aicea la Aradu în adinsu cercări nu me voi învinovăți; nici e cu potință mie cu moda dreptu a-mi face cine-va rău.

Tote asupra mea de acolo vinu sau purcedu:

1) că instanția Clerului din Aradu conoscută din audu, Metropol[itul] și episcopiloru serbesci;

2) că eu aicea la Aradu nu amu îngăduitu ca preparandii în biserică slaveno-muscalu-sârbeșce, totă slujba precum a poftitu Vlădica să o cânte;

3) că clerulu celu mai mare sârbescu socotesce că de voi fi ea de aicea ridicatu încă la bonă vreme, voru pote lesne aduce preoțimea diecesei Arad să se retragă dela cererea loru în rîndulu Vlădiciei românesci;

4) nu voru Serbii să se lumineze Români, și ei socotescu că de nu voi fi eu aicea în școle, mai lesne eu o voru serbi, au strica.

Aceste și mai multe, care bine vede clerul celui mai mare sârbescu, și își nălucesce că eu îi sunt mare piedică, a nu pote supune preoțimea și nemu românescu neunitu întunerecului și credinței deșarte, dopa datina lui.

Ba aieva în cărticica nu de multa întipărită am aretatu la lume ce face elu cu noi.

Pre mine alta nu me interesiruesce de a mai remâne încă o vreme aicea în institutul românescu catechetă fără

1) Nu e dreptu fără vină, și procesu, și neștiindu eu nimica cu rușinea să fiu slobozitu, și cinstea mea întru acesta chipu să se înnegrescă.

2) 60 de preparandi acum la lume învețatori din institutumulu nostru cu duhului românescu – în numele Domnului i-amu sloboditu și preste trei luni iarăși atâția se voru slobodi, de la care am nădejde că va ave împărăția mare interesu, puindu-le în capu la toți vlădică de românu să ceră și întru acesta chipu cu câtu mai îndelungu voiu fi eu aici acesta și alta aurită poftă în mai mulți se va înrădecina.

3) Că de s'ar întâmpla să moră vlădicu Aradului, și eu fiind catechetă aicea am nădejde de vreme ce sunt în creditu bonu la Protopopu, și la Preoți, că se va scote lucru bine la cale.

Scurtu, binele nomului mieu me interesiruesce cu aplecăciune pre Preosfinț[ia] Ta a Te ruga fiți pentru, și îmi ajută ca să se pășescă cu mine dopă dreptulu legile țării, iar nu dopă voia clerului mai mare serbescu, de care mie nici câtu îmi este frică, deși elu oțelu, și eu voi fi o cremene.

Ea m'am rugata de con. Nestorovici să me lase să mergu acuma la Viena (socotiamu în sine forte bine pentru instanția clerului diecesei Aradului) însă Domnia Sa nici decum nu va să-mi deie slobozenie, până ce nu va ave ceva în scrisu dela curte despre acestu lucru în rendulu mutării mele, ea așu fi venitu la Oradia-mare precum amu scrisu, însă până în 8/20 Iunie con. Nestorovici de aicea nu plecă.

Preparandii noștri ducendu-se de aicea la ale sale prin Nestorovici date stații de învățatori, au făgăduitu în scrisu unu tritelu din simbria și disputatu loru care îlu voru ave de pre una anu, pe sema Alumneului, care are de a se ridica aicea, a da.

Alu Preosfi[nției]

Aradu, 6(18)814.

Sărutându drepta
slugă aplectată
D. Cichindeal m. p.

[*Ibidem*, doc. XVI, pp. 349-351]

XVI.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 18 iulie 1814]

Preosfințite Domnule Episcop
Domnule mie milostive !

Șapte septemâni se petrecură, de când cu duo pacheturi, unulu mai micu de aicea îndreptu, iară altulu mai mare preste Oradia-mare, amându de o cuprindere, adecă rugăciunea clerului alu diecesei Aradulu mai adăogându osebitui o rugăciune și pentru mine întru luarea de samă a strămutării mele din acesta

diregătorie la Vienna în curtea sfin[tei] Varvarii, în mâna Preaosfin[te]i Tale să se deie, amu trimisu.

Venit-au unele ca acele la locul lor, au rătăcescu în vre-unu labirintu de odată trezindu-se în mâna Metropolitului din Carlovețu, până astăzi nici mai mică înștiințare, cu care să pociu și eu pe acel care au lipsă a ști înștiința, nu amu, nici știu. De și prea bine știu, și cu trupulu și sufletulu sunt încredințatu, că ostenela care pentru ridicarea cădutului, și de Serbi sugrumatului nemu românescu, la Vienna o poni⁹⁸¹, e numai umbra aceia care o pociu mie închipui, și nici se pote spona nici scria, totuși rogu la vremea sa, și de va fi de lipsă, cât pentru clerulu Eparchiei Aradu necăjita, atâta și pentru mine, în ce stă lucru, de înștiințare; ca să știu unora din cleru ce spona, și eu cum și în ce-mi stă a mea de Sârbi fiartă papară, că pre mine nu me pociu zeuita stiindu să me pociu din vreme fără scădere orându.

Tote ce a datu Vlădiculu Timișorii la varmeghia Timișorii, care apoi întrebuințanda și la Metropolit[ul] Carloveț[ului] sub nomele comunitet[i] Becicherecului micu, spre ocara Vlăd[cii] în 8 Augustu, la congrega[ia] de mincinose se va publicălui, și apoi voiu și eu din aceea face întrebuințare spre a mea laudă.

Forte bucurosu ași fi acelu catecheta pe care l'a propusu Metropolit[ul] la împărăție să poe cu mine de față egsamenu.

Și să mi se deie pricina pentru care sunt din acesta ridicat diregetor. că întru acesta sunt fără vină tare vătămatu.

Eu amu căutatu, și caută și prin Nestorovici, însă elu îmi va ajuta cât pote și din totu sufletul, și inima, numai sârbesce - din buze, și așa precum s'a obicinuitu a ajutora Români.

Nu me lasu a nu ruga și de acesta ca să mijlocești censored neunita Românu la cr[ăiasca] tipograf[ie] din Buda, că almintrelea cărțile românesce, și literatura rabdă mare scădere.

Cu fiesca înnaltă cinstire sărutându drepta, me comendălescu și sunt Alft Preosfin[te] Tale.

În Aradu în 18 Iulie 1814.

Serv aplecatu
Dimitrie Cichindeal m. p.
catecheta

[*Ibidem*, doc. XVII, pp. 351-352]

XVII

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

⁹⁸¹ Cu sensul a depune.

[Oradea 1 ianuarie 1815]

Fiule !

Scriindu-ți în Vinerea trecută despre fabulele tale, încât îmi aducu aminte, nu te-amu întrebatu: întorse sunt fabulele acestea de pre altă carte sau ba ? Și de sunt, de pre ce carte sunt întorse ? Au tote sunt întorse sau numai unele, adaus-ai tu multu într'insele și în cari, sau nu ? Oprită-i cartea aceea, de pre care ai scosu tu fabulele tale, sau nu e oprită și se citește de toți. Drepta aceea, de nu te-amu întrebatu și de acestea, și de nu vei pute veni întocmindu-se calea câtu mai îngrabă la mine, și să aduci și scrisorea care ți-amu trimisu acum Vineri, respunde-mi așisderea pe largu și la întrebările acestea, dar cu totă adeverița, ca nu cum-va după tine și eu să smintescu, și să dau de ocară. Fii sănătosu.

Oradie 1 Ianuarie 1815.

Episcopii Samoilu m. p.

[*Ibidem*, doc. XVIII, p. 352]

XVIII.

Dimiterie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Giula, 5/17 iunie 1815]

Prea Sfințite Domnule Episcop,
Mie milostive patroane

Până ce mi-am pus trebile mele în bună rânduială, pentru Viena, m-am întârziat, că altmintrele aveam de gând nesmintit nainte să vin la Oradea Mare și apoi să mă îndrept către zisul loc. Acum, dară, din Arad am venit la Giula din această pricină că Diminica trecută, iată, doritul Moise Nicoară în Becicherecul Mic la casa mea, pre poște din București venind, s-au abătut și nefiind eu acasă, cu muierea mea vorbind, ce au avut de spus spuindu-i, s-au dus în grabă, am socotit că dacă ar voi tatăl lui Moise cu mine împreună (a) călători, mi-ar fi de soție⁹⁸², și și pungă mai ușor, însă precum văz nu e cu putință, și așa eu singur de aicea plec la Buda.

Nespună bucurie am de Moise Nicoară că-i la Viena, și tocmai când voi fi și eu !

Preasfințite, eu merg la Viena nu atâta pentru a mea, de care multă îmi este, treabă cât pentru vlădicie, directorie și pentru alte trebi a(le) Institutului, care

⁹⁸² Însotitor în credință.

tocmai Nestorovici⁹⁸³ va să-l strice. Deci, mă rog, precum la Buda așa și la Viena, deschide-mi numai ușa și le pleacă urechile să mă asculte cei ce pot ajuta și mijloci nouă vlădică la Arad, românesc, și director la Caransebeș și întări Institutul⁹⁸⁴.

La toți care voiești să merg în Viena recomandăluiește-mă numai să mă asculte și acelea recomandați la toți și toate într-un pocl⁹⁸⁵ trimite-mi-le cât mai în grabă la preotul unit, acolo să le aflu. Leu mă voi face și la cerut vlădică de român și director voi covârși pe țigani cei lăieți; vei auzi, n-am ce mă lăuda.

Ce se atinge de mine, eu precum am spus cu gura, așa zic și în scris, că mie de diregătoria catehicească nu-mi iaste, însă voi cu cinste să mă slobozesc. Pentru aceea mă rog atâta mijlocește-mi ca să-mi fiu ascultat, să-mi arăt nevinovăția și pizma sârbilor asupra mea, și a bunăseamă eu reușesc, aceea fii Măria Ta încredințat.

Că altmintrelea nu numai catehizația⁹⁸⁶, ci și parohia îmi pierd și de aș pierde-o pentru vreun bine de comun al românilor treacă, ducă-se, cu bucurie le-aș oferi, ci pentru minciunile sârbilor să mă pot arăta cu degetul aceea nu voi, încât va fi cu putință.

Mihuț nu mi-au dat aceea însemnare unde trebuia la Viena să mă duc, căci știa că vin la Oradea.

Dar scrie-mi precum m-am rugat, la cine am a merge în Viena, dearându-și recomandație, că fără aceste nu voi putea mult spori. Dacă-mi fac atâta cheltuială și mi-am pus atâta osteneală, jumătate bolnav, în cocie proastă, descoperită, precum poate cu mine natura lucra, ca și mai tare să mă bolnăvesc, lucră acum și Măria Ta în treaba vlădiciei, directoriei și a trebii mele, că ajutorul Măriei Tale lipsește astăzi românilor, și cu dânsul voi face bună întrebuințare. La caștelaru în specie mă recomandăluiește și la toți numai ușa să-mi deschidă, eu voi face la toți și în scris și cu gura ale mele.

Trimite-mi Declarația lui Arsici⁹⁸⁷ și a lui Hornoi în rândul zidirii școlii preparande, încă an Măriei Tale trimise, că îmi trebuie foarte să o am la Viena.

O sută fluor[ini], împrumut ceruți, am primit.

La Buda ce oi isprăvi voi scria, și că voi pleca încă. Altele, acum degrabă nu am, fără numai sărutându-ți dreapta, încredințându-mă patronii, sânt a Preasfinției Tale,

În Giula, 5/17 iunie 815

slugă aplecat
Dimitrie Țichindeal

⁹⁸³ Uroș Nestorovici.

⁹⁸⁴ Preparandia de la Arad.

⁹⁸⁵ Pachet.

⁹⁸⁶ Postul de catehet.

⁹⁸⁷ Sava Arsici.

[Blaga Mihoc, *Legăturile episcopului Samuil Vulcan cu intelectualii arădeni*, în „Crisia”, XXIX, 1999, pp. 140-141]

XIX.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Beiuș, 17 august 1815]

Fiule !

Murindu episcopulu dela Aradu, de n'ați avutu grije până acuma să deputăluți trei preoți și trei mireni, carii în numele Clerului și a nemului din Eparchia Aradului să mergă la Vienna, și să ceră dela împărăție, ca Archiepiscopuli dela Carlovețu, să nu numescă Episcopu la Aradu și să poruncescă ca Clerulu să se strângă, și să candidăluescă imperății preoți vrednici de Episcopie, acuma alergați la Protopopi și deputăluescă. Eu credu că din Cleru s'aru pute deputălu Protopopulu dela Galșa, tu și încă unulu, care ar vrea să mergă, iaru dintre Mireni aru pute să se trimită Directorulu Püspöky, Nicoră, și încă altulu ore-careva. Și aceștia pentru cheltuială să vină pela mine. Scrisorea prin care s'aru deputălu să fie întărită și dela tisturile varmegii Aradului. Ea cu poșta cea mai de curându oi scrie la Rainer prințulu, la Lorent consiliarișulu, la Archiepiscopulu din Vienna, și la Episcopulu Rudnay. Iar încâtu e pentru cheltuială cereți și dela Egumenulu din Bezdin și umblați cu grabă, să nu ne taie Serbii pe dinnainte. Poftescu să fii sănătoșii.

Beiuș, 17 Augusta 1815 după cal. noii.

Episcopu Samoilă m. p.

Astă primă-veră fiind tu cu Mihuțu la Oradie și ducendu-te tu dela Oradie au remasu Mihuțu înapoi, și au cerutu dela noi formă sau scrisore, cu care aru trebui acele persoane care oru merge la Vienna să se deputăluiescă. Acesta deci o caută și scriind-o bine de nou, întru aceea Protopopii să se iscălescă. Între persoanele acele care oru merge la Vienna trebuie să fie și Protopopulu dela Galșa și tu, iară despre Directorulu *Püspöky me îndoescu*, pentru aceea aflați altulu în locuilu lui. Mai pre urmă și despre aceea ve vorbiți cine ar trebui să fie la Aradu Episcopu, că se pote întâmpla ca imperăția să nu voiescă a porunci, ca Clerulu să candidăluiescă, și într'o întâmplare ca acesta trebuie acuma încă să vă învoiți pe cine ar trebui să cereți ca să fie Episcopu și la împărăție să spuneți.

Din afară:

Admodum Reverendo ac Clarissimo Domino Demetrio Czikindeal Literarii
Instituti Valachici Aradinensis Catechetæ.

Aradini.

(Sigilulu, monograma 8. V.)

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. XIX, p. 353]

XX.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Arad, 17 august 1815 st. v.]

Preaosfințite Domnule Episcope,

A ne mișca undeva pentru subscrierea a mai multora în plenipotenție din cauza examenului nu am putut, dară totuși cu preot, cu nemeș avem până la 30, carii venind aicea s-au scris ! Înse luni în 23 August dopă că[rindariul] vechi se începe examenul, și așa eu gat luni, Mihuț marți, și apoi atunci îndată pre la mai mult pentru subscriere, dară eu drep[t] vin la Oradie ca despre multemainte de ce voi pleca la Vienna se mă înștintăez, numai de a fi acase Măria Ta bine ne-ar fi.

Dară mainainte de a pleca am socotit de bine această instanție în sus a o trimate și am fost îndreptat la un Vitezi aghent se o trimit, înse eu nu am îndreznit la om neconoscut așa lucru a încredința, pentru aceaia o trimit la Măria Ta, trimate-o unde vei ști mai bine și nomele protopopului de las Chișjenău Theodor Popovi[ci], Grigorie Chituți[a] al Boroșenăului, Ilovici Moise parohuil Julii, Ioan Șerban parohul Șicleului, de va de lipsă poț se-i subscrii în instanție, că la mine sânt subscriș.

În 11 dopă că[rindariul] nou sept[emvrie] va fi congregația la varmeghia Arad[ului] și vor trimate trei candidaț cu rogăciune la împăratu ca se facă episcop, iar nu în 18 pe cum am scriiat în ceaialte scrisoare trimise.

Luni ce vine, în 23 August, se începe examenul cu katehetika, precum mai sus am scris; și fiindcă tocma acum sosi și de la Jula o scrisoare în care scrie Nicoară că vine pe luni cu Pöspeku, deci eu nu vin la Oradie până ce nu mă întâlnesc cu ei.

Măria Ta ! Lanțu cu care acești aicea sub % însemnaț sârbești episcop pre noi Români la vecinica muncă ne-au legat, adevărat că e puternic, așa cât altul afară de Măria Ta nu-l va rupe, și de-l vei rupe se știi că ai scos norodul cel Israiltenesc din robia Eghipetului Sârbesc ! Și ești al III-lea Moise. Doară cu prașchia blândețelor tale vei nimeri fruntea cea vicleană a Goliat[ului] Sârbesc, și doară acel faraon cu ai sei vor rămânea în adâncul mări al nedreptăților sale, iar

Episcopia Aradului între 1786-1830

noi bieți Români vom cânta cântare de biruințe, căci cu mărire vom fi mântuiți; aceasta numai de la Măria Ta toș nădăjduiesc, dar mai mult încă.

Al Mării Tale

Arad, 17 August 1815

aplecatul
D. Țichindeal m. p.

P. S. Trimite-mi scrisoarea lui Nestorovici cea mai deunăzi pe poște în rândul capului beasearicesc trimise înapoi, căci trebuie se respondem spre dânsa.

Episcopii Aradului de la anu 1695⁹⁸⁸

	anul
Isaia Diacovici.....	1695
Sofronii.....	1710
Ioanichi.....	989
Vichentie Ioanovici.....	1728
.....Isaia Antonovici.....	1731
Sinesii Jivan.....	1751
.....Pahomi Knejik.....	1770
.....Petr Petrovici.....	1789
.....Pavel Avacumovici.....	1786

[C. Feneșan, *Știri privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, Anexe doc. I, pp. 140-141]

XXI.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 16/28 decembrie 1815]

Fiule Dimitrie !

⁹⁸⁸ Succesiunea corectă a episcopilor este următoarea: Isaia Diacovici (1706-1708); Ioanichie Martinovici (1710-1721); Sofronie Ravanicianin (1722-1726); Vichentie Ioanovici (1726-1731); Isaia Antonovici (1731-1748); Pavel Nenadovici (1748-1749); Sinesie Jivanovici (1751-1768); Pahomie Cnezevici (1770-1783); Petru Petrovici (1783-1786); Pavel Avacumovici (1786-1815), cf. P. Vesa, *Episcopii Aradului. 1706-2006*, pp. 14-82.

⁹⁸⁹ Lăsat liber în text.

Deși nu ți-au pătimitu la Nația românească numele, pentru că ești depărtatu dela Catedră și pentru că ți s'au opritu Fabulele, căci eu credu că tinerimea îți cunosce viața și voia cea bună de a-I folosi, și pote să pricepă cum că numai prin meșteșugirile Metropolitului și a Episcopului dela Timișora s'au făcutu aceste, totuși, socotescu că n'ar fi stricatu să mergi și tu Deputatu la Vienna, să fi aretatu nevinovăția ta și la Consilium și la Cancelarie, și precum Cartea să se fie sloboditu așa și tu să fi fostu pusa înapoi să înveți. Însă fiind-că n'ai voitu a merge, de nu-i pute acuma în serbătorile Crăciunului să vii până la mine cu Profesorulu Mihuțu, ce mi-ar forte place, îndată și fără de întârziere să-mi scrii, dar ade-veratu și fără de tăinuire, pentru ce n'ai mersu Deputatu ? De ce nu ești acuma profesoru ? Cine te-au pârâtu, cu ce și pentru ce ? Impărtășit-au cu tine pîra aceea cine-va, făcutu-s'au cercare cu jurământu despre partea mărturiilor, respuns-ai la ea după cum e datina, cine te-au judecatu, și cino ți-au spusu sentenția și unde ? Așșderea despre Carte: cine au țensurăluit-o⁹⁹⁰, cine au datu lucru la Consilium, și ce au datu ? Ce poruncă au eșitu dela Consilium și ce ai lucratu tu, ca să se slobodă iarăși, la tote acestea îmi răspunde de amenuntulu câta vei pute mai îngrabă. Dumneudu îți dea totu binele.

Oradie, 28 (16) Decembrie 1815.

Episcopu Samoilu m. p.

[*Ibidem*, doc. XX, p. 354]

â

XXII.

Dimitrie Țichindeal către Samuil Vulcan

Părinte !

Astăzi și acum îndată în 21 Iunie după car[endarul] nou Miercuri cu dilijanțu⁹⁹¹ plecu la Vienna. Îmi spono Nestorovici că au venitu la Consilium pentru mine să fiu până la sevârșitu lu Augustu încă catechetă, apoi va fi altu, care Hirarchia⁹⁹² l'au alesu și acela pe unu annu.

Acuma slobodu pentru mine la Vienna unde se cuvine mie a vorbi în rendu vlădic[ului] direc[torului] și alul meu, scrie, ușile îmi deschide, eu voi fi la beserica unită sau la Boiagi dascălu grecescu în cvartiru.

Cichindeal m. p.

⁹⁹⁰ Cenzurat-o.

⁹⁹¹ Diligența.

⁹⁹² Ierarhia.

(Din afară.)

v Ofen
Dem Hochwurdigsten H. Bischof
Samuel Vulcanu

Groszwardein.

[*Ibidem*, doc. XXI, pp. 354-355]

XXIII

Dimitie Țichindeal către Samuil Vulcan

[Viena 4 iulie 1815]

Preosfințite Domnule Episcopo.
Milostive Patrone !

Astăzi la 11 cesuri am avutu audenție la a sa împărătescă mărire Rainer⁹⁹³, încă fiindu-mi în mână Instanția am posui înainte cu gura a me rogăciune despre cartea confiscăluită, pre lângă altele și acesta am adăogatu că vlădicii noștri fiind Serbi nimica românesce înțelegendu și ei neprietiniloru miei care reu au tâlcuitu cartea au credutu, ba cu atâta mai nenorocoși în cultură voru fi Români și voru pierde voia a mai scria vedendu ce s'au facutu cu ale mele fabule, și alte mai multe pre rendu i le-amu posu, la acesta mi-au răspunsu că va cerca lucru, adăogendu fiind-că palatinusulu aseră au sositu să mergu și la a sa mărire.

La a doua rogăciune, pentru catecheticie, despre care am sposu că nu o ceru înapoi, ci să-i placă ale mele merite care eu ca unu caplanu la Regimentu, ca una catechetă trei anni le-am făcutu la inimă a le lua, și cu cinste să fiu slobozitu ca următorii în acesta Diregătorie cu revnă să petrecă și altele. Mi-au responsu Das ist recht und billig făgăduindu-mi-se că va face renduială, la a treia pentru novele, când am sposu că Români cu mulțimea întrecu Grecii și pre Sârbi, și aceștia au în limba loru novele iar noi Români nu, aicia au jimbitu a rîde dicendu-mi «aceea să știe că Români însu mai mulți de câtu Serbii și Grecii», și m'au îndreptatu la unu Grof să mergu dicendu-mi acesta veți dobândi.

Dope acesta au luat Instanția dela mine. și s'au uitatu la subscriere. Eu mi-am făcutu complementumulu, și am eșitu afara.

Mâne voia merge la Palatinululu, că e aicea. Lorenț nu-i acasă că îi la Baaden.

⁹⁹³ Rainer, arhiduce, loctiitorul împăratului.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Instanția mi-au făcut-o d. Stoica, și clericulu Aaron mulții mi-au ajutoratu întru acesta trebă, omenii aceștuui doi atâta pentru ale mele trebi au statu câtu nu le pociu mulțemi, și ceia-l'alți clerici încă mi-au ajutatu prescriindu Instanțiile, dar acești doi maimultu.

Cu aceste înștiințându-te sunt

Alo Mării Tale.

Vienna în 4 iulie/815

Slugă plecată
D. Cichindeal
cathec.

[*Ibidem*, doc. XXII, pp. 355-356]

XXIV.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea 9/21 iunie 1816]

Părinte Dimitrie !

Amendoue scrisorile din 4 dile a lunei aceștia, mie trimise, le-am primitu. Cele ce-mi scrii despre deputăția Eparchiei Aradului la Sinodu le-am vădutu mai înainte, și nu numai la Ambrușu aicea le-am disu să nu mergă, ci și la vre-o câți-va Protopopi, cari m'au fostu întrebatu despre rendulu deputății le-am scrisu, că n'au ce trimite deputăție la Sinodu. Lui Nicoră încă nu odată ci în mai multe renduri i-am scrisu, să vină dela Viena, că pote să strice, nu sciu ce au isprăvitu, dar nu m'au ascultatu. Acuma au venitu și au pornitu să mergă la Sinodu care precum scrii au mai avutu sfârșitul seu. Eu nu sciu pute-vo merge la Viena sau ba, dar după ce oi și mere, după ce totă și nădejdea, ca să căpătăm românu am perdut-o, ce-oi pute să facu ? Scrie-mi despre Sinodu tote ce vei audi și fii sănătosu.

Oradie, 21 (9) Iunie 816.

Samoilu

m. p.

Dedesubt (scrisu de Cichindealu)

Am primitu 18 (30) Iunie.

[*Ibidem*, doc. XXVI, p. 361]

XXV.

Samuil Vulcan către Dimitrie Țichindeal

[Oradea, 21 noiembrie 1816]

Părinte Dimitrie !

În 31 a lunii trecute după călindarululu celu nou dela Viena am sositu la Oradie. De am și fost acolo vedutu, m'am întorsu totuși numai cu nădejdea. Adevăratu că unu lucru, caro l'am datu avendu în 19 zile Audienție la împăratu s'au isprăvitu bine, căci clericii pentru care m'am rugatu să-lu primescă în Institutu, care s'a ridicatu acuma în Viena sub titula «Die höhere Bildungs Anstalt» precum însuși Imperatu mi-a scrisu, s'au priimitu.

Despre tine am datu, că neîntrebându-te ce-ai făcutu, te-au lipsitu de Derogătoru Catechetii, căci te-ai nevoitu a învăța pre învețatori bine, și Fabulele, care au fost pentru români multu folositoare au făcutu de s'au opritu. Socotescu că încai despre fabule ți se va face dreptate.

Scrisorea, carea profesorii din Aradu românesce trecându eu pe acolo mi-au fost dat-o impreună cu tote provocatele Documenturi încă am dat-o atunci Împeratului, și audu că și aceea să fie luată la socotelă. Precum și despre Episcopie, despre care încă putemu să așteptămu bine. – Ce am pututu, tote le-am făcutu. Dar eu audu acum după întocere despre Nestoru Ioanovici nește fapte, din care culegu, că nu e omu cu socotelă, și vrednicu ca să povețuiască pe Români la cele bune și dorite. Reu îmi pare, că și despre elu am grăitu la locuri unde s-au cuvinitău și încă cu scrisoarea. Despre fabulele tale mi-au spusu referendarulu Lanyi, că Episcopulu dela Timișora, și Directorulu Nestorovici să fie scrisu, că sunt împotriva Constituției Împărăției, și pentru aceea să se fie opritu. Au adausu, că le poți iarăși tipări dându-le de noi mai întâiu la censură. Fiind-că te îndeletnicești cu întorcerea cărților, câtu mai în grabă avendu privilegiu, ți-oi trimite pre ceea-ce ți-am fostu făgăduitu, pe Becker <Noth und Hilfsbuch, welches lehret, wie man vergnügt leben, mit Ehren reich werden und sich und andern in allerhand Fällen helfen kann>. Ba încă și altă carte ți-oi trimite, ca să o cetesti, fiind-că este pentru poporu. Adică <Volksbuch: Ein fasstlicher Unterricht in nützlichen Erkenntnissen, und Sachen mittelst einer zusammenhängenden Erzählung für Landleute um Sie verständig gut wohlhabend etc. zu machen. Von Zerener 2 Bande>.

Mi se pare, che ar fi bine, cha și Profesori de in Arad acea dentâi, ba și cea de a doa Carte se o cetescă. Dale de scire despre lucrul, quare mai sus ti lam scrisu despre ei. Fi sănîtosu.

Orade 21 Noemv. 816

Samoil m. p.

Preotul din Guirok Chrsta nau trebuit se se silească, cha Credinția se o mărturisască în Biserica la Auditul tuturor și de obște, che aceia nu se poftesce. Nice nar fi trebuit se se ceră dela preotul nostru d'in Temisiora, se suferu qua se se

înveție în 6 săptămâni, nescrindune anche pone acum noa nice o scrisore. Ci au trebuit se fie remas statornic în lege, quare au luato nesilit fiind și dupe aceia despre viețiurea lui am fi vediut.

[*Ibidem*, doc. XXVIII, pp. 362-363]

B. DIN CORESPONDENȚA LUI DIMITRIE ȚICHINDEAL CU MOISE NICOARĂ

I.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

în Viena 7 Iulie după căr. nou 1815

Frate!

Deși cu mare a mea pagubă, care bucuros de a mă întâlni cu Domnia Ta o ași face, de-ar trebui și a veni la Baaden; totuși nu poci veni căci le-ași pricinui de comun multor Români stricăciune, care nu o poci face; dară nici Domnia Ta nu vei pofti aceea știu.

Deci de ești în persoană Moise Nicoară, vino dimineață aici la Viena în casa preotului rusesc a St. Barbara, să ne întâlnim. Fii încredințat că precum eu mă interesuesc și Domnia Ta încă trebuie să te interesirești cu mine a te întâlni. Eu plec Duminecă acasă, și de nu poți veni, și ești Moise Nicoară să știi că scrisoarei Domniei Tale din Timișoara la Gyula trimisă, și întâlnirea cu muerea mea în Becikerecul Mic au șters lacrimile Născătoriului Domniei Tale; și mă duc cu dor nespun că nu m'am întâlnit cu un prieten dorit. Iară de nu ești Moise Nicoară, fii sănătos și ne făcându-ți osteneală, iartă. Necunoscut.

D. Țichindeal
Catehet⁹⁹⁴

⁹⁹⁴ Moise Nicoară însemnează marginal: "Asta înțelesei din Gordon Z. și S.: mă caută un preot să mă facă Episcop (întia epistolă dela Țichindeal la Baaden)". Iar mai jos adaogă: „El plecând la Viena a mers întie la tata, care i-a dat, 100 fl. să mi-i ducă mie. El n'avea de cheltuială. Banii i-a cheltuit. Eu sosind după aceea la Arad, am înțeles, și mi-a zis că mi i-a plăti, da îndată n'avea la mână. Deci mă înduplecă ca să merg pe la Lipova și Cuvin. Eu mă grăbeam să văd pe tata și frați, pe care de șase ani nu-i văzusem. Inșă fui rugat de Mihuț și ceilalți să merg că tare doresc oamenii, etc. Pricina se vedea, că nu era de unde să mi se plătească, și așa înțelegând tatăl-meu, pentru profesor era o mare rușine

[C. Bodea, *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor*, doc. XVII, p. 159]

II.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

[Viena, 9 iulie 1815]

Frate Nicoară !

Nici cu mare a mea pagubă a veni la Baaden, a mă întâlni cu Domnia Ta, care cu mare bucurie ași face, mie cu puțință numi este și așa sunt nevoit dela Viena a nu mă întâlni cu Domnia Ta, de rare mă doare inimi foarte, înapoi acasă a mă întoarce.

De vei primi astăzi scrisoarea aceasta și poți mâne de dimineată veni până la Viena, mă rog lasă toate la o parte, și negreșit vino să ne întâlnim, că am multe și multe pentru neamul românesc, (care l-ai zăuitat) ba și în speță pentru Domnia Ta, interesante lucruri a-ți împărtăși.

Pre mine mă vei afla la parohul rusesc greco-catolic lângă S. Varvara biserică, și fiindcă te caut de când am venit aicea și nu te-am aflat, sunt fără nădejde de a te afla și această scrisoare și pentru aceea plec mâne de aici acasă, dară de ași ști că ai veni încă până Marți ași mai îngădui aicea.

Acum dară vezi, fă, lucrează, caută și vino de dimineată, ori astăzi de ar fi cât de târziu, să ne întâlnim.

Nu gândi că eu încă ași putea veni la Baaden de ar fi așa lucru interesant. Eu ași fi putut veni, de-ai fi spus lui Maior censoru unde ești, precum te-ai făgăduit muerii mele în Becekerul mic⁹⁹⁵, și eu acum aud unde ești, când voiu să plec. Vino dară, și iară mai zic: vino.

In Viena 9 Iulie '815 al Domnitate bun voitor D. Țichindeal m. p.

al Șc[olii] Prep[arandiale] din Aradul vechiu cateheta.

N. B. Mâne, adecă Luni plec la 8 ceasuri înainte de amiazăzi până atunci poți veni.

[*Ibidem*, doc. XVIII, pp. 159-160]

pentru banii concreduți. La Lipova nu căpătă. La Galșa îi dete protopopul o sută, ce eu nu știam și așa mi-o dete.

⁹⁹⁵ Becicherecul Mic.

III.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

[Arad 1815] Aug. 17 după v. căr.

Frate Nicoară!

Și cum sosind dela Oradie îndată nu ai venit aicea unde ești mai de lipsă, vino cu grabă încoace, că eu nu pot pentru examen veni la Gyula a mă întâlni cu Domnia ta. Mă rog frate scrie mai chiar⁹⁹⁶, că nu-ți pot ceti scrisoarea, că Dumnezeu te știe ce scrii, ce spuni, și apoi ne fiind Domnia ta lângă mine să mi-o cetești, eu nu înțeleg ce voești a spune.

Czikindeall m. p. Cateheta

[*Nota marginală a lui Moise Nicoară*]: „Asta după înturnarea⁹⁹⁷ dela Beiuș și îngroparea Episcopului⁹⁹⁸”.

[*Ibidem*, doc. XIX, p. 160]

IV.

Dimitrie Țichindcal către Moise Nicoară

Becicherecul Mic 1815 Octombrie 28.

Frate Nicoară !

După aplecarea voastră din Arad la trei zile am căpătat înștiințarea, și apoi ce să îndelungesc, țircumsianțiile așa mă înstrâmtorase cât almintrelea fără de cu pierderea Parohii mele și a cinstii preoțești nu puteam pleca. Până acuma de trei ori am fost ținut de Episcopul Timișorii în rândul Episcopiei Aradului, unde de față au trebuit să stau, dară nimica cu mine nu a dobândit.

Aceasta vei ști, că *Nestorovici au făcut la cancelaria ungurească arătare că nu sunteți adevărați deputirți cu știrea totului cler al Aradului anumiți, și pentru cheltuială s'au făcut colecte, rugându-se să nu fiți primiți, și să vă zogoană*⁹⁹⁹

⁹⁹⁶ Clar.

⁹⁹⁷ Întoarcerea.

⁹⁹⁸ Este vorba de moartea episcopului Pavel Avacumovici.

⁹⁹⁹ Alunge.

înapoi acasă. Despre aceasta s'a făcut de acolo dela Curte întrebare, și Sâmbăta trecută s'au trimis de D. Provincial ober Comesar V. Kovaci răspunsul sau derictul, că punerea înainte a lui Nestorovici e cu totul mincinoasă și Voi sunteți adevărați Deputați cu știrea și voia tuturor Românilor de sub Diețea Aradului, fără colecte trimiși, încă și recomandăluți tocmai împăratului și cât de cu grabă iarăși se va continui aceeași lăudată Recomende către Arad. Nu mai știu nimica, că până acuma nefiindu-mi slobod nu m'am mai dus.

Iară dincoace de către Timișoara te înștiințez că s'au făcut *intre Sârbi o tulburare negrăită despre mergerea voastră în sus. Pre tine te numesc neguțătoriu din Jula*, carele pentru necredința ta nu ai putut fi nici într'o diregătorie aplicăluit.

Hirarhia sârbească toate potincioasele moduri ca să nu dobândim scopul, acuma întrebunțează. Aceasta și nespus de mine vei ști prea bine, și de-l pierdem, vai nouă ! Că ne vor arunca înapoi mai puțin la 50 ani a nu ne mai trezi, cari nenorocite urmări nouă Românilor vor aduce.

Nu-ți voiu zice, vezi și umblă, roagă și iar roagă, că aceea știu că mai mult de cât ce-mi poci închipui o faci; dar atâta îți voiu să-ți zic: Acum gândește la toate, către dobândirea Scopului, putincioasele mijlociri și de unde știi le cere, nu cumva să îți se urască și să lași lucrul jos. De sunt de lipsă acolo acuma fie cum va fi, eu viu la Viena, dară de socotești a merge la Italia la împăratul fără mine să nu mergi, ci îmi scrie că vei să mergi și iată-mă în 10 zile li Viena apoi amândoi vom merge la Împăratul, aceasta o fac eu.

Sănătate la D. Stoica, cu bucurie îi voi sluji cu ce va pofti, de aceia spune-i, și la clerici la toți. Scrie-mi în ce stă lucrul, și ce am ce a lucra, ca să fiu al tău frate.

D. Țichindeal m. p.

N. B. La Biserica grecească lângă Vaisei Voolf dă scrisoarea.

[*Ibidem*, doc. XXXV, p. 177]

V.

Dimitrie Țichindeal și Theodor Șerban către Moise Nicoară

1.

Jula 1816 Ianuarie 16.

Frate Nicoară!

Deși mie în trebile la Viena lucrate, nici mai puțin a-mi scrie nu ai voit,

poate fi nici ai aflat a fi de lipsă, fără numai prin Mihuț; totuși înștiințându-mă despre lipsa banilor ca să poți merge la împăratul, în persoană și văzând nesloaga, neorându-eala și nebuna întocmire a lui Mihuț cu preoții și protopopii, cu pierderea parohii, sănătății și vieții mele am venit la Arad, Chișineu, Șiclău și acuma iată-mă la Jula, și de aici cu luntrița, împreună cu părintele Șerban¹⁰⁰⁰ la Oradea Mare plec. Toata nevoița mea e pornită, ca, dobândind bani, să-ți trimit, numai să poți merge la împăratul. Ce voi isprăvi la Oradia îți voi scrie.

Acuma atâta am a-ți scrie ție: fii numai cum ai fost, nu cumva de te superi și să perzi voia de a lucra pentru Români, din cauză că nu ți se trimet bani, și aceea va fi trimiși, numai fii bărbat.

Nu ai crede cât e de mort lucrul aicea în treba Vlădicii despre partea preoților, și să-ți spun drept de nu-l voi mai învia acuma cu părintele Șerban, nu vor fi bune urmări.

Mă mir de tine că nu ai scris, de nu tuturor acelor cari au subscris plenipotenția, încă unor mai de frunte din cler. Dela Viena, ai fi putut scrie.

Te-ai lăsat pe Mihuț. Cu Mihuț puțin vei isprăvi și mai o nimica. Adevărat s'ar fi căzut unor preoți și protopopi a le scrie, ai mai înfoca. Că nu ai scris ai greșit.

Cu Nemeznicul dela Zărând nu m'am putut întâlni; îmi spune Protopopul Kișineului că de vreo trei ori i-au scris; și nimica i au răspuns.

Am înțeles că Protopopul Galșii au umblat pela Carloveț, el nu e de-ai noștri.

Țichindeal m. p. paroh.

Jula 16 Ianuarie 1816.

2.

Iubitul meu, cel de mine dorit Moise,

Fii vesel și cu voe bună, nu te mâhni nimica de întârzierea aceasta a banilor, cum că nu ai putut până acuma călători până la împăratul, că noi, cu ajutoriul lui Dumnezeu, călătorim până la Oradea pentru căpătarea banilor, și de vom putea norocoși fi a putea dobândi, minton cu grabă înlontru în taină îți vor veni. Cu această rămâi închinându-mă de sănătate, tot binele poftesc dela Milostivul Dumnezeu.

Theodor Șerban m. p. paroh.

¹⁰⁰⁰ Teodor Șerban parohul din Șiclău.

[*Ibidem*, doc. XLVI, p. 190]

VI.

Dimitrie Tichindeal către Moise Nicoare

1.

Becicherec mic 1816 II 6/18.

Frate Nicoară !

De vreme ce Măria Sa, ceia ce și eu aș fi avut a-ți scrie, ți-au scris, nu am aflat a fi de lipsă din Oradea Mare ați mai scrie, precumămă făgăduisem în scrisoarea din Jula trimisă.

Acuma dară de cele ce despre frăția ta la Timișoara am isprăvit te înștiințez, că îndată după ce te vei formos grija (ridică-ți springenele) de vei fi și fost, iarăși acuma te du la Polițai-Ministerul Haager și te prezentăluște, aceste cuvinte adăogând: că ai poruncă dela D. Provincial Ober. Comeser v. Covaci a te arăta, cu Ministerul te slobozi întru toate cele ce te va întreba.

Să știi că s'a făcut dela împărăție întrebare că află-se între Români persoane în locul lui Nestorovici cu aceleași titluri: adecă Crăesc Consilier și mai mare Inspector al Școalelor numai românești, de a putea fi pe partea Românilor, și care e acela, ca dobândind Episcop român, să se dea Românilor și inspector școalelor. Deci frăția ta ești lui Ministru care inspecție spre aceea au avut, precum de Episcop Aradului, așa și de Inspector (într'o întâmplare, ca să rămâi de Episcopie) în locul lui Nestorovici de zisul Kovaci în speție cu un ton Dumnezeesc recomandăluit. Pentru aceea te du, ca nu cumva Domnul Covaci, care au scris că în persoană Ministerui: te vei arăta, să rămâie la rușine, apoi și eu. Mai cu samă să vorbești cu Minister despre lesnimea introducerii literilor latinești la noi, în locul celor sârbești, și folosul cel nespus care din aceeaș: poate urma. Și acela ar fi ca un părete între noi și Sârbi, de a nu ne mai împreuna în veac. Proectul trimis, la care și eu cât am știut și putut, am lucrat, lucră și Domnia-ta, cât poți să se introducă literile latinești.

Despre Administratorul *Brancovici* se vorbește la Timișoara, că iarăși va să vie de Administrator la Arad înapoi. Despre *Brancovici* poți Ministrului și ori unde vei socoti a fi de lipsă aceste, următoare arăta:

Pe vremea lui Leopold întâilea, trecând Sârbii cu despotul lor *Brancovici* aicea cu privilegiile lor, după scurt timp fiind chemat Despotul *Brancovici* la Curte la Vienna, și după petrecerea sa 14 ani, care liber, care în temniță în Graaț, s'au săvârșit. Aceasta a lui *Brancovici* de Sârbi socotită de Curtea Austriei lui *Brancovici* și lor făcuta nedreptate, nu numai celor de atunci, ci și acestor de acum

Sârbi cu amărăciune în inimă le este înrădăcinat, având ei și carte întipărită despre patimile lui Brancoviei. Ba tocma pe aceeași vreme au eșit pasevile tipărite sârbește în versuri, defăimând pre mai marii Sârbilor cari s'au predat Curții Austriei înșelându-i. Pururea având Sârbii în minte pre Brancoviciul lor, între alte la Congresul pentru alegerea Mitropolitului Stratimirovici acestui de acum a Carlovețului, înaintea Crăesc-Comisariului de Smirfelt, în Timișoara ținut, au cerut și aceasta să le spue lor împăratul, *unde e Despotul Brancovici*, cauza pedepsii și sentenția lui. Leopold al II lea pe a cărui timp s'au și ținut Congresul (spun iarăși, unii din Sârbi) că ar fi răspuns: „au nu au mai eșit din capul Sârbilor Brancovici? și cu acestea s'au dat cererile norodului la o parte.

Din aceiași viță a lui Despotul Brancovici sunt acești de acum doi feciori: unul e acest de acum Archimandrit, iar altul poartă neguțătorie, în Carloveț fiind. Dară trebue știut că aceștia amândoi foarte săraci de avuție, de părinții lor au rămas (: tata lor fiind Căpitan și fiindui cassa regimentului în mână, au cheltuit, cât defectul ne putându-l deplini s'au pedepsit :) - cei mai despre urmă între Sârbi.

Însă *Mitropolitul* acesta de acum care e mare al Sârbilor cu căderea altor neamuri patron, tot au cugetat, cum va ridica această viță a lui Brancovici, *spre sine toată grija cestor doi sârmani prunciți luând iau adus, pre cel dintâi la mare bogăție de bani*, iar pre al doilea făcându-l Archimandrit, Administrator peste rânduiala sistemii lor, ca pre un Arhimandrit mai tânăr între ceilalți Arhimandriți mai bătrâni, din care se cădea a alege Administrator la Arad, iar cu cel mai tânăr pre cum e Brancovici, și aceasta e, ca mai cu grabă să ajungă la Vlădicie, purtând după moartea Mitropolitului acestui ce acum fi Mitropolit, apoi atuncea întrebe ca un Mitropolit de strămoșul său Despotul în Graaț sodomitu! Acesta este scopul Mitropolitului cu Brancovici Arhimandritul - și este aceasta sigurația Curții Austriei ?

Acuma mai una: În donația lui Damaschin Ștefan de Nimet, cea de pe vremile cestui de acum împărat dată, e adăogată prolica Lubomirovici. Deși acest boiar nu-și mai scrie prolica sa cu Liubomirovici fără numai Ștefan Damaschin de Nimet, totuși însemnează ceva prolica ceia acum nebăgată în samă Liubomirovici: - și ce ar fi alta fără numai că Craii Sârbilor cei de demult se numeau, cari: Milutin, Dragutin, Stratimir, Liubomir, Vladimir și altele. Nu mă îndoesc că și în a altor donații a sârbeștilor nemeși cu banii Românilor dela Carloveț împrumutați bunuri, sau Dominiumuri cumpărate, nu s'au adăogată, către prolica lor, nume de a Crailor sârbești și acelea toate din acest de acum Stratimirovici îndemn, s'au pus, se vede că nepoții cestor de acum boeri cunoscând prolica moșilor lor, și cetind istoriile sârbeștilor Crai, cu numele lor, să cugete și crează că sunt de un sânge cu dânsii, și să se nască într'înșii pofta de a fi si unul dintre ei ceia ce au fost stramoșii lor, - adecă Crai!

Vezi, Frația Ta, cum prevede Mitropolitul de neamul său, și pentru dânsul știe întocmi și cu scăderea împărăției mijlociri, de a ridica neamul său ! Mai vârtos fiind cu Românii împreunați, facând așa număr mare lesne s'ar putea cu vremea a lor poftă împlini.

Toate aceste povestește-le pentru a Românilor tămăduire, ori unde socotești a folosi.

Acuma se lucră aicea pe a doua oară o Instanție despre Vladica Aradului, Inspector Școalelor. Când va fi gata te voi înștiința.

Mihuț e la moarte bolnav. Fii sănatos și lucră bărbatește, apoi voi zice că-s al tău.

Țichindeal m. p.

2.

(Adaos)

Becicherec mic 1816 II 8/20,

Frate !

Tocmai acum seară ducându-mă în persoană la Poștă și dându-mi această epistolie de 18/6 Februarie a. c. la tine atresiruite, și spuse că e aici o scrisoare la mine atreșiruită, mi-au dat-o. Eu apoi de a te înștiința, cu adevărat am primit-o, mi-au luat scrisoarea înapoi, am deschis-o și această foiță pre lângă acea o trimit.

Spre scrisoarea ta, răspuns alta nu-ți poci da, fără că eu am reschiruit cu viața mai vârtos din Jula până la Sarcat tircumluntrând, de aci până la Oradea apoi înapoi prin așa frig, vânt, zăpădă, tină și ploaie. Așa mă voi anevoi și acuma fiind instanția cea pomenită gata, pela Protopopi pentru subscriere a mă duce, și trimițându-o în sus, știu că va face mare senzație, vei vedea numai, apoi și mai bine vei crede, ași fi făcut de mult, ci am tot așteptat să mă înștiințezi în ce stă lucrul acolo, pe a lui Mihuț.....[în text] cu gura spunere, de vreme ce nici o scrisoare a ta nu-mi citește, nu ași da în așa întâmplare multe grosite; și mie ai putut mai multe decât lui Mihuț scria, că se și cădea mie mai multe în treaba Vlădicei, știi, fiind că-s, laudă lui D-zeu, preot, duhovnic; nespoveduindu-te la alții, puteai mie. Deci să știi că fiind Episcop nu-ți voi săruta mâna - ceasta e glumă.

Frate, lucră cât poți în rândul Vlădicie, literelor latinești, nu ai grijă dincoace că acuma am luat multe greutate spre mine, și mie atuncea îmi place, nu din vreo iubire de mărire, ci din dragostea, către virtute; Deci lucră acolo; și ce vei isprăvi cu Ministrul Haager să-mi scii.

Eu am întrebat pre Măria Sa Vulcan este de lipsă-ți la Mailand te duce, „ba !” mi-au răspuns și nu că nu ar fi zis pentru pricina banilor de cheltueală, că eu înaintea Părintelui Șerban am spus că de toată cheltueală e a mea grija, și au rămas, precum ți-am scris.

Multă sănătate Domnului Stoica¹⁰⁰¹.

¹⁰⁰¹ Prieten cu Țichindeal și Nicoară, cf. C. Bodea, *op. cit.*, p. 444.

[*Ibidem*, doc. XLVIII, pp. 192-195]

VII.

Dimitrie Tichindeal către Moise Nicoară

Becicherec mic 1816 II 11/23.

Frate !

Eri în 10/22 Februarie ducându-mă la Timișoara, în treaba din scrisoarea Frăției Tale mai deunăzi trimisă, cunoscută; m'am dus la Domnul Provinci Ober-Comesar de Covaci, acesta îmi scoase o scrisoare jumătate de coală toată scrisă nemțește cu subscrierea N. N. Coprinderea ei pe larg era, ceeace mi-ai scris și mie în scurt în rândul luării școalelor românești sub directorul sârbesc, iară pentru Felnac și Hulvez¹⁰⁰², fiind Provinci pe Vițegeșpanu din a Crașovi Comitat.

Și fiind că D. de Covaci¹⁰⁰³ îmi zise că aceiași scrisoare (: care o am cunoscut de pre mână, și pe pre peceată că-i a frăției tale :) o va trimite la Curte, socotind eu, că acolo și la alte lucruri fiind soarea ta cunoscută, vor cunoaște aceasta sub anonimă lui Covaci trimisă, te vei rușina, l-am întâmpinat cu aceste cuvinte: „mie îmi e cunoscută scrisoarea, că mie mi-a scris acelaș, să viu la Domnia Ta, și să-ți spun că nu a îndrăznit numele a-l subscria, din oareși care pricină. Și așa te-am pus în cunoștință, cât D. Covaci știe cine i-a scris.

Nimica mai puțin nu ai grijă nimic, că scrisoarea ta și stilul foarte au plăcut, și au lăudat-o.

Venire niște Domni preste noi, și lăsarăm lucrul, să merg iar la Timișoara. Ce vom isprăvi îndată-ți scriu.

Lucră pentru Vlădicia Aradului, cât poți. Lucrului tău se vor trimite doi pinteni. Asupra mea s'au ridicat Vlădicul Timișoarei foarte, dar nimic de ceea, cu atâta mai bine. Fii sănătos

D. Țichindeal m. p.

[*Ibidem*, doc. XLIX, p. 195]

VIII.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

¹⁰⁰² Sat în Banat.

¹⁰⁰³ Covaci, vicecomite.

Becicherec-Mic 1816 Martie 4/16.

Frate Nicoară!

Nu numai în Felnac și Hulvez învață pruncii români sârbește ci în *satul Chinezu* carele e de singuri chiar Ardeleni preste 2000 suflete cuprins, având în anul trecut pre Ioan Petrovici, din școala preparandă românească din Aradul vechi, de învățător, și în toamna trecută rădicându-l Kenghelaț Directorul, au pus Sârb dascăl, care nu știe nici vorbi românește. Satul Chinezul e în Comitatul Timișorii în Felvalteratul Sent-Andrașului.

În *Claria* sat de mai la 2000 de suflete tot Români chiar, au st totdeauna dascăl românesc, și acelaș cu numele Gheorghie Panirovici au venit la Școala preparandă în Arad, și după săvârșirea cursurile prescrise, nu au mai vrut Kenghelaț¹⁰⁰⁴ Directorul a-l mai lăsa stația sa a fi dascăl, ci l-au mutat la Țernea (acest sat e sub Cercunit Gheneralul) unde-s tot Sârbi, și Pandurovici e anevoit pre unii sârbește a-i învăța; în satul acesta sunt tot Sârbi.

Și în *Claria* la Români au pus din Sent-Andrei Sârb, iară la Sârbi în Țernea pe Pandurovici Gheorghie Român. Vezi ce amestecătură e aicea. Judecă ce au făcut Directorul Kenghelaț cu Chinejnii¹⁰⁰⁵ luându-le dascălul românesc, și dându-le sârb, apoi cu Clarienii.

Aceasta e mai marere nedreptate. Spune și dă în scris slobod, că dincoace încă se trimite.

În satul Bereștov sub Spajea Bucovici în Comitatul Timișorii preste două mii suflete tot Români, și nici un Sârb, și aceia pentru dragostea Spaii Bucovici care fiind Sârb, cu banii Românilor din Carloveț au cumpărat satul Bereștov, apoi pruncii în școală, și în biserică tot sârbește.

Din Timișoara mai multe îți voi scrie. Scrie-mi când se aude că va veni Împăratul acasă la Viena.

Eu aștept răspunsul despre cele ce ai isprăvit la Haager.

Spune și dă înscris în tot locul că Directorul Școalelor românești Kenghelaț nu știe nici vorbi românește; dar ceti și scrie nu mai puțin. Vlădica Timișorii și al Vârșetului, numai banii Românilor știu ceti, alta nimic!

Țichindeal m. p.

Becicherecul mic 1816 4/16 Martie.

N. B. in 2 Martie după căr. nou au mers dela D. Prov. Ob. Comesar Covaci la Haager Ministrul pentru mine, acuma ducându-te la Haager să-ți fie pe știre, că te va măsura cu ochiul. Ce va scria înapoi Ministrul vom ști.

¹⁰⁰⁴ Luca Kenghelaț, director școlar.

¹⁰⁰⁵ Locuitorii din Sat Chinez.

[*Ibidem*, doc. LII, p. 199]

IX.

Dimitrie Tichindeal către Moise Nicoară

Becicherecul mic 1816 Martie 25

Frate!

Astăzi ți-am luat scrisoarea de 29/17 Mart mie trimisă; astăzi îți și scriu îndărăt, așa că și ale mele ție trimise scrisori, și răspunsuri spre dânsule în lucrurile tale cele multe să le socotești, și să te afli a fi dator a-mi răspunde frate, și acel răspuns numai întru aceea să se cuprindă ca să-mi spuni ce să fac, ce să laborez în trebile noastre

Despre cea mai dintâi în rândul Ministrului Haager trimisă scrisoare, nu-mi răspunzi, primit-o ai, au ba; și eu sunt acuma într'o îndoială, venitu-ți-a la mână, au ba, cu poșta pentru aceea mă pun întru colizie; el se eștuzăluște că țe-au mis-o, dar fiindcă nu aduci aminte nimic, stau în gânduri, nu cumva a venit cuiva în mână; rog înștiințează-mă, primit-o ai, au ba. Fostai la Ministru au ba ?

Te înștiințez că acuma lucrul, să arăt pentru care românește în biserica sârbească, și sârbește în biserica românească, nici ceti, nici cânta nu se poate suferi, mult te vei râde. Și acele se vor trimite Ministrului Haager.

La Arad mă duc, și fac ce oi putea.

Frate, caută să propuni Împărăției, Episcopul să nu pună Protopopi fără Conziliu, sau Candidația să o trimită la Împărăție după foana papistașilor, că sârbeștii Episcopi în anul 1791 sau 1792, împreunându-se cu Ungurii a pune protopopi după sistema lor, dreptul au pierdut.

În Eparhia Timișorii la Români 4 sârbești protopopi au pus Timișoreanul Avacumovici; de se-au oprit lor a nu pune după voia lor protopopi, mult am căpătat.

Să știi frate că Nestorovici și această nedreptate Românilor cu mila împăratului au făcut, că din 12 numizme pentru Patroni Fondații, 10 Sârbii, și 2 Români au căpătat, și Români mai mult dau la Fondația Școalelor decât Sârbii.

D. Ț(ickindeal).

[*Ibidem*, doc. LIV, p. 202]

X.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

Becicherecul mic 1816 April 7.

Frate !

De când ești la Viena, trei ai scris mie scrisori: una de 13 Fevruarie; de 29 Martie și de 5 Aprilie, și aceste toate trei bine păstrate fiind sunt la mâna mea; scriat-ai mai multe nu știu.

Ce se atinge de cea de pre urmă *despre starea Casei Națională* de amăruntul, și cu buna samă, adecă autentic ați răspunde, așa cu grabă nu-mi iaste cu puțință, dară mă voi anevoi în cât va fi cu puțință mai în grabă a face întrebării tale din destul; aceasta trebuia mie de mult să știu, căci la așa taine și ascunse maestrii sârbești, de a le ști trebuie vreme, deși prin Conziliium dela Buda mai bine s'ar putea ști; totuși voi cerca și pre alte cărări de a le afla.

Dară mie se vede aceste de prisosit a fi pentru scopul nostru ba dobândind noi la Arad Episcop român, și după aceea avem dreptul, și ni s'ar și putea căuta despre *Fondația Carlovețului*. Nu mă îndoesc că nu sunt aceste mijlociri bune, de a dobândi scopul Cât voi putea, voi umbla în treaba Fond. dela Carloveț precum mi-ai scris să-ți răspund.

La a doua întrebare: *care familii de Români sunt sârbite*, așisderea mai așteaptă, și care sunt sate române sârbite, deși sunt multe, mai îngădue.

Cu cei de lângă Murăș, unde am fost, e dela Curte încă în Octombrie trecut rânduite comisii să se cerce lucrul, dară până acuma nimica încă nu s'au luat înainte.

Cu Igumenul nu m'am întâlnit să-ți pot spune ce au isprăvit cu acel mare hoț Nestorovici. După sărbători mă voi întâlni.

Frate!

Aicea s'au vestit că Mitropolitul au mijlocit la înălțatul împărat *Sinodul pe 29 Iunie pentru Vlădica Aradului*. Iaste adevăr sau ba, nu știu; au poate că scriind Mitropolitul Episcopilor, că toți împreu-nându-se să roage pentru Sinod, și ca să se hotărască pe 29 Iunie, s'au sfătuit. Inșă cei de pre împrejur a lor argați vestesc numai ca să se desmânte Români de a căuta Episcop român și să se aplece Carlovețului.

Ia vezi, ce-i, și cumu-i treaba, cum și prin ce viclene maestrii, aceste s'au putut dobândi, sau sunt numai scorniri, mie mi-e de lipsă a ști.

Știu că după ce Ministrul Haager va răferui acolo la Veneția, își va bănu, căci au îngăduit unor cari nici popor fac, ca să aleagă unei Națion Episcop.

De e adevărat că va să fie Sinod, așterne rugăciune pe a doua oară să se pună Sinodul în lătore, pentru Episcopul Aradului; și de nu ajută nimic, cere să mergem Deputați la Sinod (aceasta nu mi-ar plăcea) ca să fiu de față, să vedem pre cine socot Sârbii că știe românește, și e de Episcopia Aradului. Dară comisar să nu

fie Gheneralul din Peter-Varadin, ci altul oarecarele, de ar fi Covaci.

Scrie-mi, e de lipsă să viu cu Nămesnicul de Zărand la Viena, au ba; și putea-vei singur deslega nodul lui Gordie. - Ia sama să nu rămânem de rușine; mi se pare că de așa vorbi și eu, împăratul ar grăbi să ne facă - dară tot, am mai voi singur să poți isprăvi treaba.

Mai nainte te numeau Sârbii, Bugar dela Jula, dar acuma zic: „Sacrament Inanim, ala Deputirt Nicora este om și am vre se vede pre el”.

Eri au fost luna (sic) Ghenghelaț la mine, cu niște lingușituri, dar nu mi-au prins barba în brânză. Au fost dela Lipova, la Lugoj, mi spune că i-ar fi scris Berici că e Mihuț director; însă cu o schimbare a stațiilor, și acea excepție o socotesc ei că se vor lua sate din a Caransebeșului District, și se vor mai adăoga la al său. Am tăcut.

Bolnăvindu-mă mai tare niște friguri, nu am putut isprăvi ceva ncoace, de ce cât te vei mira, atâta și îmbucura, dar acuma trecând stăpânia fasolii, și a mazării, însănoșindu-mă voi lucra ce voi putea. Mult am căpătat că e Mihuț Director.

Scrie-mi când va veni Ministrul Haager acasă.

Mai pe larg despre ce-mi voești a scrie îmi scrie țircumstaliter, deși nu ai Cantelist, că știind eu punctul, îți voi putea vreun instrument procurirui, că numai așa pe deasupra atingând, nu știu a-ți face din destul. Și să știi că plăcut lucru mi-ai dat cu a Carlovețului Cassă.

Ostoici Ioan de Semling, au cumpărat cu bani din Cassa Națională, 2 sate românești, Morava sau Semlingu-Mare, și mic, în Comitatul Timișorii. Vidac, satul Mațedonia în Comitatul Timișorii, cu bani din cassa Națională, sat românesc, și alți mai mulți.

Să știi că porunca Conziliului, prin Nestorovici mijlocită, pentru limba sârbească și școala preparandă românească, e trimisă în sus la Împărăție cu arătări despre mișculanțiile lui Nestorovici, carele voește sub pat, apoi și în pat, cu Românii.

Fii sănătos.

D. Țichindeal m. p.

Mâne-s Paștele și eu preot, am grăbit.

Sănătate Domnului Stoica.

[*Ibidem*, doc. LVI, pp. 208-209]

XI.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

în Becicherechul-mic 1816 Iunie 3/15

Deși prin la Carloveț duși Deputați, Păr. Șerban¹⁰⁰⁶ și Amvrus¹⁰⁰⁷, mai bine vei ști ce s'au isprăvit la Sinod; totuși și eu am voit a te înștiința despre Sinod, fiindcă am avut Comision de a ști cum aveam a ne purta în urmă. M'am anevoit dară, pe conta bisericii mele, așa ie orânduială a-mi face, ca să pot ști la toate trei zile în Becicherec-mic, măduha lucrului Sinodului din Carloveț, neștiind nimica de Deputații Românilor din Eparhia Aradului, și de rezoluția împărătească. Intru acest chip Miercuri 31 Mai/12 Iunie am luat înștiințare de cele ce s'au întâmplat Luni 29 Mai /10 Iunie la Carloveț.

Cunoscută fiind Mitropolitului și Comisar Sighintal Rezoluția împărătească în carele s'au înștiințat că vort să fie și despre partea Clerului din Eparhia Aradului la Sinod, cari vor să aibă votomi și scaune, au socotit, că nechierându-i el, adecă Mitropolitul, nu vor cuteza ei, adecă preoții Eparhiei Aradului fără slobozenia lui a pleca la Carloveț.

Dară luând veste Mitropolitul, Dumineca în 28 Mai stafetaliter dela Tökely că a bună seamă Români vin la Sinod, Luni deschizând Comisariul Sinodul, îndată și Mitropolitul au publicăluit Candidația: 1-e pre *Bolici*, 2 le pre *Radivoevici*, a 3-lea *Hajici*, *Archimandriți toți trei*.

Mitropolitul așa e de neclătit în ale sale luări înainte, cât nici un șterc dela dreptul Privilegiilor sârbești nu se trage înapoi (deși poate ști ce instrucție de taină are Comesarul Sighental) și zice: nu vor avea Români de a se amesteca în Sinodul nostru, batăr de ar crepa toți și s'ar duce la Dracu, și s'ar uni toți, nu-i pasă, numai în dreptul privilegiilor lor Români nu vor intra, și împărăția de voește că și Români să aibă votum la Sinod, pună pe cine va voi, și fără Sinod. - Dară fiindcă Joi e ziua hotărîtă 1/13 Iunie, ca să fie alegerea, nu poci ști astăzi ce s'au isprăvit Joi, aceea o vei ști mâne, și apoi cu altă poștă te voi înștiința.

Destul că Duminecă plecând ai noștri dela Arad s'au și știut pe unde vor să meargă, ei au fost în aceeaș noapte pe la 11 ceasuri în Ckichinda, și li s'au, pare-mi-se, făcut împiedecare cu forșpanul¹⁰⁰⁸ ca pretutindenea târziu să-l dobândească, ca și la Carloveț să ajungă amânat, și așa Luni seara în Carloveț nu au putut ajunge. Mie nu-mi place că s'a dus Iorgovici tălmaci pentru nemție și sârbie, aceasta va fi stricăciunea noastră, mă mir de Mihuț ce au făcut, știind fățarnicia și lingușirea lui Iorgovici. In urmă Deputații noștri au plecat și *Protopopul Aradului*¹⁰⁰⁹ carele va să se facă instrument în contra lui Șerban preotul la Carloveț. Că pentru aceea e și el al Timișorii cu Episcopul său la Carloveț dus. Cel

¹⁰⁰⁶ Ioan Șerban Popovici, asesor și namesnicul protopopesc al Zarandului, deputat trimis la Sinodul de la Carloviț.

¹⁰⁰⁷ Mihai Ambruș, delegatul român la Sinodul de la Carloviț.

¹⁰⁰⁸ Trăsură de cursă, poștalion (germ.)

¹⁰⁰⁹ Este vorba de preotul Gheorghe Alexici, protopop al Aradului între 1808-1828.

dela Oradea-Mare protopop aşteaptă dela Carloveţ la Arad, ca sa ştie voea Mitropolitului, şi ce va să facă prin Dieţeze în contra scopului Românilor, spre izbânda Mitropolitului înţelegându-se cu Tökely Sabba¹⁰¹⁰.

Acum mă întorc iarăşi la cele din Carloveţ. Marţi dimineaţi încrezuţi fiind adunaţii Episcopi la Carloveţ de venirea lui Popa Serban şi Ambruşi, s'au arătat toţi a fi plecaţi către oarecare schimbare a publicăluitei candidaţie Mitropolitului, şi s'au încheiat apoi sfatul cu o tăcere. Voesc unii pre Archimandritul Pavel Kenghelaţ a-1 pune în candidaţie. Şi dau nădejde Sârbilor că prin Kenghelaţ se vor aşeza Români din Eparhia Aradului, aşa cât nici la 100 de ani, nu le va cădea în minte să mai ceară Vlădică de Român (şi eu încă aşa gândesc că aşa vreau, să fie rău de noi). Şi de nu va fi Keaghelaţ în Kandidaţie pus, va urma rău de Mitropolit şi de tot Sinodul. -Atâta ştiu de Sinod, până Marţi 30 Mai dimineaţa. Miercuri şi Joi ce s'au făcut pe cum voi fi înştiinţat îţi voi scrie.

Frate Nicoară !

Că ai mijlocit aceeaşi Rezoluţie ca să şază la Sinod unul sau doi Români (nu am văzut rezoluţia) nici cât nu ai făcut bine. De vreme ce e scopul a ne despărţii de dânşii nu ni de lipsă a ne mai vârf şi în sârbo-turcescul sinod al lor.

Caută şi vezi de tot Sinodul de acum să fie nimica, şi de nu e cu putinţă altmintrelea, pe a doua oară altul, dar mai bine nici cum. Şi ia sama să nu se zică proverbul lui Horat: Amphora cepit institui, curense rota cur urcens erit.

Ascultă şi al meu sfat. Ducându-te la Împărat, de nu ai zis, zi acuma: Turcescul vizir face, nu Vlădică sau Mitropolit, ci Patriarh la creştini, căruia creştinii din ţara turcească, ceşti de aiceae biserica Răsăritului, ba şi Muscalii toţi îi sunt supuşi. Dară creştinescul nostru împărat îngăduie Sârbilor (o mână de oameni) prin cabalele lor nouă Românilor, la aşa mare număr de oameni Episcop a alege ! - Aşterne împăratului că noi voim literile chirile a ne lua, Cărindariul şi altele numai să ne despartă de Sârbi; şi apoi cu un Episcop de Sinod ales la acel scop nu vom ajunge niciodată; şi altele câte le ştii mai bine. Vei şti că Redai¹⁰¹¹ fiind la Arad au întrebat pre Proviņţ. Comisar de tine şi acesta lau informiruit prea bine, cât mi se pare va fi şi scris că eşti vrednic a fi Episcop. Şi aceasta să ştii, că astăzi sunt gata şi am slobozenie pe 6 săptămâni a mă înstrăina din Parohie. Capelan îmi este în Parohie, pasoš dela Vlădica, dela Varmegie şi asignaţie de a mă duce la Moneasa la scăldătoare, dară de-mi va fi voea poci şi la Baaden, de e de lipsă, că pentru aceia m'am şi gătat. De nu poţi singur viu şi eu cu tine; vezi şi scrie de de lipsă. Eu socotesc cât mai în grabă a trece prin Arad la Oradea: să împing pre Moşu la Viena, ca neputându-se nodul de Gordie deslega, să se tae odată.

Moga încă e chemat la Sinod, dară târziu. Acum ai grije de vreme ce eşti jertvă pentru neamul tău, lucră cât poţi, apoi te vom dărui cu colac bun, cu o

¹⁰¹⁰ Sava Tekelia.

¹⁰¹¹ Este vorba de contele Rhédey, prefectul judeţului Bihor.

maramă frumoasă, pogace. Fii sinătos.

D. Țichindeal

De vei avea timp la Canțelăria (sau la Protocol) ungurească, ce s'au isprăvit pe instanția mea, lui Ramer data în 4 Iulie 1815 după car. nou în rândul confiscăluitelor Fabule sau cărților mele.

Ducându-mă prin Diețeza Aradului acuma voi să ațâț pre popi și protopopi și pe alți nemeși și comuniteturi să nu primească alesul Episcop de Sinod să strige și să trimită instanție sus la împărat

[*Ibidem*, doc. LXII, pp. 215-217]

XII.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

Becicherecul-mic 1816 Iunie 5/17 după căr. v.

Frate Nicoară !

„Vrednică de credință veste dela Carloveț, și adevărata măduha lucrului Sinodului”.

Pentru a putea pre Români cari au dobândit votum la Sine dela acelaș drept ai desbate, înstrăina și îndepărta cu totul, ba și cererea lor cu totul de nimica a o face, și aceeași nu numai de astă dat ci și pentru timpul viitor, Joi 1-iu Iunie după căr. vechiu, Mitropolitul cu ai săi Episcopi sfātuindu-se, Vineri în 2-lea Iunie au încheiat și cu bună sama au hotărît (poate că ștafetaliter au și trimis ! ai grijă !) să trimită sinodală aplecată rugăciune Maiestatei Sale Împăratului pentru Putnic Episcopul Pakrațului ca să rămâie Episc la Arad. Aceasta să o crezi fără nici o îndoială, căci am luat veste de la persoană vrednică de credință din Carloveț, carele știe măduha Sinodului, și poate fi că Deputații noștri aceasta încă nu o știu.

Să știi că Mitropolitul despre altă parte și din politică face, ca să adevereze împăratului, că propunerea lui pentru Putnic mai de nainte făcută, au fost adevărată și recularnică, care acum și Sinodul, încă o cunoaște !

Anevoiește-te acuma la împărăție în tot chipul, a răsturna și surpa propunerea Mitropolitului, dară cu grabă, și rămâi lângă mila împărătească, sau cere în drept pe cum ți-am scris, ca împăratul să dea nouă Episcop, și nu prin cabalele hirarhiei sârbești. Caută în tot chipul numai de Sârbi să ne despărțim.

Du-te la Ministrul Haager și-i spune despre Putnic. Roagă-1 să vază ce i-au trimis lui astă primăvară (pe când ți-am scris și eu) D. Provinț. Com. de Covaci, și să vedem că e arătat la Curte Putnic încă fiind Sârb; e de aceia care trage la sine pe Muscali. Și apoi arată cu acelaș auszug pe cine voește Mitropolitul a face Episcop și ce e scopul Mitropolitului cu Putnic.

Știu că știi, dară și eu să-ți spun, că *Gheneralul Sighenthal* având instrucția de taină, a arătat că în candidație toți trei Români să se aleagă și de Sinod, pune aceasta îmi spuse eri D. Prov. Obr. Comesar de Covaci. Deputaților noștrii la Carloveț li s'au spus să meargă acasă, că au venit târziu.

Frate umblă și stai bărbătește, nu avea dincoace grijă, că ducându-mă acum pe la preoții Eparhiei Aradului, ațâț un foc mai mare, decât cel dintâiu, dară cu mine cum voi putea mai bine.

Fii sănătos, fă toate cele ce te fac Deputatul Românilor și să sărută și pentru mine vreo coconiță la Viena: aceasta e glumă. Mai scrie-mi de ai când ce e de lipsă dincoace a lucra.

D. Țichindeal m. p.

[*Ibidem*, doc. LXIII, pp. 218-219]

XIII.

Dimitrie Țichindeal către Moise Nicoară

Becicherec mic 1816 27 Iunie/9 Iulie.

Frate Nicoară !

Las a-ți împluta, căci nu ai voit cu mine a te întâlni, căutându-te pe la Arad, Zărand, putând cum ai venit la Arad, trimite un preparand după mine, și de ai fi venit și până la mine, încă nu ți-ar fost nimica; poate că și eu ți-ași fi putut undeva, ceva de chieltuială împrumuta, văz că mă socotești împreună cu Mihuț a fi un nebun. Fie și așa. Fără atâta am a-ți zice: Foarte subtil, caută să poți dela Ministrul Haager dobândi ce au dat Covaci asupra lui Putnic, și pre aceea fă provocatie și arată Împăratului, pe ce oameni de Episcopi la Arad, Mitropolitul au comendăluit, și prin aceea împedecă. Lasă te de Sinod și de împreunarea cu Sârbii și caută să fii Frăția ta Vlădică la Arad.

Acum pentru tine iarăși s'au scris împăratului ca să fii Episcop.

Strică și împedecă ca să nu dobândească Mitropolitul cum el va.

Nu cere Sinod, și ai noștri împreună cu Sârbii să aibă vreo împărțășire, că te vei înșela.

Împăratul nouă să facă Vlădică, pe cum ți-am scris, dară pe Frăția Ta. De aceea acuma lucră, și nu asculta pe nimeni.

Apoi pe mine mă ține de nebun, că eu tot voi fi (neavând lipsă ca pre un Episcop pentru mine a te ruga) - și de acuma al tău frate.

D. Țichindeal.

Vezi ce s'au isprăvit de Instanția mea de 4 Iulie după căr. nou '815 lui

Episcopia Aradului între 1786-1830

Rainer dată și-mi scrie de am pentru vreo expediție a plăți.
(Adresată) la Viena, „28-a Iulie 1816” (primită de M. N.)

[*Ibidem*, doc. LXVI, p. 223]

XIV.

Dimitrie Tichindeal către Moise Nicoară

1816 Iulie 11

Frate Nicoară !

La Lipova s'au făcut protopopiatul vacant¹⁰¹²; de ai putea cumva mijloci o poruncă Episcopului Timișorii, ca să nu pună degrabă protopop, fiindcă cugetă sârb a pune, precum e datina lui.

Eu trimit recursul pentru protopopiat la împăratul prin Agentul Vitezu, să știe cere și Frăția Ta să se facă concurs pentru protopopie și nu măgarii să pună pe bani ca până acuma. De va mai fi Sinod, mijlocește ca să merg și eu la Carloveț cu Șerban.

Socotește ce vei face pentru protopopie, că mult am dobândit, oprind să nu pună ai Timișorii, sârb.

11 Iulie 1816.

D. T(ichindeal)

[*Ibidem*, doc. LXVII, p. 223]

XV.

Dimitrie Tichindeal către Moise Nicoară

18/30 Iulie 1816

Încă fiind la Arad Frăția Ta, am scris lui Mihuț, ca să cea pre Chenghelaț Arhimandritul de Episcop la Arad. Dară îndată după aceea am scris alta în care i-am spus că fiind Kenghelaț în casa mea și stându-mi la spate am trebuit ce am scris, să-i scriu.

Acuma te îndrept așa. Du-te la Hohenwart și în contra Arhimandritului Pavel Kenghelaț cuvintează, încredințează-i că pomenitul Arhimandrit numai va să-i înșele până se va face Episcop la Arad, dară pre Românii din Diețea Aradului

¹⁰¹² Protopopiatul a devenit vacant prin trecerea la cele veșnice a titularului Ioan Lazăr Mihailovici, care a funcționat în această demnitate între 1798-1816.

uniți nici va, nici îi poate fiind Sârb, a-i face.

Nu vă zic : Că au contracuvântat mai deunăzi în scrisoarea sa Mitropolitului la Carlovetz trimisă, că deși cândva au dat lui Darabant revers, Sabba¹⁰¹³ Arhimandritul Sârbilor și alt sobor a Tridecticii dela Papa ajutor cerând și dobândind uniți nu s'au făcut, așisderea și el a păși cugetă.

Cei mai mult își face provocatie pre greșala S. Petru și Pavel cari în pocăința fuseră primiți, așisderea și cu el se are a înțelege.

Caută Arhimandritul Kenghelaț Vlădică la Arad să nu fie, că apoi te-ai făcut de rușine înaintea Românilor.

D. Tichindeal.

Episcopul Orăzii-Mari Samail V(ulcan) au fost eri aicea.

[*Ibidem*, doc. LXIX, p. 240]

XVI.

Dimitrie Tichindeal, către Moise Nicoară

Becicherecul mic 1816 August 14

Domitale ori când îmi scrii, îți place, scrisori fără cap, ori fără picioare a-mi scria, și eu nu mă văz atâta dator spre dânsule a gândi. - Poate fi că în mine nu ai încredere și socotești că cu ale Domnii-Tale scrisori te voi vinde, sau căzând eu la vreo nevoie printr'ânsele voi căuta mie scăpare; dară aceste a întrebuinta nu voi să învăț, nici de acum înainte, nici din mult, pe nume de omenie, ca și Domniata. - Dară fiindcă te-ai făcut D-ta jertvă pentru nația noastră românească, cea de Sârbi, ca de Turci sugrumată, ai în mine încrezământ, și să mi scrii. Srie-mi cu cap și picioare, ca nu cumva strâmb gândind, să împiedec vreo mijlocire de a dobândi scopul. *Scopul meu e a ne despărți de Sârbi. Și de nu e și al Domitale acesta, încetă între noi corespondenția.*

Îmi scrii că am dobândit Comisie împărătească. Dar în ce treabă, cine e pricina, unde se va lucra, și ce ? nimica îmi scrii; apoi ce știu eu dincoace cu preoții și comunitaturii a mă sfătui mainainte și la bună vreme.

Zici: oamenii noștrii sunt fricoși, nepricepuți: care-s acei oameni, în ce-s fricoși, când și ce i-ai cunoscut; ce smintele iai cunoscut a fi fricoși; ce trebuie să fac a nu se înfricoșa și a se pricepe, nu scrii.

Mulțamesc că-mi poștești sănătate; și eu îți poftesc tot binele. Eri a prânzit *Nestorovici aicea* în Birtu-mare s'a dus să se însoare cu o fată a lui Marcovici din

¹⁰¹³ Sava.

Verșeț (și-au aflat sacul, peticul); înainte de prânz am vorbit cu dânsul despre roadele câmpului, iar după prânz au trimis după mine și *două rugăciuni, mi-au pus înainte: 1-iu să sfătuesc profesorii dela Arad de colecte să înceteze, și să de declaratia lor, că vor înceta dela cele ce au început în contra Sârbilor și a hirarhii*¹⁰¹⁴. 2. - Eu fiind cunoscut cu Protopopii, cu o ocazie să le deschid ochii că Nestorovici mult bine le-a făcut, și nu el e Dușmanul Românilor, pe cum s'au făcut arătare.

Asupra lui Mihuț tare strigă, pre Diaconovici îl hulește și pre Iorgovici îl defăima, iar mie mult îmi fâgăduște.

Nestorovici voește a avea pândar la vie, numai până ce se coc strugurii, și a fi lup la oile fără câini; eu îl cunosc prea bine; el trebuie jos.

Caută pe Domnul Prov. Ober Comisar Covaci la Viena, bei Madame v. Seipp și Domnia Sa îți va fi în multe ajutor, fii încreințat că și eu destul l-am rugat.

S'au întâmplat mai deunăzi în satul Ghirocu lângă Timișoara de 300 de case Români foarte bogați, prin vițeșpanu Mujlai au făcut de știre lui Vulcan că va să se uniască. Dară Vlădicu Timișorii ca să nu lipsească de tresurile cele simonicești au trimis pre Arhimandritul Augustin Petrovici și pe Protopopul Vasile Gheorghevici ca să îi întoarcă; acești doi tâlhari cu cuvinte foarte grozave în contra legii popistășești i-au și întors; dară făcându-se despre partea Varmegii s'au trimis relația în sus, și acuma Vlădicul cu Arhimandritul și Protopul sunt înghiețați de frică.

Caută să capeti relația Comit., și vezi doară-i putea face vreo întrebuintare pe izbânda noastră.

Ori ce lucru socot că ar fi bine să te înțelegi și cu Moșul dela Oradea-Mare, iar mai pe urmă cum știi, numai de a-i scoate lucrula bine cale.

Vezi procesul sau pâra, și incviziția vițeșpanului Iacadfi contra Directorului Kenghelaț făcută și de doi dascăli cu numele Gheorghie din Ticvanu-mare și Matei Crău din Comoriște în sus la Impedeție: trimise: în ce stă lucrul și dă îndreptare, ce are de a se mai face și ce se zăbovește sentința că procesul e trimes încă din Martie acest an.

D. Tichindeal

[*Ibidem*, doc. LXXII, pp. 242-244]

¹⁰¹⁴ Ierarhii.

C.

DIN CORESPONDENȚA LUI
SAMUIL VULCAN CU MOISE NICOARĂ

I.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

[Arad, 1 august 1815]

Pre Illustrate Domne !

Copia Supliquei Românilor sîi a Clerului cătră înălțiatul imperatu nedesduescu que o vei fi primitu de la Domnul Prepositu Branu. Asisdere mult dorescu quea despre partea Ilustrisimei Voastre intr'aqueasi treaba.

După îngropăciunea repositului D. Episcopu adunându-se toți de faze fiiți popi la Vicecomitele acestui județu Kovaci, cu suptscriptura lor au întăritu încredinzătore carte, prin care Deputaților volnicie se dă, tote a urma ca spre adjungere cererei a unui Episcopu Român trebuinciose fii de folos se vor judeca. Peste 30 sunt pân-acum supscrissi. În cât mai puțin timp la Congregatione generale a questui judetzu (11 Septembr.) a se face o querere într'aquesta-si privinza despre parte Judezului e făgăduitu; ancâ pân-acum s'au sculatu unii dintră Domnii sîi graitu în gura mare pentru drepta querere a Românilor.

Astă-di vorbind cu unu vechiu al mio bun cunoscutu Conte Wenhheim, attingându Români „unsere Nation die Walachische” a nume așisdere alaltă s'eară cu Baron Wenhheim la Jula din destul am cunoscutu din toate que cu mare revnă dorește să fie Episcopu de Romanu și alții Domni din Judezul nostrul au alergatu la mine sîi qua unu aguru reu mi-au adusu veste tristă que a adjunsu administrator Serbu la Arad. Adevăratu a sîi sossitu Brancovici. – Amu nedejde que sîi Judezul Bikisiului va quere de la Împăratul qua si se facă Român que mie mai mulți mi-au promis que cu tote vor fi într'adjutoriu.

Io cred că voi merge Deputatu și mai departe. – Mult ne întârziesc examenele și socotesc până de astă-di în 14 dile. Püspöki merge bucurosu Deputatu, sîi suntu pre încredinzatu despre totă revenire lui la Romani. Bani si avem, tote atternă dela induracione sîi mare binevoliinza Illustrisimei Vostre. Quei alti aste sîi mai bine le cunosc - sîi mai pe largu le voi scrie. Serbii nu dormu, sîi multu mi-e temă. Amu aditu que J. Împăratul au promis I. Mariesialului Radivojevici que va face pre unu nepotu al său, quarele e Archimandritu, dar nu sciu.

Pe când aducătorul de aqueste va veni înapoi, noi tot vom fi strinsi aici. La Orade sunt tote pre-întocmite. Respunsul Illustrisimei Vostre mănuducatoriu în

Episcopia Aradului între 1786-1830

tote lucrurile nostre ne va fi.

Precum Illustrissimei V. asie sii lui Zikindeal disessemu si se alega sii Szanto in Deputatu. Pentru aquea a fostu vorbitu aneele cu esta, sii sau involiit. V.-Vontele Aradului audendu asta „quine v’o datu gându-l aquestu dumneDESCU qua si deputati sii un unghuru” a disu. Que cugetati Illustrissime V. despre aquesta ? Sii bine va fi să meargă doi dintră mireni ne literati ? Bucurosu ai sci oare Illustrissime Vostra prin scrisori la locurile cuviinciose atzi împiedecatu numirea Episcopului din partea Arppului ? Io amu nădesdie sii mergu la Împăratul. Quare cugetați a fi mai bine a veni cu minbe Püspöki, au Zikindeal ? Io dicu el d’antee.

Asteptandu respunsu respicatu mai curendu putinciosu, de tote și pentru tote cu tota plecata reverenza remănu al Illsustrissimei Vostre

Arad 1 August 1815

Prea Illustrate Domne
Pre umilitu sierbu
Nicora

[Iacob Radu, *Samuil Vulcan episcopul român-unit al Orăzii-Mari (1806-1839) și Biserica Ortodoxă Română*, Oradea, 1925, doc. I, pp. 40-41]

II.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

Beiuș 1815 Aug. 27

Dilecte !

Promissam Repraesentationem, quam Suae Majestati intuitu Episcopatus Aradiensis anno praesento in Julio exhibui isthic transpono, non succenseas, quod primum motivum a Religione desumptum proposuerim, quia motivis sum usus, quae credidi permovere longe graviora aliqua verbotenus insinuavi planuisset autem si aliqua motiva etiam tu mihi potuisses suggerere, sed evitasti, quod facere debuisses ante omnia, cum vetu nunc maxime urgere debeamus.

Administrator Officii Supremi Comitatus Bihariensis, Ludovicus Rhedey 4 Novembris anni praeteriti 1814 accepit a Cancellario Iosepho Erdödi mandatum, quale Gubernatore Transylvaniae Georgium Banfi circa illud tempus etiam accipisse tibi aperneram, ut individua Valachica Ecclesiastica pro vacante hoc Aradieisi Episcopatu idonea exquirat et proponat Suae Majestati medio Cancellarii, unde Rhedey sub 28 ejus mensis Novembris *1-o loco* proposuit Episcopum Pacracziensem in Slavonia *Iosephum Putnik*, quem ex Valacho Transylvano emigrante cum Rasciana aliqua neoplantae copulato, et ex hujus Filio Demetrio nobili, qui virginem ex Familia Szaplantziana in Possessione Cottus

Aradiensis Simand duxit, et hunc Putnic genuit originem ducere asserit.

Dein: Procopium Bolics Archimandritam Claustri Rakovaczensis origine Illyrum. Tertio: Nestor Ioanovics Egumen in aliquo Claustro in Sirmio, quem tamen inquesti characteris esse assent. Quarto: Manuelovics Archimandritam Claustri Hodos in Comitatu Aradiensi ortum, origine et nativitate Valachum. Quinto: Stephanum Athanasievics Protopraesbyterum Lugosiensem in Comitatu Crassoviensi viduum 36 annorum, linguae Valachicae, Latinae, Hungaricae, et Rascianicae mediocriter gnarum. Hinc te rogo ut intuitu horum virorum rem cum aliis etiam conferas et mihi absque mora rescribas quales viri sint per Rhedey propositi, num Valachi, si Bolics excipiatur, vel tantum esse praetenduntur, cujus sint characteris, qualia habent merita, et quali sint erga Valachos animo, ut ego etiam loqui sciam cum fundamento. Pretor ut in Domino benevalens.

Beleny 27 Aug. 1815.

Samuely Episcopus.

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. XXVIII, p. 168]

III.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

Jula, 2 septembrie 1815

Pre Illustrate Domne !

Bani în trei summe, adeque pentru noi în cuviinza obligației cu numele nostru, pentru Domni dela Buda, sii el dela Sânta Barbara, i-am primitu dela D. Brannu.

Adeverinza un or popi făcută înaintea lui Ambrosiu sii altor persone jurate o avem la mână sii ne e de multu folosu. Nedesduim que vom căpeta încă mai multe assemenea prin ajutoriul lui Ambrosiu, quare multu pote face.

D'intă Assessorii Consistoriului s'a supscrissu djumitate pân-acum.

Io plecu mâne d'acasă cu totul, sii în septimina am pute fi gata, degne nu ne-ar întârdie Püspöki quare pe Sămbătă va veni la Kisineu. Cu tote aste socotim que de astă-di într'o săptămână luni vom pleca din Arad.

Que Nestorovici¹⁰¹⁵ extrică multu gintei nostre Române e prea cunoscutu. Fiindu acum la Orade, Hatvani s'a descoperittu din destul cumque prin scrisori e cunoscutu sii doveditu que Nestorovici un lungu tempu va rămâne Directoriu. De unde putem culege que el are nedesde a fi în locul lui Nestor. 1. que de multu s'a

¹⁰¹⁵ Este vorba de Uroș Nestorovici.

abătut după asta, sii Redai el adjută. 2. Mitropolitu sii toți Serbii nui pot sufferi pe Nestorovici, sii Redai se înțelege pre bine cu Serbii aquee. – Sii acum a disu unu D. de varmege fiindu la Oradea „*a mi Adminisztratorunk egy idötül fogva egeszen ratz lett, nem tudom mi lehet az oka*”. – Deque oare n’ar fi mai reu quandu ar fi Hatvani preste Scolele române. El e inima sii sufletul lui Redai per consequens sl Serbilor, et sub specie catholicismi omnia in contrarium nobis, facere posset; sii atunque n’am pute grăi nemica, que ar dice ei mai mari „*românii cu nimene nu se îndestuleasă, până acum nu le-au plăcutu Serbii, acum nu le placu nique ungurii*”. Sii sunt de multe ori lucruri asie de mici quot nu pote quine fără stricare și le arete sus, sii totușu mai multă stricare aducu neamului. Dreptu aquea me rogu și sciu quare e voiea Illustrisimei Vostre despre acestu lucru, sii que me sfetesci qua și am aminte în vorbire cu alții pentru aquea privinză ? Io asi dori se capetu instiinzare pentru aqueta la Buda prin carte cătră D. Major ; sau mai multu la Vienna quandu vom sosii. La Vienna io voi primi în dato scrisoare supt adresa asta: Herr B. I. Martinoli in der...Stadt, Neu Schotten Gasse No. 113.

Cu multă umilinza sum
A Illustrisimei Vostre
plecatu serbu

mai

Nicora

[I. Radu, *op. cit.*, doc. II, pp. 41-42]

IV.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

Gyula, 4 Sept. 1815

Pre Illustrate Domne !

Astă-di primisei carte Ilustrisimei V. de 27 August, Sii me silescu a-ți respunde prin fratele protopopului din Glasici. Pe quare am rugatu quât mai curând prin un numitu și Vi-a îndemăneze. Mulțiamu pentru Rerezentacione. Înse „nesucceseam propter primum motivum a Religione desumptum” nu era de lipsă a-mi dice, deaque ați cunoscutu quâtva cugetele mele: io de multe ori întrebuinzeam unele qua aste, sii de altă dată altele.

A lui Rhedey in privinza Eppiei Aradului cătră Cancellaria mi suntu cunoscute dela D. Prepozitu Brannu...Sii deaque mi-aducu bine aminte mai mult voliesce se fei Bolici. Dară io voi respunde după cum sciu, que tempu n’amu avut mai cu de-adinsul și me insciinzesu. Iosiphu Putnic a ri românu de sânge pote; dar de scie românesce queva, aquea tocmai într-o nimic trebuie și luamu; ieră que nu

se socotesce rumanu nique el nique alții din familia lui, aquea e adevăratu, amu cunoscutu sii pe fratele lui, quari Serbi se țin; sii rusine le era a vorbi românesce ! Despre Mama lui născută Soplonzai, quare siede la Simandu veti pute judeca de după fratele ei, quarele a excosu sabia dicendu-i quineve que e romănu. Pe langă aste Putnik de quandu e cunoscutu, diesertacione, mândrie, iubire strălucirei de fiinza, al caracterului lui, sii mai în urmă e din tinereze cunoscut întră Sierbi.

Pe Bolits nu'l cunosc numai atâta sciu de demultu que tot deauna a fost pre plăcutu a Eppului: sii pre el se vede a a mai voliire al adjuta.

Nestor Ioanovici adevăratu e Romănu din Transylvania Inquât va Eppul al adjuta pe el la Eppie de-acolo putemu cunosce „inquieti caracteris” Numai sciu sii aquea que in tote evenire mai bucurosu pe el dequât pe altul de-aici, que atunque totu remăne Serbilor dreptul de a numi Episcopu Romanilor; sii de el totu nu li frică ca de altul quare n'a fostu crescutu întră Serbi, sii n'o petrecutu viaza cu ei. Quum A Eppul l'ar dori numai într-o întemplare, aquea se culege, que sii fiind el pentru Ioanovici rugatu de mai mulți Calvini, totuși nu l'a aflatu ancă pan'acum vrednicu d'Arhimăndrizie.

Pentru Manuelovici sii quel mai prostu popă din părțile noastre, quare numai de nume îl cunosce mai puțină și cu sfială respunde trebuindu, ar dice que nu e vrednicu om de simțire si'l aducă aminte. Aquesta e care dice que d'ar scii a picătură de sânge romănu în vinele sale, sii aquea cu cuzitu o ar eslobosi.

Athanasiecici mi-e pre puzinu cunoscutu qua si potu da cugetare mea despre el. Dară el cunosc Profesorii din Arad, sii quît mai curendu insciinzare mai larga avendu de la ei, neesmăntitu o voi cumineca cu Ilustrime V.

Multu sii multe amu vorbitu într'asta sera cu Baronul Wenkheim într'aquesta treaba, a le lui din puzinele le-amu descoperit-mi-sa promissu tote – cum cautela – a face spre binele nostru la adunarea judezului. Multe bune de Ilustrissime V. a grăit; sii mi pare a dori cunoscinza mai pe adăncu. De multu cunoscu pornirea lui, sii nainte de que am mersu la Aradu, i-am dissu una quare i-a deschisu puzintel dară multu gura asta-di. Attingându unele cu doa tipuri sau feze, el le-a luatu cum am sciut que în sufletul său si le tiene...sii cum alții nu trebuie nique cu minte și le obliquească...N'ar fi bine si-i scrii ? rugându-l si ne stee'n tr'ajutoriu sciind a lui mare petrecerere la judezul nostru etc. mai verstosu într'o treaba, din quare fericire Împăratului Patriei sii a neamului urmeasă, adeque „a unui neam quare numai din parte que rea e cunoscutu atunqui nu numai romăni de aici, qui pre alții fii insusi Patria ar îndatora prin o faptă qua aquesta, mai vîrtosu unu omu a querue vrednicie e cunoscută în tota Patria”. Omul are mulți sii buni cunoscuți: citra hoc multum patitur modesta assentiunculas oc intuitu.

De vom pute aici sii la Arad îndupleca judezele și scrie ori inqualte și petreacă la locurile mai înalte quererile Romaniloru credu que ne pote fi de ajutoriu. Dare n'amu pote face aquea sii la Orade ? Sepremăna viitoare vom pute merge la Orade. Ilustrissime V. numai și extanginiti (differe) numire Eppului la Curte. Însă de bani să ne faci ajutoriu, cu tempu vom fi mulțiomitori. Cu fiească

plecatione sum
Illustrate Domne

sierbu mai umilitu
Nicoară

Pe marginea epistolei. Protopopu dela Galşie quând a fost suprscierea la Arad, s'a trassu dicând „io nu sciu nemica de aste sii nu voiu si me amestecu”.

[I. Radu, *op. cit.*, doc. III, pp. 42-44]

V.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

Buda 21 Octobr. 1815

Prea Illustrate Domne !

Cu mare bucurie scriu aste după mare întristare que am avutu de trei septămâni încoace. Dela Arad plecasem bolnavu sii nu cu tote lucrurile în rânduială quare poftesce treba noastră. Zikindeal nu au venit, Directoriul Puspoki dedatu cu tihnela unei coconize multe cheltuieli ne-au ocașitu, quare nique de cum nu se potrivescu cu starea nostra seracă. De que ne mai depărtămu deaque mai mari pretensii face, sii tare ne excârbissemu întră noi aique pentru cheltuielile mari, într'atâta quot era se intorque în napoi, que io n'amu voitu si mergemu quaquum amu venitu, etc. etc., fiindu que până acum la 700 fl. se sue chieltuelele. Din pricina lui mai que perdisemu prilegiul de a pute ave audienze la Palatinu. Dare tote s'au întorsu spre binele nostru que Nestorovits nu'l lassă nique dequum qua si vine cu noi la Vienna, sii asie mergu io singuru cu Nameznicu de la Zarandu¹⁰¹⁶. Astădi amu avutu la Palatinu doinsi audienzie extraordinarie; ne-au primitu pre bine sii ne-au promissu adjutoriul său cunoscându dreptate quererei nostre. Măne plecamu la Vienna, sii quât mai surrându io nedesduescu sii mai nainte.

Nestorovits cu totul se împotrivesce lucrului nostru, toti stau puternicesce pentru Putnik sii Bolits. Me rogu simi scrii quot mai curendu, dare socotescu din multe cause a fi mai bine ami trimite cartile sub adresa Stoiki. Nestorovits dice que Rhedey să aștepta pe septămâna viitore aique. Pentru Hatvani m'amu rugatu si-mi scrii queva. Venire noastră aiquea o făcutu mare sentire precum m'au încredinzatu mulți. Puspoki merge înapoi, dare si te faci a nu sci nemica de que sau întemplatu întră mine sii el, que ar pute să ne extrice queva.

Cu totă fiasca plecatione sum

¹⁰¹⁶ Este vorba de preotul Ioan Seban din Zărând.

A Illustrissimei Vostre

pre plecatu serbu
Nicora

[I. Radu, *op. cit.*, doc. IV, pp. 44-45]

VI.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

Oradea 1815 Octombrie 23.

Hic advolutas Literas mittit tibi intitulato Domino ad manuandas Vidovics, quem nuper penes suam vineam habitantem visitaveras Soribit ut te ducat et inviet ad Dominos, quibus missionis tuae ne gotium proponendum habebis. Hodie quidem absolvere non potuimu quod mittere volumus, sed futuro die Veneris ad omnes ad quos in tendebam reflexiones meae tecum jam communicatae mittentur.

23 Oct. 1815.

Manu notus

[*Ibidem*, doc. XXXIII, p. 175]

VII.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

Vienna 27 Octombrie 1815

Pre Illustrate Domne !

In doodeci sii patru am sositu aici, anco nique un passu notoriu n'amu făcutu, numai quot io am umblatu singuru si sciu sii si cunoscu quele de trebuință, mai nainte de que vom începe. Fiindu que unii nepreteni au dissu sii scrisu, que noi suntem pe ascunsu sii fără scire quelor mai mari deputați, turburator sii ațițatori, sii fore cuviință sii cale a umbla într-o treabă qua asta, asie a fost de lipsă si asiedamu lucrul ăntea la Politie, quare ne face quoteva greotăți, pone que am doveditu prin documente legale umblare noastră.

Astă-di pe dup'amedia-di sum renduitu la Înălțiatul bătrânul. Ne.am oferitu în alegere Agentului Salot. Mane vot fi scrisorile gata. De unde vom sii urdi tote ele de lipsă. Cu posta dantea voi scrie despre tote. Me rogu adnexa *Instantia de 14 Iulii 814* si mi le trimiti cu Recepisse. Dare me rogu deque va fi cu putenza

scrisore si fie a altue.

Ambrosiu quandu arpute trimite sii alte scrisori – asemenea queilalte pre bine ar fi. Mai virtuos quandu mi le-ar trimite prin o scrisoare quotre noi sunătoare, unde si se roge suptscriisii qua si querem cu rugacione ferbinte dela Inaltiatul Imperatu să se îndure a ne da Episcopu de românu.

Que m'amu rugatu in privinza lui D. Hatvani, ieru me rogu cu plecacione.

Illustrisime Vostra n'ați scrisu pentru franzuească sau grecescă quare ar fi bine a se pune in Dictionariu; sii acum ancă n'ar fi asie greu, que e la inceputu. Asta ar fi pre bine, que e aique un grecalesatu Romanu, quare quere volie de a scrie novele romănesci: nu scie bine romanesce, dare dava sii Romănie. Daque s'ar lăsa asta ar pute unul dintră ai nostri să se apuce de aquestu lucrul, unde multu ar pute folosi cultura neamului sii a limbei, dare la asta ar ave Romanii ei de-acolo lipsă de un dictionariu, que almintrele nu vor intelege mulțime de cuvinte de a nostre. Asta e o greotate de quare toti se plangu in tierile aquele. Socotescu que limba franzuseasca ar fi mai de mare folosu.

Mitropolitul dela Jassi au oprit Hist. lui Major – que sunt citacii latinesci.

Cu tota umilinza fiască sum

a Illustrissimei Vostre

mai plecatu sierbu
Nicora

P. S. Noi locuim: „In der Stadt, Current-Gasse No. 441 im 1 Stok”. Însă mai bine socotescu supt adresa altue să mi se diregă cărțile.

[I. Radu, *op. cit.*, doc. V, pp. 45-46]

VIII.

Samul Vulcan către Moise Nicoară

Oradea 1815 Octombrie 27

Dilecte !

Ex quinque Deputatis, dum de frunctione panis agitur, Tu cum uno solum modo Viennam ascendis ! Ultinam reliqui remansissent non ob metum, aut quod sint indifferentes intuitu hujus negotii. Quis se pro Czikindeal jam exponet, quoad illius Professuram et Fabulas cum tibi suscepti negotii cura superabundet. Nuper scripseras ut Literas quas vellem tibi exarare inviarem ad Martinoli. Proinde ad eunden duas jam ad te datas expedivi. In posterum scribam ad Stojka. Hodie expedio Literas intuitu vestri ad Principem Reiner, Archi-Episcopum Viennensem Hohenwarth, Cancelarium Erdödy et Beatrici Principissae. Restat ad Palatinum.

Varad 27 Oct. 1815.

Cum duo ascenderiis, ubique Credentiales
vestras debebitis. Salutes meo nomine itineris socium.

[Adresa pe verso]
Perillustri ac Generose Domine
Moysi Nicora etc. Domino mihi
observandissimo
Viennae

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. XXXIV, p. 176]

IX.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

Vienna 31 octombrie 1815

Pre Illustrate Domne !

La pre Strălucitul Tata Mosiul am fost, m'a primitu pre bine ma âi pare reu que nu e Imperatul acasă. Pe Nestorovits sii Reday i-am descrisu după cuviinză. Mulți s'au minunatu despre amândoi, sii m'au indemnatu qua si-i facu cunoscuti sii la locurile mai înalte. La D. D. Lorenz am fost, sii pre bine primitu. Despre Putnic sii Bolits etc. etc. incredinzatu quotiva que nu vor fi la Aradu, despre quare multe s'au scrisu pon'acum, mai virtuos prin Stratimirovits. Nestorovits au fost cunoscut qua un mare matronu a Eomanilor, sii multu se minunează de prefacere lui que mare. Attingendu pre D. (cu cirile, nelegibil¹⁰¹⁷) quamu de de parte, m'a incredinzatu unul que e sincer sii dreptu – dequi aqui mai inquietu...ponă de altă dată.

Am primitu cartulie Illustrissimei Vostre cu allăturata Copie – nemărginită e mulțiamire sii recunoscinza mea: dare intr'adevăru in mare tristare ni'a locuitui (?) multe sii mari sunt valurile sufletului meu. – Io me silescu a merge la I. Imperatu, da nu sciu sversitul. Si mi-a fost quanduva sii lipsă de ver un bunu Geniu, cu adevăratu acum început a senti totă lipsa. Acum pot ofta cu totă inima si-mi ția sii mie parte de sfatul, pornire sii îndemnul bunu. Stiindu que jertfire que mai mare-i mila unu lucru mai oftatu sii doritu, au ar fi incalete la que intemplant; asie tota sacrificare mică (după părere mia), va fi sufletului mio chinu sii machnire vecinică. Dequi gradul mărireii ei va margini stare lăuntrului mio.

¹⁰¹⁷ Mențiunea aparține lui Iacob Radu.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Posta plecã minten, de alta data mai multe; mult am de alergare.
a Illustrissimei Vostre

pre umilitul fiu sii serbu
Nicora

P. S. Siquoski dela St. Barbara, nu scie cui si dea 100 de florini.

Pe dosul scrisorii: Pre Illustratului Domnu Samuilã Vulcan, Catoluco Romãnescului Episcopu a Oradei Mare, sii pre induraciosului Domn in Oradea-Mare.

[I. Radu, *op. cit.*, doc. VI, pp. 46-47]

X.

Moise Nicoarã cãtre Samuil Vulcan

Vienna 3 Noiembrie 1815

Pre Illustrate Domne !

Eri am cãpãtat carte lui Vidovits, îndatã o-am sii trãdatu.

Iit (?) Beatrice plecã mãne la Italia pe 8 luni. N'am pututu a vorbire cu Ea, darã Albani mi-a promis totu putinciose, sii m'a încredinzatu que Principessa n'a primitu nique o carte in lucrul nostru de la Illustrisimea V.

Mare excadere ni s'a înpemlatu prin agentul Salot, quare s'a betegitu sii nu pote a ne lucrare.

Luni mergem la I. A. ducul Reineru.

Astãzi am vorbitu multu tempu sii pe largu cu D. Lorenz. M'a întrebatu quare au fost datinile în alegere de Episcopu nainte de que au venitu Serbii, sii m'a rugatu forte despre asta si-l însciinzesu.

Ieri am vorbitu multu pentru Rheday sii Nestorovits.

Multe difiultãti mi-a fãcut în privinzia lui Nestorovits, pe quare mult îl lãuda – dare io bine l'am preceputu – sii cu amãnuntul i-amu reffiratu tote. Atunque m'a rugat si-i dau tote observacionile mele in scrisu, sii mai vertosu pentru scole, sii Nestorovits, sii aquea sub promissa (fogãduinza) secretului.

Quandu i-am vorbitu despre Rheday, Putnik, Bolits sii Emanuilovits, dice: „sii D-nieta le sci aste ?”

Multu mã minunezu que dela Mihutz sii quei-alti nique o scrisore încã n'am capetat.

A Illustrissimei Vostre

pre plecatul serbu

[*Ibidem*, doc. VII, pp. 47-48]

XI.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

Oradea 1815 Decembrie 20

Dilecte Fili !

Si quod ego pro Natione bonum puto, liceret etiam Suae Mjestati, aliisque in Dicateris Constitutis viris remonstrare, utique *Professorem Mihutz* immediate post te in meis Repraesentationibus posuissem, sed debebam pro Ecclesiastica dignitate, pro Episcopo personas Ecclesiasticas proponere, quas credidi vocationi, et Intetionibus nostris, ac bono nationis satisfaturas *Te unicam saecalare sine magna spe commendavi*. Sed potens est Deus, et ut spero consolabitur tandem Populum suum valachicum. Ut interim Venetias ad Imperatorem pergas non est necessarium, si puidem jam est persuasus de necessitate, ut Aradini Episcopus sit Valachus. Unde absque mo vedeas Dolum, ut rem bene inchoatam possimus ad finem perdcere Vale.

Manu notus

M. Waradini 20 D-bris '815
Dilecto Filio Mojsi Nicora etc. tradantur
(primită) 4-a Ianu. 1816
Viennae.

[I. Vulcan, *op. cit.*, doc. XLII, p. 186]

XII.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

Oradea 1815 Decembrie 22

Fiule !

Scriindu-mi cum că scrisoarea la Stoica îndreptată târziu ai luat-o, nefiind pe ea pus unde să se dea, ți-am scris astăzi, ca să te întorci înapoi, și să nu mergi la

Veneția la împăratul, ce-i învins destul, cumcă la Arad trebuie să fie Episcop poporului plăcut. Și cartea aceasta am îndreptat-o la Martinoli, și l-am rugat ca, cât mai curând să ți-o dea în mână. Ai grije să mergi la el, să o capeti, grăbește a te întoarce înapoi și a veni la mine.'

Fii sănătos

Cunoscut din scrisoare

Oradea 22 Decembrie 1815.

[*Ibidem*, doc. XLIII, p. 186]

XIII.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

[Viena, înainte de 12 aprilie 1816]

Pre Illustrate Domne !

Înnălzatul Imperatu negressitu sî vină pe 15 Iunie aique. Bine ar fi deque ați pute sii Illustrime Vostră a veni spre internire, mai virtuosu dupo o departare asie lungă sii seversiire fericită atătoru lucruri mari. A[rhi]ep[isco]pu dela Carloveț va veni negressitu, ex[celentia] Sa Ep[isco]pul Transilvaniei¹⁰¹⁸ plecă quoteva dile de aique sii va caletori pe la Orade. A venitu consiliaru Cernavici sii Vidak, după tote semnele qua deputati in numele alessilor lucrului românilor. Io deque nu me îndoiescu que aste tote vor fi cunoscute Illustrimei Vostre dare totuși nedesduiescu a nu fi luate in nume de reu, fiindu que asta pofteste detorinza mea, mecar que dore din unele semne ași pute culege que-ti e preinfiderentu a mai primi insciinzări dela mine. Fratii din djois mi scrie que ar fi bine sî mai vină sii deputații cialti in susu. Io nu aflu inque deque asta de lipsă sau de queva folosu dare socotescu a fi pre mare folosu de ar merge la Sinodu sau la Commissariu Imperătescu quare va fi Generalu dela Petrovaradinu baronul Siegenthal. Mi se pare, que a aretare querere Rumâniloru sii acolo unde voru fi toți strinsi in privinza asta, ar fi pre bine. Intr'aquea querere ar pute numi pre aquei quare-i socotescu dreptu vrednici dintră Rumâni. Pe Mihuz nique decum n'ar fi bine a-l lăsa afară, cu quot mai virtuosu que e absolutu teologu sii vasî fie preotu. In quot pentru mine, am scrissusî nu facă nique aducere sminte, que nunumai que ar fi in desertu totu lucru, qui ar sii strica multu, fiindu que ioi nique o inclinare n'amu spre statul preotescu sii din di sântescu a o invinge, sii aquea cu atot mai multu, que nique-odineoră n'amu sențitu in mine ver o chiamare sau applecare spre aquel

¹⁰¹⁸ Episcopul Vasile Moga al Transilvaniei (1810-1845).

statu. Pentru aque me rogu sii de Illustrime Vostră, qua sâ-i indireptezi precum vei afla que ar fi mai bine pentru curgere sii intocmire lucrului, Io pe Mihutz in tote privinzele el aflu el mai vrednicu sii quare mai mare nedejde ne pote face.

Dreptul mare fericire sii onorie mi-asi socoti invrednicire Illustrimei Vostre cu ver unu respunsu de doâ trei sire.

Cu totă plecăciune filiască sum a Illustrimei Vostre mai umilituj serbu

N[icore] m. p.

[C. Feneșan, *op. cit.*, Anexe doc. II, pp. 141-142]

XIV.

Moise Nicoară către Samuil Vulcan

În Viena 23 Aprilie 1816

Pre Illustrate Domne !

Din totă curgere lucrurilor se cunosce que treba noastră se abate spre esire sau capetu; acusi vomu vede que avemu de a spera au ba. In 12-le a aquestei s-a făcutu Insciinzare sau Relatie I[naltei] Imperății despre pare Strălucitei Cancellarii quumque:

1 – Consiliu de Bâtae au numitu Commissariu la Synodul fiitoriu pe Generalu Siegenthal, Commendătoriu in Cetate Petrovaradinu, despre quare sii Mitropolitu se insciinzesă sii ambilor se scrie qua se fie intr-o intellegere pentru terminul Synodului tiitoriu, a quarui hoterire dela ei spendură.

2 – Consiliu-lui numitu se scrie qua pe Commissariu sî-l înforme despre Instructie aquea secretă, adeque numai rumâni sî pune in candidatie.

3 – In cuviinza aquestoru sî scrie sii Consiliului dela Buda, înse N. B. despre Instructie nemica.

Aste tote s'au expeditu 19, a aquestei, Io bucurosu eramu sî queru dela I[nalta] Imperatie volie qua rumânii nostri sî trimită Deputati despre parte sa la Synodu. Scurtăciune tempului me impiedincă a face asta, dare mai multu anco înse scriu la ai nostrii qua ei, quandu sî trimită ver una au doi deputați din parte sii in numele româniloru; de nu i-ar lăssa Serbii sî facă asta, atunque sî trimită ei de sine dându-le Instructie que sii quum sî quera prin Instantie dela Commissariu Imperătescu. La aquesta avemu noi totu dreptul. Dare quine sî mergă ? Trebue sî scie latinesce sii nemzesce; bine ar fi quandru ar sci sii serbesce; trebue sî scie lucrurile, sî fie bunu românu sii cu mine, cu râvnă, qua sî nu'l induplece sii sî-l amăgescă serbii. Doi socotescu que vor fi destul. Püspöky ? Ambrus ? Zikindeal ? nu scriu quare va fi mai bine, inse acum socotescu que ar fi mai bine de ar merge

Szanto. Mihutz anco ar fi bunu, da el nu pote, afare de aquea el trebuie pussu in quererea rumâniloru negressitu. Afare de aste, scriu sii Commissariului sii me roga sî queră sii deputatu de rumanu sî pune ei in Illustrime Vostră sciu que veti face que va fi de lipsă sii me rogu umilitu sî ajuti cu Sfatu T[ău] pe ai nostrii.

Io le voi scrie sii aquea, que sî pune ei in Instructie, dare multu mi-e frică que se voru insiela, que nu sunt pătiti. In totă evenire sii intemplare dequimva n'ar pute trimite pe nimene, au de nu le-ar da voie Serbiei, de lipsă e qua ei sî trimită în scrissu tote aste despre quare e vorbă Commissariului. La doi trei potu sî scriu aste la Arad, dare la Orade nimenui, que sunt oprite sii io n'amu incredinzare. Vorbindu-le de Synodu, vor cugeta que totu lucrul e perdutu, fiindu-le de alte orenduiri necunoscutu.

In dilele aste avendu vorbe cu unul d'ântee de la Locul unde me indireptasse unu popă cu o carte, intr'altele grăiidu mai pe d'aprope cu Ispravnicul mai mare de acolo sii dicendu queva despre alienare lui contră noi, m'amu miratu audendu aste: „Tie sama que te insieli – noă almintrăle ne custă lucrurile aste sii si despre alta lature; noi suntemu incredinzati despre contrariul aqueloru que Domnia Ta adeveresi”. Que sî judecu sii sî socotescu de aqui nu sciu sii le prescriu Illustrimei Vostre, qua sî nu-ți fie nesciute.

Cu totă umilinza sum a Illustrimei Vostre pre plecatu serbu

Nicore m. p.

[*Ibidem*, Anexe, doc. III, pp. 142-143]

XV.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

[Viena, 5 octombrie 1816]

Frate !

In trei zile a lunei acestea au fost 3 săptămâni de când sunt aicea în Vienna, și împăratul cred că pentru boala sa, încă nu ne-au mai dat audienție. Două scrisori am primit dela tine, și într'una Plânsoarea Arădanilor la împăratul, și scrisoarea împotriva Privilegiului sârbesc. Dar neguțatoriul dela Pest Guika încă nu mi-au adus cartea, deși este aicea. Martinolli au fost până acuma de trei ori la mine, iară Groman încă n'au venit. Ce au fost mai de trebuință Rezoluția împăratului, cum să se dea instrucție Comisariului Siegenthal la Synod nu mi-ai trimiso.

Poftesc să fii sănătos.

Viena 5 Octombrie 1816 Al Tău de bine voitor

Samuil Vulcan m. p.

[Adresa]

Perillustri ac Generoso Domini Moisi Nicora etc. Domino
mîhi opservandissimo.

Aradini.

(primită 3 Nov. 1816)

[C. Bodea, *op. cit.*, doc. LXXVII, p. 247]

XVI.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

[Oradea, 23 noiembrie 1816]

Fiule !

Eu dela Vienna cu sfârșitul lunei trecute am sosit acasă în pace. Cu Comisariusul Almasi despre plânsoarea nației românești am vorbit, și și-au prins, că cele cuvioase pentru nație le va face. Dar tu Fogoroșianu, sau Nestor Ioannovics (: despre care acuma în zilele trecute nescari lucruri am auzit, care nici de cum nu-l comendălucesc :) în multe zile sau rînduri ai fost, scrie-mi-l drept aceea precum este, să-l cunosc și eu, căci și eu pe unde am putut și pentru el am grăit, și trag nădejde, că nu fără urmare. Doară Domnul ne va mântui de neamul acesta în veci. Despre școala Preparansilor din Arad încă am vorbit, unde am socotit că se cuvine. Și precum am înțeles nu fără folos. Scrie-mi pe a cui samă am dat optzeci de florinți, ca să se cumpere ciocoladă. Să fii sănătos.

Orade, 23 Noembrie '816.

Episcop Samuil m. p.

Tocmai acuma după ce am încheiat scrisoarea aceasta ți-am luat cartea în 12 a aceștia, din Temișoara dată. Eu ce am isprăvit la Viena și ce am auzit a încrede hârtiei nu îndrăznesc fără să-ți spun, că încă putem să avem bune nedejde. Dela Kovacs nemica nu vei ști, ori cât te vei osteni a ști.

[Adresa:]

M. Varadini

Spectabili ac Generoso Domini Moysi Nicora etc. Domino mihi
observandissimo p. Aradinum (Temesvarini: barat în original).
primită la 15 Decembrie 1816).

[*Ibidem*, doc. LXXIX, p. 248]

XVII.

**Ciorna neterminată a unei scrisori adresată
de Moise Nicoară lui Samuil Vulcan**

[Viena] 3-4 Aprilie 1817

Illustrissime Doamne,

Epistolia din 10 Mărțișor scrisă mult m'a îmbucurat despre parte, fiind cea d'întie după plecarea mea d'acolo.

Pentru ademânarea celor lui Costin și Iosif Popescu sunate despre ce ferbinte și cu umilință rugasem Illuștritatea Ta, după te puțințele sufletului îți mulțămesc.

În cât se atinge despre celelalte în zisa epistolie cuprinse, că abia pot zice ceva. Însă iartă-mă Illustrissime Doamne, ca descopăr ca unui mai mult reverit Părinte simțirile care s'au născut din acele în sufletul meu.

Cum că voești, ca să'nțet d'a-Ți mai scriere, - ce destul de apriat mi-ai declarat, - și nici decât nu mă mir. Și din tineriile mele m'am silit a mă dedare, ca ver în ce stare sau întâmplare mă destulesc cu înțelegerea, spre urmarea cuviincioasă, fără a mai cercetare mai departe în cauze. Însă după ce-mi însușești și împuti unele fapte care cu totul sunt străine sufletului, care acele împutăciuni mi-au ocasionat.

Judecările și zisele multormilioane de oameni - încât cunosc - socotesc că n'ar fi în stare de a mă aduce în cea mai mică burare cugetul meu: ma cu atâta mai mare puțință are asupra puterilor mele sufletești judecata (părerea) celor a căror umăr de abia ajunge până la șase, între cari negreșit te-ași numi întie, mi-ar permite delicatesa, și s'ar putea fără supărare. „Interim postquam coram te nequidem tantum valeamus" ! Atâta va să zică, pentru mine, cât cred că toate altele, ce se poate socoti că-mi puteai zice, nu ar vut putea să mă atingă mai puținios. În cel mai puținel a se îndoii despre ceva și cineva e pasul el d'întie spre îndoirea spre toate sau despre unele mai multe și despre omul întreg...

[*Ibidem*, doc. XCII, p. 262]

XVIII.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

[Beiuș, 8 iunie 1822]

Frater !

Episcopia Aradului între 1786-1830

Recursum, quem nuper M-Varadini existens apud me reliquit per Postam, quo voluit, et connotatum fuit, submissi. Verum aliquot septimanis tardius, quam fuerat M-Varadini, quo ad ejusdem Litteras de 20 mai perscribens precor in reliquo, ut in Domim bene valeat.

Beleny 8 luni 1822.

Mânu notus

[*Pe dos*]

A Monsieur Nicore pers.
a Gyula¹⁰¹⁹

[*Ibidem*, doc. CXXV, p. 372]

XIX.

Samuil Vulcan către Moise Nicoară

Iubite Frate !

La scrisoarea care mi-ai trimis-o în 23 a luni acestia cu durere trebuie să-ți raspund, cum că în rândul banilor așa mă aflu de lipsit, și de neavut, cât necum două sute de florinti dar nici o sută sau mai puțin a-ți trimite, nu mă aflu a fi în stare. Însă îți poftesc dela Domnul tot binele.

In Oradie 27 August 1825
notus.

Mânu

(*pe dos*) „1-a Septembrie percepi per Corneli" (M. N.)

(*Adresa :*)

Spectabili et Generoso Domino
Moysi Nicore Domino mihi obser-
vandsimois.

Aradini.

[*Ibidem*, doc. CXXXIX, p. 392]

¹⁰¹⁹ Mai departe citim următoarea însemnare datorată lui Moise Nicoară; „30 lunii - când sosii dela Oradea adecă după 3 săptămâni și fără copertă către Suci» (precum zisese Vulcan) nici era prețul însemnai și suma 3 cr. au cerut dela sora

Abrevieri

Arhive

A. A. O. R. Arad	Arhiva Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad
A. M. H. B.	Arhiva Mănăstirii Hodoș-Bodrog
A. N. D. J. Arad	Arhivele Naționale, Direcția Județeană Arad
A. P. O. R. Arad-Micălaca-Veche	Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Arad-Micălaca Veche

Biblioteci

B. A. O. R. Arad	Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad
------------------	--

Periodice

A. B.	Altarul Banatului, Timișoara
A. I. I. A.	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca
A. I. I. N.	Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
An. Acad. Rom. Memoriile Sec. lit.	Anuarul Academiei Române, Memoriei Secțiunii literare, București
A. M. P.	Acta Mvsei Porolissensis, Zalău
Bis. și Șc.	Biserica și Școala, Arad
B. O. R.	Biserica Ortodoxă Română, București
F. D.	Foaia Diecezană, Caransebeș
L. R.	Legea Românească, Oradea
M. B.	Mitropolia Banatului, Timișoara

Episcopia Aradului între 1786-1830

M. S. S. I. A.

R. A.

Rev. de Ist.

Rev. P.

R. H. S. E. E.

R. T.

Studia U. B. B.

Memoriile Secțiunii Științifice de
Istorie și Arheologie, București

Revista arhivelor, București

Revista de Istorie, București

Revista de Pedagogie, București

Revue historique de sud-est
european, București

Revista Teologică, Sibiu

Studia Universitatis Babeș-
Bolyai, Cluj-Napoca

Bibliografie

I. IZVOARE

A. Fonduri arhivistice

A. A. O. R. Arad:

- *Pachet Conscriptia din 1793.*
- *Doc. 143/1809.*
- *Doc. 87/1813.*
- *Doc. 44/1819.*
- *Descrierea locurilor, bisericilor, parohiilor și a preoților parohialnici, administratori, capelani și diaconi care se află în protopresbiteratul Aradului din Eparhia de Dumnezeu păzită a Aradului, întocmită de Gheorghe Petrovici, protopopul Aradului, doc. 47/1831, f. 1-7.*
- *Grupa III, dosar 385/1930.*
- *Grupa IV, dosar 4/1929.*

A. N. D. J. Arad:

- *Fond Episcopia ortodoxă română a Aradului, Acte școlare, grupa IV, dosar 38/1854; dosar 55/1855; dosar 84/1855.*
- *Fond Protopopiatul ortodox român Arad, dosar 9 (1839).*
- *Colecția de documente dr. Octavian Lupaș, dosar 9, f. 28-29.*
- *Fond Prefectura Județului Arad, Acta Congregationum, nr. 426/ 1812, nr. 1122/1813; nr. 950/1825; nr. 1353/1833; nr. 950/1825*
- *Protocolul de circulare Pâncota 1782-1807*
- *Protocol de circulare Șiria 1783-1815*

A. P. O. R. Arad-Centru:

- *Cutia 1, dosar 2 (1804).*

A. P. O. R. Arad-Micălaca Veche:

- *Protocolul circularilor, reg. 2 (1802-1812).*
- *Protocolul circularilor, reg. 5 (1832-1852).*

B. A. O. R. Arad:

- *Fondul de documente dr. Gheorghe Ciuhandu*, dosar 72, 142.

B. Surse editate

Bodea, Cornelia C. *Moise Nicoară (1784-1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea național religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943

Idem, *Moise Nicoară. Gyula (Ungaria) 1784 – București 1861*, București, 2001.

Feneșan, Costin. *Știri noi privind lupta națională a românilor din Banat și Câmpia Aradului la începutul secolului al XIX-lea*, în „M. B.”, anul XXIX, 1979, nr. 1-3.

Găvănescu, Eduard I. *Mărturii românești din Eparhia Aradului în veacul al XVIII-lea*, Arad, 1940.

Greuceanu, Eugen. *Un important fond de documente referitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, în „M. B.”, anul XXXV, 1985, nr. 7-8.

Idem. *Pe urmele documentelor bisericești hunedorene*, în “M. B.”, anul XXXVII, 1987, nr. 5.

Lupaș, Ioan. *O scrisoare a mitropolitului sârbesc Ștefan Stratimirovici către românii ortodocși din Făgăraș*, în “R. T.”, anul VI, 1912, nr. 1.

Lupșa, Ștefan. *Episcopul unit S. Vulcan împotriva episcopiei lui Nestor Ioanovici (un document)*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929, pp. 228-232. A apărut și în “Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 44, 1929.

Idem. *Două acte despre intervenția episcopului Vasile Moga pentru românizarea Episcopiei de Arad*, în „R. T.”, Sibiu, anul IX, 1929, nr. 11.

*** *Mărturii privind lupta românilor din părțile Aradului pentru păstrarea ființei naționale prin educație și cultură (1784-1918). Documente referitoare la episcopia ortodoxă a Aradului* (Prefață P. S. Episcop dr. Timotei Seviciu, Studiu introductiv, note și comentarii de prof. dr. Vasile Popeangă), Arad, 1986.

Micu, Emilian. *Acte și fragmente ca material pentru o istorie culturală a Românilor din diecesa Aradului*, în “Plugarul Român”, anul V, nr. 11, 1/14 iunie 1908.

Păcățian, Teodor V. *Cartea de aur sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1902.

Popa, Demetriu. *Momente interesante din istoria Episcopiei Aradului*, în “Bis. și Șc.”, anul VII, nr. 48, 27 noiembrie/9 decembrie 1883.

Popiți, Grigorie. *Date și documente bănățene 1728-1887*, Timișoara, 1939.

Pușcariu, Ilarion. *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889.

Stinghe, Sterie. *Documente privitoare la trecutul românilor din Schei*, vol. II (1784-1810), Brașov, 1902.

Streza, Laurențiu. Oltean, Vasile. *Mitropolitul Andrei șaguna în documentele din Șcheii Brașovului*, vol. I, Sibiu, 2008.

Suciu, I. D. Constantinescu, Radu. *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, vol. I, Timișoara, 1980.

Șacabent, Iosif Ioanovici. *Îndreptarea presviterilor, diaconilor și tuturor clirosului. O povățuire a episcopului Iosif Ioanovici-Șacabent de la Vârșeț (1802)* (publicată de Petru Olde, cu o Prefață de Gh. Ciuhandu), Sibiu, 1931

Triumful Ortodoxiei la Arad. Actele și debaterile Adunării eparhiale din Eparhia ortodoxă română a Aradului, sesiunea extraordinară din anul 1929, când s-au comemorat o sută de ani de la așezarea celui dintâi episcop român Nestor Ioanovici în scaunul episcopesc al Aradului, Arad, 1929.

II. SINTEZE, STUDII, ARTICOLE

Anuichi, Silviu. *Relații bisericești româno-sârbe din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în "B. O. R.", București, anul XCVIII, 1979, nr. 7-8

Idem. *Mitropolitul Ștefan Stratimirovici de Karloviț (1790-1836)*, "Despre Valahi", în "B. O. R.", anul XCIII, 1975, nr. 3-4.

Apati, Cristian. *Importanța Edictului de toleranță pentru lumea rurală ortodoxă din Crișana – Cazul comunității din Coroiu*, în „Analele Universității din Oradea. Istorie-arheologie”, Tom, XIII, 2003.

Apati, Cristian. Ciorba, Ioan. *Însemnări de pe registrele de stare civilă ale parohiilor ortodoxe din Bihor (sfârșitul secolului al XVIII-lea – 1848)*, în „Cele Trei Crișuri”, Seria a III-a, nr. 7-8, 2006.

Arădeanul, Eugen. Emandi, Lucian. Bodogae, Teodor. *Mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Arad, 1980.

Ardelean, Radu. Vesa, Pavel. *Emilian Micu despre Dimitrie Țichindeal. Adăugiri*, în "A. B.", anul XI (L), Serie nouă, 2000, nr. 1-3.

Bălan, Ioanichie. *Vetre de sihăstrie românească, secolele IV-XX*, București, 1982.

*** *Beiușul și lumea lui. Studiu monografic*, vol. I (Coordonatori: Ioan Degău, Nicolae Brânda), Oradea, 2008.

Blaga, Mihoc. *Legăturile episcopului Samuil Vulcan cu intelectualii arădeni*, în "Crisia", XXIX, 1999.

Bocșan, Nicolae. *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986.

Idem. *Confiscarea fabulelor lui Țichindeal*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XIX, 1976.

Idem. *Contribuții la bibliografia literaturii române din Banat în epoca Luminilor*, în „Banatica”, IV, Reșița, 1977.

Idem. *Liberalismul timpuriu în mișcarea națională din Banat*, în vol. „Stat, Societate, Națiune. Interpretări istorice”, Cluj-Napoca, 1982.

Idem. *Petru Maior și Moise Nicoară*, în vol. „Slujitor al Bisericii și al Neamului. Părintele prof. univ. dr. Mircea Păcurariu, membru corespondent al Academiei Române, la împlinirea vârstei de 70 ani”, Cluj-Napoca, 2002.

Bocșan, Nicolae. Gyémánt, Ladislau. *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în “Banatica”, II, 1973.

Botiș, Teodor. *Istoria Școalei Normale (Preparandiei) și a Institutului teologic ortodox-român din Arad*, Arad, 1922.

Idem. *Pagini din istoria desrobirii*, în vol. “Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929.

Idem. *Cuvântarea rostită în ziua de 26 octombrie 1929*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929.

Idem. *Pagini din istoria desrobirii*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929.

Botiș, Teodor. Sădean, Avram. *Institutul pedagogic greco-ortodox român din Arad. Cei dintâi ani din trecutul și viața Preparandiei (Școlii normale) gr.-or. române din Arad*, Arad, 1912.

Braniște, Ene. *Liturgica specială*, București, 1985.

Călușer, Iudita. *Episcopia greco-catolică de Oradea. Contribuții monografice*, Oradea, 2000.

Câmpeanu, Remus. *Contribuții la istoria intelectualității române din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în “A. M. N.”, 31, II, istorie, 1994, Cluj-Napoca, 1995.

Chindriș, Ioan. *Naționalismul modern. Eseuri infidele*, Clusium, 1996.

Ciuhandu, Gheorghe. *În pragul unui jubileu al episcopiei Aradului*, în „Bis. și Șc.”, anul LIII, nr. 13, 24 martie 1929.

Idem. *Disertație comemorativă despre episcopul Nestor Ioanovici*, în vol. „Triumful Ortodoxiei la Arad”, Arad, 1929.

Idem. *Doi Ioanovici pe tronul episcopesc ort. de la Arad*, Arad, 1929.

Idem. *Din viața lui Nestor Ioanovici episcopul Aradului. 1767-1830*, Arad, 1929.

Idem. *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț. Pagini mai ales din istoria românilor crișeni (1830-40)*, Arad, 1935

Idem, *Centenarul din anul viitor al orașului Arad*, în “Hotarul”, anul I, nr. 6, octombrie 1933.

Idem. *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorice-politice ulterioare*, Arad, 1940.

Idem. *Un “nobil” român – Moise Nicoară (1784-1861)*, în vol. “Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani, august 1940”, București, 1943.

Cherescu, Pavel. *Contribuții la studiul istoriei Bisericii Ortodoxe Române (secolele XVIII-XIX)*, Oradea, 2001.

Ciorogariu, Roman R. *Zile trăite*, Oradea, 1926.

Costea, Ștefan. Costea, Dumitru D. *Șeitin. O așezare milenară românească de pe Mureșul Inferior*, Arad, 1998.

Cotoșman, Roman. *Contribuții la istoria școalelor românești din Banat*, în "M. B.", anul VII (1957), nr. 7-9.

*** *Datorințele presviterilor parohialnici*, Buda, 1817 (alte ediții, Petersburg 1776, Buda, 1798).

*** *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, 1979, pp. 277-278.

Drăguț, Vasile. *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în vol. "Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii- evocări", Oradea, 1980.

Idem. *Arta românească*, București, 1982.

Dudaș, Florian. *Exemplare ale Cazaniei lui Varlaam identificate în părțile Zărandului*, în "M. A.", anul XXIV, 1979, nr. 7-9.

Idem. *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987.

Idem. *Românii din Oradea în epoca Luminilor*, vol. I, Oradea, 1996.

Idem. *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului*, vol. I, Oradea, 2007.

*** *Dumnezeieștile Liturgii*, Sibiu, 1902.

Dură, Nicolae V. *Preocupări canonice ale ierarhilor Bisericii noastre din secolele XVII-XIX, în lumina praviliorilor*, în "B. O. R.", anul CII, 1984, nr. 3-4.

Erbiceanu, Constantin. *Viața și activitatea literară a protosinghelului Naum Râmnicianu*, București, 1900.

Ehrler, Johann Jakob. *Banatul de la origini până acum (1774)* (Prefață, traducere și note de Costin Feneșan), Timișoara, 1982.

Georgiță, Mihai. *Frământări confesionale în Bihor (sfârșitul secolului XVIII – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, în „Acta Mvsei Porolisensis”, XXVIII-XXIX. *Istorie-Etnografie-Artă*, 2006-2007, Zalău, 2007.

Godea, Ioan. *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, București, 1996.

Goldiș, Vasile. *Trei Făgărășeni*, în vol. "Triumful Ortodoxiei la Arad", Arad, 1929.

Grădinaru, Virgil *Aspecte inedite din activitatea Preparandiei arădene*, în "M. B.", anul XXXVIII, 1988, nr. 1.

Gyémánt Ladislau. *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1790-1848*, București, 1986.

Idem. *Lupta pentru instalarea episcopilor români în cadrul Diecezei Ortodoxe din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în vol. "In memoriam. Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003", Cluj-Napoca, 2003.

Gyemant, Ladislau. Bocșan, Nicolae. Faur, Viorel. *Contribuția Preparandiei din Arad la mișcarea națională din părțile vestice în anii 1815-1817*, în vol. "Satu-Mare. Studii și comunicări", IV, 1980.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Hitchins, Keith. *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, 1995.

Horga, Ioan. *Edictul de Toleranță și efectele sale în Crișana (1781-1784)*, în vol. "Tentația istoriei. În memoria profesorului Pompiliu Teodor" (Volum coordonat de: Nicolae Bocșan, Ovidiu Ghitta, Doru Radosav), Cluj-Napoca, 2003.

Ioanovici, Damaschin. *Câteva momente din lupta pentru episcop românesc la Arad*, în "R. T.", Sibiu, 1916, nr. 9-20.

Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I (Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu), București, 1969.

Idem. *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria* (Ediție îngrijită de Georgeta Penelea), București, 1989.

Iovan, Nestor. *Sfânta mănăstire Hodoș-Bodrog. Scurt istoric*, Arad, 2003.

Iufu, Ioan. *Mănăstirea Hodoș-Bodrog un centru e cultură slavonă din Banat*, în „M. B.”, anul XIII (1963), nr. 5-8.

Leb, Ioan-Vasile, Gârdan, Gabriel-Viorel, Eppel, Marius. Vesa, Pavel. *Instituții ecleziastice. Compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Cluj-Napoca, 2010.

Leucuția, Cornel. *Din trecutul comunei Șimand. Episcopul Iosif Putnic*, în „Bis. și Șc.”, anul XLIII, nr. 7, 10/23 februarie 1919.

Lițiu, Gheorghe. *Sava Tököly și dreptul său de patronat asupra bisericii Sf. Apostoli Petru și Pavel din Arad*, în "Bis. și Șc.", anul LXVIII, nr. 49, 3 decembrie 1944.

Idem. *Episcopia Aradului. Schiță istorică*, Arad, 1950.

Idem. *Începuturile Catedralei din Arad*, în "M. B.", anul XVIII, 1968, nr. 1-3.

Idem. *Mănăstirea "Sf. Simion Stâlpnicul" din Arad-Gai*, în "M. B.", anul XXXIII, 1983, nr. 7-8.

Idem. *De la începuturi până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei*, în vol. "Din activitatea bisericească a Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei în ultimii două sute de ani", Oradea, 1984.

Idem. *Istoria Eparhiei Aradului*, în vol. "Episcopia Aradului. Istorie. Viață culturală. Monumente de artă", Arad, 1989.

Idem. *Eparhia Aradului și a Bihorului. 1848-1860*, Oradea, 2002.

Lucian, Augustin. *Catedrala episcopală din Oradea (Biserica "cu Lună")*, în vol. "Trepte vechi și noi de istorie, cultură și viață bisericească în eparhia Oradiei. Mărturii-evocări", Oradea, 1980.

Lupaș, Ioan. *Vieața și faptele mitropolitului Andreiu Șaguna*, în vol. "Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui", Sibiu, 1909.

Idem. *Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Ioan Bob la Curtea din Viena în anul 1792*, Sibiu, 1912.

Idem. *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918.

Idem. *12 pețitori ai episcopiei transilvane vacante de la 1796-1810*, în "Studii, conferințe și comunicări istorice", I, București, 1928.

Idem. *Intervenția făgărășenilor și a brașovenilor în favoarea lui Nestor Ioanovici*, în "A. I. I. N.", V, 1928-1930, Cluj, 1930.

Lupaș, Octavian. *Preotul Nicolae Horga Popovici, cărturar arădean de acum un veac și jumătate*, în „M. B.”, an XIII, 1963, nr. 5-8.

Lupșa, Ștefan. *Din istoria mișcării pentru înlăturarea sârbilor de la conducerea eparhiei ortodoxe de Arad în „L. R.”*, anul IX, 15 octombrie 1929, nr. 20.

Idem. *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935.

Idem. *Contribuțiuni la istoria bisericească a românilor bănățeni în secolul XIX*, în "B. O. R.", an LVI, 1938, nr. 11-12.

Idem. *Istoria parohiei Ștei*, Beiuș, 1942.

Mager, Traian. *Ținutul Hălmagiului. Monografie. Cadrul istoric*, Partea I, Arad, 1938.

Maior, Petru. *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, Budapesta-Gherla, 1883.

Idem. *Istoria bisericii românilor*, vol. I (Ediție îngrijită și studiu introductiv de Ioan Chindriș), București, 1995.

Mangra, Vasile. *Instanția clerului și a poporului romanesc din diecesa Aradului dată de împăratul Franciscu I, anul 1814*, în „Bis. și Șc.”, anul II, 1878, nr. 27-28.

Mateiu, Ioan. *Cercetări privitoare la Constituția bisericii ortodoxe din Ardeal*, Cluj, 1922.

Idem. *Vacanțele Mitropoliei ortodoxe din Ardeal în veacul XVIII*, Cluj, 1922.

Mărghitan, Liviu. *Moise Nicoară, nemărginita dăruire unui ideal (1784-1861)*, Arad, 2001.

Medeleanu, Horia. *Catedrala Aradului în veacul al XVIII-lea*, în "M. B.", anul XXXIII, 1983, nr. 7-8.

Idem. *Valori de artă veche românească*, Arad, 1986.

Mihoc, Blaga. *Legăturile episcopului Samuil Vulcan cu intelectualii arădeni*, în "Crisia" XXIX, 1999.

Idem. *Etnie și confesiune. Samuil Vulcan și românii ortodocși arădeni (III)*, în "Familia", Oradea, nr. 5, mai 2004.

Molin, Virgil. *Afurisirea lui Moise Nicoară*, Oravița, 1925.

Mureșianu, Ion B. *Dimitrie Țichindeal (1775-1818)*, în "M. B.", anul XXV, 1975, nr. 10-12.

Idem. *Importanța însemnărilor de pe tipăriturile bisericești din secolul XVIII aflate în biblioteca Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, în „M. B.”, anul XXVIII, 1978, nr. 1-3.

Neumann, Victor. *Covergențe spirituale*, București, 1986.

Olteanu, Vasile. *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, 1989.

Oprea, Ionel. *Protopopul Atanasie Roșu al Sebișului (1725-1808)*, în "A. B.", Serie nouă, an II (41), nr. 1-3, 1991.

Păcurariu, Mircea. *Istoria Bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 1992.

Idem. *Dicționarul teologilor români*, Ediția a doua, revăzută și întregită, București, 2002.

Idem. *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002.

Idem. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a III-a, Iași, 2006, vol. III, ediția a III-a, Iași, 2008.

Plămădeală, Antonie. *Preotul în Biserică, lume, acasă*, Sibiu, 1996.

Pop, Ștefan. *Frământări românești în jurul scaunului episcopesc ortodox de la Arad*, Arad, 1929.

Idem. *Ție Doamne*", *Dieceza Arad*, în „Bis. și Șc.”, anul LIV, nr. 31, 3 august 1930, pp. 2-3; nr. 32, 10 august 1930, pp. 4-5; nr. 33, 17 august 1930, pp. 1-2; 34, 24 august 1930, pp. 2-3; nr. 35, 31 august 1931, pp. 5-7.

Popa, D. *Mominte interesante din Istoria Episcopiei Aradului*, în „Bis. și Șc.”, anul VII, nr. 48, 27 noiembrie/9 decembrie 1883.

Popeangă, Vasile. *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului. 1721-1821*, Arad, 1974.

Idem. *Școala românească din părțile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea. 1821-1867*, Arad, 1979.

Idem. *Preparandiile românești din Transilvania*, în "Ziridava", XII, 1980.

Idem. *Eparhia Aradului în perioada instituționalizării culturii naționale 1807-1948*, Arad, 2006.

Idem. *Mărturii transilvănene despre acte creatoare de pedagogie românească*, Arad, 2007.

Popeangă Vasile, Găvănescu Ed. I., Țârcovnicu Victor. *Preparandia din Arad*, Arad, 1964.

Prodan, David. *Răscoala lui Horea*, vol. I-II, București, 1984.

Pușcariu, Ilarion. *Metropolia românilor ortodocși din Ungaria și Transilvania. Studiu istoric*, Sibiu, 1900.

Pușcariu, Ioan cav. de. *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, ediția a IV-a, vol. I și II Cluj-Napoca, 2006, vol. I.

Radu, Iacob. *Samuil Vulcan episcopul român-unit al Orăzii-Mari (1806-1839) și Biserica Ortodoxă Română*, Oradea, 1925.

Roșca, Eusebiu R. *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic "Andreian" al Arhidiecezei gr. or. române din Transilvania*, Sibiu, 1911.

Roșuț, Nicolae. *Legăturile Aradului cu România între anii 1800-1018*, în "Ziridava", X, 1978.

Rusu, Adrian Andrei. Sabău, Nicolae. Burnichioiu, Ileana. Leb, Ioan Vasile. Lupescu, Maria Mako. *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, Cluj-Napoca, 2000.

Sădean, Avram. *Apostolatul primilor profesori ai Preparandiei noastre*, Arad, 1912.

Idem. *Date nouă despre Gheorghe Lazăr*, Arad, 1914.

Secula, Sever. *Un memoriu al lui Moise Nicoară*, în „Bis. și Șc.”, anul XXVIII, nr. 10, 7/20 martie 1904; nr. 11, 14/27 martie 1904; nr. 12, 21 martie/3 aprilie 1904.

Stratan, Ioan. Muntean, Vasile. *Monumente istorice bisericesti din Lugoj*, Timișoara, 1981.

Suciu, I. D. *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timișoara, 1977.

Suciu, Iulian. *Istoria bisericei gr. or. române din Transilvania și Ungaria de la 1810-1846*, în “Bis. și Șc.”, anul XXI, nr. 1, 5/17 ianuarie 1897.

Șora, Gheorghe. *Preotul Nicolae-Horga Popovici, reprezentant al iluminismului și apărător al tradițiilor strămoșești*, în “M. B.”, anul XXXI, 1981, nr. 7-9.

*** *Ștefan Astansievici, protopopul Lugoșului candidat de episcop la Arad în 1815-1817*, în “F. D.”, anul XXXVIII, nr. 8, 9/22 februarie 1923, pp. 2-3; nr. 9, 26 februarie/11 martie 1923.

Ștefănescu, I. D. *Arta veche a Banatului*, Timișoara, 1981.

Țârcovnicu, Victor. *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970.

Velea, Nicolae Tincu. *Istoria noastră bisericască politico-națională a românilor*, Sibiu, 1865.

Vesa, Pavel. *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități. 1706-1918*, Cluj-Napoca, 2006.

Idem. *Preotul cărturar Nicolae Horga Popovici din Seleuș (1767-1811)*, în vol. „Biserică, Societate, Identitate. In onorem Nicolae Bocșan” (Coodonatori: Sorin Mitu, Rudolf Gräf, Ana Victoria Sima, Ion Cârje), Cluj-Napoca, 2007, pp. 83-91.

Idem. *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Arad, 2007.

Idem. *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Arad, 2008.

Idem. *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008.

Idem. *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Arad, 2009.

Idem. *Comunitatea monahală de la Hodoș-Bodrog până la 1918*, în vol. “Rugăciune și Teologie”, Caransebeș, 2009.

Vintilescu, Petre. *Liturghierul explicat*, București, 1998.

Vlăduceanu, Victor. *Vechi monument istorico-religios, mănăstirea Hodoș-Bodrog*, Timișoara, 1939.

Idem. *Mănăstiri bănățene*, Timișoara, 1959.

Vovelle, Michel. *Omul Luminilor* (Traducere de Ingrid Ilinca, Postfață de Radu Toma), Iași, 2000.

Episcopia Aradului între 1786-1830

Vulcan, Iosif. *Dimitrie Cichindeal. Date noue despre viața și activitatea lui. Discurs de recepție*, publicată în „Analele Academiei Române. Memoriei Secției literare”, Seria II, tom XIV, 1891-1892, București, 1893.

III. MANUSCRISE

Cereanț, Gheorghe. *Cronica parohiei Almaș*, 1932, 7 f. (manuscris păstrat în Arhiva Parohiei Ortodoxe Române Almaș)

Lupșa, Ștefan. *Istoria Eparhiei Aradului*, vol. II, fasc. 4, Arad, 1958 (manuscris păstrat în Biblioteca Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad)

IV. PERIODICE

„Biserica și Școala”, anul LI, nr. 1-2, 9 ianuarie 1927

„Anuarul Institutului pedagogic-teologic român ortodox”, Arad, 1913.

**Biblioteca Județeană
"A.D. Xenopol" Arad**

www.bibliotecaarad.ro

749695

De același autor:

- *Biserici de lemn de odinioară*, Editura Gutenberg, Arad, 1997, 134 p.+17 fotografii (cu Prefață a P. S. dr. Timotei Sevcicu, episcopul Aradului).
- *Din istoria comunei Dieci (jud. Arad). Contribuții monografice*, Editura Știrea, Arad, 1999, 220 p.
- (co-autor) *Arad - monografia orașului de la începuturi până la 1989*, Editura Nigredo, Arad, 1999, 459 p.
- *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Editura Mirador, Arad, 2000, 251 p.
- (în colaborare cu Radu Ardelean și Lucian Giura) *Emilian Micu, pelerinul cultural bănățean*, Editura Universității "Lucian Blaga" - Sibiu, 2000, 251 p.
- *Incursiuni în istoriografia ecleziastică arădeană*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2004, 208 p.
- (co-editor) Andrei Șaguna, *Corespondență*, vol. I/1 (Ediție, studiu introductiv și note de: Nicolae Bocșan, Ioan-Vasile Leb, Gabriel Gârdan, Pavel Vesa, Bogdan Ivanov), Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2005, 568 p.
- *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2006, 740 p.
- *Episcopii Aradului. 1706-2006*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2007.
- *Clerici cărturari arădeni de altădată*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2008, 502 p.
- *Eparhia Aradului în perioada episcopului Aradului Gherasim Raț (1835-1850)*, Editura Mirador, Arad, 2008, 364 p.
- *Comuna Dieci. Monografie istorică*, Editura Mirador, Arad, 2009, 298 p.
- (co-editor) *Instituții ecleziastice. Compendiu de legislație bisericească (secolul al XIX-lea)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2010, 360 p.
- *Un bibliofil din Țara Zarandului: preotul Nicolae Butariu (1843-1890)*, Editura Mirador, 2010, 120 p.

ISBN: 13-978-973-88067-9-5